

X X I
стагодзьдзе

бібліятэка Свабода

Пётра Садоўскі

МОИ ШЫ- ОА- ЛЕТ

радыё свабода

Пётра Садоўскі

МОЙ ШЫБАЛЕТ

Аўтабіяграфічныя арабескі

Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода

Зъмест

На плошчы бяз слоў. *А. Лукашук* 9

I. Буцькаўшчына

Перажытае і памяць пра легенды	12
<i>Прыйсьці да сябе</i>	12
<i>Праўда выпадковасці</i>	14
<i>Дзіцячая і дарослая праўда</i>	15
<i>Міты, актуаліі і сантымэнты</i>	17
<i>Тайная прага экстрапаліцыяў</i>	21
Беларусь і Эўропа майго дзяцінства	24
<i>Нашыя, зарачане і прыхадні</i>	24
<i>Шмэрка Шандзялоўскі</i>	33
Бацька, маці, мова	40
<i>Пра што помніца</i>	40
<i>Што напісана ў радаводзе</i>	43
<i>Пачутае ад маці і ў хаце</i>	45
<i>Жыцьцёвы тэатар</i>	50
<i>Слова паміж небам і зямлёю</i>	52
Сылізкая рыба ў ружовым акварыюме	55
<i>З самага раннягя</i>	55
<i>Дарога ў браму вучонасці</i>	58
<i>Простыя жаданьні</i>	61
<i>Натуральнае існаваньне</i>	64
Моўны космас: пакуты і новыя адкрыцці	72
<i>Як рыба на беразе</i>	72
<i>Беларусікі ў мундзірах</i>	75
<i>Эўразійскае таварышаваньне</i>	79
<i>Шыхтаваньне па-замежнаму</i>	80
<i>Першае вакно ў Нямеччыну — «сацыялістычнае» лістраваньне</i>	83
Пошукуі навышняга: свой і чужы досьвед	85
<i>Побач з уладыкам</i>	85
<i>І на чужы Святы не кідай у ніты</i>	86
<i>«Экумэнічны» начны хрост</i>	89
<i>Як маці малілася</i>	91
<i>Дэміург і трансцендэнтнасць</i>	93

Пётра Садоўскі. **МОЙ ШЫБАЛЕТ. Аўтабіографічныя арабескі.** (Вібліятэка Свабоды. ХХІ стагодзьдзе.) — Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2008. — 426 с.: іл.

Заснавальнік і каардынатор сэрыі
Аляксандар Лукашук
Мастакі рэдактар Генадзь Мацур

Рэдактар Аляксандра Макавік
Мастак Генадзь Мацур
Карэктар Мікола Раманоўскі

У кнізе выкарыстаныя фатаздымкі Ўладзімера Карміл-кіна, Анатоля Садоўскага, а таксама фота з архіву Пётры Садоўскага.

© Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2008
FOL

ISBN 978-0-929849-26-3

Першая Біблія — лютэранская	95
Храм і душа	97
Паміж систэмай і мэтафарамі	100
Канфірмацыя ў Ротэнбургу	104
Бог афрыканскі і ёйнштэйнаўскі	111
Першыя жарсыці, рамантычныя прыстанкі і сямейная гавань	113
Ва ўлоньні прыроднага	113
Бурсацкія жарсыці амаль па Фройду	115
На дзяўчат я глядзеў праз лярнэт	121
Не кахайце дачку кадэбіста...	124
Школа пачуцьцяў на сцэне	127
Мой сват — Бэнэдыкт С্পіноза	130
Сапраўды рамантычнае каханыне	134
Спасыціжэнне сямейнай гармоніі	135
Мужчынскае рэзюмэ	138
Съпевы і Бахус: там, дзе пяюць, сядай съмялей ...	140
Малако, калыханка, жніво, Цярэжка...	140
Далёкія шчымлівія мэлёдыші	143
Як я выйду ў поле.....	144
Съпевы мянхалічныя і самасцьвярджальныя	146
Песьня нам дапаможа	147
Пра добрых людзей і настаўнікаў	154
Як я ня стаў доктарам і начфінам	154
Добры міністар Дарашэвіч	159
Добрыя настаўнікі	162
Прыкрыя догмы — і зноў добрыя людзі	171
Злы фатум і дурныя характар	178
Як я «ўладкаваў» валютыка ў ін'яз	182
Люмпэн-празярскі рамантызм	186
Пераступаючы чарговы рубікон	190
Перакладчыцкія ўніверсітеты	193
Першыя жывыя перакладчык	193
Крокі ў прафэсію	194
Самапазнаныне праз чужы досьвед	196
Ленін як громадвод	198
Тэхніка і палітыка	200
КДБ як частка прыроднага асяродку	201
Экзыстэнцыяна гледзячы...	203
Геапалітыка і «шпіёны»	209
Новыя твары і знаёмствы	211

Пётар Машэраў	214
Кубінскія таварыши	216
З Васілем Быкаўм у Нямеччыне	218
Згублены быкаўскі аўтограф	224
Пахвальнае слова прафэсіі перакладчыка ...	228
II. Бацькаўшчына	
Сярод хваляў Адраджэння	232
Спасыціжэнне свайго	232
Як я ня стаў філёзафам	235
Лінгвістыка — навука для сэрца і rozumu	241
Першы працоўны дзень — хмарны	243
Радасць працы і сяброўства	248
Дараігі падарунак Міколы Лобана	254
Усе разам за Беларусь	257
У Арккамітэце БНФ	258
Я не адзін: зала са мною	260
Намэнклатурныя паклёны	262
Узбунтаваная Прыбалтыка	265
Яшчэ савецкая Прыбалтыка	265
Вызвольны съпей	267
За нашу і літоўскую Свабоду	270
I мы будзем новую Радзіму	276
Амбівалентнасьці гісторыі	276
Зянон Пазняк	279
Выбары 1990 году	283
Супернікі і памочнікі	287
Дэмакраты супраць мітрапаліта	291
Уладнія лябірінты	295
На подступах да парлямэнтарызму	295
Парлямэнцкія кантакты і сутыкнені	297
У крэсле амбасадара і дэпутата	299
Капітал з мутнай вады «перабудовы»	302
«Калійныя» ды іншыя гісторыі	305
Як я бойся з Саўмінам	307
У мэандрах эўрасупрацоўніцтва	313
Што не прачытаеца ў стэнаграмах	315
Амбівалентнасьць намэнклатурны	317
Трошки пра Віскулі і жнівіенскі путь	320
Ельцын у Менску перад Віскуламі	324
Галадоўка дэпутатаў БНФ	326

На радзіме бацькі амэрыканскай	
Канстытуцыі	334
ЗША — Беларусь: чаканьне новай	
тыпалёгіі	334
Свята ў Манпэлье	338
Сузіраньне чужога ішчасця	339
Амбасадарства: няходжаным шляхам	342
Захад верыць у расейскую дэмакратыю	342
Наш першы міністар замежных справаў	344
Наша першая амбасада ў Нямеччыне	346
Макразадачы і штодзень	350
Гроши для сувэрэннай Беларусі	355
Ельцын у Бэрліне	358
Пустыя клопаты і пратакольныя	
хітрасці	363
Гэтыя небяськечныя журналісты...	367
Адзін трагічны і съветлы ўспамін	371
Нямеччына: неперапынены час	375
Празь ціхія вулкі да Рэйну	375
Асаўістая прастора свабоды	
і дом-крэпасць	377
Цягнік на Розэнгайм	379
Паліткарэктнасць бязь мяжаў:	
як Нямеччына зъядзе сама сябе	381
Пра кур'ёзнае і містычнае	386
Сустрэча ў Бадэн-Бадэне	386
Містычны покліч продкаў	395
Паказынік асобаў	400
Summary	416
Zusammenfassung	418
Пра аўтара	420

На плошчы бяз слоў

Словы зыніклі тады і там, калі і дзе яны былі неабходныя як ніколі і як нідзе.

Тады, у жніўні 1991-га, яго выступу на плошчы чакалі тысячи людзей, зь якіх у гэтыя імгненьні назаўсёды спаўзала грамадзянства калёніі і яны становіліся грамадзянамі Беларусі. Плошча таксама скідала аброць імя злоснага карліка, які тырчэў пад вокнамі Дому ўраду, і набывала горды назоў Незалежнасці. Час, пра які ён марыў, у які верыў і які набліжаў, пераставаў быць чарадой дзён і гадзін і на вачах рабіўся найноўшай гісторыяй Эўропы.

Заду быў здохлы путч, вакол былі шчасльвия сябры, перад ім быў мікрофон — але не было словаў, яго найвялікшага скарбу, які ён зьбіраў і вывучаў усё жыцьцё, ведаў іх найменшыя таямніцы і старажытныя радаводы, іх мясцовыя норавы і заморскае свяцтва, іх званарную цвёрдасць і салодкую мяккасць.

І тады ён засьпіваў — як герой «Трох дарожанек» Янкі Купалы, які абраў дарогу не на Ўсход і не на Захад, а ту, што вяла «ў родну межаньку»:

І запеў жаўнер
Той прыгожанькі:
Гэй, гэй, гэй-гэй!
А ў бары, у бары
Тры дарожанькі...

А свае словаў потым вярнуліся. Яны і склалі гэтую кнігу.

*Аляксандар Лукашук,
Радыё Свабода*

І. Т. БІЛІБІНДЗЯНКА

*I сабраў Эўтах усіх жыхароў Гілеядзкіх
і біўся з Эфраімцамі, і перамаглі
жыхары Гілеядзкія Эфраімцаў,
са зьдзекам кажучы: вы ўцекачы
з Эфраіму, а Гілеяд сярод Эфраіму і сярод
Манасіі. Перахапілі Гілеядзяне ўсе
брады на Ярдане, што вялі ў зямлю
Эфраім.*

*Калі які ўцякач-Эфраімец казаў:
«Я хачу перайсьці на той бок»,
Гілеядзяне пыталіся: «Ты Эфраімец?»
Калі той казаў «Не», яны гаварылі яму:
«Ну дык вымаві тады слова
«шыбалет»*.*

*Калі ён казаў «сібалет», бо па-іншаму
ня мог яго вымавіць, яго хапалі і забівалі
каля броду Ярданавага. Тады загінула
сорак дзьве тысячи Эфраімцаў...*

Кніга Судзьдзяў, 12, 5—6

* Паводле розных крыніцаў, слова «шыбалет» на той
біблійнай тэрыторыі значыла «галінка садовага дрэва»,
«колас» і «бруйстая крыніца, прыток ракі».

Перажытае і памяць пра легенды

Старазапаветная гісторыя і містыка. — Гісторыя — гэта ня тое, што было. — Прага архетыпай. — Праўда «штодзённай гісторыі». — Пазбавіца ад «разумных» стэрэтыпаў. — Уласныя ўспаміны і памяць пра легенды. — Што пісаў Зыгмунд Фройд Рамэну Раляну? — Прыйсьці туды, дзе яшчэ ніхто ня быў. — Радзіма малая і вялікая: дзъве часткі жыцьця.

Прыйсьці да сябе

Кожны народ народжаны ў сваім лёгасе, каб песьціць маладыя дрэўцы, расьціць калосьце ды піць з бруістай крыніцы жыцьця. Сярод шматлікіх і розных суседзяў ён мусіць аднойчы перайсьці свой Ярдан...

Хто мы такія? Чым мы адметныя сярод іншых? Хто я такі? Хто не пытаў сябе пра гэта, дайшоўшы да сваёй жыцьцёвой восені... Так было ў майго пакаленія, што занадта позна зьведала эўрапейскі скептыцызм і постнацыянальны нігілізм. Мы дагэтуль шукаем свой «шыбалет». Старазапаветная показка напоўненая для мяне глыбокім германэўтычным сэнсам без шпіёнска-авантурных асацыяцыяў. Як прафэсійны філёляг я, здаецца, нават пішучы пра іншыя мовы і народы, усё жыцьцё пісаў адну кніжку-эсэ: якія мы, беларусы? Як мы адлюстраваліся ў нашым лёгасе?

Мінулае для чалавека сацыяльнага, як гэта парадаксальна ні гучыць, — гэта ня тое, што некалі было. Мінулае — гэта тое, што запомне-

на, пра што сказана, напісана. Асэнсаваныя мэмуары — гэта спроба, як бы сказали антычныя грэкі, згарманізаваць у сабе *chaos*, вызваліць уласны дух і ня зынікнуць у часе, стаць,магчыма, працягам праз таго, хто цябе пачуе і зразумее. І так званыя вялікія падзеі яшчэ і таму становіцца вялікімі, што нехта аднойчы пра іх расказаў, захаваўшы праз слова, малюнак, скульптуру, музыку. Шмат чаго вялікага з гэтага съвету засталося для нас невядомым толькі таму, што пра яго не засталося згадак сучаснікаў.

Безумоўна, успамінамі можна маніпуляваць, асабліва ў макрагістарычным дыскурсе. Маніпуляваць мінульым можа ня толькі адна асона, мэмуарыст. Маніпуляваць мінульым могуць цэлья народы. Ёсьць значная рэзьніца паміж успамінамі сучасніка і ўспамінамі з генэрацыі наступнікаў. Таму я маю, напрыклад, большы давер, так бы мовіць, да «ўспамінаў» Шэксньпіра праз ягоных герояў — каралёў і беднякоў, вайскаводаў і рамеснікаў, чым да адпаведнага разъдзелу ў сучасным трактаце кшталту «Гісторыя ангельскай цывілізацыі». Для мяне лісты да жонкі рэкрутаванага з-пад Полацку жаўнера «рускай» арміі з вайны 1812 году часам могуць сказаць больш, чым адпаведны разъдзел сучаснага расейскага падручніка. Жанр так званай вуснай, штодзённай гісторыі^{*} звужае магчымасці тэндэнцыйных маніпуляцыяў.

* Немцы гэта называюць *Alltagsgeschichte*, ангельцы — *oral history*, французы — *l'histoire du quotidien* ці *l'histoire oral*.

Праўда выпадковасці

Мэмуарысты (і нават тыя, хто лічаць сябе дакумэнталістамі) заўсёды адчуваюць падсвядомы ціск архетыпаў: паказаць тое, што падмапоўвае, так бы мовіць, прагрэсіўную канцепцыю, адкінуць на першы погляд неістотнае, выпадковае. Тады героі і падзеі атрымліваюцца настолькі выпуклыя, што хоць бяры кожную фразу і вынось у загаловак, як гэта робяць журнналісты. Але штука ў тым, што тады адкуваны чытач адразу адчувае мастацкую няпраўду: у жыцці людзі не гавораць амаль афарызмамі і падзеі не бываюць дыстыльянены і адназначныя. У зъместава-апавядальным сэнсе ў маіх нататках выпадковыя дэталі пераважаюць над «рэлевантнымі». З пункту гледжаньня мастацкай праўды яны складаюць аснову «сэмантычнага тэксту». Уся праўда хаваецца ў дэталях, калі за імі стаіць думка.

Мастацкая дэталь, заўважаная сучаснікамі замацаваная ў выразным слове, ня можа — і амаль ня можа — ілгаць. Тыя, хто добра ведаюць антычнасць, съцвярджаюць, што тады жыцьцё і думка ішлі поплеч, — ня тое, што ў наш час, калі большасць рэагуе толькі на падзеі, а думкі і высокія рэфлексіі «адкладаюцца» на потым, на паліцу чаканьня. Ва «ўспамінах праз слова» жыцьцё і думка ідуць побач. У гэтым — «вэртыкальнасць» маіх успамінаў.

Спадзяюся, што роднае слова пры мастацкім успрыманьні съвету дапаможа мне сказаць праўду, маляваць дэталі, так бы мовіць, на тле выпадковай вечнасці.

Наколькі праўдзівия мае ўспаміны? Як ні дзіўна, пра падзеі ў сталым жыцьці ў гэтым сэнсе пісаць цяжэй: ёсьць магчымасць адбору

фактаў і, як бы сказаў фотааматар старой даты, ракурсу і фокусу. Пра дзяцінства пісаць прасьцей. Тут усё адстаялася: падзеі, гукі, слова. Усё шмат разоў успаміналася, пераказвалася без прыхарашваньня: што ты возьмеш зь някемнага дзіцяці! Успаміны дарослай памяці, як *camera obscura*, — цягнуць усё ў свой фокус, толькі кожны раз па-рознаму выпукляючы дух узынёлага ці нізкага — у залежнасці ад стану душы ці ад съвядомага жаданьня намаляваць сябе лепей на тле мінульых падзеяў. На жаль, сучасныя мэмуары становяцца ўсё больш мадэрнімі (читай: цынічнымі), аўтары — дзеля дасягнен’ня вераемнасці і «шоў-эфекту» — пішуць адкрыта пра некаторыя рэчы, што не-калькі дзесяцігодзьдзяў таму было абсолютна немагчыма. Як апавядальнік я стараўся быць у гэтым сэнсе як мага больш карэктным, за выключэннем хіба разъдзелаў пра ранніяе дзяцінства, юнацкія гады і пэрыяд гадоў да сарака, пасля якога я пачаў задумвацца над сэнсам быцця. Гадоў да сарака я — шчаслівы прадукт натуральнага разьвіцця і адначасна ахвяра самарослай народнай духоўнасці зь нярэдкімі праявамі амбівалентнага прагматызму. Для дасягнен’ня праўды ў дэталях тут не пазъбегнуць пэўнага цынізму.

Дзіцячая і дарослая праўда

Кажуць, што добрая памяць на падзеі дзяцінства — прымета старасці. Гэта — абсолютная праўда. У нас у ёсць казалі: «А, ужо зъдзяцініўся. Захварэў на даўнасць...» Гэта значыла, што чалавек пры ўспамінах пачынае прыгадваць невераемныя падрабязнасці.

У эўрапейцаў ёсьць цэлая цывілізацыйная традыцыя і навука — культура ўспамінаў. Псыхолягі і дасыледчыкі ўспамінаў як феномэну нацыянальнай «вуснай гісторыі» прыйшлі да нечаканай высновы, што абсолютную большасць адстаялых дзіцячых успамінаў складаюць ня ўласна жывыя ўражаныні, а так званыя сямейныя легенды, стэрэатыпы, — падзеі, пераказаныя дарослымі ў прысутнасці дзяцей, якія кожны раз у залежнасці ад аўдыторыі слухачоў маглі мець новыя нюансы.

З другога боку, псыхолягі сабралі доказы фэнамэнальнай здольнасці дзяцей згадваць асобныя дэталі раннянага дзяцінства, якія потым пэрыядычна агучваюцца і зъліваюцца ў адно цэлае з пазнейшымі «нормальными» ўспамінамі і сямейнымі легендамі. Тады ўжо асоба выразна бачыць карціны мінулага, чуе галасы, успрымае пахі і сама стварае падноўленую сямейную легенду, пераказваючы інтэграваныя — і падсвядома ці ўмысна скарэктаваныя! — успаміны новому слухачу. Так і творыцца гісторыя стэрэатыпаў.

Навошта я пра гэта пішу? Каб чытач паверыў у фармальна-лягічна немагчымае — праўдзівасць маіх некаторых як бы немагчымых успамінаў. Напрыклад, я не могу сам дакладна помніць, як мая сястра Лісавета згубіла мяне на клевярышчы, калі я вываліўся з куля полак (так у нас называлі пялюшкі), якія яна трymала пад пахай, несучы ў другой руцэ серп і посыцілку з украдзеным у калгасе клеверам. Але гэта чистая праўда. Гэта пераказвалася безыліч разоў. Дэталі важная, бо шмат гаворыцца пра тое, як мы гадаваліся. Або іншы прыклад. Я ня мог чуць, як раённы ўпраўнаважаны НКВД па вы-

сылках і вярбоўках у канцы дваццатых гадоў зайдоў да нас у новую хату з цыгарэтай у роце і, паляпваючы пракураннымі пальцамі па вушаку, запытаў: «Ну што, шляхты, будзем на Салаўкі сухары сушыць ці да чалданаў на трывлёўку паедзем?» Я ня мог гэтага чуць, бо мяне тады яшчэ на съвеце не было. Але і гэта чистая праўда. Гэта таксама пераказвалася безыліч разоў, як «гістарычна вяха» нашай сям'і. Я могу пераблытаць дробязі, але ключавыя слова — не: *шляхты, Салаўкі, сухары, чалданы, трывлёўка*. Не пераблытаю і множную форму дзеяслова, якую часам выкарыстоўваюць, звязартуючыся да адной асобы пры размове зь дзецемі («Ну што мы тут намалявалі?»), хворымі («Ну як мы сябе адчуваём?») і на допыце: «Ну што, будзем прызнавацца?» Гэта ўсё — *мае ўспаміны*.

Міты, актуаліі і сантымэнты

Ці на жаль, ці на радасць, ня ведаю, але падобна, што я — апошні съведка нашага сямейнага міту пакутаў. Унукам майм гэта ўжо нецікава. На вяку кожнага пакалення пэўныя міты адміраюць, пэўныя дадаюцца. І ў кожнага народу ёсьць свае пакутніцкія міты. І герайчныя — абавязкова. У век лічбавых носьбітаў інфармацыі ўспаміны ў выглядзе здымкаў, фільмаў, аўдыёзапісаў пры ўсёй сваёй дакладнасці будуць бяднейшыя за нашыя папяровавэрбальныя. Яны ператворацца ў экшан-кліплюстракі. Мне шкада наших наступнікаў.

Як кожны аўтар, я зьведаў муکі, шукаючы загаловак для сваіх нарысаў. Некалі прачытаныя на «Свабодзе» нататкі на блізкую тэму я

назваў «Пошукі свайго выраю». Сёньня, праз трэй гады, гэтая назва здаецца мне занадта рамантычнай. Дарэчнай здалася мне назва, якую чытач бачыць на вокладцы. Малазнаёмае для сярэднестатыстычнага беларуса слова «шыбалет» — усяго толькі наша сымбалічная харэктарыстыка і, магчыма, нашае наканаваньне. Зрэшты, Байран і Пушкін дазвалялі сабе ўжываваць гэтае слова ў іранічным сэнсе, апісваючы істотныя нацыянальныя архетыпы ў як бы лёгкім жанры. У 10-м разьдзеле «Яўгена Анегіна» Пушкін называе расейскім «шыбалетам» слоўца «авось!»:

Авось, о Шиболет народныі,
Тебе б я оду посвятил,
Но стихоплёт великородныі
Меня уже предупредил...

Байран таксама згадваў пра шыбалет, апісваючы свайго тыповага героя:

Juan, who did not understand a word
Of English, save their shibboleth, ‘God
damn!’...

(Жуан не разумеў ніводнага слова па-ангельску, за выключэннем іхнага шыбалету «God damn!».)

Можна пасправаўцаць бяз высілак і прычынна-выніковых сувязяў пагаварыць лёгка пра сур’ённыя рэчы. Назва можа трактавацца і як раззвітаныне аўтара зь Беларусью. Мікіта Ільліч Талстой, які гадоў сорак таму быў маім афіцыйным апанэнтам на абароне дысэртацыі, прысьвежанай блізкароднаснаму білінгвізму, расказаў містычны выпадак, як адна вёска перастала съпяваць народныя песні пасолья таго, як сталічны фалькларыст запісаў на працягу

году ўсе съпеўныя абраады, а раённы радыёвуз потым у наступны год у прывязцы да адпаведнай даты перадаваў гэтыя запісы. Вось так: сказаць і потым зьнікнуць у нябыт.

Ад прыроды я чалавек сэнтымэнтальны і чуйны, нават да хваравітасці чульлівы да слова. Гэта ўсё ад маці і паэтычных краявідаў, сярод якіх я пражыў першыя гады жыцця. *Край зубчаты бору і сіняя смуга палёў цешылі маё вока штодня.* Калі я згадваю аллегарычнае брыллёўскае «глядзіце на траву», яно знаходзіць сузіральны і мілы майму дзіцячаму сэрцу працяг зь іншага аўтара: «*Там мураши пасуць атары зялёнай тлі, як пастухі...*» Паства на сваіх і чужых радоўках была маім послухам і паэтычнай часткай жыцця... Калі б мая маці вучылася, яна б, пэўна, стала Рамэнам Ралянам. А сябе я заўсёды пачуваў трошкі Жанам Крыстофам.

У сталым узроўніце, калі я ўжо быў «сапсаваны» заходніяй цывілізацыяй, у маёй памяці пачалі ажываць, як пры LSD-тэрапіі, нейкія іншыя, з халодна-фіялетавага спектру эпізоды. Помніцца, калі я гутарыў са Святланай Алексіевіч як інфармант для «Чарнобыльскай малітвы» і ўсё яшчэ не дапісанай аўтаркай кнігі пра каханыне, я мусіў сабе прызнацца, што ёсьць нешта такое ўва мне ад *парфумэра*^{*}. Калі я чытаю інтэрвію, дзе Святлана анатамізуе загадку каханыня, жыцця, съмерці, рэлігійнізм нехрысьціянскага (у маім разуменіні), мне прыгадваюцца некаторыя рухі маёй дзіцячай душы, якія я цяпер успрымаю зусім інакш, чым

^{*} Галоўны герой раману Патрыка Зюскінда «Парфум» (1985), эўрапейскага бэстсэлеру.

гэта было ў дзяцінстве. Атрымліваецца нейкі здвоенны фокус, што дае відзежы, пра якія жанр аўтабіяграфічнага эсэ нават не дазваляе пісаць. Я тады пытаю сябе, ці варта лезьці ў падсьвядомасць дзеля разуменяня ня толькі «як?», але і «чаму?». Амбівалентнае, дваістае, разуменне і выклад згадваных падзеяў мінулага — непазыбежны недахоп і шарм мэмурнага жанру. Самае фальшывае ва ўспамінах — чорна-белое маніхейства, калі аўтар *ужо тады разумеў, што...* Непрыемна чытаць і незавуаляванацынічныя прызнаныні «слабога» чалавека...

Гэтыя нататкі — для тых, хто зболышага ведае Беларусь. Чалавеку далёкаму яны не цікавыя. Тут, на жаль, ня можа быць далёкіх прасторавых экстрапалацый. Гэта — спроба праз успаміны лепш спазнаць сябе, час і тых, з кім цябе сутыкнуў Яго Вялікасць Выпадак у гэтай частцы зямлі. Хаця маё жыццё разгорталася ў «турбулентным» часе і я нібыта быў калі-ні-калі ня самай шараговай фігурай у цэнтры падзеяў і нават нешта вырашаў, — аналізуочы мінулае, я бачу, што мы ўсё ж схільныя перебольшваць ролю зьнешніх абставінаў. Мне даволічаста прыходзілася ўцякаць ад абсурдных абставінаў часу або пераадольваць іх, але ўсё ж свой выбар я кожны раз рабіў сам на ўсіх «жыццёвых станцыях». Такіх станцыяў, паводле маіх рэтраспэктыўных падлікаў, набралася аж сямнаццаць. Зь іх толькі ў двух выпадках я быў пазбаўлены выбару. (Зрешты, з гэдзішча экзыстэнцыі адзін выбар у чалавека заўсёды ёсьць — добраахвотны адыход з гэтага жыцця, самазабойства.) У гэтым сэнсе ў маіх успамінах няма нічога эпахальнага. Проста прыватныя выпадкі з прыватнага жыцця, калі

нават гаворка ідзе пра падзеі вядомыя ў грамадстве.

Тайная прага экстрапалацый

Ня ведаю, ці магу я сябе лічыць тыповым беларусам, аднак тое, што я разрываюся паміж Усходам і Захадам, як шмат хто з маіх землякоў, — гэта факт. Прычым я б удакладніў: наш Усход сягае далей за праваслаўную Москву ды Канстантынопаль, некуды туды далей — у бок Індый і нават Японіі. Я не кажу пра паходжанне, я кажу пра характеристар. Таму тут няма нічога ад фантастычных тэорыяў паходжання літоўцаў ад рымлянаў, а назвы «Москва» адсанскрыпцкага «*москво*», што паводле расейскага пісьменніка і патрыёта Югава абазначае «аб'ядноўва». Калі японец можа не баставаць, працаваць на фірму як прыгонны, мець адпачынак адзін тыдзень на год і гаварыць з начальствам выключна з ангельскай інтанацыяй *understatement*, пра што іранічна-тонка заўважае Барыс Акунін, — то чым мы не японцы? Калі Зыгмунд Фройд у сваіх лістах да Рамэна Раляна тлумачыць, што разумець Індыю і Ўсход яму перашкаджае элінскае пачуцьцё меры (па-старожытнагрэцку «*софросюнэ*»), габрэйская цвярозасць ды філістэрская бязылівасць, — то чым мы не наступнікі антычнасці, габрэйскасці ды эўрапейскасці? Тут я даў іранічны пасаж пра нашыя амбівалентныя рысы, якія ў залежнасці ад балянсу могуць плаўна перацякаць у вартасці. А ёсьць жа наша нешта, што абсолютна блішчыць. Сузіральнасць Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Янкі Брыля — у траве, дубах, вершалінах шумлівых бярозаў: хіба яна менш глыбокая,

чым японскае любаваньне сакурай? У сваіх успамінах я не змагу зашнураваць свае грудзі і сэрца. Будзе Фройд, будзе і Купала, зь ягоным касьмічна-ўсходнім:

Крылатыя стварэннын з выраю
Па Млечнаму пуці плывуць, як шнур,
І, творачы малітву шчырую,
Сваіх шукаюць кінутых пячур...

Мне здаецца, што ў шчырых успамінах, іду-
чи шляхам сэрца і розуму (дарэчы, паводле ста-
разапаветнай традыцыі орган спазнаньня зна-
ходзіцца ў сэрцы), як і ў сапраўднай, неканст-
руяванай паэзіі, можна прыйсці туды, дзе
яшчэ ніхто ня быў, і зрабіць сваё невялікае ад-
крыцьцё. Ва ўсякіх мэмуарах можна знайсці
паэзію адкрыцьця.

Жыцьцё чалавека — гэта бесъперапынны
выбар і самаапытаньне. Выбар можа быць праг-
матычны і мэтафізичны. Нацыянальнае сама-
вызначэнье, ці, як цяпер часцей кажуць, са-
маідэнтыфікацыя, на мой разум і эмацыйны
досьвед — і як працэс, і як вынік, — рэч больш
мэтафізичная, унутрана-трансцендэнтная,
чым прымітыўна дэтэрмінаваная, асабліва ў эт-
нічных канглемэратах, да якіх можна аднесці
і нашу Беларусь. Пра гэта я спрабаваў даводзіць
некалькі гадоў таму ў часопісе «ARCHE». Свае
амаль семдзесят пражытых гадоў паводле са-
маідэнтыфікацыі я мог бы ўмоўна разъдзяліць
на дзве часткі: Буцькаўшчына і Бацькаўшчы-
на. Першыя трыццаць пяць гадоў я пазнаваў
сябе празь сябе, астатнія — празь Беларусь.
І тады яна адкрылася мне як мой невыказны
Шыбалет: жыцьцядайная крыніца, зялёны па-
растак і съпелы колас...

Той, каму хопіць цярпеньня прачытаць усе
гэтая нататкі, заўважыць, што мае ўспамі-
ны — гэта імгненныя здымкі прасторы і часу,
убачаныя і пачутыя праз жыцьцёвы досьвед
аўтара. Кіркегор некалі заўважыў, што з гле-
дзішча структуры душы чалавека заслугоўвае
ўвагі тое, съмлецца ён больш ці плача, бо ка-
жуць жа, што плач прыдумаў Бог, а съмех —
чорт. Падзяляючы гэту мімалётную імпрэсію
вялікага філёзафа, я ўсё ж ня схільны прыха-
рошваць сваю натуру. Некаторыя эпізоды ўлас-
ных успамінаў здаюцца мне самому сцэнкамі з
шэльмаўскай прыгодніцкай аповесьці. Няўжо
гэта ўсё было? Калі вам пачне здавацца, што
маёй рукой водзіць злы нячысьцік, прыгледзь-
цеся ўважліва: ён толькі ўсміхаецца. Для май-
го пакаленія клясычны беларускі Багушэві-
 чаў чорт, які «рагатаў у балоце», згінуў.

Кніжку можна пачынаць чытаць з любой
часткі: кожны разъдзел — самадастатковы.
Цешу сябе тым, што, можа, нешта зь перажы-
тага мною кране чуйную струну ў розуме і сэр-
цы добразычлівага чытача.

Беларусь і Эўропа майго дзяцінства

Швэды, шляхты, ліцьвіны і зарачане. — Драўгі і шалтансыя клёцкі. — Гультай з гульты — скок, і няглыткае зглотаў. — Палацкія пратубэрэнцы. — Вільня — дзіўна, ды мухам цяжка. — Хто ж нашыя аўтахтоны? Шмэрка Шандзялоўскі і талерантнасць. — Шпількэс і майткэс. — Першыя ўрокі германістыкі. — Як Хайм і мужык біліся. — Свае і чужыя.

Нашыя, зарачане і прыхадні

Напачатку краявід майго дзяцінства, паселішча двароў на дваццаць, з даволі пашыранай у Беларусі назвай Буцькаўшчына, абмяжоўваўся «зубчатым краем бору» Палацчыны паміж Ветрынам, Вушачай і Празарокамі. Потым я паступова знаходзіў новую, большую Беларусь, вобмацкам ідуучы съследам за мовай, якая пашырала мой дом. Захад зь Вільніяй і Панарскім узвышшам, дзе мы мелі радню, па гаворцы нагадаў нешта шчымліва блізкае: як бы я тут некалі даўно-даўно жыў. Міцкевічаў Ліздэйка з «Пана Тадэвуша», што «на гары Панарскай на мяdzьведжай скуре ляжаў», здаецца мне цяпер зусім рэальным дзедам, які, канечне ж, гаварыў па-нашаму. Каля Блакітных азёраў, дзе я аднойчы назіраў абраад жаніцьбы Цярэжкі (дакладна так, як у нас!), я адчуваў сябе зусім як дома. Пазней я адкрыў для сябе беларускамоўныя вёскі пад Вялікімі Лукамі і Невелем, чуў родную мову ў Рудні і

Сутоках пад Смаленскам. Дарослым у акадэмічных экспедыцыях я прывандраваў на поўдзень да заліўных прыпяцкіх сенажацяў з дубамі-адзінцамі і «плоскага» ды чужога для майго паўночна-ўсходняга ўспрыманья Берасця. Так малая Радзіма, Буцькаўшчына, зълілася з большай этнічнай Бацькаўшчынай. Гомель, у пэўнай ступені Магілёў і нават Менск, дзе я пражыў агулам пяцьдзесят пяць гадоў, доўгі час здаваліся мне чужымі. Этнічнае пачало пераходзіць у нешта большае толькі ў другой палове жыцця.

Тое месца, дзе я пражыў першыя трынаццаць гадоў, я невыпадкова назваў *паселішчам*, бо мае этымалягічныя веды перашкаджаюць мне назваць яго *вёскай*. Авэстыйскае *vis*, лацінскае *vicus*, стараславянскае *весь* усё ж абазначаюць нешта накшталт больш-менш упарадкованага шэрагу пабудоваў. Наша ж Буцькаўшчына тулілася ўраскідак сярод парэланага ляндшафту па ўзгорках і бліжэй да *бальшаку* ды некалі даволі паўнаводнай ракі бяз назвы. Малая Радзіма ўяўляеца мне нейкім інфлянцкім Бабіёнам, прышляхавай пляцоўкай і выспачкамі, дзе суіснавалі стагодзьдзяямі балты, крыўічы, нарманы, германцы ды габрэі, расьцярушаныя вакол полацкага гістарычнага прыцягнення. Усіх яднала адна мова — беларуская. Такое нейкае ВКЛ у мініятуры. З гэтай нагоды я, напрыклад, вельмі добра адчуваю «памежнага» нямецкага пісьменніка Яганеса Баброўскага, у творах якога побач жывуць палякі, літоўцы, немцы ды габрэі. Ягоная аповесьць «Левінаў млын» — як пра нашу Буцькаўшчыну.

Палацкія ды балцкія прыметы так і вытыр-

калі ў нас у штодзённым ужытку: «*Высах, як Баболевы рэліквы*» (у Палацку адзін час захоўваліся Баболевы рэліквы, «мошчы»). Або: «*Што ты разгнезьдзілася, як Рагнеда*» (праняўклюдную жанчыну — магчыма, алюзія на тое, што гістарычная Рагнеда папусьцілася да згвалтаваньня). «*O, гатоўка з Палацку!*» (Во, уставіў свае трыврошы! Глянь — і ён прыйшоў!) «*О съяты Баболя!*» значыла прыблізна тое ж, што і «*Езус-Марыя!*». «*Ня ’дзін Гаўрыла ў Палацку*» мела шмат сэнсава-ситуацыйных адценінняў: бывае шмат людзей з аднолькавымі імёнамі; і ты зможаш, ня зломак; усё будзе, як у людзей; на ім съвет клінам не канчаецца.

Праразалася нешта і пра Вільню. Памятаю прыбабуньку-прыказку: «*Вільня дзіўна, ды мухам цяжка*» (у горадзе цяжка жыць). Пры гэтым расказвалася пра спрэчку дзівюх мух — вясковай і віленскай, — каму лепш жыць. Віленская муха кажа вясковай: «У вас так усё некультурна. Гаспадар цябе лыжкай у булёне зловіць і — праз вакно, а мой мяне відэльцам, як паненку, падчэпіць, абцалуе ды ў вазон пад альяс на сонейка пакладзе. Ляжу, як паня». Вясковая ж адпавядае: «Як я ў булён пападу, дык мой гаспадар мяне апалонікам як падчэрпне — ды праз вакно на выган. Дык мая ўся радня месяц корміцца...» Быў варыянт: «*Aga, у Вільні мух ablізываюць*» (тут адценіне: што ты несянесіцу гародзіш!).

Літуанізмаў вакол было столькі, што мне цяпер гэта згадваецца як нейкі сон. «Вось драўгу (сябру) сабе знайшоў!» — як паблажлівадмоўны эпітэт. «*Шалтаносыя клёцкі*» — астуджаныя («з халодным носам») прадаўгаватыя «крыпаныя мясам» клёцкі. Або гульня

ў куму́ — дзіця з завязанымі вачыма шукае гулькоў, якія туляцца па кутках хаты, і паўтарае *ку-ту-ку-ту...* Так і чую латыскае ды летувіскае *Kur tu?* — «Дзе ты?». «Сівы, як яблыня» — гаварылі пра старога чалавека. Да-кладна такое пароўнанне ёсьць і сёньня ў літоўцаў. Ня ведаю, хто тут у каго пазычай, але шмат што мы гаварылі зь літоўскай афарбоўкай: *цаца, бурбуліць, абжыргаць, бусініць, буч, ціплюк, чырва, цукрыня, бульбоўня, памёты* (абложная неапрацаваная зямля, часта зарослая хмызняком)... А ад Александрыны, нашай суседкі, што была замужам за латышом (аб прозвішчах трошкі пазыней) па сёньня памятаю языкаломку: «*Гультай з гульты скок! I няглыткае зглотаў*». «Гулта» па-латыску значыць «ложак». «Гультай» вымаўляўся з націскам на першым складзе. Гэта пра таго, хто жарэ ды сыпіць. «Глыткі» значыць смачны. Тут яшчэ ёсьць і фрыволъны падтэкст. У нас жанчыну-гультаю маглі называць «гульта». Як гультай з гультаіхай (гультай) добра пасыпіць, дык тады ўсё смачнае.

«Шляхты ды шведы» — так часам з адмоўнай пазнакай як «*нянаськіх*» называлі некалькі нашых двароў суседзі-зарачане, бо жылі за рэчкай. Як я цяпер магу меркаваць, шляхтамі называлі галоўным чынам сем'і з прозвішчамі на «-скі» (кшталту Барманскі). Як шляхты часцей фігуравалі пасыпаховыя гаспадары: Шпілецкі (добры пчаляр), Жахоўскі (грамацей), Барманскі (зь мянушкай Кузюля, бобы ў працавіты, як кузурка, і ўсё ўмеў рабіць) і Садоўскі — мой бацька (працавіты, справядлівы, моцны — стайно! — і заўсёды слухаў жонку). Быў яшчэ адзін Шпілецкі (гарманіст),

які часта напіваўся і засынаў, паклаўшы гармонік пад галаву. Яго шляхтам не дражнілі. Шляхтаў зарачане лічылі ганарыстымі. Недзе ў глыбіні дзіцячай памяці ў мяне захавалася першае пачуцьцё крыўды на бацькоў, што нас дражняць. Хацелася быць, як усе. Усе — гэта большасць, зарачане. Памятаю, аднойчы, калі маці зашчапіла нас у хаце з вуліцы і не пусыціла за рэчку глядзець, які мататыкл прывёз з Поркала-Уд (арандаваная СССР у Фінляндый вайсковая база) дэмабілізаваны Коля Сіськевіч (туды зъбеглася ўся вёска), зарачанскія падшыванцы выводзілі ў нас пад вакном мэлёдью кшталту сучаснага рэпу:

У гэтым маёнтку,
на краю памётаў,
водзяцца апосталы
й дзікуны...

Пазней, калі я пайшоў у школу і зразумеў сваю абсалютную перавагу перад зарачанскімі абібокамі зь іхнымі бацькамі-п'яніцамі, пачуцьцё крыўды на маці зъмянілася на павагу.

Акрамя «шляхты» на нашым баку былі аселья сем'і з даволі экзатычнымі прозвішчамі: Карл Бруквін, Якаў Фрыдрых (зводны брат маёй маці, якая мела такое ж прозвішча), Адольф Падзява, Франц Шнітке, Вальдэмар Кімстач, Ціт Гімра (з выbuchным «г»), Альфрэд Лавэйка. Зь «незвычайных» дзіцячых імёнаў (тады я ўспрымаў іх як звычайнія) гэтых сем'яў памятаю: Вольдат, Марта, Крыстоф, Зузана, Пятра ці Пятруля (дзявоцкае імя) і Крыстына. Гэта афіцыйнае напісаньне. Гэта добра памятаю, бо маці наша была лістаноскай, і мы, памагаючы разносіць пошту, чыталі ад-

расы на капэртах, якія пісаліся па-расейску. На мясцовы лад прозвішчы ды імёны гучалі інайчай: Карла, Якуб, Адолія, Антось, Пятрусь, Фрэдзька. Ціт не зъмняўся. Жонкі зваліся адпаведна: Карліха, Якубіха, Адоліха, Антосіха, Петрусіха (за рэчкай жыла Петрачыха) і Ціціха. Маю маці звалі Вінчыха (бацька быў Вінцэнты, або Вінка). Як экзатычнае, што ўжо засынае ў памяці, успрымаю цяпер тое, як мы называлі нашу цётку Анэту, муж якой быў Міцька, — Мічыха. Калі-небудзь жанчын называлі паводле прозвішчаў іхных мужыкоў, калі з імёнаў было цяжка нешта выкруціць памясцовому: Лавэйчыха (бо цяжка сказаць «Фрэдзьчыха» ці «Альфрэдзіха»), Шнітчыха (ад Франца цяжка ўтварыць жаночую форму). Было шмат парных жаночых імёнаў: Прануся, Пятруля ці Міхаліна. Утваралі жаночыя апэлятывы і паводле прафесіі мужа: Каваліха, Аграноміха. Тады ўжо і дзеці маглі называцца адпаведна: Стася-Кавалішка (асабліва паслья съмерці бацькі, ці калі маці была галоўная ў доме) або Тэкля-Аграномішка. Калі нашага бацькі на стала, нас пачалі называць «Наташчыкі»: Пецька-Наташчык, або дакладней: Наташчык самы меншы. Цікавая гісторыя была з адной дзявоцкай мянушкай, якую новыя людзі ўспрымалі амаль як традыцыйную сямейную — Лісавета Сапялішка. З прозвішчам Сапега, якое сустракалася ў суседній вёсцы Двор-Сала-невічы, або з тым, хто іграе на сапёлцы, яна не была звязаная. Паводле фармальнай лёгікі тут павінен быў фігураваць нейкі таямнічы Сапель ці Сопель. А ўсё было так: бацька гэтай дзячыны меў праблемы з носам, быў, як бы яшчэ сказалі, *вазграты*, — цяпер можа б, сказаці, што

ён меў хранічны насмарк або паліпы, а можа, трэснутае паднябеньне. Ён чамусьці праз слова ўстаўляў дарэчы й недарэчы слоўца «цяпер», а ў яго, бедненькага, праз той фізычны недахоп атрымлівалася «сапель». Так і пайшло: Сапель ды Сапель. Вось і дачку сталі называць Сапялішка.

З узгаданых дзіцячых імёнаў Вальдат перарабляўся на Вальдука, Пятра — на Пятрулю, Вальдэмар на Валодзьку, Крыстына — на Хрыстыну. Марта й Зузана не паддаваліся пераробку. Былі яшчэ і мянушкі: Карла Бруквін — Латыш (дзеци адпаведна Латышонкі), Якуб — Таптун, Адолія — Сракадул, Крыстоф — Шапка Сорак Клёцак, Ціт — Малацьбіт. Латыш, Таптун і Сракадул, бадай, не патрабуюць тлумачэнья. Адкуль Шапка Сорак Клёцак? Рассказвалі, што ў блякаду Крыстоф заклаўся зь нейкім партызанам на сваю янотавую шапку, што зьесьць за адзін раз сорак клёцак з душамі (з дранай бульбы, усярэдзіне мяса і абсмажаныя ў съмятане). Не атрымалася. І шапку прайграў, і ледзь сам не памёр. Чаму Ціт — Малацьбіт? Ягонае даволі рэдкае імя фігуравала ў вядомай показцы «Ціт-Ціт, ідзі малаціць...», да таго ж ён сапраўды быў ня вельмі злы да працы.

Як мне здаецца, упершыню ў жыцьці я задумаяўся над tym, як нашыя імёны раствараваюцца ў суседніх і чужых, ужо дзевятынаццацігадовым дзециком у 1959 годзе. А было гэта так. Шукаючы чарговую «станцыю жыцьця», па дарозе зь Яраслаўлю (уцёк з ваенна-фінансавай вучэльні) аказаўся я ў Москве. Купляю раніцой на Яраслаўскім вакзале газэту «Ізвестія». Чамусьці зьвяртаю ўвагу на групавы партрэт маладых дзяўчат у камбінэзонах і шыракапо-

лых касках-брывлях ліцейшчыкаў на першай старонцы. Чытаю подпіс: камуністычная брыгада «съцережэншчыц» заводу імя Ліхачова. Прозвішча брыгадзіра ў цэнтры — Садоўская Ніна. Пазнаю: гэта нашая Яніна з Забораўна, мая траюродная сястра, што паехала па вярбовыць ў Смаленск у фабзаввучэльню. От, думаю, карэспандэнт імя пераблытаў ці ў тыпаграфіі памыліўся і першую літару прапусцілі. Ёсьць адрас і здымак інтэрнату, дзе культурна жывуць перадавікі вытворчасці. У Маскве маю пэўныя пляны, таму трэба недзе зачапіцца на пару дзён. Кірую ў інтэрнат, дзе жыве мая сваячка. Назвы вуліцы не могу цяпер згадаць. Знайшоў хутка на мэтро.

Дзяжурны прапускае: паказваю часовае пасьведчаньне, што замяняе пашпарт. Відаць, што сваяк, таксама Садоўскі. Стukaю ў дзьверы пакою, якія называю дзяжурны. Ніхто не адзываецца. Стukaю ў дзьверы побач. У дзьвярах зьяўляецца постачь п'янаватага дзецика, потым твар таксама ня вельмі цвярозай дзяўчыны. Я ў курсанцкай форме. Пытаюся пра Яніну Садоўскую. «Какую Йинину? Ах, эту трудягу из Белоруссии? А ты что, ейный хахель? Больно молодой! Ты смотри, так она — Йинина...» Маладзён пачынае рагатаць. Хахоча і п'янаватая сяброўка. У глыбіні пакою чуваць яшчэ адін жаночы голас, які ўліваецца ў съмехавы хор. Мне кажуць, што мая знаёмая на зьмене і зъявіцца пасля абеду. Заходжу яшчэ раз пад вечар у інтэрнат. Яніна ўжо дома. Прывітаўшыся, яна а сразу кажа: «Што ж ты нарабіў! Ужо ўвесь інтэрнат съмяеца, што я Яніна. Я ж тут пішуся як Ніна. Тут жа ўся ліміта з Падмаскоўя...» Зрабілася мне прыкра на душы ад сябе

слабога, што пайшоў шукаць часовага падсуседзства ў сваячкі Яніны, што перафарбавалася ў Ніну ад пачцівасьці перад дурной і п'янай падмаскоўнай лімітой. Не застаўся я на «Ніні» пачастунак і пайшоў начаваць на Беларускі вакзал...

У Буцькаўшчыне на *тым баку, за рэчкай*, або, як казалі, *на сяле* сярод тутэйшых з прозвішчамі Любчык, Прыстаўка, Мароз было нямала прышлых зь ліку атабараных вайскоўцаў і прысланых упаўнаважаных. Навалач і пустадомкі — такімі словамі называў іх тутэйшы люд. Адзін з прышлых мянушкай «Паніма-яш» меў старазапаветнае імя Анах, а ягонага меншага сына звалі па-савецку Кім — ад пачатных літараў у словах: калектывізацыя, індустрыялізацыя, мэханізацыя. Мянушка Паніма-яш відочна ўтварылася па аналогіі са словамі тыпу «*здравяш*», «*масіяш*» зь ягонага слоўца «*понимаеш*», якое ён устаўляў бязъмерна часта ў сваіх начальніцкіх маналёгах.

Паводле ўспамінаў старэйшых, менавіта прыхадні былі галоўнымі актывістамі падчас «добраахвотных» вярбовак у Сібір напрыканцы дваццатых, калі пасъля Рыскай дамовы адсяліліся ад «белапольскай» мяжы «нерусский элемент». Пра аднаго зь іх я ўжо згадваў на пачатку кніжкі. Бацька з братамі і маці сталі «добраахвотнікамі» і паехалі ў той маразяны Сібір. Сібір у нас быў мужчынскага роду: «Гэта ж Сібірам пахне». Хто пабываў у Сібіры, пра таго казалі: рыштант-сібірака. Пад Томскам бацькі пахавалі першую дачку Леанілу. Неяк абставіны склаліся так, што яны змаглі хутка вярнуцца дадому, яшчэ задоўга перад вайной. Два бацькавы браты Антось ды Браніслаў

зыніклі падчас «хапуна» 1937-га. Абодва былі выразныя «ворагі народу», бо за Польшчай, маючы пэўную адукацыю, працавалі пры лясынчым. Матчыну сястру Анэту выслалі ў Казахстан у Талды-Курганскую вобласць разам зь дзецемі і мужам. Выратавала іх тое, што дзядзька Зымітрок, Анэцін муж, быў добры садоўнік і гароднік і, неяк схітрыўшыся, прыхапіў з сабою ў высылку ладную торбачку на сеніння. Там праз гады два, як Рабінзон Круза, разьвёў агарод, стаў добрым гаспадаром сярод ссыльных. Іхная высылка мне яшчэ помніцца тым, што пасъля вайны яны прысыпалі нам пасылкаю разам з рысам і кішмішам школьнія сшыткі. Дагэтуль памятаю, што па-казаску сшытак называецца «дэптэр».

Шмэрка Шандзялоўскі

Згадваецца часты пасъляваенны госьць Буцькаўшчыны — Шмэрка Шандзялоўскі. Ня ведаю дакладна, ці гэта ягонае сапраўднае прозвішча, ці яго так звалі таму, што ён жыў удалекаватай вёсцы Шандзялы, адкуль прывозіў да нас газу, іголкі, мыла, сярпы, косы ды іншыя гаспадарчыя дробязі. У нас без усялякага зьдезеку габрэяў называлі жыдамі. Жыд увогуле быў синонімам гандляра. «Вось у жыда купіла», — магла сказаць маладзіца, паказваючы нейкую реч. Як памяць ад Шмэркі ў Буцькаўшчыне засталіся ня толькі тачылкі для нажніц і керагазы, але вясёлыя і сумныя прыбабунькі, показкі ды слоўцы: «*Твой сачас як Хаймаў разраз*», «*прасталытая самадайка*», «*Больш плачаши, менш пасюкаеш*», «*Як у Вільні была, чай і кофій піла*», «*Каб на цябе харгол!*» (саранча).

Шмэрка заўсёды атабарваўся на нашым баку, бо дзеці прышлых буцькаўцоў «зь сяля» дражнілі яго ўсялякімі брыдкімі словамі, бегучы ўсьлед за фурманкай з гандлёвым скарбам. Мы любілі слухаць Шмэркавы аповеды. Ён калі-небудзь прасіў засташца ў нас на начлег, бо баяўся, што позна вечарам па дарозе дадому могуць адабраць ягонае майно. За начлег на возе ў нашай паветцы ён звычайна нешта даваў. Напрыклад, маці — «тытунь турэцкай гадоўлі» ў сушаных калівах. Пасьля Сібіру маці пачала паліць, бо так ратавалася ад нейкага заразнага «чалдонскага кохліку». Паліла да самай съмерці. Мы, дзеці, гатовыя былі біцца за тое, каму крышицы «маміну табаку». Мы ўжо станавіліся, так бы мовіць, табаказалежнымі. Было страшэнна прыемна ўдыхаць незвычайна смачны тытунёвы пах, асабліва тады, калі хацелася есьці. А пасьля вайны, асабліва вясною, есьці хацелася заўсёды.

Ад Шмэркі я ўпершыню пачуў ідыш. Ён гаварыў на ідышы з сваім пляменынікам, які прыяджаў разам зь ім на возе або паперадзе на ровары. Цікава, што ў Шмэркавым ідышы я чуў шмат нашых словаў: *хмарнэ, завэрухэ, станік, скарпэтэн, а шалікал, шлейкэс, а кофтал, чэрніцэс, шчавэй, майткэс, а шпількэ...* Нават памятаю цэлую фразу, якую ён паўтараў, хваличы чаравікі з новымі «саюзкэ» і «падэшве»: «*Дзі падэшве із фун ледэр, ні фун гумэ*» (падэшва скураная, не гумовая). Вечарам, выпіўшы паўкілішка «бімбера», ён па-змоўніцку шэптам рэцытаваў: «*Дзякую Сталіну-грузіну, што абуў нас у разіну...* Калі-небудзь ён прывозіў самаробную ядлаўцоўку «з западнай», якую назы-

ваў на італьянскі манер «крамбáмбулі», з націскам на другім складзе.

Шмэркавы ўрокі ідышу, ня лічачы пачутых ад суседзяў літоўска-латыскіх слоўцаў, былі першай брамай маёй вучонасьці ў замежных мовах. Тут варта згадаць адзін камічны эпізод. Калі ў пятай клясе ў вёсцы Гімрава (кіляметры ад нас), дзе палова жыхароў мелі прозвішча Гімра, мы пачалі вывучаць нямецкую мову, нашым першым выкладчыкам быў дырэктар школы — Есьман Міхаіл Яфімавіч, габрэй. З вайны мы ведалі шмат нямецкіх словаў: *хэндэ хох, цурук, зупэ, мутэр, фатэр, кіндэр, бром, айер, ахтунг, тыфус*. Урокі праходзілі весела. Падручнікаў для першага году навучання не было зусім. Наш выкладчык вучыў нас у асноўным вусна, прамым мэтадам. Нешта мы спрабавалі пісаць: *вір баўэн фабрыкэн унд тракторэн* (мы будзе фабрыкі і трактары). І вучылі на памяць вершы. Я быў найлепшы вучань. Нямецкая мова нашага настаўніка была лёгкая і вясёлая. Праз паўгоду нам прыслалі настаўніцу з раёну. Памятаю, прозвішча яна мела шляхетнае — Пальчэўская. На першы ўрок яна прынесла нам нейкія раздрукаваныя аднолькавыя каляровыя плякацікі і папрасіла чытаць нямецкія подпісы ўголос. Мы чыталі па чарзе, не перакладаючы. Настаўніца хвіліны дзівие моўчкі слухала, потым неяк скрывілася, як бы ёй забалелі зубы ці нешта папала ў горла, і, нічога не сказаўшы, выбегла ў настаўніцкі пакой. Там усчалася нейкая сварка. То чуўся пісклявы голас «немкі», то прыцішаны барытон дырэктара. Пазней мы даведаліся, што быў скандал, прыяжджалі праверка. Высьветлілася, што наш дырэктар амаль паўгоду выкладаў

нам трасянку з ідышу і нямецкай. Новая настаўніца злосна выпраўляла нашыя ідышызмы і перадражнівала вымаўленье, асабліва інтанацию. Мы «немку» за гэта не любілі, назло выводзілі, як маглі, пытальныя сказы з габрэйскай інтанацияй і шкадавалі дырэктара. Ён хутка ад нас паехаў, але не праз гэтую гісторыю. У яго захварэла жонка на нейкую дрэнную хваробу. Гаварылі, што яна неўзабаве памерла. Яе звалі Глафіра. Яна была вельмі прыгожая.

Калі цяпер заходзіць гаворка, дзе нам быць — у Эўропе ці з Москвою, для мяне гэта бессэнсоўнае пытаньне. «На нашым баку», як мы казалі на нашых выспах у Буцькаўшчыне, да трынаццаці гадоў я ўжо жыў у супольнасьці эўрапейскіх народаў сярод продкаў латышоў, габрэяў, летувісаў, нейкіх даўно асёльных заходніх ці паўночных эўрапейцаў. Тут усе былі свае, тутэйшыя, роўныя. Усе гаварылі па-мясцовыму, па-беларуску. Я сам дагэтуль дакладна ня ведаю, хто была мая маці зь ейным «нянаськім», як казалі заражане, прозвішчам Фрыдрых. Я таксама ня ведаю, чаму яна пасъля съмерці бацькі перайшла на сваё дзявоцкае прозвішча. Можа, гэта для яе было важна? Цяпер гэта ўжо тайна. Наколькі мне помніцца, у нас нікога асабліва не цікавіла, якога ты паходжаньня. На нашым баку ніхто нікога не дражніў злосна паводле нацыянальнай прыметы. Дражніліся заражане, прышлыя. «Нашы» маглі толькі лёгка пакіць. Карлу Бруквіна мы пачалі называць Латыш, а ягоных сыноў Латышонкамі ўсьлед за прышлай большасцю, але нават без макулінкі непрыязнасці. Той самы Шмэрка Шандзялоўскі сам расказваў жарт-показку пра тое, як Хайм з мужыком дзялілі,

каму які мех несьці. Хайм схапіў лягчэйшы. Па дарозе пасварыліся і пачалі мяхамі біцца. У музыка ў мяху быў цяжкі прас, а ў Хаймавым мяху — трошкі хмелю. Вось Хайм і будзе гаварыць: «А ў майм мяшку было трохі хмелю ў ражку. Дык я па мужыку як упяру! Дык ён і пабег, як сабака. А ён па мне бац! Дык я і ляжу, як той пан». Фігура іроніі, як у показцы пра мух.

Прышлыя, што жылі «на сяле», сярод якіх было шмат прыхадняў з вайсковага гарадка, колькасна пераважвалі «ліцьвіноў» — так маці называла тамтэйшых з «нармальнімі» прозвішчамі кшталту Мароз, Глебка, Любчык — і хутка запанавалі «за рэчкай»: пачаліся бойкі, п'янкі, гулі, сямейныя закалоты. Цяпер бы я, пэўна, гаварыў нешта пра дрэнных расейцаў, мігрантаў і гэтак далей. Тады нашы бацькі і старэйшыя нічога такога не гаварылі і не шапталі. Тады гаварылі проста пра дрэнных прышлых людзей, якія хочуць усё навярнуць на свой капыл, што гэта нейкая навалач і пошасцьць на наш край. Расейцы не заўсёды асцяяваліся з гарадзкімі. З вайны помнілі партызана Ціханава з Тамбоўшчыны, які надта добра спраўляўся па гаспадарцы і ўспрымаўся як свой вясковы. За гэта нехта з прышлых даў яму мянушку Кулак. Ціханаў спрабаваў гаварыць па-нашаму, за што яго ўсе вельмі любілі. Нашы неяк прыглядзяліся да людзей, не съпяшаліся даваць хараектарыстыкі ці мянушкі. Съмяяліся толькі з тутэйшых, хто на людзях спрабаваў ламацца на гарадзкі манер. Чамусыці ўсіх вельмі съмяшылі слова «йішьшё» і «шышяс», якія гучалі з вуснаў раённага фін-

агента, што прыехаў аднекуль здалёку будаваць у нас новае жыцьцё.

Сам сабе — у нейкім дарослым віртуальным уяўленыні — я запомніўся з раннянага дзяцінства як шчаслівы шчанюк, які сядзіць сярод расцьвілага поля дзьмухайцоў, што сягае да самага неба. Гэтае поле — мая Буцькаўшчына, запоўненая хорам гарманічных галасоў. Яе лёс нагадвае мне старажытнагрэцкую трагедыю. Знаўцы съцвярджаюць, што грэкі пік трагічнага катарсісу зьведвалі ня ў момант съмерці галоўнага героя, а калі гінуў хор, неадменны атрыбут старажытнагрэцкай трагедыі. У нашай Буцькаўшчыне не было герояў — ні галоўных, ні другаплянавых. Быў толькі хор. Яго ня стала. Мне здаецца, што я пакінуў гэта райскае месца (гэта быў 1953 год), калі там з'явіўся першы прывід разбурэння: мэліяратары пачалі высякаць парасынікі, што пакрывалі берагі нашай даволі воднай і рыбнай безыменнай рэчкі. Гэта было разбурэнне нашага Ярдану. Абсеклі галінкі — высахлі крыніцы. Зынік наш вэрбальны Шыбалет. Я — хіба апошні съведка з таго куточка эйкумэны. На старых хацішчах засталіся толькі тры хаты, купленыя цяпер прыпшымі дачнікамі. Гара з назвай Крутуха, дзе мы будавалі «падгоп» (трамплін) і каталіся на самаробных лыжах, упаўзла ў зямлю і зморшчылася, як пральная дошка. Старыя памерлі, маладыя разъляцеліся.

Калі б сучасны немец ці француз прачытаў гэтыя мае моўна-этнографічныя ўспаміны, ён бы, пэўна, пашкадаваў запозыненага «ўсход-нейзірапейскага» нацыяналіста. Розумам магу пагадзіцца з гэтым шкадаваннем. Але дадам: такое яны ўжо перажылі ў эпоху Фіхтэ і Напа-

леона, калі першы зьвяртаўся да жыхароў Бэрліна з сваімі патрыятычнымі антыфранцускімі лістамі.

Калі Зыміцер Бартосік, як мне здаецца, нашчадак колішняга фіна-вугорскага Барташа, прыедзе ў сваё чаргове падарожжа ў нашу цяперашнюю Буцькаўшчыну, ад якой засталася толькі назва, ніякіх «латышоў», «швэдаў» ды «ліцьвіноў» ён там ужо ня знайдзе. Вось такая беларуская драма новага часу. Ні словаў, ні рэчкі.

Бацька, маці, мова

Бацькавы кветкі і радавод. — «Съпявайце па мне!» — Матчыны ўніверсытэты. — Сьевет у кніжках. — Начлежныя і «тэатральныя» сустрэчы. — У салодкім палоне словаў.

Пра што помніцца

«Падумаеш, трагедыя, — скажа скептык, — зынікла вёска! Ці мала паселішчаў зынікае?» Але я не пра паселішчы і хацішчы. Зынікае лёгас, пастава духу, сувязь навакольля і слова, чалавек перастае «бачыць» слова. Зынікае «радаснае валоданьне словам», пра што некалі пісаў Купала. Можа, гэта банальна гучыць, але пакуль жыла маці, я адчуваў нейкую повязь з tym моўным космасам, кожны раз можна было чакаць «нечаканай моўнай пасълядоўнасці» і глыбіннай выразнасці.

Для мяне слова «Бацькаўшчына» эмацыйна мала афарбаванае. Яно — хутчэй кніжны літаратурны сымбал Радзімы. У майім дзіцячым съвеце панавала маці: у мове, у паставе, у съпевах, у манеры трymацца. Сямейных легендаў пра бацьку захавалася мала. Ён больш быў паза домам: на адходніцтве, на працы ў калгасе, на фінскай вайне, у партызанах. Эмацыйных падрабязнасцяў пра бацька юнацтва я чамусьці ня чуў ад маці. Запомнілася толькі, як маці расказвала, што бацька быў вельмі дужы і, будучы маладым, ужо як быў жанаты, на вя-сёлках і бяседах, калі трохі выпіваў, становіўся вельмі ганарысты і датклівы, таму часта кідаўся ў бойку з крыўдзіцелем, часта ўяўным. Тады маці ўжо рушала ў клубок спрэчнікаў, абшчэн-

лівала свайго Вінку за шыю і ласкова гаварыла: «Ты, мой дзядок, самы лепшы, самы го-жы...» Як цяпер, чую голас маці: «Калі я ўжо на ім павісну, ён ужо тады і не пашавеліцца, бо сам ніколі мяне пальцам не крануў...»

Бацька наш памёр дома, паранены ў партызанах пры першым адступленні немцаў, калі мне быў шосты год. Ягонага моўнага партрэту я не могу прыгадаць. Памятаю толькі, як ён съпяваў таямнічы для мяне куплет, як бы зъвястуючы, што падзе паранены і падзе на траву: «Далёкая прошча — гэта мая цёшча, зялёная кветкі — гэта мае дзеткі...» Я чуў менавіта «прошча» і думаў, што гэта нейкі ўсёмы лес. Мой брат Толік съцвярджае, што там было слова «рошча». Але чаму тады «кветкі»? Пазней я сустрэў у Купалы «Як у прошчу па лек будзе ѹсьці чалавек...», і мой успамін набыў пэўны містычны флёр. Памятаю яшчэ, як бацька, прыгінаючыся, каб ня стукнуцца галавой аб верхні касяк дзвярэй, заходзіў у хату, чэрпаў конаўкай вады зь вядра, піў прагна, што аж па вусах цякло, і з папрокам зъвяртаўся да большых дзяцей, што не зъвярталі на мяне ўвагі: «Ну што вы паселі? Бярыце мальца! Ужо, відаць, даўно адзін кавэнчыца...» Я любіў, каб са мной гулялі, асабліва каб чыталі кніжку, і, як расказвала маці, роў бацьковым голасам: «Бярыце мальца!» Калі мяне ня бралі, я разводзіў рукамі і пакрыўджана выводзіў: «А яны мальца не бяруць!» Гэта, бадай, і ўсё пра бацьку, Садоўскага Вінцэнта Казіміравіча. Астатнія дэталі — зь пераказаў дарослых.

У некаторых эпізодах я не могу адрозніць сваё запомненае ад узгадкі старэйшых. Вось такое. Немцы адступаюць. Параненага бацьку

партызаны прынеслы ў хату. Ляжыць на засланым ложку, вялікі, пачарнелы, яшчэ пры памяці. Кажа: «Во, бачыш, матка, праўду табе Германовічыха варажыла, што ты а палове веку застанесся ўдавой...» Маці стрымлівае сълёзы ды кажа: «Не, Вінка, ты паправісься, цябе ж ніякія хваробы ніколі ня бралі...» — «Не, Наташка, памру я. Глядзі дзяцей. Як будзеце мяне ўспамінаць, съпявайце па мне! Ты так добра съпяваеш...» Ён замаўкае. Праз густа прастрэленую бацькаву «вязынку», як зь мясарубкі, лезуць кавалачкі крывавага мяса. Як гэта бацька прайшоў праз дзъверы ў хату, такі вялікі і прамы? Бацька ляжыць як брус. Раптам на дварэ чуецца нейкі грукат, тупат коней. Шырока расчыняюцца дзъверы, і ў хату забягае немец, нейкі чужы, «ня наш», «сваіх» мы добра ведалі. Маці хуценька захінае нечым бацькавы раны, усхопліваеца да бяжыць да немца: «Паночак, тут тыфус, тыфус!» Немец ніяк не рэагуе, не зъвяртае ўвагі на нас, як бы нас і няма, падыходзіць да чалесніка, дастае з кішэні запальнічку, пstryкае і ставіць на прыпечак. Нам здаецца, ён будзе падпальваць хату. Але ён расшпіляе штаны і пачынае смаліць валосьце паміж ног, цярэбячы другой рукой пасмаленныя месцы. Відаць яму нешта моцна съярбіць. Мы сядзім здрэнцьвелыя. Немец гэтак жа хутка зънікае, як зъявіўся, толькі забірае з крука ў сенцах вельмі добрыя скуранныя лейцы, што дасталіся нам з партызанскай тачанкі. Мне здаецца, што колы партызанскай тачанкі гэтак жа стукалі, як двухконная фура, на якой ад'ехаў той немец ад нашай хаты... Маці нахіляеца над бацькам і галосіць. Ён ужо нежывы.

Пазней мне вельмі хацелася даведацца па-

драбязнасці з жыцьця бацькі, але, на дзіве, мае два браты і сястра, хоць і былі старэйшыя, ненашмат больш ведалі зь мінулага, чым я, а калі-небудзь нават і менш. Відавочна таму, што я ў маці часьцей распытваў, «як яно тады было».

Што напісана ў радаводзе

У нашым дзяржаўным архіве я паспрабаваў раскапаць бацькаў радавод. Мне далі «дрэва» аж да сёмага калена. З двух магчымых адгалінаваньняў я безумоўна знайшоў сваё. Адно адгалінаванье пацягнулася зь Вялікапольшчы на Берасьце і паціху аправаславілася. А імёны бацьковых каталіцкіх продкаў з Лагойскага павету гучалі ў нашай хаце далёкімі адгалоскамі ў ablіччы такіх цяпер ня вельмі звыклых імёнаў, як Казімір, Адэлля, Гелена, Мардота, Браніслаў, Антося (і Антаніна), Франц, Аўгуст, Разалія, Марцыяна, Тэафіля (і Туфіля), Ка-раліна, Каміля, Паўліна... Ва ўсіх было шмат дзяцей, а зямлі — ня вельмі. Род Садоўскіх з гербам Любіч у Лепельскім павеце Віцебскай губэрні атрымаў пацьверджанье свайго шляхецтва ў 1803 годзе ў Расейскай імперыі пасля апошняга падзелу Рэчы Паспалітай. Да кастрычніка 1917 году большасць Садоўскіх дажыліся, маючи ўсяго па паўвалокі ворнай зямлі на сям'ю, а некаторыя ўжо зусім зямлі ня мелі, а былі на дзяржаўной службе. Мой бацька быў багацейшы за маці, атрымаўшы ў спадчыну невялікі хутар. Перад калектывізацыйяй меў 13 гектараў ворнай зямлі, 5 гектараў лесу, 7 гектараў пакосу з балотам.

Матчыны бацькі былі безъзмельныя арандатары. Адкуль зъявіліся Фрыдрыхі ў Лা-

гойскім павеце і ў Буцькаўшчыне, я пакуль і не дазнаўся. У архіве знайшлі толькі двух Фрыдрыхаў старой даты. Першы — Фрыдрых Ёзэф Мішэль, народжаны ў лютэранскай сям'і, — сын палоннага француза з Эльзасу часу напалеонаўскай кампаніі, які ўжо ў 1816 годзе быў занесены ў сьпіс ваеннопалонных, што атрымалі права віцебскага мяшчанства. (Сам па сабе цікавы факт!) Ёзэф Мішэль быў настаўнікам дзяцей багатага грабра з прозвішчам Брандэнбург у Палацку. Другі — Міхайл Фрыдрых, праваслаўны, панамар Бабыніцкай царквы, засвяціўся ў судовай справе 1845 году праз бойку з грабром, які меў прозвішча Цыба. Паводле судовай справы грабрэй Цыба «совершенно обворовал» панамара Фрыдрыха, бабыніцкага месеціча. (Ад нашай Буцькаўшчыны да Бабынічаў напрасткі кілямэтры два-тры.) У Бабынічы мой брат Толік хадзіў у школу-дзесяцігодку. За Бабынічамі ўжо ляжала «Западная», куды нашы хадзілі пасъплю вайны на кірмаш у Празарокі. Так што, магчыма, адзін з продкаў маёй маці ўмацоўваў сваім панамарскім талентам праваслаўную веру і біўся з грабром, а другі — вучыў грабрайскіх дзяцей. Нездарма ж Шмэрку Шандзялоўскага, пра якога я пісаў, цягнула да нашай хаты, як у Запароскую сечу, дзе ён хаваўся ад навязылівых прыхадняў-зарачанаў. Ці не таму і мянэ так цягне да мудрасця Старога Запавету і канцэпцыі абсолютнай грабрайскай генэтыкі Хрыста, за што Юры Хадыка лічыць мянэ тыповым «жывітвующым»? Расказвала маці яшчэ пра двух немцаў, братоў-блізінатаў з прозвішчам Фрыдрых, што ў час Першай усясьветнай вайны былі на пастоі ў Навінках, дзе жыў ейны

дзед, і наведвалі дзедаву хату, калі даведаліся, што тут жыве іхны аднафамілец. Некаторыя з маміных сваякоў пісаліся як Фрыдрыкі, а туэтшыя гаварылі проста «Фрыдрык».

Да шлюбу маці служыла ў далёкай радні і пачужых людзях, нават недзе пад Пецярбургам: нянькай, даректарам, сядзелкай, батрачкай. Бацька меў толькі пачатковую адукацыю: перашкодзіла Першая ўсясьветная вайна. Два старэйшыя бацькавы браты пасъпелі трошкі вывучыцца: адзін на ляснога землеўпарадчыка, другі — аж на лесьніка, за што ў савецкі час паплаціліся — зьніклі ў хапун 1937-га.

Пачутае ад маці і ў хаце

Пры маці я жыў да трынаццаці гадоў і ўвабраў у сябе ейны моўны съвет. Каб мая маці вучылася, то была б, мусіць, Рамэнам Ралянам. Для мянэ Рамэн Ралян — самы вытанчаны мастак з тых, што я спазнаў з кніжак. Маці, Фрыдрых Натальля Ёсіфаўна, «вучылася» толькі гады два ў панскім маёнтку (гэта ў нас называлі Двор-Буцькаўшчына, дзе пазней атабарыўся вайсковы гарадок Чырвонай Арміі) разам зь некалькімі вясковымі дзяўчаткамі. Гэта было тады, калі ўжо выходзіла «Наша Ніва». Зь сяменай легенды: вучыла іх маладая паненка, пляменьніца пана Сушынскага. Яна была «суханогая», хадзіла зь мініятурнай лясачкай, мела варшавскую адукацыю і была прыжывалкай у багатага дзядзькі, пана Сушынскага. Ейная маці памерла недзе ў пансіянаце ў Вялікапольшчы, а ня вельмі дамавіты бацька прыжыўся ў багатых прымаках. Здаецца, паненку звалі Ванда. Яна была вельмі добрая. Вучыла дзяўчат польскай мове, съпевам, літаратуры,

маляванню і розным умельствам, нават складаць букеты. Вучыла бясплатна. Калі-небудзь дзяўчаты дапамагалі пакаёўкам прыбіраць залі і на пэўныя сьвяты дарылі пану свае падарункі: букеты, вязаныя сурвэткі, ягады ў прыбраных кошыках з бантамі. Маці расказвала, што ў іх нават была гульня «Пану ягады нясём». Калі пан уцякаў ад бальшавікоў у Варшаву, уся вёска плакала. Пані Ванда перад ад'ездам паклікала маміных бацькоў, дала гроши на чаравікі і пакінула свае пісьмовыя прылады, спыткі і некалькі кніжак, сказаўшы, што «Натусі трэба абавязкова вучыцца, бо ў яе добрая галава». Сярод тых кніжак быў і нейкі самаробны «Лемантар» для беларускіх дзяцей, пісаны польскім літарамі. Маці яго вельмі берагла, нават брала з сабой у ссылку ў Сібір. У вайну яго скурылі партызаны.

Самае цікавае, што на ўроках чытаньня, акрамя польскіх вершаў і кароткіх апавяданьняў, пані Ванда чытала дзяўчатам «Нашу Ніву» і Багушэвіча. Да яе прыяжджаў нейкі дзіўнаваты шляхчук з Вухвішчай (вёска паміж Сушиным і Вушачай) і прывозіў усялякую літаратуру. Часам прывозіў нават нейкіх артыстаў, што паказвалі беларускія інтэрмэды і кароткія п'есы. Сцэна ладзілася ў панскім садзе каля маёнтку. Запрашалі ў Двор-Буцькаўшчыну зь вёскі дзяцей і найбольш культурных дарослых. Наша маці ведала з того часу на памяць шмат беларускіх і польскіх вершаў. Ад яе я памятаю з маленства «Ігрышча», «Ехаў я ад Кяна ды на Смаргонь», «Мужык» і шмат урыўкаў зь беларускіх пастановак: «Мая жонка Тацяна — харошая зъдзелуха», «Як сын з бацькам па-поль-

ску сваталіся», «Як танцоры сукно кралі», «Як бык ажаніўся», «Як мухі сварыліся».

Маці чытала кожную вольную хвіліну. Пасьля вайны акуляры былі вялікай раскошай: іх праста не было дзе замовіць ды купіць. Маці чытала праз вайсковую нямецкую люпу, якую немцы пры адступленыні пакінулі ў нашай хаце разам з картай і курвімэтрам (такое кілямэтражнае колца для вымярэнья адлегласці на карце). Так і памятаю маці за кніжкай: з доўгім носам і люпай, у белай хустцы. За такі вучоны выгляд мы называлі маці «кузэн Бэнэдыкт», як героя раману Жуля Вэрна «Пятнаццацігадовы капітан», які мы чыталі ў хаце калектыўна ўслых. Выява кузэна Бэнэдыкта на выдатнай чорна-белай ілюстрацыі, дзе ён у трапічнай панаме разглядае праз люпу муху цэцэ, вельмі нагадвала нам нашу маці.

У параўнаньні зь іншымі вясковымі жанчынамі мая маці лічылася жанчынай бывалай і «граматнай». Акрамя тых двух гадоў панскай школы яна мела досьвед працы «ў людзях» яшчэ да шлюбу, а потым амаль тры гады працы ў Сібіры разам з бацькам. Пасьля вайны была ў калгасе лістаносцам і «ізбачом» (загадчыкам ізбы-чытальні). Ізбой-чытальняй была наша хата. Сюды маці прыносіла газэты, часопісы і даволі шмат кніг. На пачатку пяцідзясятых у нас радыё яшчэ не было. Вечарамі пры капцюльцы або смаркачцы (так называлі газавую лямпу бяз шкла) ці пры «съветачы» (лучыне) чыталі ўголос «Узьнятую цаліну» Шолахава (мне чамусьці помніцца, што гэта было на беларускай мове — можа, быў пераклад?), «Глыбокую плынь» Шамякіна, апавяданьні Горкага, Якуба Коласа і Зымітрака Бядулі і на-

ват Матэ Залку (вугорскага пісьменьніка, камандзіра інтэрбрэгады ў Гішпаніі, вядомага як генэрал Лукач). У нас у хаце таксама засталіся дзьве вялізныя скрынкі кніжак ад ранейшага пастаяльца-кватаранта, прысланага перад вайной настаўніка, якога звалі Глод Станіслаў Зіноўевіч. Яго нам калгас «паставіў на кватэру», калі бацька быў на фінскай вайне. Пазней яго арыштавалі як эсера. Настаўнік быў невялікага росту і меў горб. Часам зарачанская пераросткі дражнілі мяне: *банкарт ад гарбаченькага*. Мне было крыўдна за настаўніка, бо гэта быў фактычна зьдзек зь яго, а не зь мяне. Наш бацька быў «мужчыністы» і высокага росту. Наш кватарант не даставаў нават да бацькавага пляча. З салідарнасці я нават напаказ хаўрусаўся з Глодавым сынам, зь якім мы пазней хадзілі разам у пятую клясу ў Гімрава... У настаўніцкіх скрынках кнігі былі іншыя: некалькі тамоў Бракгаўза і Эфрана, «Жыцьцё Ісуса» (можа, Рэнан?), Заля (я чытаў прозьвішча як Золя, з націскам на першым складзе), Бальзак, Меражкоўскі і шмат чаго іншага.

Наша хата была невялікая, але стаяла на прыгожым узгорку каля прасёлкавай дарогі, што вяла праз Абрампальскі лес, Глыбачку, Гуры, паўз Наўліцы на Ветрына і Полацак. У нас часта спыняліся начлежнікі, што прабіраліся простым карацейшым шляхам у бок Полацку: везьлі зерне на мельніцу ў Заскаркі, некуды «ў Западную» (так звалі мясцовасці, што былі раней пад Польшчай) валіць валёнкі, або засалоджаную ячменную драчку на самагонку ў бок Загацьця, дзе рабілі добры напой кшталту сёньняшняй «Старадароскай» ці «Бакштанкі». Падарожнікі гулялі ў карты,

трошкі выпівалі, не абыходзячы ўвагай гаспадароў і нашых суседзяў, расказвалі ўсялякія прыгоды і амаль заўсёды съпявалі. Маці прасілі съпяваць «нянаськія» песні: невельскія ды сібірскія. У яе быў нізкаваты моцны голас, на кшталт жаночага ансамблевага альту. Ад маці я ўпершыню пачуў опэрную арлю млынара (здаецца, гэта Даргамыскі) на слова Пушкіна: «Воротился ночью мельник: женка, что за са-поги?» (маці імітавала бас), вядомы раманс «Не слышно шума городского». Дагэтуль не магу здагадацца, адкуль браліся ейныя некаторыя дзіўнаватыя песні, як, напрыклад: «*Все шли мы тихим строем, подходим ко горам, кавказ-ски* (ці карпацкі?) горы грозны оказывались нам...» Съпявала яна ахвотна і народная беларускія, якіх ведала безыліч. Асабліва любіла «Ці ўсе лугі пакошаны, ці ўсе сенажаці...». Сястра расказвала, што бацька съпяваў горш за маці, але гэтую песню съпяваў добра і зь вялікім натхненнем і заўсёды пры гэтым *пры-лабуньваўся* да маці. Мне здаецца, што я гэта бачу.

Пры дарослых бяседах і съпевах, асабліва калі за сталом выпівалі, малых да стала не пускалі. Я ляжаў на печы і рабіў выгляд, што сплю. Чаго толькі ні наслухаўся! Цікава было чуць мову людзей з далячэйшых вёсак. Нас маглі разьдзяляць толькі рэчка ды з два лясы, а шмат што называлася зусім інакш. Так, ужо шасьцігадовы я ведаў, напрыклад дыялектныя сынонімы: *карабка сьпічак — карабок запалак — пушка сярнічак; грубка — шчыток — печка*. Вялікую печ усе называлі проста печ. Ніколі ня чуў, каб нехта гаварыў, што яна руская.

Жыцьцёвы тэатар

Пачутае ад маці і людзей хацелася ўзнавіць самім. Мы з братам Толікам, самі таго не разумеочы, утварылі свой хатні тэатар. Мы «гулялі ў людзей». Да нас як гледачы (а потым і як артысты) далучаліся некаторыя суседзкія дзеци. У нашым тэатры двух актораў мы «загадвалі» або па заяўках «паказвалі людзёнка». Я меў мянушку «масіаш» (жававы, гаваркі, хітры і падаросламу разважны, зь нечым ад ведзьмака) і быў больш актыўным пэрсанажам. Толік быў больш статычным «артыстам», сядзеў, слухаў, нешта для звязкі гаварыў. Дзе-небудзь у пуні ці праста на паляне каля кустоў мы паказвалі сюжэты з жыцьця: хвалько, злодзея, абжора, п'яніца, грамацей, працаўнік-кузюля, блядун. Хвалько была, напрыклад, Мікіціха, наша суседка, якая ўсім рассказала, як добра жыць, калі ёсьць цёплыя валёнкі і ходзікі на съцяне. Вось я сяджу «на сцэне» ў матчыных самаробных бурках (гэта як бы валёнкі) і раз-пораз паглядаю на ўяўны гадзіннік на съцяне: «А-я-я, ужо ж пара курэй шчупаць, ужо ж палова на сёму... А-я-я, ужо ж чубатка разгнезьдзілася. Пара бегчы глядзець, каб шашок яйкі ня зьеў...»

Больш за тое, аднойчы мы прыдумалі адзін «сунтэтычны» жанр, якому я нават назвы не магу даць. Круглаватую па пэрыметры бляшаную вараўню, якую немцы пабудавалі побач са стацыянарнай кухняй, мы ператварылі ў своеасаблівую панарамную выставу, дзе малівалі крэйдай сюжэты і суправаджалі іх вершавнымі тэкстамі і дзікаватым завываньнем без усялякай гармоніі, ходзячы вакол вараўні пад

какафанічны рэп. Сюжэты мелі часьцей за ўсё баёвы зьмест: напрыклад, партызаны залеглі ў кустах і страляюць, немцы падаюць. Вось мы маршыруем і съпеўна сълібізуем: «Пар-ты-заны стра-ля-юць...» і «Не-мцы у шта-ны па-на-си-ра-ли...» Пад малюнкамі рабіліся як бы назывы — літарамі большымі і меншымі. Аднойчы дзея закручілася яшчэ глыбей: мы пачалі съпявашаць не сюжэтна, а паводле прынцыпу «варону бачу — варону съпяваю». Мой брат, калі дайшла ягоная чарга (апявалі сюжэты па чарзе), вырашыў «апець» подпіс, зроблены велізарнымі літарамі. Ён зацягнуў басам: «Дзе-ся-це-ры-кі на-пі-са-лі!» Што значыла: гэты подпіс вялікімі літарамі зрабілі вучні дзясятак клясы. У адказ я пачаў імгненна пісклявым голасам падводзіць, як малое дэіцца, агучваючы маленькія літары: «Гэ-та пер-вач-кі на-пі-са-лі!» Разумеючы парадокс нашай імправізацыі (першаклясьнікі ж пішуць вялізнымі літарамі!), мы паваліліся на зямлю і пачалі рагатаць. Потым яшчэ некалькі разоў вярталіся да гэтай «мізансцэны». У мове фактычна сыходзіўся і малюнак, і мэлёдыя, і драматургія.

Я разумею «прагрэсіўнасць» усялякага мадэрну ў мастацтве і ў прыватнасці пры стварэнні «сучасных тэкстаў», аднак мяне не пакідае адчуваньне, што некаторыя сучасныя маладыя літаратары — карыстаючыся тэрмінам жывапісу — малююць а-ля Пікасо, але ня могуць намаляваць пазнавальнага партрэту. І вінаваціць іх нельга. Яны ня чуюць жывога слова. Для майго вуха палянізавана-ўкраінізаваная мова сучасных беларускіх маладых аўтараў — своеасаблівы патрыятычны мадэрн, дзе, на жаль, не адшукаеш уплываў Чорнага, Кола-

са, Гарэцкага ці Калюгі. Самае цікавае, што, напрыклад, украінізмы Караткевіча ці паллянізмы дарэвалюцыйнай «Нашай Ніўы» шмат хто зь іх успрымае як беларускія моўныя адкрытыці.

Мая генерацыя — апопнія з магіканай, хто яшчэ помніць тыя «ляндшафтныя паркі» нашай мовы. Мы яшчэ гулялі ў мову і тварылі яе, чэрпаючы з крыніц, што бруіліся побач.

Словы паміж небам і зямлёю

Гадоў трывала пяць таму, працуячы ў Акадэміі навук (тады яшчэ БССР), я прачытаў Сартравы «Словы» («Les mots») і ўпершыню асэнсаваў тое, што мяне пачынала падсьвядома гнясьці: мой кніжны досьвед і рэальнае жыцьцё ў образах пачыналі не супадаць, съядомасць запаўнялася заношанымі вэрбальнымі штампамі. Жыцьцё траціла смак, бо я перастаў бачыць і чуць мову. Як своеасаблівая тэрапія началася пісаныне абразкоў, пракручваныне кадраў дзяцінства, у выніку чаго зьявілася маё першае філягічнае эсэ «Гаворыць мая Буцькаўшчына», надрукаванае ў акадэмічным выдавецтве. Я адчуў да болю фізычную патрэбу агучыць і ажывіць гукі маёй унутранай мовы, якая начала засынаць у памяці.

Дазволю сабе працытаваць адзін невялічкі фрагмент з разъдзелу, дзе гаворыцца пра тое, як я чуў съвет у дзяцінстве: «...Вось сядзім мы з маці пад калгасным съвірнам. Мама — старожыха. Праўда, толькі ноччу. Удзень яна разносіць пошту і пасе гусей. Дакладней, гусей пасем мы, дзеці. Нас усяго чацьвёра. Бацька загінуў, калі яму было сорак два... *Прыцюць-каеся да маткі, прылабунісця і слухаеш*, як

жыве ноч. *Шаў-шаў-шаў* — з падстрэшша ў глухое вакно паплыла лятучая мыш, кажан. *Скрэм-скрэм-скрэм!* — точыць мышкі свае зубы ў засеку. Патачыла і змоўкла. Зноў ціха. Толькі цвыркуны шашчаць сваёй пясочнай мэлёдыйяй. Але вось дзесяці за аборай чуеца мернае *тальных-тальных-тальных*. Гэта воз зь нечым цяжкім куляеца па ралылі. Так і ёсьць. Гэта Барманскі вязе камень на жорны. А вось і ягоны сабака. *Хамыль-хамыль!* — і ён ужо тут, вялізны нямецкі аўчар. *Нюх-нік, нік-нюх* — абышыпарыў усё заўгольле, абнюхаў нас, *віль-віль* сваім куртатым хвастом і пабег на другі бок съвірна. Пашча ў сабакі як мае быць, але завуць яго *Крываляпы*, як колішняга сапраўднага гаспадара — нямецкага «фітфебіля». У яго быў рот набок — крывая ляпа. «Ляпа» — таму што ён заўсёды на ўсіх роў і моцна лаяўся: «Сакра фікс нох малъс!» Цяпер вось фэльдфэблія няма, а сабака ёсьць... А вось і сам Барманскі. Так, гэта ён: *таргік-таргік* — узьбіраеца ён на *пугірак*, падцягваючы правую нагу. І боты яго: *шлок-шлок, лох-лох!* — б'юць шырокія халавы па лытках. «Здароў, начнік! — вітаеца маці першая. — Усё жаронцы майстрэчыш?» — «А майстрэчу, хай іх халера, нада ж. Усё ж сотня якая будзіць»... Раптам Крываляпы забрахаў. *Ціхуци!* Хто гэта там? Я трошкі падбягаю наперад, прысядаю, бачу постаць супраць неба, прыслухоўваюся. *Штых-штых-штых*, сыпле нехта ціхім драбняком з-пад фэрмы. Відаць, баба. *Кавыль-кавыль*, — і яна ўжо заварочвае за пуню. Ды гэта ж Мікіціха, што з-за рэчкі: леташнюю асянчыну карове патроху на подсыціл носіць. Хай сабе носіць... Я ў маткі за падстарожку. Усё чую і бачу. Нашто нам сабака.

Ён болей за мяне зьесьць... *Квяк-квяк!* — пераступіла Мікіціха праз гразкую канаву, вароты — *шчалык!*, і яна прапала... А Барманскі раскурвае ўжо цыгарку — *па-па!* і нешта *дудукае* з маткай. Мне шкада каня. Ён час ад часу трасе галавой і працяжна адсопваецца: *n-n-f-f-rr-p!* Прыйтаміўся і галодны. Я нават чую, як у яго юрчыць у жываце. У каня, як і ў чалавека, калі ён *выхартаетца*, юрчыць у жываце... Але вось Барманскі ўжо дакурыў, *гин!* — хуценька ўстаў, пагладзіў пяшчотна свой камень, праверыў падпругу і — *валюх!* — закінуў сябе адным махам у калёсы. *Склыг-вых!* — застагнаў даўно мазаны перадок. Конь, не чакаючи голасу вазыніцы, рушыў наступач доўгачаканаму начлегу...»

Перачытваючы цяпер гэтыя запісы-ўспаміны трывцацігадовай даўніны, я раптам прыемна спатыкнуўся не на курсівах, якімі я мэтанакіравана нагрузіў тэкст (выданье было на вуковае, а не мастацкае), а на адным слоўцы «*ўсяго*», што падсьвядома лягло ў радок: «Нас *ўсяго* чацьвёра. Бацька загінуў, калі яму было сорак два...» З гледзішча часу напісаныня — 1977 год — гэтае «*ўсяго*» ня вельмі зразумелае, бо чатыры дзіцёнкі — гэта нямала. Аднак тут у «пустой прасторы» паміж двумя кароткімі скзамі інтуітыўна скаваўся другі нявымаўлены слой. Тут ёсьць туга па бацькавай мары: ён хапеў мець шмат дзяцей, сам у сям’і быў шосты, і за ім яшчэ ішлі два меншыя браты. У tym далёкім 1977-м я не канструяваў тэкст, ён запісаўся на адным дыханьні, таму ў ім усё праўда. Для мяне цяпер гэта ўспрымаецца як маленькая пэрлінка ад мастацства. Мастацкі тэкст жыве недавыказаным.

Сълізкая рыба ў ружовым акварыюме

Шчасльвия недарэчнасці на пачатку дарогі. — У школе як дома. — Доўгая дарога да Гімрава. — Вясна — гэта калі хочацца есьци. — Я — Шапэнгаўэр. — Непаразуменіні з клясычнай літаратурай. — Некалькі сюрэралістычных кадраў.

З самага ранняга

Узгадкі пра мінулае як бы прэтэндуюць на адказ пра сэнс жыцьця. За сваё жыцьцё я прачытаў шмат успамінаў. Асабліва мне падабалася чытаць тыя мэмуары, дзе гаварылася пра дзяцінства. Я ня ведаю, як павінна выглядаць нармальнае дзяцінства, бо маё дзяцінства, як і ўсё жыцьцё, падпала пад «пераходны пэрыяд». Мае ўспаміны пра дзяцінства — як лоўля рыбы ў акварыюме, які рухаецца наступач сянятлу. Ненармальнаясць жыцьця згадваюцца як кадры фільму, дзе рознакаляровыя, а найбольш цёмныя, сълізкаватыя сылюёты рухаюцца ўся-рэдзіне гэтага ружовага імклівага акварыюму. Памяць ловіць іх, некаторыя высылізваюцца, некаторыя застаюцца «*ў руцэ*». Але ці то простирачыца трапляюцца ружовыя, ці то цёмныя ружавеюць, як выцягваюцца з вады? Гэта той эфект успамінаў з двайным фокусам і спектрам: фіялетавым і ружовым, пра якія я пісаў ва ўступе. А акварыюм усё некуды імкне...

Усё недарэчнае пачалося з нараджэнья, амаль як у зюскіндаўскага парфумэра. Бацька на фінскай вайне, а я нарадзіўся 2 лютага, на каталіцкія грамніцы, сямімесечным, у сенцах,

калі маці звалілася зь лесьвіцы, лезучы на гарышча. Гадоў да двух быў нехрышчоны, бо ўжо не было дзе. Хрысьціў мяне тайна недавучаны п'янаваты поп перад прыходам немцаў. Казалі, немцы будуць выразаць нехрысьцяў. Адгэтуль, відаць, ідзе мой дзідраізм. Потым былі невераемныя прыгоды: сястра Лісавета згубіла мяне соннага на калгасным клевярышчы. Толькі шчаслівы выпадак выратаваў мяне ад наладаванага возу, што праехаў за паўметра. Пазней мне раскроілі цемя, ударыўшы незнарок аб дзіварны вушак (цемя маё было слаба зрослае ад нараджэння), потым я тапіўся ў памяях у цабэрку, палезшы па агуровыя лупіны, потым заходзіўся ад густа намазанай мазі ад каросты. Здаецца, гэта быў крэалін, якім мазалі ка-росылівых кароў. Ужо думалі, што памёр. Надта ўзяло за сэрца. Потым ледзьве не памёр ад трасцы (так звалася малярыя). Выратаваў хінін. Потым ледзь ня зъелі ваўкі. І ў дарослым жыцьці: туды паслалі, адтуль выгналі, туды не пусьцілі, там нешта ўкралі, адтуль удала ўцёк. І ўсё так весела і нетрагічна, таму што вакол шмат добрых людзей. Як у той показцы пра павешанага беларуса: «Балела, хлопцы, але перацярпеў. Толькі вяроўка трохі шыю казытала, таго і пасьміхаўся». І гэта таксама частка нашага беларускага шыбалету.

Афіцыйны пропуск у гэты съвет адбываўся таксама весела. У копіі пасьведчаньня аб нараджэнні мяне памаладзілі на два гады, калі ставілі паслья вайны, як тады казалі, «на наружны вид». У вайну ўсе дакумэнты згубіліся, і дзяцей гуртамі вазілі ў раён, калі з вобласці прыяжджалі ўпаўнаважаныя для выдачы новых дакументаў. Так было і ў нас. Пагрузілі на

фурманку і павезьлі. На пыльным пляцы, але з лужынай пасярод, дзе па калена ў вадзе стаялі трыврудныя гусакі, нас выкулілі з возу ў цэнтры «мясьцечка Ветрына» (так у нас вымаўлялі) і павялі ў дзверы будыніны зь незразумелай назовай «райсабес». Зь цёмнага калідору запусьцілі ў вялікі пакой з фікусам і графінам. Вазыніца, дзядзька Якуб, глухаваты і праставаты мужчына, усунуўся ў пакой бачком і стаў, ногі ў кучку, каля бочки зь фікусам. Галоўная дама, што сядзела каля графіна, паглядзела на парэпаныя пяты ягоных босых ног і пугу ў руцэ, забрала ў яго квіток з нашымі прозвішчамі, абкручаны вакол пугаўя, і сказала камандзірскім голасам: «Пачакайце ў калідоры. Калі будзе трэба, вас паклічуць». Мы стаялі, як кучка гусянят, пасярод пакою, пакуль адна дама сылбізавала з квітка неразборліва напісаныя прозвішчы, а другая нетаропка пісала. Дама ля графіна вырашала, каму колькі гадоў, не зъвіраючы ўвагі на запісы ў квітку, толькі пыталася пра большых і меншых сясьцёр і братоў. Выглядала ўсё неяк так, як у таго Багушэвічавага Ліндаркі. Пазней казалі, што было зъверху ўказанье маладзіць дзяцей пэўных гадоў нараджэння для атрыманьня нейкай патрэбнай дзяржаўнай статыстыкі. Увогуле ж зь незразумелых мне дагэтуль прычынаў пасля вайны бацькі былі схільныя маладзіць сваіх дзяцей. Ці, можа, каб лягчэй атрымліваць сякую-такую сацыяльную дапамогу, ці каб даўжэй не ісці ў калгас на працу або на службу ў войска. Калі й па праўдзе, дык мы, зануджальня і вузкагрудыя, выглядалі нашмат маладзей за свае гады.

Дарога ў браму вучонасьці

Яно й добра, што нас маладзілі. Яшчэ гады два я не хадзіў у школу. У нашай вясковай школе першай клясы не было. Бо не было дзяцей і настаўнікаў. У другую клясу я паходзіў да сънегу, пакуль можна было хадзіць босым. У канцы вясны зноў пайшоў: прыйшла пасылка ад цёткі Міччыхі з казахстанскай высылкі, дзе разам з рысам, сшыткамі і кішмішам ляжалі дзіцячыя боты з хромавымі халявамі. Левая была трошкі съятлейшая за правую, а галоўкі былі керзавыя, але мне ўсе зайдросыцілі. Добрыйя былі боты. Я іх панасіў месяцы два, а летам мы іх абмянялі на муку.

У школе мне падабалася. Грубка (у нас калі *шчыток*) была заўсёды добра натопленая, а галоўнае — я займаўся адразу ў трох клясах: другой, трэцій і чацвёртый. Другаклясьнікаў нас было двое — Валодзька Глод, сын арыштанага «эсэра», і я. За доўгай, мэтры на тры з паловай партай разам з намі сядзела трэцяя кляса — два вучні. На астатніх трох партах, гэткіх жа доўгіх, — чацвёртаклясьнікі. Усе — ваенныя пераросткі. Клясны журнал быў на ўсіх адзін. Mae старонкі ў журнале былі як засеянныя бульбай: у кожнай клетачцы — пяцёрка. Бо выклікалі штодня. Найбольш мне падабалася, калі настаўніца прасіла мяне сказаць тое, чаго ня ведалі пераросткі-зарачане, што былі на дзьве клясы вышэй за мяне. Па чытаныні, пісьму і гісторыі я ведаў ўсё і за чацвёртую клясу з прачытаных за лета братавых кніжак. У школе ўсё было па-беларуску. Настаўніца, на афіцыйна-расейскі манер Ніна Філіпаўна, па-вясковаму Нінка-Піліпішка, лёгка адпускала мяне дадому, калі ў гэтым была

патрэба дома, напрыклад, адбыць радоўку на пастве. Настаўніца сама пакідала пры неабходнасьці школу ў час заняткаў: паглядзець хворую маці, што не ўставала з ложка, або падаіць у абед карову. У гэты час мы бегалі каля хаты, дзе месцілася школа. Калі мы бачылі здалёк, што Ніна Піліпаўна ўжо пераходзіць рэчку, то дружна займалі свае месцы ў клясе. На занятках было амаль усё як дома. Нешта падобнае я адчуваю цяпер, выкладаючы нямецкую мову ў «падпольным» коласаўскім ліцэі, хіба што карову не хаджу даіць. Ніна Піліпаўна была вельмі добрая. Толькі мне было яе шкада: у яе была ляжачая хворая маці і моцна пахла з роту. Калі яна нахілялася, каб паглядзець сшытак, яна заўсёды прыкрывала рот даланей, і ад гэтага свайго сораму, здавалася мне, была ня вельмі строгая. Па-моіму, яна была яшчэ занадта паблажлівая, бо баялася нахабных зарачанскіх пераросткаў з прышлых сямей. Аднойчы яна паставіла аднаму зь іх «кол» і выгнала з клясы, дык той ужо ў дзівярах, не паварочваючы галавы, прасіпеў: «Блядзь нямецкая!» Тут, як кажуць, кожнаму не растлумачыш. Родны брат нашай настаўніцы быў пры акупацыі бургамістром, але і быў сувязным у партызанаў. Шмат каго выратаваў. Сястра ж мусіла часам немцаў гарэлкай зь мёдам частаваць ва ўласным доме. Ну а цяпер трывала: *воўк сабакі не баіца, але зъягі ня любіць*. І гэта — наша беларускае.

У пятую клясу з Буцькаўшчыны ў Гімраўскую школу нас хадзіла толькі двое — Валодзька Глод ды я. Да школы было кіляметры тры з паловай, якія мы пераадольвалі толькі гадзіны за тры. На пачатку верасня па дарозе забягалі

яшчэ ў лес *у варэхі*, ужо апошнія, зімою на лыжах асвойвалі *простую* дарогу, якая часьцей аказвалася даўжэйшай за *бальшак*, вясною ў паводку доўга шукалі праход праз канавы і *балацяўны*.

Цікавы і вясёлы шлях здараўся зімой у адлігу, калі ідзеш па цаліку. Хадзіў я ў школу ў «дзервяках». Так зваліся самаробныя чаравікі ці боты з драўлянай падэшваю. Вычасаны прафільваны пад форму падэшвы драўляны бруск звычайна прыбіваўся да скury кавалкам тэлефоннага проваду, пасъля вайны якога безыліч валялася вакол. У такім абутку рухаецца, куляючыся, як самаходная танкетка, што пераадольвае акопы. У адлігу сънег страшэнна прыліпае да дрэва, што ведае кожны лыжнік-аматар. Дык вось пасъля кожных дзесяці-пятнаццаці мэтраў самаробны абутак ужо нагадваў старажытнагрэцкія тэатральныя катурны, вышыня якіх перавышала даўжыню, і хадыка проста траціў раўнавагу і падаў у сънег. Каб не валяцца ўсю дарогу, прыходзілася браць з сабой кій з загнаным у мацнейшы канец цвіком. Гэта называлася *кій з гакам*, нешта кшталту цяперашніх лыжных кіёў. (Калі цяпер чую чэскае «гачак», робіцца цёпла на душы.) Праз кожныя кроکаў трыццаць прыпыняесясь і па чарзе адколваеш гакам сънежныя прыліпкі. Яны так і заставаліся стаяць на дарозе, як загадка прыроды. Калі б дастаялі да нашага часу, людзі б думалі, што гэта меткі нейкай іншай цывілізацыі... Гэта было раніцай. Калі вярталіся ў другой палове дня са школы дадому, праходзілі паўз рэшткі сваіх ранішніх съядоў, якія, як засынжаныя вожыкі, старажылі наш шлях да ведаў. Было ў гэтым нешта ўрачыстае,

як у грэцкім тэатры, што ўздымаў артыстаў на катурнах да духоўнай узынёсласці.

Простыя жаданыні

На заняткі не спазняліся, проста раней выходзілі з дому. Я заўсёды стараўся прыбегчы нават раней у школу, каб *панікаць* па партах: можа, што ежна забыўся — кавалак хлеба ці якую бульбіну. Дагэтуль памятаю смак халоднага драніка, які аднойчы знайшоў у парце каля вакна. У ім была ямка ад кавалачка сала, якое запякалася, утоптане ў дранынё. Нічога смачнейшага ў сваім жыцці ня еў.

Валодзька па партах ня нікаў, бо маці давала яму заўсёды нешта з сабою, што ён называў *адпачуйка да школы*. Ён быў у маці адзін, і яна працавала ў калгасе бухгалтарам, таму ёй давалі грошы, а не налічалі працадні. За грошы можна было нешта купіць. Нас было чацьвёра, і маці, і сястра Ліза, і старэйшы брат Зымітрок працавалі за працадні, на якія нічога не давалі. Працадні людзі жартам называлі *палачкі*, іх брыгадзір выводзіў у сваім сыштку супраць прозвішчаў калгасынікаў. Кожнаму дарослому даводзіўся так званы «*мінімум*» — каля трохсот працадзён на год. Ня выпрацаваў мінімуму, не атрымаеш каня дроў прывезьці... Калі Валодзька пачынаў есьці па дарозе сваю «адпачуйку», я стараўся адысьці куды-небудзь убок, спаслаўшыся на пільнную патрэбу ці салгайшы, што тут побач я, здаецца, бачыў куст з малінамі ці маленъкі баравік, які ўжо, пэўна, падрос. Не хацелася яго *мусаваць*. Ён сам хадеў есьці, а тут яшчэ трэба мне ававязкова даць *угламзіць*. Такая была сяброўская этыка. На «нашым баку» ў Буцькаўшчыне не было пры-

нята прасіць «дай угламзіць». Хто што меў, дзяліўся сам. Заражане і гімраўцы гэта рабілі, як нахабныя вароны.

Мы з братам Толікам калі-небудзь парушалі этыку галоднага рыцара, выдумляючы, напрыклад, такі хітрык. Уявіце сабе: пасъляваенная вясна, усё зъедзена, толькі сёе-тое на семя схаванае. Маці, Лісавета і Зымітрок на працы, мы з Толікам адны дома. Хочацца есьці. Тое, што зварана ў печы, і акрайчык хлеба ў рушніку ў судніку чапаць нельга. Усё будзем есьці разам толькі ўвечары. Мы ўжо ўкралі па адной бабіне з торбачкі, што на семя, і паклалі за шчаку. *Сусылі* вельмі хутка. Тады брат і будзе гаварыць: «А ведаеш, Пятрок, сходзі ты да пёткі Марты ды папрасі ў яе малатка, скажы, што мы свой згублі, а пільна трэба. Можа гароху жменю дасьць?». Мы ведаем, што цётка Марта накрала ў калгасе гароху, і ведае, што мы ведаем, што яна накрала. Бягу хуценька да цёткі Марты: «Дзень добры, цётка Марта, можа ваш *малаток* гуляе? Мы свой згублі, а пільна трэба. Я хутка прынясу». Mae вочы бегаюць па стале і прыпекчу. Цётка Марта глядзіць мне ў вочы і ўсьміхаецца. Ідзе за *перабойку* (перагародку) каля печы, корпаецца там з хвіліну і прыносіць мне ў прыполне жмені тры гароху. «На, *масіяш*, табе малаток!..»

Узгадваючы гэты вясёлы галодны час, я падсвядома адчуваю, чаму мяне ў свой час ня ўразіў раман Гамсун «Голад», якім шмат хто з маіх знаёмых зачытваўся ў адліжныя шасьцідзясятыя гады. Рэч ня ўтым, што Гамсун быў калябарантам, а ўтым, што ягоны выснаджаны герой грэбаваў на съметніку тым, што я б вясною сорак сёмага ахвотна зьеў.

Уяўляю сабе, як сюррэалістычна і магічна я выглядаў, калі аднойчы пасправаваў на смак «Історию ВКПБ. Краткий курс» таварыша Сталіна. Як лістаноска, маці прынесла зь сельсавету гэты «Краткий курс» для канспэктування старшыні нашага калгасу — «Чэкісту», Грышку Прыстаўку, брату нашай настаўніцы, і палажыла ў нас дома да вечару на стол пад абраз. А вокладка ў кніжцы — дыхтоўная, каляная. Брунатная і патыхае як бы шакалядай з пасъляваенай амэрыканскай дапамогі. Пасярод — шаўковы паясок-закладка. Ліжу панадную вокладку, мацую на зуб, кусаю... Маці моцна не сварылася, толькі, здаецца, неяк вусны кусала, каб не расплакацца. Яна так яшчэ рабіла, калі я малы прасіў піць пасъля таго, як паліцаі забралі карову: «Мама, я хачу піць, але не малака, вады...»

Сюррэалізм падзеяў, што прыпалі на дзяцінства, палягаў у тым, што яны нават у параўнанні з нашым сёньняшнім съціплым быцьцём былі экстрэмальна незвычайныя. Мы расылі самапасам, бяз боскіх стандартаў пра дабро і зло, справядлівасць, межы людзкасці. Каб выжыць, людзі кралі. Але не ў суседзяў. Красыці ў калгасе не лічылася грахом, бо калгас успрымаўся як пошасцьць — як град, вайна, «вялікая руіна». Я ня вельмі згодны, што народная мэнтальнасць нясе ў сабе спрэс пазытыўны пачатак. Дзеля выжывання чаго ні зробіш! «Хто ў лесе ня злодзеяй, той дома не гаспадар» — прыдумаў селянін клясава-маёмаснае апраўданыне вымушанага зладзейства ў выглядзе прымаўкі. Калі ў прымаўцы — значыць, так робяць усе, значыць, гэта можна, дапушчальная. Тут съцвердзілася першароднае права

селяніна на лес як на частку навакольля, як самачыннае ўсталяваньне «праўды».

Праўда, праз такое жыцьцё потым нішто не магло прымусіць жахацца перад цяжкасцямі ды мярзотамі быцьця, а жыць паводле прынцыпу: рабі так, каб ня стала горш ні табе, ні тваім бліzkім, не рабі людзям зло, а там будзе, як будзе. Дзяржава, начальства, прышлыя ўпаўнаважаныя — гэта былі «яны», адчужаныя, не прыналежныя да бліzkага жыцьця, варожыя стварэнні. Наш беларускі «шыбалет» таго часу нагадваў своеасаблівы будызм.

Натуральнае існаваньне

І жартам і ўсур'ёз: у дзяцінстве я практична быў будыстам. Узгадайце чатыры высакародныя ісьціны будыста: існаваньне пакуты як адзінства з хадою і зменай рэчаіснасці; жаданьне як прычына пакуты; падаўлен'не жаданьня як сродак падаўлен'ня пакуты; дасягнен'не нірваны праз непасрэднасць, мэдытацию і разумнасць учынкаў. Усё жыцьцё будавалася менавіта так. Слова «нірвана» мы ня ведалі, але шчаслівия былі заўсёды, бо ўзоровень жаданьня ў заўсёды быў умераны і адпавядаў магчымасцям. Калі я стаў дарослы і пры пэўным зъбегу абставінаў мусіў змагацца з унутранай рэфлексіяй, што патрабавала задавальнен'ня жаданьня ў, я прабягаў у дыялёгу сам з сабою па ланцужку прычынна-выніковых сувязяў, і шалі чуйнага сэрца прыходзілі ў раўнавагу.

Для мяне асабіста так званае пераадольваньне цяжкасцяў, змаганьне за фізычнае выжываньне, замілаваньне жывымі істотамі, таямніца нараджэння жывога, жыцьцё і съмерць —

усё тое, пра што потым цягам доўгіх гадоў на вучаньня прыходзілася паводле дыдактычных распрацовак слухаць, здавалася калі ня съмешным, дык ня вартым таго, каб гаварыць пра яго ўзынёсла.

Прыпамінаю, як у сувораўскай вучэльні кіраунікі літаратурнага гуртка — імі былі выкладчыкі літаратуры падпалкоўнік Чумакоў і Язэп Семяжон, наш выкладчык замежных моваў, вядомы перакладчык, — абураліся маёй глухатой да «вялікага». Я без энтузіазму гаварыў пра подзвіг Аляксея Марэсевіча, вяла рэагаваў на роспач вершніка і пакуты ягонага каня, «Браслета-второга», з купрыноўскай аповесьці. Мяне, здавалася маім выкладчыкам, мала кранае гора тургенеўскага Герасіма і адзінокай, непрыгожай горкаўскай герайні, што сама сабе пісала лісты каханьня і потым, душачыся салодкімі съяззамі, чытала іх, схаваўшыся на гарышчы.

З майго боку ўсё было вельмі шчыра. Мне было шкада Муму, але ж я не ўспрымаў гэта як трагедию, нават з улікам пакутаў Герасіма, бо я сам разы два на год тапіў кацянят у сажалцы. Яны былі яшчэ съляпые, зь цёплымі гладзенькімі жывоцікамі... Сумныя вочы купрыноўскага пакалечанага Брасльета мяне моцна ня ўражвалі, бо ў мяне ўваччу стаяла жаласнае ablіtcha нашай каровы-германкі, якую абдуло ад мара занай руні. Яна вісіць на вяроўках, у азадзьдзе ўстаўленая пляшка з адбітым дном, а ейныя бакі мнуць і жмакаюць мужчыны, каб выціснуць зь сярэдзіны нагнанае языком паветра. На ейныя вочы я і цяпер не могу забыцца... Яна, на жаль, не ачуняла. Яе, як казалі ў нас, прырэзали — ужо паўмёртвую зарэзалі, каб потым

закляйміць (у такім выпадку ўжо за магарыч) у базарнага вэтэрынара і прадаць на мяса.

Наконт Марэсьева... Аднойчы летам — мне было тады гадоў сем — я цягнуў з лесу вялізнае бярэма сырой надранай лазы, каб потым высушыць, здаць у нарыхтоўчую кантору ды купіць за гэтыя гроши патрыманыя падручнікі. Вострая маленькая «лазовая» сякерка, якую я засунуў за вязьмо, сарвалася і ладна раскроила мне левава калена. Ня ведаю, што б рабіў сёньняшні сямігадовы хлапчук. Я ж апрацаваў рану сікунамі, сяк-так абвязаў саколкай ды лазой калена і пацягнуўся зь нялёгкай ношкай дахаты. Ладна сышоў кроўю, колькі дзён ляжаў плазам, потым кульгаў яшчэ больш за месяц да самай восені, але хадзіў у Ветрына на заробкі, ганяючы на паству чужых кароў. Розумам я гатовы ўспрыніць учынак Марэсьева як подзвіг, але эмацыйна для мяне — гэта нешта звычайнае. Мне здаецца, што я б таксама змог лётаць з пратэзам.

Абсурдныя карціны дзяцінства ўзгадваюцца бясконца. Позыння вясна. Яблыні скінулі квіцені, завязваюцца яблычкі, вакол гудуць пчолы. Суседка, у съязах, сякрай карчуе антонаўку, большы сын хавае ў лес вулълі, пакідаючы на месцы ablomki дошак, старыя рамкі як бы зруйнаваных пчаліных хатак. Усё дзіка і проста. Кожны двор абклалі падаткамі: на кожную яблыню, на кожны вулей, на кожнае парася. Вось такі наш пасъляваенны «Вішнёвы сад»...

Яшчэ адзін кадар у фіялетава-чорным дарослым спектры, які тады ў дзяцінстве ўсё роўна здаваўся ружовым. Нас трох хлапчукоў. Як тое прынята, мыемся «з бабамі», са сваімі матулямі

і сёстрамі. Большыя хлопцы мыюцца «з мужчынамі». Усе дарослыя жанчыны — спрацаваныя, худыя, зь віслымі грудзямі. На ўсіх — замытая кужэльная «падвязнікі», мяшочки паміж ног для вываленых матаў. Трымаюцца на клубовых паясах, як на партупэях. Вось жанчыны асьцярожна абмываюць распавітывыя маткі, як дзяцей. Нам цікава і съмешна. Мы называем маткі «кукурузіны». Глядзім на свае «стручкі». Маткі павыпадалі ў жанчын ад цяжкае працы. Яшчэ ў вайну пачалі араць «на ба-бах». А ўжо пасъля перамогі дык тое было за-звычай. Не было мужчынаў, не было коней... Што тая мізэрня ды пакуты чэснай прастытуткі ў «Адвержаных» Віктора Гюго!

Дагэтуль памятаю незразумелыя сцэны гвалту. Пасъля вайнны вясковыя хлопцы на вечарынках, нападпітку і цвярозыя, часта біліся. Вёска ішла на вёску, съцяна на съцяну. Ці то выходзіла нейкая агрэсія зь людзей, што хавалі свой страх, затаіўшыся ў лясных сховах і бачачы здалёк гвалт і забойствы, ці то гэта таксама была своеасаблівая гульня ў вайну? Але бойкі былі сур'ёзныя. Біліся да калецтва, чым папала, найперш рвалі калы з агароджай. Меншыя падносілі «боепрыпасы»: камяні, шварны з калёсаў, качалкі для бялізны. На вечарынкі маці нас не пускала. Але разы два ўсё ж такі я дабег. Як цяпер бачу карціну: Коля Пархфенаў (зарачанскі!) зьбіў з ног хлопца з суседніх Саланевічаў, паставіў калена яму на грудзі і разьдзірае рот вялікімі пальцамі рук. Такое ўбачыш цяпер толькі ў бандыцкіх сэрыялах. Нажоў не ўжывалі. На другі дзень усё забывалася, калі падчас бойкі захоўваўся пэўныя няпісаны кодэкс гонару, напрыклад, ня біць ззаду па галаве.

У міліцью не заяўлялі. Прайшоў пэўны час, і — як адрэзала! — бойкі раптам перапыніліся. Гэта таксама загадка нашай мэнтальнасці. Мне цяпер бачыцца гэта як своеасаблівае самадзтва: немцаў біць было страшна, а сваіх можна. Глядзець на ўсё гэта было тады цікава і весела. Цяпер згадваць — цяжка і загадкова.

Амаль як нармальную я ўспрымаў у маленстве паставянную прысутнасць магчымасці памерці і не адчуваў межаў небясьпекі для жыцця. Цяпер чытаю ў разумных кніжках, што гадоў да дзесяці, а можа і пазней, у дзесяці яшчэ не сфармавалася так званае астральнае цела, таму дзіця баіцца цемры, кустоў, пустых пакояў. Я такога ня ведаў. З тым жа Валодзькам Глодам мы ўставилі зімою штодня гадзін у пяць, кралі з калгаснай аборы снапы два, а то і трыв, сартаванага лёну і сунуліся хутчэй, правальваючыся да пупа ў сънег, у бок бальшака. Там тужэй перавязвалі снапы, каб даўжэй гарэлі, і запальвалі, падыходзячы да лесу. Так бараніліся ад ваўкоў. Людзей тады ніхто не баяўся. Калі паліць з разумам і не падстаўляць агонь роўна пад вецер, аднаго снапа магло хапіць на кілямэтар.

Згадаю, можа, адну з самых вясёльых прыгодаў свайго школьнага дзяцінства. Было гэта акурат пад піліпаўку. Валодзька захварэў, і мне прыйшлося ноччу аднаму пераадольваць тыя засынжаныя кілямэтры да Гімраўскай школы. Пры гэтым ішоў я без ільнянога факела, бо адзін ня змог дацягнуцца да закратаўванага вакна ў аборы і выцягнуць ту ю пару снапоў. Звычайна мы рабілі гэта, стоячы адзін у аднаго на плячах, як цяперашнія амапаўцы ці пажарныя. Дык вось прасоўваюся я па глыбокім сънезе да ба-

равіны, што перад Саланевічамі, і заўважаю, што справа за мосцікам як бы нейкія кусты зьявіліся, якіх раней не было, і шаволяцца. Дзіва: ветру ж няма. Падыходжу бліжэй: гайня сабак мітусіцца. Раблю, як трэба: стаю і ня кратуюся. Гэта ў нас ведала кожнае дзіця: калі за табой гоніцца сабака, стань, не махай рукамі і маўчи. Паслья вайны бегала шмат зьдзічэлых сабак, сярод іх і нямецкія аўчары. Дык вось стаю і ня дыхаю. Падбягаюць, абнюхаюць і адбягаюць. Але вось адзін неяк стаў каля мяне блізка і пусьціў цёплы струмень на калені. У мяне ногі зрабіліся, як з ваты, і я, здаецца, ушкодзіўся. Потым падбегла яшчэ тры ці чатыры і абцуబэслі мяне з усіх бакоў. І дружна-жва-ва зыніклі. Стая мокры, але чамусьці лёгкі, як бы ўверх цягне. Трэба было б дадому вярнуцца: да школы далей, чым да хаты. Але неяк сорамна. Будуць жа съмяяцца і мянушку дадуць, тыпу «Пецька — сцуль сабачы». Іду ў школу. Пакуль прыйшоў, штаны зрабіліся як бляшаныя і вельмі съмярдзяць. Мароз быў, праўда, ня так каб вялікі. У клясе нікога няма. Толькі цяхнічка Тэкля, што грубку топіць. «Пецька, куды гэта ты ўваліўся, што так съмярдзіш?» Расказваю. «А маё ты дзіцятка, гэта ж не сабакі, гэта ж ваўкі. Сабачча ж зусім ня так съмярдзіць!» А я як зараву. Аж зайшоўся, доўга ня мог спыніцца. Зъдзёрла Тэкля зь мяне ўсё, што зынізу было, утаптала ў вядро з вадой, каб прапаласкаць, а мне дала кавалак чырвонага лёзунгу з парашутавай тканіны і сваю *кажарку*. Пажалела, прыціснуўши да грудзей, што пахлі кіслай капустай, ды сказала лезьці на сухія дровы, складзеныя за печчу. Там я і пра-

спаў аж да апошняга ўрока. Гэта былі съпевы. Мае сябры, у адзін голас, як авечкі, съпявалі:

Средзі Кітая і Манчжуры
там была Родзіна мая.
Отец мой был пріродны пахар,
і вместе с нім работал я.
На нас напалі злыя немцы,
село родное всё сажглі.
Сестру убілі первой пулей,
а мать жывём в агне сажглі.

Вёў съпевы аднарукі Міхалка з мэдалём за ўзяцьце Будапешту, акурат як у вядомай песні на слова Ісакоўскага «Враги сожгли родную хату».

Вось так у дзяяцінстве было шмат чаго гнюснага, неверагоднага і алягічнага, як тых немцаў сярод «Кітая і Манчжуры». Ці не таму ўсё навокал было неверагодна прыгожае: і трава, і сонца, і вада, і пчолы, і коні, і апавяданьні ў кніжках, і рыба ў рацэ. Калі я цяпер бачу карціну Чурлёніса, дзе сярод прыроды сядзіць дзіцё з круглай патыліцай, а над ім — страшны хіжы птах, я не адчуваю небясьпекі, я бачу толькі малога сярод ярка-жоўтых дзьмухаўцоў і зялёнага акіяну травы. Калі быў малы, я дакладна ведаў, што ўсё будзе добра, што ўсё яшчэ будзе... Ці не таму і сёньня жыцьцё застаецца такім радасным, нават пры ўсёй гнюснасці агульнага жыцьця? Сонца ж і трава засталіся тыя самыя. Розум і Душа спрачаюцца. Розум кліча на плошчу, а Душа ня хоча выходзіць зь лянівай гармоніі сузіраньня і ўсёразуменія, з разумных кніжак і ціхага дыялёгу з самой сабою. Мне здаецца, гэта — таксама беларускае. Можа, гэта і пра нас напісаў Рыльке: ціхае сэр-

ца толькі пазнае некранутую сутнасць рэчаў і маўчыць... І вось аднойчы сутнасць рэчаў стане нашай сутнасцю, вялікае сэрца Прыроды пераселіцца тайна ў нашае сэрца, і тады мы — закрычым, як маці і немаўля, мы — сама сутнасць, зъмена і ява, — *Wesen, Wandlung und Gesicht?* Ці будзе гэта калі?

Моўны космас: пакуты і новыя адкрыцьці

Сувораўская вучэльня. — Як гэта можна «ўлязаць на дзерава»? — Свята і «празнік». — Адкрыцьцё іншых малых Беларусяў. — Драб, Жалняровіч і Салдатай — гістарычна палітра 3-й роты. — Партызанская відзежы на Свіслачы. — Паширэнне сяброўскіх і моўных даляглядай: скандэрбэгаўцы з Альбаніі ды кадэты зь Нямеччыны і Кітаю. — Опэрны эсэсавец съпявae па-беларуску. — Пра Хрущова па-нямецку. — Müllers Briefecke. — Нерамантычная немка Карына.

Як рыба на беразе

Адрозніваць сваё і чужое ў мове я вельмі добра навучыўся, калі трынаццатым годам пасьля пятай клясы беларускай школы, як сын загінулага партызана, стаў выхаванцам Менскай сувораўскай вучэльні. Тут мяне ўволю накармілі, абулі ў новыя чаравікі з падкоўкамі, апранулі ў штаны зь лямпасамі і расказалі пра шэсцьдзесят два пераможныя паходы Суворава. Аднак сытасцьць і ўніфармаваны камфоркт пашрушаліся трывогай уласнай непаўнавартаснасці: вакол была чужая гаворка. У нашай хаце, у пятай клясе ў Гімраве я ўжо чуў расейскую мову, але гэта было нешта немусовae, пасвойму цікавае, як усё новае. Там я заставаўся ў сваім моўным съвеце і мроях. А тут з 6.00 да 22.00 выскрэбвалася ўсё, на чым трymаліся мае ўяўленыні пра блізкае і далёкае навакольле. Здавалася, што не хапае паветра.

У вясковай школе я таксама разумеў ня ўсе слова ў расейскіх падручніках, але гэта не выклікала нэгатыўных эмоцыяў. А тут раптам усё маё нутро пачало супраціў. Чытаю ў падручніку: «Тёма *влез на дерево*» (чаму ня *ўзълез?* як ён туды — галавой, як у мех, тачыўся?). «Повоўка поднимается *в гору*» (чаму не *пад гару?*). «Салазки катятся *под гору*» (чаму не *з гары?*). «Оденьте *палки!*» — камандуе вусаты фізрук (чаму не «*вазьміце кійкі?*»). «Палкі ў нас вунь за паветкай ляжалі). «Брат нарвал щавеля на щи» — гэта сказ з параграфу пра «шипящие согласные». (Не разумею, што такое «щи», да таго ж — як гэта можна *rваць* щчаўе. Яго ж зъбіраюць. Калі *rваць*, яно будзе з травой. Ага, зразумеў. Брат званітаваў, яго вырвала щчаўем на нейкае «щчи». Можа, на тое, чым ён пасюкаў?..)

Гэта, так бы мовіць, простыя «лінейныя» моўныя цяжкасці. А былі і больш складаныя — «духоўна-вертыкальныя». Так, я ніяк ня мог эмацыйна прыняць, што «свята» і «празднік» — адно і тое ж. Наша Буцькаўшчына не была вельмі набожная. Але ж на съвята (Каляды, Вялікдзень, Тройца, Дзяды) дома была ня толькі асаблівая ежа, але была ціхая радасць, усё чыста вымыта, ніхто не сварыўся, больш шчодра давалі міласціну таму, хто хадзіў «па беднасці». Каб хто моцна маліўся, — не скажу.

Зусім іншае — «празднік», ды яшчэ ў пасяляваенным Менску пачатку пяцідзесятых. Як цяпер памятаю: атрымаў першую «увольнительную» на «празднік Октября». Як пустатацікавец шпацырую па прылеглых да вучэльні вуліцах. На Горкага і Купалы равуць чорныя

гучнамоўцы-талеркі: «Утро красит нежным светом стены древнего Кремля»... Вакол вецер і пыл. Каля лазні, на пачатку вуліцы Астроўскага — тут цяпер «дом Мусінскага» — б'юцца п'яныя. Вось міліцыянты валакуць аднаногага дзядзьку ў афіцэрскім фрэнчы. Кажуць, нешта ўкраў. Каля Свіслачы пасецца худая аблезлая карова. Шкада яе. Як яна есьць такую перапэцканую траву? Тут жа валеецца разламаная бочка з салёнымі агуркамі... Усюды шмат вайскоўцаў. Нагадвае нядайную вайну.

У рэдкія хвіліны, калі не гучалі каманды і ня трэба было па хвілінах рабіць усё як усе, спакваля съядомасць шукала ў новым навакольлі хоць якое падабенства роднага, знаёмага, накшталт того, як знаходзіш жаданыя абрывы ў воблаках, лежачы на сьпіне. Галоўны корпус вучэльні па вуліцы Багдановіча, як і цяпер, прылягаў да Свіслачы, дзе зімою ў драўляных бочках захоўваліся салёныя агуркі. Пэўна, дзяржжаўныя: іх было шмат, можа з паўкілямэтра. Да рэчкі туліліся драўляныя хаткі. Гэта прыблізна тут, дзе цяпер помнік аўганцам. Бочки былі прыматаўаныя да калкоў. Калі сънег шапкамі накрываў донцы бочак і калкі, то здавалася, што з вады вылізаюць партызаны са стрэльбамі. Калкі выдавалі стрэльбамі. Зіма, партызаны, прырода, стрэльбы, сънег — гэта вобразы дзяцінства, бачаныя, чутыя, чытаныя ў кніжках. Мне іх тут неставала. Пасыля вайны ў нас у хаце разам з нашай Лісаветай зьбіраліся дзяўчата з калгаснай фэрмы і чыталі ўслых партызанскі раман Івана Шамякіна «Глыбокая плынь» пра сям'ю Маеўскіх і Жэньку Лубяна. Нават цяпер чую, як

съвішча сънег пад хуткімі лыжамі Жэнькі Лубяна. Чыталі да позняй ночы, пакуль была газа ці лучына. Партызаншчына была дарагая для мяне тэма як памяць пра бацьку.

Дык вось гэтае месца з бочкамі было мненейшыя роднае: знаёмы пах кропу, прыемная гурковая кісьля і партызаны-віцязі са стрэльбамі. Я заўсёды чакаў зь імі сустрэчы, калі быў стомнены ад лыжнага кросу, які звычайна праходзіўся ў цяперашнім парку каля Камсамольскага возера. Салёны гурковы пах рэзаў правэнтыляваныя марозам лёгкія, але было радасна на душы. Гэта быў родны астравок Буцькаўшчыны тут у Менску.

Першыя калівы дыялектныя беларушчыны я адкрыў для сябе яшчэ ў сваёй Буцькаўшчыне, слухаючы прышлых людзей і калі хадзіў у суседнюю Гімрава (вымаўлялася з выбухным [г]) у школу. Яно было адгароджанае ад нас лесам і дзізвюма рэчкамі. Мы ўсе добра ездзілі на лыжах і каталіся з крутых гор. У нас у Буцькаўшчыне трамплін зваўся «падгоп», а гімраўцы гаварылі «прыганка». Невялікую печ у клясе яны называлі «грубка», а мы — «шчыток». Калі мы пачыналі адказваць каля дошкі, яны съмяяліся, бо ім здавалася, што мы съпяваем. У нас, сапраўды, была свая адметная інтанацыя.

Беларускі ў мундзірах

Моўная мазаіка праступала і ў сувораўскай вучэльні. Мы ўсе стараліся гаварыць па-расейску, але ж вясковыя слоўцы і формы так і сипаліся з вуснаў уніфармаваных хлопчыкаў. «Пайдом поиграем в шахматы», — гаварыў мой сябра Віктар з-пад Свяцілавічаў. «Я потерял

своего рэмня», — гэта Міша з Мазыршчыны. «Мы так за полчаса машину наладуем», — гэта Анатоль са станцыі Жалудок Гарадзенскай вобласці. Пазыней я згадваў гэтых маіх сяброў з сувораўскай вучэльні, калі даведаўся, што аўтар вядомага слоўніка вялікарускай мовы Ўладзімер Даль велізарную колькасць словаў запісаў ад рэкрутаў царской арміі, калі служжоў вайсковым лекарам. Калі я сустракаю ў Даля знаёмае родненькае слоўца з паметай «западно-русское», я думаю, што за ім стаіць наш зямляк.

Я добра ведаў амаль усіх зь вясковых, хто дзе жыве. Было цікава чуць новыя беларускія прозвішчы і геаграфічныя назвы. Імёны наптых дваццаці чатырох сувораўцаў з 2-га ўзводу 3-й роты я магу цяпера хоць у сънне пералічыць паводле расейскага альфабету: Будны, Бурдо, Варзоў, Ганчар, Енін, Яромаў... (Апошні, дарэчы, ужо тады пісаў вершы. Некалькі гадоў таму ў Санкт-Пецярбургу ў яго выйшаў выдатны зборнік маладой лірыкі.) Шэсьць з паловай гадоў запар я чуў іх на вечаровай праверцы. Да таго ж мне давялося быць як бы няштатным пісарам: на сваё няшчасціце, я вельмі прыгожа пісаў (вынікі ўрокаў чыстапісаньня пяром «жабка з націскам» у Буцькаўскай пачатковай школе!), і мяне прымушалі пісаць усялякія паперы, у тым ліку, напрыклад, праязныя даументы на ўсю роту на час вакацыяў. Дагэтуль памятаю, што суворавец нашага ўзводу Лейкін Леў ездзіў да сваёй маці Красільшчыкавай Розы ў Віцебск, а сірата Драб Анатоль ездзіў да сваёй бабулі Марцэлі да станцыі Жалудок праз Масты і Ваўкавыск. У нашай 3-й роце былі сувораўцы з прозвішчамі Райцаў, Драб,

Жалняровіч і Салдатаў... Тут табе адгалоскі і цені магдэбурскага права, і збройная шляхта ВКЛ, і польска-расейскае суперніцтва ў лёсе беларусаў.

Мае новыя сябры з Гарадзеншчыны, Мазыршчыны былі як бы і не мае буцькаўскія, але ўсё ж свае. Мы ня кплі адзін з аднаго з-за нашай вясковай мовы і выдатна разумелі адзін аднаго. Але мы адчуvalі сябе ніякавата, калі выкладчык расейскай мовы выклікаў да дошкі «чыста рускага» для ўзорнага чытаньня, які «фарсіст» сылбізаваў: «*йизык*», «*сиводня*», «*йишыш*». Было неяк сорамна перакручваць сябе, і часта шмат што не атрымлівалася. Асабліва не выганяліся беларускія мяккія *съ*, *зъ*, *цъ*, *дзъ*. «Не шепелявіть!» — аж пунсавеў настаўнік, калі мы чыталі «*Съветлый празник Акцыябра, нам фставаць ужэара*». На ўроках нямецкай мовы чамусыці было ня сорамна, як малпе, падрабляцца пад тэўтонца...

Мой іранічны тон, які праглядае раз-пораз праз радкі ўспамінаў — згадкі пра сувораўскую вучэльню не выключэньяне, — ёсьць вынікам пэўнай падсъвядомай аналітычнай «мадэрнізацыі тэксту» з пазыцыі майго сённяняшняга разумення. У гэтym ёсьць свая няпраўда. Тады нюансы эмоцыяў маглі быць вельмі розныя. Мая біялягічная экзыстэнцыя ў съценах вучэльні была нашмат больш камфортная, чым у галоднай пасъляваеннай вёсцы: рэгулярнае каліярыйнае харчаваньне, чисты ложак, цёплая прыбіральня. Трэба прызнацца, што сыштэма выхаваньня, інфармацыйны асяродак, адукаўваныя выкладчыкі — і, што надзвычай важна, — пасъляваенная атмасфера савецка-расейскага патрыятызму, як кажуць, рабілі сваё: у

нашы душы пачаў запаўзаць ваяўнічы патрыятычны аптымізм, які сягаў нават да часу царскай Рәсеi. У час вечаровай прагулінкі ў калёне па чацьвёра і зь песніяй, якая была закладзеная ў штодзённы расклад дзейнасці выхаванцаў, мы съпявалі... «Юнкерскі марш», маршыруючы ўздоўж Тэатру опэры і балету ў кірунку Свіслачы:

Взвейтесь, соколы, орлами,
Полно горе горевати!
То ли дело под шатрами
В поле лагерем стоять...

Тут выраз «то ли дело» ўжыты ў значэнні «як добра» — як добра быць салдатам айчыны, шчаслівым і рашучым. Гэта прыблізна тое самае, што цытаваў кожны гітлераўскі жаўнер: «*Ich bin Soldat, ich bin es gern. O welches Glück Soldat zu sein!*»* Сорамна прызнавацца, але і сёньня ў мяне перахоплівае горла, калі я чую «Юнкерскі марш» у дакумэнтальных ці мас-тацкіх фільмах. Падобнае «імпэрыялістычнае» пачуцьцё я зьведаў, праяжджаючы ў 1991 годзе на цягніку праз польска-беларускую мяжу, калі польскі памежнік паводзіў сябе па-хамску, размаўляючы з нашымі ціхміянымі і безабароннымі «чаўнакамі». Маючы дыпламатычны пашпарт, я дазволіў сабе зрабіць заўвагу пану, што статус ужо сувэрэннай Польшчы не дазваляе яму быць хамам. Мне прыпомнілася, што падчас існаванья ССРУ ў цягніках польская мытня і жаўнеры-памежнікі паводзілі сябе як пакорлівия цеплюкі, нават сутыкаючыся з тыповым савецкім норавамі...

* Я — салдат, мне падабаецца быць салдатам. О, якое гэта шчасце — быць салдатам!

Эўразійскае таварышаванье

Вярнуся да вучэльні. Сьвет маіх культурных уражаньняў да эўразійскіх маштабаў пашырыўся, калі да нас у МНСВУ на пачатку пяцідзясятых гадоў прыяжджалі ў госьці пасланцы сацыялістычнага лягеру — кадэты з ГДР, Кітаю і Альбаніі. Немчыкі так і зваліся *Kadetten* (з Наўмбургу), альбанчыкі — скандэрбэгаўцы з Тыраны. Ёсьць такі іхны легендарны герой-змагар за незалежнасць Скандэрбэг. Нам шмат разоў паказвалі ў вучэльні фільм «Великий воин Албании». Кітайскія «сувораўцы» называліся паводле прозывіща іхнага славутага маршала часу «вялікага паходу» Мао Дзэ-дуна. Ягонага імя я дакладна ня памятаю. Здаецца, Чжу Дэ. Кітайскі візит асабліва застаўся ў памяці, бо ён адбываўся ў межах тыдня кітайскай культуры. Нас тады ўсёй вучэльній вадзілі на кітайскую опэру ў памяшканье тэатру наступраць. Кітайская опера — зусім іншы сьвет мэліясу, сцэнаграфіі, касьцюмаў і рухаў. Асабліва ўражвалі шматтанальнія ці то рэчытатывы, ці то съпевы.

Дарэчы сказаць, сувораўцам я пераслухаў увесь рэпертуар опэрнага тэатру. Некаторыя пастаноўкі нават некалькі разоў. Тады тэатар быў нашым культурным шэфам, і калі не было збору — такое здаралася даволі часта, — нас увечары зынімалі з так званай самападрыхтоўкі і прымусам вялі ў опэру. Найбольш мне запомніліся і спадабаліся «Страшны двор» Манюшкі і «Дзяўчына з Палесься» Цікоцкага. У першай пастаноўцы я часам чуў адгалоскі знаёмых мэлёдый дзяцінства, а ў другой съпявалі па-беларуску. Асабліва мяне ўразіла арыя эсэсаўца. «*Вы ня людзі — вы быдла...*» — съпя-

ваў ён хораша, такі стромкі і прыгожы. Нечым ён быў падобны да добра гера перакладчыка-аўstryяка з прозвішчам Пут з часу акупацыі, які, як у нас казалі ў вёсцы, «стаяў пры штабе» і часта даваў нам, дзецям, жуйкі і цукеркі. У аўstryяка-перакладчыка толькі было не-вялічкае брушка-капшучок. Памятаў я і немцаў-адступоўцаў ліпеня 1944 году. Яны былі ўсе пыльныя, узлахмачаныя, на матацыках і ў чорных камбінэзонах.

Тыя сустрэчы з альбанцамі ды кітайцамі, бадай, яшчэ глыбей страсянулі маю філя-лягічную душу. Жывых немцаў мы помнілі з вайны, а тут нешта зусім іншае. Хаця шмат хто з гасцьцей мог гаварыць па-расейску, але былі і такія, што гаварылі зь перакладчыкамі. Як мы ўслухоўваліся ў чужую моўную плынню! Усе зъвярнулі ўвагу на розны акцэнт у расейскай мове альбанцаў, немцаў і кітайцаў. Мы слухалі па-дзіцячаму непасрэдна і нават калі-небудзь рагаталі з расейскай мовы гасцьцей, за што атрымалі паслья суворыя заўвагі ад афіцэраў-выхавальнікаў.

Шыхтаваныне па-замежнаму

Апошнія тры гады ў вучэльні мы мелі штодня па дзяве гадзіны нямецкай мовы ў маленкіх групах. Гэта будзіла цікавасць да мовы яшчэ больш. Нашымі настаўнікамі былі афіцэры з досьведам вайсковых перакладчыкаў часу Вялікай Айчыннай вайны і выкладчыкі ін'язу (так тады называлі лінгвістычны ўніверситет). Нам паказвалі нямецкія трафэйныя дакумэнты, размоўнікі для допыту ваеннапалонных, ладзілі дні замежных моваў, калі ўсе каманды дзяжурнага афіцэра дубляваліся паўзводна на

ангельскую, нямецкую ды французскую мовы. Дагэтуль увуашу стаяць і ангельскія выразы: «Фол ін! Шан! Этыз! Дысміс!» («Шыхтуйся! Зважай! Вольна! Разыходзіся!»). «Шан!» — гэта скарочанае ад «Attention». Базавых падручнікаў мы ня мелі. Выкладчыкі самі складалі тэксты паводле замежных крыніц. Пазней чамусьці больш пачалі налягаць на савецкую тэматыку. Тады тэксты сталі менш цікавыя, бо было відаць, што гэта пераклад. У 1958 годзе Менская вучэльня заняла першое месца сярод усіх сувораўскіх вучэльняў СССР, і да нас прыехалі генсек КПСС Хрущчоў, вайскавод Варшаўскага дагавору маршал Грэчка і камандзір БВА маршал Цімашэнка. Паслья гэтага візыту нам яшчэ павялічылі колькасць гадзінаў па замежнай мове, зрабілі выпускны экзамэн з атэстациі на вайсковага перакладчыка і ўпершыню ў Беларусі ўвялі адзінаццацігадове научанье. Нават памятаю тэкст, які ўсе роты з адпаведнай ступеняй складанасці вучылі на памяць на замежных мовах: «Падчас візыту ў Беларусь Генэральны сакратар ЦК КПСС М. С. Хрущчоў наведаў МнСВУ. М. С. Хрущчоў цікавіўся побытам будучых афіцэраў. Так, зайшоўшы ў спальню малодшай роты, ён сказаў: яны хоць і з пагонамі, але ж яшчэ дзеці. Пакладзіце ім каля ложкаў маленкія дыванкі, няхай яны ў вольны час там пагуляюць, як дома». Падобныя тэксты пра добрых і разумных правадыроў Леніна і Сталіна мы ўжо вывучалі раней. У час так званай самападрыхтоўкі, калі ўвесь узвод (кляса) сядзіць на сваіх месцах у пастаянна адведзеным для яго пакоі, дазвалялася выходзіць на калідор, у спальню, у які-небудзь куток «павучыць» (пазубрыць уголас),

можна было назіраць такую карціну. Маладзён на мэтар восемдзесят, раз-пораз зазіраючы ў канспэкт і закідаючы назад галаву, з заплюшчанымі вачыма шпацыруе, як чаўнок, па калідоры паміж спальнай і туалетам і напаўголасу выводзіць: «*Модэсты ўоз э вэры тылікал фіча оф дэ Сталінс кэракта...*» («Сыціпласьць была харектэрнай рысай харектару Сталіна»). Гэты тэкст бралі са школьнага падручніка і нечым дапаўнялі. Ён так і называўся — «Сыціпласьць». Мы, «немцы», вучылі камбінаваны тэкст пра сталінскую сыціпласьць, ягоны вайсковы талент (параўноўваўся з Суворавым) і ленінскае захапленыне замежнымі мовамі. Да гэтуль памятаю, што Ленін «*ляс гэрн вёртэр-бюхер цур эрхолюнг*» («для адпачынку Ленін любіў чытаць слоўнікі»). Гэта з успамінаў Крупскай, ягонай жонкі.

«Ротную» францускую мову я не любіў, таму што яе выкладаў несымпатычны мне афіцэр. Аднак я чамусьці запомніў назвы амаль усіх дэталяў пісталета па-француску са схемы, што вісела ў кабінэце замежных моваў: «*ля глісьєр*» — затвор, «*лётэрс* дэ *рэбондісъма*» — зваротная спружына, «*лёт ш'ян*» — курок, «*лёт гідон*» — мушка... Мусіць, падсвядома я хацеў яго забіць. «Англічанак» у роце было аж чатыры. У адну з іх, якая выкладала ў нас і нямецкую мову, я закахаўся, чым і тлумачыцца мая юнацкая англаманія, якая пазней пэўным чынам паўплывала і на мой выбар спадарожніцы жыцьця.

Першае вакно ў Нямеччыну — «сацыялістычнае» ліставаныне

Яшчэ адным адкрыцьцём сувораўскай вучэльні была для мяне перапіска, як тады казалі, зь нямецкімі сябрамі. На ўроках нямецкай мовы мы чыталі моладзевую газету ГДР «*Junge Welt*» («Съвет моладзі»), дзе была рубрика «*Müllers Briefecke*» («Паштовы куточак Мюлера»). У ГДР у той час на дзяржаўным узроўні ўсяляк падтрымлівалася перапіска зь сябрамі з СССР. Перадавыя грамадзяне нават запісалі сабе ў сацыялістычныя ававязацельствы такі пункт: пачаць перапіску з грамадзянінам СССР. І вось мой сябра Лапачонак (імя пэўна ня памятаю — здаецца, Леў) зь вёскі Лапачонкі Варапаўскага сельсавету і я далі ў «Мюлераўскі куточак» свае прозвішчы і адрес. Тыдні праз трэй ў вучэльню пачалі паступаць лісты, бандэролі і нават пасылкі з ГДР. Паслухмянныя бургеры выконвалі рэкамэндацыі новай сацыялістычнай улады. Лістоў былі сотні. Гэта быў 1957 год. Лісты чытаў увесе узвод, рота і вучэльня. Щікаваць да нямецкай мовы ўзрасла невераемна. Бібліятэка мусіла нават заказаць вельмі тоўстыя слоўнікі: работнікі палітаддэлу цэнзуравалі зьмест. На некаторыя лісты разам з выкладчыкамі мы пісалі адказы. Перапісвацца пачалі амаль усе. Тады я ўпершыню сутыкнуўся з рукапісным стараннямі шрыфтам, які памылкова амаль усе ў нас называюць гатычным. Гэтым шрыфтам пісалі немцы сталага ўзросту: каяліся ў злачынствах, расказвалі, як яны дапамагалі нашым ваенна-палонным, кляліся ў вечнай дружбе, цытавалі радкі новага гімну на слова Яганэса Эр Бэхера

«Паўсталая з руінаў новая Германія». (Тады было прынята так вымаўляць імя і прозвішча аўтара гэдээраўскага гімну, які меў скарочаны «мідлнэйм» ад Робэрта, так, як мы сёньня, напрыклад, агучвае імя амэрыканскага презыдэнта: Джордж Дабл'ю Буш.)

Некаторыя лісты затрымліваліся ў палітадзеле, калі праглядалася пошта. Нам перадавалі палітычна вытрыманыя пасланыні, бандэролі і нават пасылкі з новымі самаробнымі палітычнымі кляйнодамі ГДР — молатам і цыркулем. Адзін затрыманы ліст з фатаграфіяй мне перадала таемна сакратарка палітадзелу, сама маладая прыгожая кабеціна. У адрасе для «Мюлераўскага куточка» мы забыліся назваць свой узрост, таму ўзроставы кантынгент немцаў быў самы розны. Дык вось на фатаграфіі была выява страшэнна прыгожай бляндышкі гадоў дваццаці пяці ў ложжу з распушчанымі валасамі і ў даволі фривольнай начной кашулі. І звалася яна Карына. Карына пісала мне: «Мілы Пэтэр, у мяне быў сябра, таксама Пэтэр. Але ён здрадзіў мне. Мне так цяжка на душы. Кажуць, што ў вас у СССР вельмі танныя натуральныя тканіны. Можа б ты мог мне прыслаць 1 м 20 см натуральнага манчэстэру без сынтэтыкі і сваю фатаграфію. Я вельмі хачу мець штаны з манчэстэру. Я б тады паказала здрадніку сябе ў штанах з манчэстэру і тваё фота, майго новага сябра...» Вось такая яшчэ адна невялічкая фортка ў Эўропу.

Пошукі Навышняга: свой і чужы досьвед

Мой таемны «экумэнічны хрост». — Хатнія бажніцы. — Як маці малілася. — Як мы з братам Багоў памылі. — Дэміург слухае мае аўтарскія малітвы. — Першае чытанынне Свяятога Пісьма. — Хуан Баптыста і Ян Хрысціцель. — Тургенеўская бібліятэка ў касцёле Свяятога Роха. — Лютэр 1817 году з друкарні Фрыдрыха Дрэксльера. — Шляермахер і прага трансцэндэнтнасць. — Згадкі пра Аўгсбурскі рэлігійны мір у Менску і Мюнхене. — Гісторыя Дэніса Краўзэ. — Эйнштэйнаўскі і афрыканскі Бог.

Побач з уладыкам

Дзяцінства праз прызму тэалёгіі пачало ў мяне раскручвацца нова ўжо ў паважным узроўні, калі маім суседам зьлева ў Вярхойным Савеце 12-га склікання (1990—1996) аказаўся ўладыка Філарэт. Уявіце сабе: амаль тры гады, зь некоторымі пропускамі, ты сядзіш побач цэлы дзень з Патрыяршым Экзархам усеяе Беларусі! Перадапошня два гады дэпутацтва я толькі эпізадычна зьяўляўся на сесіі, прыяжджаючы зь Нямеччыны. Наша суседзтва было для мяне драматургічна захапляльнае. Уладыка — асоба з глыбокім тэалягічнымі дагматычнымі ведамі, велізарным досьведам кантактавання зь бязбожнай савецкай уладаю і практикай душпаstryства ў асяродку скалечаных душ. Я, па натуры лютэранец, з хаатычнымі тэалягічнымі ведамі, але начытаны з эўрапейскіх крыніцаў пра найбольш болевыя кроп-

кі ў дыскусіях паміж царкоўнымі тэолягамі і прадстаўнікамі сэкулярызованага грамадства. Я не назаляў уладыку прафанскімі пытаннямі, а толькі прасіў наредчас пракамэнтаваць кампактныя цытаты спрэчнікаў з заходніх крыніцаў або выказваныні публічных праваслаўных тэолягаў, тыпу сёньня папулярнага айца Кураева. Як мовазнаўца я быў прыемна ўражаны моўнай інтуіцыяй уладыкі Філарэта, калі часам прасіў яго патлумачыць некаторыя месцы зь біблійных перакладаў на розных мовах (паралельныя тэксты і сінхраністычныя табліцы — мой любімы занятак). Аднак вярнуся да пачаткаў.

I на чужы Святы не кідай у ніты...

Гадоў да дванаццаці я рос, як бы цяпер сказалі, у шматэтнічнай вёсцы. Усе пісаліся беларусамі і гаварылі аднолькава па-нашаму, на полацка-ветранска-вушацка-празароцкай гаворцы, але ж звычаі і побытавая арыентаванасць былі шмат у чым адрозныя. Адсюль, пэўна, пайшлі мясцовыя жартаўлівія азначэніні ды прозвішчы: *латышы, швэды, зарачане, зарэцкая шляхта, гарадоцкія пасялкоўцы, ліцьвіны...* Латышамі, швэдамі ды зарэцкай шляхтай нас называлі прышлыя зарачане, што атабарыліся каля «ліцьвінаў», паціху перасяліўшыся з расфармаванага вайсковага гарадка на лепшую вясковую зямлю. Называць нас так, праўда, было за што, бо імёны і прозвішчы на нашым баку ракі былі «*нянаськія*»: Карл Бруквін, Альфрэд Шнітке, Вальдэмар Шнітке, Адольф Падзява, Якаў Фрыдрых, Марта Фрыдрых, Вольдат Кімстач... І цэлая сявењка «шляхтаў»: Барманскі, Жахоўскі, Шпілец-

кі, Садоўскі... Сярод «ліцьвінаў» былі Мароз, Глебка, Прыстаўка, Сіськевіч, Барэйка... Мая маці мела дзявоцкае прозвішча Фрыдрых і была замужам за Садоўскім Вінцэнтам Казіміравічам, таму звалася Вінчыха, бо бацька быў Вінцэнт, або Вінка. Нярэдкімі гасціямі былі ў нас габрэйскія дробныя гандляры зь недалёкіх вёсак і мястэчкаў Бабынічы, Празарокі, Шандзялы.

У загаловак я вынес нашу мясцовую прымаўку, якая вымаўлялася як рыфмаванка з націскамі на апошніх складах у словах «Святы» і «ніты». «Святы» значыла тут «святая асона». «На Святы» значыла: *на Мікола, на Юр'я, на Язэп...* Зь нітамі складаней. Гэта — тэрмінлагічнае словазлучэнье. Калі «навівалі красны», то частка працесу называлася «кідаць у ніты» — злучаць ніткі петляў у краснах для падымання асновы — па чатыры, па дванаццаць, а то і па шаснаццаць. Тады казалі: ткаць у чатыры, дванаццаць, шаснаццаць нітоў. У шаснаццаць нітоўмагла ткаць ня кожная ткальня. Гэта было нешта накшталт стварэння «шэдэўру», які рабіў вучань у сярэднявечным цэху рамеснікаў, каб атрымаць тытул майстра.

«Кіданыне ў ніты» было самай складанай і карпатлівой справай, і рабіць гэта не было прынята на «крывыя вечары» ды святы. Ня толькі на свае, але і на чужыя, асабліва суседзкія. Тут да звычак, перанятых яшчэ з паганства, прымешвалася вельмі прыгожая этыка суседзтва, што склалася ў нашай, падобна, здаўна шматэтнічнай і шматканфесійнай мясцовасці, якая знаходзілася ў полі «полацкага прыцягнення». Суседзі дакладна ведалі, хто, што і калі святкую. Кatalік Жахоўскі мог прынесці на

свой Вялікдзень праваслаўнаму Марозу на пачастунак кавалак свайго «съянцонага» пірага, а невядома якога вызнаньня Фрыдрых ня грэбаваў пачаставацца мацой ад Шмэркі Шандзялоўскага. На вялікае суседава съвята стараліся не рабіць надта шумную працу, стукаць, грукаць, распачынаць вялікае мыцьцё, раззвешваць сушыцы бялізну, паліць дымныя каstry... Наша маці была ня надта набожная, але нам заўсёды казала, каб менш бегалі «на сяло» да суседа, калі той трymаў пост. Вось ад маці і пачуў я прымайку: *«І на чужы Съвяты не кідай у ніты»*. Калі хто-небудзь з праваслаўных у «свой» пост весела бавіў час, тутэйшыя без асаблівага зьдзеку маглі заўважыць, што ён «спраўляе нямецкую масъленіцу».

Мне здаецца, каб цяпер была жывая мая маці, яна б па-свойму на народнай мове рассудзіла б некаторых сучасных публічных ды духоўных асобаў. Журналісту, асуджанаму за публікацыю карыкатураў на мусульманскага прарока «з інфармацыйнымі мэтамі», яна б сказала: «Сынок, а ты нічога не малюй, а проста ўсё словамі расскажы, чаго яны там у Эўропе сварацца. Можа, тут каму непрыемна будзе глядзець на тяя глумныя малюнкі...»

Пачуўшы пра тое, што ў Беларусі зьявіцца праваслаўнае радыё, мітрапаліту Філарэту і прэзыдэнту яна, магчыма, сказала б: «Уладыка ды прэзыдэнт, давайце зробім царкоўнае радыё для ўсіх. У нас жа здаўна ўсякая вера жыла. Вунь і апостол Паўла з рымлянамі лагодна гаварыў. А то пасварыце людзей. Веру чалавек павінен сам выбраць... Калі Мікіта Міхалкаў, той, што з Масквы, кажа, што праваслаўе — гэта больш, чым рэлігія, то чаго вам баяцца?»

Шмат чаго зь сёньняшняга штодня яна б магла ацаніць у кароткіх прымайках. «Новым рускім бабкам», бясполым трансвэстытам, якія праз расейскія каналы прыйшлі ў кожную беларускую хату, яна б параіла: «Пабойся Бога, не глуміся са старога!» Тым, што пацяшаючыся змагаюцца з г’янствам са сцэны, магчыма, згадала б яшчэ адно наша выслоўе: «На людзях з грэшніка глуміцца — чистых у грэх зводзіць».

Пачуўшы, як наш расейскамоўны прэзыдэнт публічна глуміцца з мовы сваёй маці, ужываючы беларускае слова толькі ў злосці да іншадумцаў, яна, пэўна, толькі б развязала руکі і, скапіўшыся за скроні, прашаптала б: «А маёты дзіцяцька, ці ж быў у цябе бацька на радзінах?!» Так шкадавалі ў нас самага няшчаснага і грэшнага.

«Экумэнічны» начны хрост

Храму ў нас у вёсцы не было — ні каталіцкага, ні праваслаўнага. Напрасткі да польскай мяжы было кілямэтраў шэсцьць-сем — прымежная зона. Тое, што было ў бліzkіх вёсках, ужо ў канцы дваццатых гадоў было ці разбурана, ці перароблена на склады ды цялятнікі. Самая большая сястра Леаніла, што памерла ў Сібіры, калі бацькі былі на абавязковай вярбоўцы, была хрышчоная яшчэ адкрыта ў касьцёле, а ўсе астатнія троє дзяцей, акрамя мяне, — таемна ў царкве. У той завірушны час шукалі хоць якога Бога.

Мяне да вайны ахрысьціць не пасьпелі. Усё трэба было рабіць таемна, ехаць да съвятара кілямётраў за трыццаць і там неяк дамаўляцца. Баяліся ўладаў і хапуна. Бацькавых двух

братоў забралі. Перад прыходам немцаў пайшла пагудка, што ўсіх нехрышчоных немцы будуць расстрэльваць. Уладаў ужо нікто не баяўся, усё начальства паразьбягалася. Але да сьвятароў таксама было не дабрацца. Тады нашы вясковыя дзяды недзе пад Вушачай — з того краю, дзе Рыгор Барадулін, — знайшлі недавучанага папа, які некалі служыў дзякам у праваслаўнай царкве, за паўмяха жыта і кавалак сала прывезылі ноччу да нас у вёску. Сабралі ўсіх нехрысьцяў — зь сем'яў каталікоў і праваслаўных — у нашай «чыстай хаце» (у пакой, дзе толькі съпяць ды калі-небудзь балююць, а днём не спатыкаюцца) ды ахрысьцілі. Вось такое народнае, тайнае, калектыўнае (зрэшты, экумэнічнае!) далучэн্�не да почату хрысьціянскіх душ зьведаў я ў простай сялянскай хаце. Былы дзяк выдаў бацькам уласнай рукой напісаное пасьведчанье пра той начны калектыўны чын. Нашай маці, як самай «граматнай» ды яшчэ зь дзявоцкім прозвішчам Фрыдрых, даручылі быць захавальніцай гэтай паперыны на выпадак, калі немцы будуць зьнішчаць паганцаў. Немцы, праўда, не пыталіся пра хрост. Іх больш цікавілі партызаны, яйка ды млека. Ужо дарослым я шмат думаў пра новы хрост, аднак застаўся такім, як ёсьць. Вырашаў Бог-лёс, ня я.

Пасыля вайны, калі пайшоў у школу, я ўважліва разгледзеў нашыя абрэзы, што віселі на куце над столом, аблітая ручніком. Адзін абрэз — старая драўляная ікона з выявай Ісуса, другі — нешта накшталт выразкі з часопісу, пісанага лацініцай, з выявай Маці Боскай. Брат Толік, які ўжо разьбіраў лацінскія літары, прачытаў мне подпіс. Там было: *«Ratuj nas, Matka,*

daj nam rady». Пазней я пачуў ад сястры, што гэта была старонка з каталіцкага малітоўніка на беларускай лацінцы, які маці яшчэ зусім маладой атрымала ад пляменьніцы пана Сушынскага, калі хадзіла ў панскі маёнтак «на клясы» ў Двор-Буцькаўшчыну.

Дарэчы, да чытаньня гэтага подпісу дайшло, калі мы з братам — было гэта перад Тройцай (у нас не казалі Сёмуха) — атрымалі ад маці даручэн্�не, астаючыся дома, акрамя звычайнай «дзяжурнай» працы — нарваць трусы травы, наглядаць за курамі і гэтак далей — пашараўаць гальнём (дзеркалом) падлогу, памыць вонкы, непаклененая съцены, — каб усё было чысьценька. Пры гэтым маці, як нам здалося, неяк выражана паглядзела на покуцьце. Мы вельмі стараліся. Зрабілі ўсё, пасыпалі падлогу аерам, нават наламалі «маю» — маладых бярозак — і паўтаркалі паабапал уваходу ў хату. А яшчэ мы... памылі Багоў і павесілі сушыць над чалесынікам на вяровачцы. Ікону прывязалі за вушка, а цубкую папяровую Маці Боскую перагнулі і павесілі, каб не звалілася. Убачыўшы гэтую прыгажосьць, маці толькі закрыла твар рукамі ды сказала: «А мае ж вы працяунікі!» і не сварылася. Усё паправілі. Гэта стала сямейнай легендай: як Толік зь Пётрам Багоў памылі.

Як маці малілася

Маці пра Бога і царкву з намі ніколі не гаварыла. Відаць, баялася непрыемнасцяў для дзяцей. Сама яна была, як я сам цяпер разумею, не зусім «правільная» верніца, але малілася. Ня так, каб штодня, а больш у цяжкую гадзіну: як паміраў паранены бацька, як хварэла карова,

калі чакаўся прыход фінагента, які мог апісаць маёмасьць, перад навальніцай, калі баяліся граду ці калі мы паміралі ад трасцы. Маці прасіла нас выйсьці, калі малілася. Але мы часам падглядалі празь дзъверы. (Мы, дурныя, гаварылі: *маці робіць сіў-сіў-сіў*.) Яна не стаяла на каленях, не хрысьцілася, не заўсёды нешта шаптала. Яна часцей праста сядала на ўслон насупраць абразоў, азіралася, ці не глядзіць хто на яе, злучала рукі ў прыполне і ўзіралася ў твары святых. Сядзела доўга, як бы чакала зьяўлення нечага. Калі Яно прыходзіла, твар маці ружавеў, рабіўся маладым, яна схіляла голаў, нешта ціхенъка гаварыла, сядзела яшчэ з хвіліну і шчасльвая нетаропка выходзіла з хаты. Услон заставаўся перад іконамі. Яна тады была радасная, вельмі ласкавая і пяшчотная.

Калі-небудзь гэтага не атрымлівалася. Маці сядзела доўга, як бы просячы ў святых дапамогі, перабірала пальцы рук, твар быў заклапочаны, як нежывы. Як бы не дачакаўшы нечага, маці шпарка ўскоквала, выбягала з пакою, у адной руцэ ўслон, у другой — чыстая батыстовая хустачка, якую яна сцягвала на хаду з галавы, і пачынала нешта хутка рабіць, завязваючы звычайнью паркалёвую касынку, якую жартам называла «абыдзённая намётка». Мы адчувалі, што да яе лепш не звяртацца, і стараліся не пападацца пад руку. Пасьля маці, як бы вінаватая, сама падыходзіла да нас, шурпатаў рукой церабіла нашы валасы і нешта добрае гаварыла. Як я цяпер разумею, яна малілася шчыра, таму чакала, каб быць пачутай. А душа ж не заўсёды адкрываецца... И Яно ня кожны раз зьяўляецца...

Дэміург і трансцэндэнтнасць

У мяне таксама фармаваўся свой Бог, хаця, зразумела, без аніякага душпастырства, іконаў ды посту. *Пачэ паства і малітвы быў послух*, шмат послуху: пасьвіць казу, рваць траву трусым, паліваць грады, драць і сушыць лазу (каб здаць нарыхтоўшчыку і купіць увосень падручнікі) і гэтак далей. Мой Бог быў нейкі Дэміург, стваральнік усяго вакол мяне, але пантэістычны, напалову паганская, рассыпаны паўсюдна: у хаце, у рацэ, у хлеве, у садзе... Я нават сам на хаду складаў сабе малітвы. Іду, напрыклад, у сад шукаць паданкі. Рваць з дрэва нельга: маці будзе *крычаць* (сварыцца). Шапчу сам сабе: «Госпадзі, Ісусе Хрысцце, дай жа мне яблык у лісьце. Калі ападыш не найду, тады сучочак заламлю». Ці то я быў пачуты, ці то быў чисты выпадак, але звычайна пасьля такой аўтарской малітвы сярод лісьця пад яблынямі пальцамі босых ног намацваў паданкі. Тут я, канечне, быў крывадушны: прыніжана-аддана просячы ў Хрыста зямных дарункаў, я пагражай зрабіць зло, — заламаць галінку. Звярніце ўвагу: не зламаць, а заламаць. У вёсцы ўсе ведаюць, якое гэта зло — зрабіць залом, напрыклад, у жыце. Згадайце выкарыстаныне паганскаага образу «заломаў» у Купалавай пазіі.

Калі пазней мне давялося чытаць выклад «хрысьціянскай мэтафізыкі» апосталам Паўлам простымі словамі ў выступе на афінскім Арэапагу, я злавіў сябе на tym, што ў дзяцінстве, не сапсананы крытычнымі ведамі, я быў блізкі да разуменя першахрысьціянскага Бога, за выключэннем хіба што разуменя, што галоўная хата Хрыста недзе на небе, а гасціцёвая — недзе там у рукатворным храме —

у Бабынічах ці ў Празароках. Ужо студэнтам інстытуту замежных моваў я сустрэў у Шляер-махера псыхалягічнае вытлумачэнне імкнення чалавека да веры: «Рэлігія — гэта спаталенне ўласцівага душы пачуцьця залежнасці ад бясконцага».

Калі мне было гадоў пяць, я нейкае падобнае пачуцьцё зъведаў у апошнюю ваеннью зіму. Адна дэталь: наш бацька, сымяротна паранены ў партызанах вясной 1944 году пры першым адступленні немцаў, быў пахаваны спачатку на ўзгорку недалёка ад хаты і толькі пасля перамогі перахаваны на брацкія могілкі разам зь іншымі палеглымі. Дык вось пра тое першае пачуцьцё трансцендэнтнасці. Прахапіўшыся аднойчы невядома чаго сярод ночы (не па патрэбе) у сваім драўляным ніzkім ложку з падрэзанымі ножкамі (каб ня так балела, калі малое вывалицца), бачу маці. Яна сядзіць каля вакна. Вакно ў нашай «чыстай хаце» прадрэзана высока, дый ложак ніzkі. Мне нават відаць кавалак неба ў зорках. Маці старажыць ноччу калгасны съвіран, ток і вараўню (склад). Яна ў ватоўцы і самаробных бурках, глядзіць у вакно. Праз вакно на ўзгорку відаць крыж на бацьковай магіле. Маці глядзіць туды, як мне здаецца, на крыж. Я ўстаўляю ногі ў апоркі, што стаяць каля ложка, ціхенька выбягаю ў сенцы і выходжу на ганак. Дзіўная месячная нач. Усё ў зорным маладэ. Мне ня холадна і ня страшна. Сънег, як вата. Можа, я сплю? Гляджу ў неба, мне робіцца неяк млосна. Там бездань і зоркі. И так хочацца памерці! Мне здаецца, што мяне няма, а на ганку толькі апоркі стаяць... Раніцай прачынаюся, мне чамусьці трошкі страшна: у хаце нікога. Гляджу на покуцьце, дзе Багі, і супакойваюся.

Першая Біблія — лютеранская

Чытанье Святога Пісьма пачалося ў мяне на пачатку шасцідзясятых гадоў, калі я быў студэнтам другога і трэцяга курсаў ін'язу. На расейскай мове пападаліся толькі савецкія зьдзеклівыя кніжкі кшталту «Забавнага евангелия». Арыгінальныя тэксты былі тады пад забаронай, хаця на лекцыях па эстэтыцы ды антычнай літаратуры мы павінны былі невядома адкуль ведаць, хто такі Саўл, Давыд ці Галіяф. Біблію тады было купіць немагчыма, а ў бібліятэках давалі толькі паводле спэцыяльнага дазволу бяз права вынасу. Так атрымалася, што мая першая ўласная Біблія была на нямецкай мове. Гэта было санкт-пецярбурскэ выданьне 1817 году зь вядомай друкарні Фрыдрыха Дрэксльера, у вокладцы зь цялячай скучы і з стараніямецкім шрыфтом.

Адкуль узяўся арыгінальны Лютэр? На Залатай горцы, у касьцёле Святога Роха, дзе цяпер камэрная заля філярмоніі, у той час быў кніжны склад, дзе знаходзіліся кнігазборы з трафайнных нямецкіх бібліятэк. Тых, хто ведаў нямецкую мову, асабліва хто хоць з большага разъбіраў так званы гатычны шрыфт, за невялікую плату наймалі перапісчыкамі. Сярод некалькіх студэнтаў ін'язу быў і я. Працаўаў я ў той частцы складу, дзе былі зваленыя кнігі з «Расейскай тургенеўскай бібліятэкі» («Bibliothèque russe de Tourguénev»), якія нібыта немцы вывезлы з Парыжу ў Нямеччыну, а «нашы» адпаведна ў Саюз. Кніжкі са штампамі «Für die Soldaten der Wehrmacht» («Для жаўнер-раў вэрмахту»), сярод якіх былі і зусім прыстойныя, разам з літаратурай эўрапейскіх тэасафічных таварыстваў адкідалі ў асобную кучу,

каб потым спаліць. Кнігі з гэтымі штампамі не дазвалялі вывозіць нават на макулатуру. Палілі тут жа, у двары касьцёлу, дзе яшчэ былі жывыя каталіцкія пахаваныні, якія пазней зраўнялі зь зямлёй бульдозерам. Гарэлі зъляжальная кнігі дрэнна, толькі абгаралі.

Наглядала за гэтым працэсам жанчына, ні то стораж, ні то бібліятэкар. Памятаю ейнае прозвішча — Каткоўская. Яна вымаўляла «Катковска», на польскі манер. Гаварылі, што ейныя бацькі працавалі на нейкай пасадзе яшчэ пры «жывым» касьцёле. Я да яе паддобраўся, дэмантуючы сваю прыхільнасць да пальшчыны, ды яшчэ даў ёй набор тады рэдкіх у нас шарыкавых асадак, паўлегальны падарунак ад немцаў з ГДР, якім я тады ўжо праводзіў экспурсіі па Менску. Пані *Катковска* дазволіла мне цягаць з крымінальнай кучы ёсё, што я хацеў. Вось адтуль і Лютэр. Адтуль быў і Амар Хаям па-ангельску, і двухтамовая энцыклапедыя Ляруса на францускай мове, і «Гісторыя клясычнай антычнасці» па-німецку, і шмат чаго іншага. Па маладой дурноце шмат чаго было потым прададзена, падаравана па добрым настроі, прагуляна. Цяпер шкадую.

Трошкі пазней, ужо на трэцім курсе, калі мы пачалі вывучаць гішпанскую мову, я стаў уладальнікам аргентынскага школьнага падручніка рэлігіі, які мне падараў студэнт першага курсу гішпанскага факультету Толя Пстыга — беларус, рэпатрыяваны з Аргентыны. Я спэцыяльна пасяліўся зь ім у адным пакоі, каб хутчэй загаварыць па-гішпанску. Чытањне Святога Пісьма на замежных мовах стварыла ў маёй съядомасці цікавы феномэн. Калі-небудзь пры недасканаласці ведаў і праз розныя

традыцыі трансълітарацыі і перакладаў адна і тая ж дзейная асоба зь Бібліі на розных мовах часта ўяўлялася мне рознымі фігурамі. Так, напачатку для мяне Ян Хрысьціцель з расейскіх крыніц і Хуан Баптыста з аргентынскага падручніка рэлігіі былі не адно і тое ж. Хуан Баптыста ў аргентынскім падручніку быў вельмі прыгожы і малады, а ў савецкіх прапагандысцкіх кніжках — стары і злы. Яны жылі ў маёй галаве асона. Пазней я даведаўся, што Ян Хрысьціцель быў ненашмат старэйшы за сваіх вучняў-пасльядоўнікаў, амаль аднагодак Хрыста. Былі яшчэ сур'ёзныя адкрыцьці, якія я зрабіў пазней, чытаючы ўжо сучасную сънадальную праваслаўную Біблію і паразоўваючы тэкст зь лютэраўскім 1817 году. У новых сучасных рэдакцыях — ня толькі ў расейскім праваслаўным, але і ў заходнеўрапейскіх — тэксты былі «прыгладжаныя» ў бок зъмячэння старазапаветных жахаў, каб не шакаваць слабадушных: хто каму што з ворагаў адрезаў, хто колькі сваіх патрушчыў. Ужо ў апошнія гады я прачытаў пра гэта больш сыштэмна ў першым томе «Крымінальной гісторыі хрысьціянства» Карлгайнца Дэшнэра.

Храм і душа

Як мне здаецца, у тым узроўніце мая душа ўжо адчула лёгкую прагу вызвалення з хаосу да таемных ведаў, якія вядуць да гарманічнага стану душы. Гэтае пачуцьцё то абвастралася, то зынікала. Хаця я люблю паэзію і ёсё рытмічна арганізаванае, аднак, як ні дзіўна, гэтае імкненіе да трансцэндэнтнага зынікала тады, калі я чую або чытаў стылізаваныя тэксты прафесійных съявитароў. Я чую ў гэтым фальш.

I, калі ўжо пачаў чытаць Эвангельле, дзе як бы цытаваўся сам Хрыстос, пачуцьцё адчужанасці ўзрастала, бо за літарамі я чуў фальшывы голас съвтара з павучальнымі інтанацыямі катэхізатара. Мне, пэўна, не шанцевала на съвтарскія галасы. Я ня мог сабе ўявіць, каб той жывы Хрыстос гаварыў так узънёсла зтымі, якія сталі першахрысьціянамі. Ужо на старэйшых курсах прыкрае пачуцьцё душэўнай пустаты прыводзіла мяне эпізадычна ў царкву. Я ўжо быў ладна начытаны тэарэтычна і нават ведаў, як што называецца ў службе, разумеў усе алегорыі дзеяньняў съвтароў, аднак эмацыйна я адчуў, што я ня з тых будучых вернікаў, якія могуць праз шчырае стаяньне ці сядзенне ў храме прыйсці да Бога. Я ўжо быў на паўшляху, паверыўшы розумам у дзіўную гармонію створанага С্�вяту, якой не магла даць ніякая дарвінская эвалюцыя, аднак сваёй тэафانіі, каб паверыць, што гэтаму навышняму Лéгасу падуладны і наш штодзень, я не прычакаў. Гадоў да трываліці я быў, такім чынам, чистым дэістам. Пазней я пачаў назіраць і па факту прыпамінаць даволі цікавую невытлумачальную зьяву, якія спрыялі мне выходзіць з абсурдных негарманічных жыцьцёвых абставінаў. Я сам як бы не прыкладаў асаблівых намаганьняў, аднак усё складалася як спэцыяльна для мяне. Пра гэта больш падрабязна напішу ў заключнай частцы нарыйсаў.

Як кожны мой сучаснік, што жыў у спрэс «пераходны пэрыяд» ад нечага да нечага, я прыглядаўся да розных рэлігій, але, будучы некатэхізаваным, быў вельмі залежны ад уласных уражаньняў храмавай службы, амаль як тое

апісана ў Нестаравай хроніцы. Гэта застаецца і па сёньняшні дзень.

Вось, напрыклад, адно моцнае ўражаньне зь вельмі дарослага жыцьця. Нядзеля, Вялікдзень. Еду з цэнтра гораду трамваем у Серабранку адведаць унукаў. На прыпынку каля Вайсковых могілак, дзе царква Святога Аляксандра Неўскага, у трамвай пад рукі ўводзяць амаль непрытомную жанчыну, сяк-так уладкоўваюць сесыці. Перапыхнула кабета, адсплюса, загаварыла з суседкай: «А мая ж ты дачушка, я ж гадзіны дзівье на службе прастаяла, там жа дыхаць няма чым. Ні прысесыці, ні павярнуцца...» Людзі рэагуюць па-рознаму. Мне мільгае мінормым ерогліфам незваротнасць часу: 1994 год, апошнія тыдні майго амбасадарства ў Нямеччыне. Разам з жонкай блукаем па вулках перадкалянднага Мюнхэну. З намі супрацоўніца Беларускай рэдакцыі Радыё Свабода Ларыса Верас. У Мюнхэне нетыпова маразяна: градусаў дзесяць-дванаццаць, дый вільготнасць немалая. Заходзім у касьцёл — *Frauenkirche am Marienplatz*. Ёсьць вольныя месцы. Сядаем. Лавы пакрытыя мяккім аксамітам і неяк паштукарску зь сярэдзіны ацяпляюцца. Зямны рай... Арганы, Бах, бясконцая глыбіня сыпічастага неба вабяць увысь, у вечнае. Шчаслівая гармонія зямнога і нябеснага... Акурат выходзіць, калі іранічна пераасэнсаваць Аўгсбурскі рэлігійны мір: *cuius regio, eius religio*.

Раскоша інтэр'ераў праваслаўных храмаў і замучаныя ад шматгадзіннага стаяння бабулі ў хусцінках — нешта ненатуральнае для мяне. Я не могу адэкватна ўспрымаць адбудаваны храм Христа-Збаўцы ў Маскве. Асьляпляльная

пазалота пры ўключаным асъвятленыні, бязьмерная раскоша. Да таго ж, будучы аднойчы камандзіраваным у Москву для працы ў патэнтных фондах сталіцы, я больш як месяц штодня купаўся ў басэйне «Москва» ў душнае лета 1970 году, калі гарэлі тарфянія Кашыра і Шатура. Басэйн быў на месцы старога ўзарванага храму. Уся Москва была прапахлая тарфянім гарам, вада ў басэйне съмярдзела потам і яшчэ шмат чым. У Астанкінскім стаўку было яшчэ горш. Мне здаецца ўвесь час, што храм штучна зроблены, стаіць на апаганеным месцы і зьдзекліва багаты. Асаблівае фарысейства мне бачыцца ў храме, калі туды прыходзяць патрыярх Аляксей, алігарх Лужкоў ды «найрахманейшы хрысьціянін» Уладзімер Пуцін — усе трое абсалютна не першахрысьціяне, такая тройца цэзарапатізму. Ва ўсім, пэўна, вінаватае маё беднае галоднае дзяцінства. Нават у бяднейшых менскіх цэрквях мне згадваецца Леў Талстой: «*Царственное великолепие православной церкви затмило благодать её откровений.*

Паміж систэмай і мэтадарамі

Прайсьці другую частку шляху свайго духовага вызвалення і пазбавіцца ад дэізму мне не дае мой псыхічны склад: хочацца ўсё зьвесці ў систэму. А систэмы ніяк не атрымліваецца. Дагматы і лёгіка ведаў ніяк не сумяшчаюцца. Вось чытаю папскі камэнтар да катэхізнага кампэндыюму 2006 году. Шлюб прызнаеца адным з сямі сакрамэнтаў, таму скасаванье яго забароненае. Аднак у выключных выпадках шлюб можа быць скасаваны пры ўмове, што каталіцкі суд у справах шлюбу канстатуе, што

гэты шлюб ніколі не існаваў. Гумавая лёгіка. Вось наш беларускі хрысьціянскі мітрапаліт у найлепшых традыцыях расейскага цэзара-патізму бласлаўляе прэзыдэнта пры інаўгурацыі на новы тэрмін кампіляванай цытатай са Старога Запавету, дзе імплікаваны дахрысьціянскі прынцып «вока за вока, зуб за зуб». Чым ня прынцып «прамой тэалёгіі» рэлігійных экстремістаў? Гляджу дакумэнтальны фільм, зняты на Святай Зямлі ў дзень Уваскрошання Хрыстовага. Вось съвятыя айцы каля гроту здрады, каля Гефсыманскага саду, на крыжовым шляху з чатырнаццаццю прыпынкамі... Вось адзін пілігрым ліжа камень апошняга памазання, другі насоўкай зьбірае з каменя «рэшткі вечнага алею», трэці, ужо вельмі немалады, нясе на плячах арандаваны крыж натуральнага памеру па Вія Даляроса, чакаючы на скрыжаваныні, пакуль загарыцца зялёнае съвяцло. Крыж мае на сваім даўжэйшым канцы гумавыя колцы, але пілігрым нясе яго, выбіваючыся з апошніх сілаў... Потым камера апэратора спыняеца на «апошніх адбітках ступакоў» Хрыста... Чытаю ў інтэрнэце лекцыю рэктара Гумбалтавага ўніверсytetu Крыстофа Маркышса, усясьветна вядомага спэцыяліста ў патрыстыцы і біблійных старожытнасцях: «Той Ерусалім, які бачыў Хрыста, ляжыць у нас пад ногамі на глыбіні 4—5 метраў. Пад намі друц двух тысячагодзіц рухомай гісторыі — парэшткі рымлянаў, пэрсаў, мамэлюкаў, крыжакаў і брытанцаў... Рэальна з того часу захаваліся толькі руіны некалькіх муроў, каменных склепаў для нябожчыкаў, лесьвіц, падземных сасудаў для збору вады і дзіве руіны ад збудаванняў тагачаснага «кварталу вілаў»...

Вось, сабе думаю, як бы гэта выратаваць Бога ад некоторых ня вельмі разумных «пасярэнднікаў» зь ліку царкоўных дзеячаў? Пры нашай беларускай прыслужніцкай царкве ды ніякай тэалёгіі ідэя адказнасці кожнага чалавека і чалавецтва за будучыню нашай цывілізацыі, якую нясуць Дэкалёг і Апакаліпсіс, падобна, можа вырадзіцца ў пачварную прафанацыю ня толькі ў прысабечанай уладай царкве, але і сярод інтэлігенцыі дэмакратычнай арыентапцыі. Вось Павал Севярынец абыае вызваліць праз хрысьціянства ня толькі Беларусь, але Расею і Эўропу...

Можа, мне не шанцуе, але, колькі помню сябе, амаль заўсёды мне было ня вельмі камфортна, калі я чую публічна з вуснаў дэмакратычных палітыкаў імя Бога або спасылку на хрысьціянскія каштоўнасці. Адно выключчэньне было — Зянон Пазняк. Было адзінства вобразу: слова, чын, пастава. Было нават нешта ідэялягічнае ад апостала Паўлы. Паўла не вітаў апостальскае кармленье ад багатых «спонсараў», а карміўся з сваёй прафэсіі — быў усё сваё апостальскае жыцьцё шпалершчыкам і, як бы цяпер сказалі, «дизайнэрам намётавых інтэр’ераў». Ён вельмі апчадна ставіўся да царкоўных ахвяраваньняў, не даваў хабару, а каб выйсьці з-пад арышту падчас апошняга наведаньня Ерусаліму, нават запісаўся ў «гурток жабракоў».

Можа, я занадта датклівы? Але вось уявіце сабе: канец дзевяностых гадоў, Менск, палац «Сукно» на вуліцы Матусевіча, зъезд інтэлігенцыі, з усёй Беларусі сабралася мо' чалавек чатырыста. «Харызматычна» дзеля дабра сабраліся, прыехаўшы за свой кошт і здаўшы

5 тысяч рублёў на абед кожны (казалі, што ніякіх спонсараў больш не было). У фадающца цікавыя патрыятычныя кнігі. Пачатак. У прэзыдыюме паважаныя людзі: Уладзімер Колас, Аляксей Марачкін... З дынамікаў хрыпла гучыць нацыянальная мэлёдия. Хвілін дзесьядць затрымка. У першых радах залі пачынаецца нейкі рух. Чалавек дзесьядць немаладых кабет з КХП БНФ пачынаюць сьпіваць «Магутны Божа». Заля, зразумеўшы, што гэта за съпевы, устае. Неяк няёмка. Кабеты пяюць слаба і нячыста. Той-сёй з залі спрабуе падпіваць. Съпев закончаны. Зноў зацягнутая паўза. З прэзыдыому ніхто нічога не гаворыць. Зълева пепрад прэзыдыюмам зъяўляецца фігура съвятара ва ўборах Беларускай аўтакефальнай царквы — айца Леаніда, майго колішняга калегі на пэдынстытуцкай катэдры. Нехта з прэзыдыому прапануе ўсім памаліцца за Беларусь, паўтараючы ў паўзе слова малітвы за съвятаром. Айцеп Леанід сваім ад прыроды ня вельмі зычным голасам нешта гаворыць, першыя рады нешта паўтараюць. Адчуваю, што большасць сабранных, як і я, пачуваюць сябе ніякавата. Некаторыя выходзяць з залі... Заля прыходзіць у гарманічны стан толькі пасыля другога ці трэцяга выступоўцы.

Прыёмы харызматычных дэнамінацыяў кшталту «жывой царквы Хрыстовай» у штаце Алабама сярод непасіянарных беларусаў і слаба падрыхтаваных прапаведнікаў — не для нас. Мэгамалітвы на стадыёнах — гэта цэлая систэма тэхналягічнага шоў. Нам, беларусам, добра б падышло штодзённае лагоднае чытаньне па тэлебачаньні маральных павучэнняў Гарацыюса, вялікага лірыка і царадворца, які прапа-

ведаваў умеранасьць, мэтазгоднасьць і залатую сярэдзіну — *aurea mediocritas*. Мы б тады хутчэй наблізіліся да Эўропы, бо там прыдумкі геніяў паспяхова рэалізуюцца ў жыцьці праз абложную працу систэмных, вельмі часта пасрэдных, але шчасльвых выкананіцца. Наш шыбалет трэба шукаць і тут.

Канфірмацыя ў Ротэнбургу

На заканчэнні сваіх нататак пра пошуки на вышняга разуму распавяду гісторыю пра беларускага хлопчыка Дзяніса, які цяпер жыве ў Нямеччыне ў невялікім гарадку Ротэнбургам-Нэкар, што кілямэтраў за трыццаць ад Штутгарту. Для мяне гэта гісторыя мае пэўныя алегарычныя сэнсы. Гэта — чужы досьвед, пра пушчаны праз сэрца.

Пятнаццаць гадоў таму Дзяніс, ад якога адразу пасъля нараджэння адмовілася маці, быў узяты з дому дзіцяці ў Менску нямецкай бязьдзетнай сям'ёю, маючы шматлікія дэфэкты здароўя: вывіхі суставаў, глухата ад перадазаванняя антыбіётыкаў, скрыўленыне шыі, дэфармацыя чэрапу і г. д. Я на той час быў старшынём камісіі Вярхоўнага Савету БССР па замежных спраўах, а пазней — першым амбасадарам РБ у Нямеччыне. Склалася так, што я непасрэдна дачыніўся да лёсу хлопчыка: пры адсутнасьці тады закону пра ўсынаўленыне я фактычна на практицы апекаваўся адным зь першых выпадкаў з замежнымі бацькамі. Сытуацыя ўскладнялася яшчэ тым, што дзіця было вельмі хворае. Пазней ужо як амбасадар я быў куратарам прэцэдэнту паводле сваіх абавязкаў. Вось, уласна, перадгісторыя.

Бог ды царква пачаліся для мяне тут з того,

што маці Дзяніса і яе грамадзянскі муж былі, паводле словаў загадчыцы дому дзіцяці, людзе ўцаркоўленыя. Да таго ж бацька хлопчыка быў мастак і нават маляваў на продаж іконы. Калі мы немцам падбіралі дзіця (можна было толькі хворае), мне чамусьці так стала шкода гэтага хлопчыка, што, як мне здаецца, толькі дзякуючы майму пасярэдніцтву (баюся сказаць — харызъме) быў зроблены менавіта такі выбар. Быў яшчэ аб'ектыўны плюс: хлопчыку не было і году. Такіх дзяцей бяруць ахвотна.

Гады за два ў Нямеччыне Дзяніс цудам і не без дапамогі нямецкіх лекараў, як бы сказаці ў нас у вёсцы, «выкачаўся» з сваіх хваробаў і стаў Дэнісам Краўзэ, а пасъля канфірмацыі ў эвангелічнай царкве 19 сакавіка 2006 году (у дзень апошніх нашых прэзыдэнцкіх выбараў) набыў яшчэ дадатковае імя Пэтэр. Цяпер ён — Дэніс Пэтэр Краўзэ. Ідею даць яму такі «мідлнэйм» падаў эвангелічны пастар, які быў на працягу амаль двух гадоў катэхізаторам Дэніса і зь якім я некалькі разоў сустракаўся, прыяжджаючы амбасадарам адведаць тады яшчэ грамадзяніна Беларусі Дзяніса. У немцаў ёсьць апостол Пётрус, Пэтэрам зваўся дзед па лініі цяперашняга бацькі, дый я, так бы мовіць, дабрадзея зь Менску, завуся Пётра. Набралася шмат добрых супадзенняў. Святар вырашыў, што менавіта я павінен быць «далёкім» хросным бацькам. Месяцы за два да канфірмацыі я атрымаў запрашэнніне ад бацькоў Дэніса і ад эвангелічнай царквы Ротэнбургу быць ганаровым госьцем на канфірмацыі — як былы першы амбасадар і «добрый дух» у лёсе хлопчыка.

Пра ту Ю канфірмацыю і падзеі вакол яе я б і хацеў расказаць. Сабраўшы каля сотні подпісаў

за Мілінкевіча і не галасаваўшы датэрмінова, я загадзя за тры дні прыляцеў у Штутгарт, як прасілі пра гэта мае нямецкія сябры.

Я папрасіў сьвятара дазволіць мне папрысунтніцаць на «генэральнаі рэпэтыцыі» канфірмацыі (заключны занятак-гутарка сьвятара зь дзецьмі і бацькамі). На канфірмацыі, дзе можа быць любы прыхаджанін, а ня толькі блізкія, дзецям можна з залі задаваць пытаньні. Сьвятар на «рэпэтыцыі» папрасіў прысутных дарослых пагутарыць зь дзецьмі, запытацца што-небудзь з катэхезы. Дзеці былі абсалютна свабодныя і не хваляваліся. Нас, дарослых, было чалавек дзесяць. Канфірмавалася восем хлопчыкаў, сярод іх адзін этыёп і адзін грэк. Этыёп быў абсалютна цемнаскурый і ў белым гарнітуры. Грэк — з грэцкім прозвішчам і тыповай зьнешнасцю. Глядзелася, як у біблійным сюжэце. Ахвотнікаў задаваць пытаньні не было, і сьвятар звяярнуўся да мяне, сказаўшы, хто я такі.

Я сказаў, што хачу задаць пытаньне, на якое я сам як некатэхізаваны чалавек ня ведаю адказу (я трохі какетнічаў). Заля і дзеці ажыўліся. Я сапраўды задаў пытаньне, на якое некаторыя дарослыя вернікі не заўсёды могуць складна адказаць. Я запытаўся пра другое прышэсьце: як жа быць? Першахрысьціяне ўжо рыхталіся да Апакаліпсісу, прадавалі маёмыасць, а Хрыстос і па сённяне не прыйшоў... Сьвятар хацеў пачуць добраахвотнікаў. На маё зъдзіўленыне, адказваць выклікаўся грэк («элін»!). Тут пачалася для мяне галоўная алегорыя. Хлопчык гаварыў на бліскучай нямецкай мове (бацька — грэк-эмігрант, маці — з Шры-Лянкі) і сказаў прыкладна такое: перша-

хрысьціяне былі наіўныя людзі, яны разумелі кожнае слова Хрыста амаль літаральна. Дый ён сам гаварыў для іх простымі показкамі, каб яны зразумелі. Той час у разуменіі Лёгасу — адрозніваецца ад нашага. Сённяня ніхто, акрамя Бога, ня ведае, калі наступіць Вялікі дзень. Калі будзе гэта ведалі, жыцьцё будзе страціла сэнс і не было б неабходнасці імкнунца быць дасканалым у Богу. Я быў бясконца зъдзіўлены.

Асабліва мяне ўразіў акцэнт у адказе пра тое, што без чаканьня Апакаліпсісу жыцьцё чалавека страціла б сэнс. Гэта ж — амаль цэнтральнае звяно ў разуменіі пераходу чалавечства ад антычнасці да хрысьціянства! («Круг» пераходзіць у «стралу-съпіраль».) Пазней, седзячы за съвяточным сталом у бацькоў Дэніса (яны — людзі ня бедныя: уласны дом каштуе каля 1 мільёна ёура і дзялка пад дом — 300 тысяч) побач са сьвятаром, я запытаўся, як ён працуе зь дзецьмі. Той сказаў, што ў пытаньнях катэхізацыі лепш пачувае сябе на грунце рацыянальнага парыўнальнага гістарызму і з улікам гэтага набірае группу (высокая адукцыя бацькоў). Ёсьць іншы сьвятар, які працуе зь дзецьмі зь менш адукаваных сямей. Той часцей можа апэляваць да «містычнага» пачатку. Хаця тут няма выразнай мяжы. Сам ён шмат выкарыстоўвае царкоўнай музыкі, але ў самай рознай палітры: ад Баха да амэрыканскага хрысьціянскага джазу, у залежнасці ад сітуацыі. На ўроках мэдытацыі — Бах, а на ўроку «практычнай харызматыкі» (напрыклад, прыборка тэрыторыі) — джаз. Дарэчы, канфірмацыя пачыналася пад граныне царкоўнага ансамблю электроннай музыкі, які выконваў на ангельскай мове «When Israel was in Egypt's Land». На

лаўках для вернікаў былі раскладзеныя тэксты з нотамі. Ахвочыя падпявалі.

Мяне ўразіла агульная атмасфера адкрыцьці і свабоды паводзінаў усіх прысутных і ў царкве, і ў доме ў Дэнісавага бацькі. Людзі ведалі, што рабіць, як трymацца. Ніхто ня быў занадта набожны, але ніхто не апусціціўся да царкоўных анекдотаў-жартаў. А тэма царквы, веры, імігрантаў была на працягу двух дзён сьвяткаванья (зъехаліся сваякі з усёй Нямеччыны) бадай самай галоўнай. І што самае цікавае: тэма нацыі, царквы, іншаземцаў была вытрыманая ў самых талерантных танах.

Прызнаюся шчыра: на пачатку застольнай бяседы, калі закранулі тэму мусульманізацыі Эўропы, я ледзь не папаўся на сваім «правым радыкализме», засвоеным з рэспектабельных рэгурярна чытаных «Süddeutsche Zeitung» (самая тыражная газета ФРГ з каталіцкай Баварыі), «Welt», «Zeit», «Spiegel». Аказалася, што сабраныя тут разнамасныя бургеры не падзяляюць алярмісцкіх настроў салідных газетаў, бо лічаць іх занадта палітызаванымі. Магчыма, прычына была ў тым, што Штутгарт і навакольле — адна з самых непраблемных мясцінаў Нямеччыны, а гаспадар — амэрыканізаваны паспяховы бізнесмэн. Беспрацоўных тут няшмат, свободныя месцы традыцыйна запаўняюцца немцамі з Усходу, якія доўгія гады цягнуцца за першымі абозамі выгнанынікаў з Польшчы ды Чэхіі. Мусульманскіх гета і «паралельных грамадзтваў» тут няма. Замежнікі паспяхова адаптуюцца, засвойваюць нямецкую мову і — што вельмі нечакана! — прымаюць эвангелічную веру. Гэта ўсё расказваў сьвятар, які сядзеў за столом. Магчыма, гэта ўплыў царк-

вы, якая шчыльна займаецца імігрантамі. Царква дапамагае інтэгравацца. У гэтым я меў магчымасць пераканацца, перажыўшы супстрэчы з старшаклясьнікамі ў мясцовых гімназіях. Вось і выходзіць: Бог агульны, і «эліны» становяцца немцамі. Няма зъмяшанага «мультыкультуралізму».

Гаспадар дому, цяпер бацька нашага беларускага Дзяніса, буйны мэнеджар амэрыканскай кампутарнай фірмы «Hewlett Packard», на якую ён адпрацаваў больш за дваццаць гадоў, — ва ўсім надзвычай адкрыты чалавек. Ён не адзін год пражыў у ЗША, «настоены» на пратэстанцкай этыцы працы. Ягоны прынцып: ня посьпех любой цаной і хутка, а абложная, разылічаная на доўгі час, працоўная аскеза. Ён лічыць, што праблемы палітыкі, нацыі, царквы ўзынікаюць тады, калі дрэнна працуе эканоміка, калі няма грошай на інтэграцыю імігрантаў, калі сама нацыя ня мае чаго працаваць з матэрыяльнай і духоўнай культуры наежджым людзям. Як чалавек лютэрanskай традыцыі (хаця ён у царкву ходзіць рэдка, і разэньне аб канфірмацыі Дэніс прымаў сам) ён за рацыянальны выклад асноваў розных рэлігіяў у школе. Паводле парады бацькі Дэніс зь сёмай клясы запісаўся на рэлігійны спэцкурс, зь якога плаўна перайшоў у групу эвангелічнай катэхезы.

Думаючы пра далейшы лёс беларускага хлопчыка Дзяніса, які стаў эўрапейцам Дэнісам, і ягоных бацькоў і сваякоў, прыходжу да высновы, што свой посьпех і шчасце ён знойдзе праз штодзённую актыўнасць і духоўны рацыяналізм.

Дапісваючы гэтыя радкі, я выйшаў у інтэр-

нэт паглядзець электронную пошту. Сярод агляду публікацыяў звярнуў увагу на анатацыю з назвай «Более 250 тысяч человек поклонилось деснице Спиридона Тримифунтского». Даведаўся, што на паклон да правіцы грэцкага цудадзяя, прывезенай з вострава Корфу ў Маскву, за тры дні ў Храме Хрыста-Збаўцы прыйшлі 300 тысяч, а ў Данілаў манастыр за два дні — ужо больш за 250 тысяч пілігрымаў. Людзі стаяць у сярэднім дванаццаць гадзін. Святыя рэліквы Сыпрыдана дапамагаюць бедным, асабліва бяздомным і tym, хто жыве ў цеснаце. Вынікі ўжо ёсьць. Намесьнік манастыра (так па-расейску) архімандрит Аляксей паведаміў журналістам, што адна жанчына, пакланіўшыся святому Сыпрыдану, дома адразу ж атрымала званок з муніцыпальнай службы, што падышла ейная льготная чарга на атрыманьне кватэр!

Вось думаю сабе, як па-рознаму вырашаюць хрысьціяне кватэрнае пытаньне ў Маскве і ў невялічкім гарадку пад Штутгартам. Людзі зробленыя з аднолькавага мяса і касцей. Толькі систэма жыцьця ў Нямеччыне схіляе вернікаў да працоўнай аскезы, а ў новакапіталістычнай Маскве сотні тысячаў людзей усё яшчэ спадзяюцца на цуд. Дэнісаў бацька, каб зарабіць свой мільён, правёў у самалётах паміж Чыкага і Ганконгам агулам больш за два месяцы. Цяпер перад адыходам на пэнсію атрымаў ад фірмы год (!) перадпэнсійнага адпачынку з поўным захаваньнем сярэдняй зарплаты.

Пэўна, усё ж палітыкам трэба шукаць шляхі, як зъмяніць систэму жыцьця і гаспадараньня, але не праз харызматычную катэхізацыю насельніцтва на плошчах. Ня факт, што мас-

коўскія бабкі, якія стаялі дванаццаць гадзін у чарзе, каб пакланіцца святым рэліквам, прагаласавалі на прэзыдэнцкіх выбарах 2008 году за кандыдата, які забяспечыць ім годнае жыцьцё.

Эўрапейскі чалавек ня ведае нічога лепшага за габрэйскі дэкалёг і новазапаветны Апакаліпсіс. Кожны час мудрыя тэксты прачытае па-свойму. Мы ня ведаем адказу, але мы шукаем. Здаецца, што Хрыстос таксама сказаў: я не апірышча на шляху, я — шлях.

Бог афрыканскі і эйнштэйнаўскі

З таго, што я чытаў пра іншыя рэлігіі і вераваньні, мяне асабліва ўразіў звычай афрыканскага племені, якое практыкуе культ духу Мбони. Яго добра апісаў амэрыканскі біёляг Дэвід Слоўн Уілсан, які ў сваім творы «Храм Дарвіна» аналізуе трыццаць пяць рэлігійных супольнасцяў з гледзішча судносінаў эвалюцыі рэлігіі і грамадзтва. Ягоны погляд на рэлігію як на функцыю для арганізацыі культурнай эвалюцыі асобных групаў справядлівага для эўрапейца толькі як частка парадыгмы, аднак як алегорыя для нашага беларускага выпадку вельмі пасуе.

Дык вось, жыхары аднаго афрыканскага племені ўсё жыцьцё будуюць капішча для духу Мбони, але з падручных матэрыялаў, якія хутка разбураюцца, хаця вакол дастаткова больш трывалага будаўнічага матэрыялу. Цывілізаваныя місіянэры працавалі ім дапамагчы збудаваць храм з каменю, а яны адмовіліся, расціумачыўшы, што кожны новы будынак сувязлішча яны пачынаюць будаваць толькі тады, калі вернікі заканчваюць свае спрэчкі па што-

дзённых проблемах уладкаваньня жыцьця ў племені.

Уласна кажучы, жыхары нецывілізаванага ў нашым разуменьні грамадзтва прыйшлі да разуменьня сутнасці рэлігіі: вялікія рэлігійныя ісцінны не зьяўляюцца тэарэтычнымі пастулятамі ў сэнсе лёгікі. Міт адпавядзе прагматычнаму разуменню ісцінны. Ён арыентуе нас на магчымасць дзеяньня. З вуснаў Хрыста паводле Мацея і Яна цывілізаваныя вернікі чуюць зь дзяцінства: па пладах пазнаеце ісціну. Калі застаняцца ў слове Маім, то спазнаеце праўду, і праўда зробіць вас свободнымі. Людзям належыць судзіць і пазнаваць рэлігіі паводле тых пладоў, якія яны прыносяць. У гэтym сэнсе жыхары афрыканскага племені бліжэйшыя да разуменьня Боскага, чым нобэлеўскія ляўрэаты-прыродазнаўцы, якія адчуле піетэт перад дзіўна ўладкаваным парадкам прыроды і паверылі ў Творцу. Эйнштэйн прызнаваў «Бога Сыпінозы» — панлягізм і матэматычна-філязофскую гарманічную карціну сьвету. Гэтая новая тэалёгія захапляе сваёй гармоніяй, аднак усё роўна пакідае адкрытым пытаньне пра тыя «плады», якія будуць выгадаваныя ва ўлоньні гарманічна разумелых Прыроды і Сьвету.

Першыя жарсьці, рамантычныя прыстанкі і сямейная гавань

Ва ўлоньні прыроднага гендэрнага выхаваньня. — Закаханы кадэцкай любоўю. — Капітан Ш-ва — мая «каралева Марго». — Салодкае расчараўванье. — Канфузы эпістальянага жанру. — Самадзейная багема: я — прынц, разбойнік і падрэ. — Хто съпявает пра цяжкі лёс нэграў у Паўднёвой Караліне? — мая будучая жонка. — Урокі сямейнага жыцьця. — Наказ жанчынам: будзьце самадастатковыя.

Ва ўлоньні прыроднага

Гэты разьдзел — пра грэх, спакусы і выратаваньне. Першае каханье ў тым XX стагодзьдзі прыходзіла да нас, бадай, так, як і цяпер. Толькі мы былі не такія раннія. Дзяўчаты съпелі гадам к вясімнаццаці, і большасць хлопцаў ішлі ў войска зь некранутай цнатлівасцю. Паслья вясельля або маладыя ўпершыню зьведвалі сапраўдныя любошчы. Былі, канечнe, і выключэнні.

Разам з тым — я гавару пра вёску — тайна нараджэння, жыцьця і смерці не была для нас тайнай. Мы бачылі зблізу штодня тое, што дзеець сёньня здалёку глядзяць на канале «Плянэта жывёлаў». Мы дапамагалі дарослым вадзіць карову да калгаснага быка, наслі цёплую воду ў хлеў, калі цялілася карова, бачылі, як «зайграецца» курыца, каб яйкі былі жывыя. У выніку гэтага — дагэтуль ня ведаю, добра гэта ці дрэнна — я працэс нараджэння новага жыцьця, прыродныя інстынкты людзей успрымаў

увесь час абсолютна асобна ад духовага існаванья.

Пішу гэта без какецтва і мужчынскагацынізму, бо не лічу, што жанчыны павінны адчуваць неяк інакш. Мне і цяпер здаецца дзіўным, як можна сумнявацца ў tym, што пры спраўдным чалавечым кахраныні аддаецца ня цела, а дух. Дух можа быць аддадзены толькі блізкаму чалавеку. Зь ніжэйшым па духу сапраўдная здрада блізкаму чалавеку немагчыма. Арыстакратычнае выхаванье ў антычнасьці і ў Новы час разьдзяляла выразна гэтая паняцьці. Звычайная «пансэксуальнасьць» чалавека, як вайна, рэлігія і наука (жаданьне спасьцігаць новае) — непазъбежныя спадарожнікі і перадумовы ўсялякай эвалюцыі.

У свае малыя гады я нават немаўлят успрымаў не як чалавекаў, а як кацянят ці сабачанят. У вайну дзяцей нараджалася мала, таму мы, даваенныя дзеци, як нейкі цуд успрынялі зъяўленыне ў мірны час у нашай вёсцы першых немаўлят — Тамарачкі і Віцечкі. Усе суседзі ведалі, як Віцечка трymae галоўку, на якім месяцы Томачка пачала хадзіць, што «сі-та-та!» значыць «пагушкай», а «асі-ту!» — «пайшлі на прагулянку». Калі Томачка і Віцечка падрасьлі, мы нават выкарыстоўвалі іх як лялек, калі клалі адно на аднаго пад калгасным сьвірнам, гуляючы ў тату і маму. Рабілася гэта ўсё неяк жыцьцёва натуральна, як гульня ў вайну ў кустах каля ракі, калі мы «палонных» прывязвалі лазой да чорнай алешины і травой затыкалі рот. Пры натуральным бегу рэчаў біялягічныя веды не будзілі інстынктаў і пэрвэрзіяў, што ў век тэлебачанья ды інтэрнэту часам назіраецца сярод дзяцей у вельмі раннім узроўніце.

Бурсацкія жарсыці амаль па Фройду

Калі мне было амаль трынаццаць гадоў, паводле пашпарту адзінаццаць, як сына загінулага партызана мяне прынялі ў сувораўскую вучэльню ў Менск. Ніхто ня меў ніякіх думак пра вайсковую кар'еру. Бедалі, што там накормяць і апрануць, а тады, глядзі, можа, дзіця і ў людзі выйдзе. Абы ў горад, абы з калгасу. Я быў дома чацьвёрты, самы меншы бязбацькавіч. У МнСВУ, такую абрэвіятуру мы насілі на пагонах, мяне апранулі ў чорныя ваўнянныя наявіцы зь лямпасамі і добра адкармілі. Аднак тут перапынілася вольная вэгетацыя на ўлоньні прыроды. Пачаўся систэматычны адукацыйны дрыл, які паводле законаў эвалюцыі патрабаваў і паралельнага сэксуальнага раззвіцця. Фізкультура, добрая ежа паводле 8-й афіцэрскай раскладкі, суворы парадак дня рабілі свою справу: колішнія зануджальныя рахітыкі пераўтварыліся ў маладых жарэбчыкаў, якіх згналі ў стадолу.

Часта здаралася тое, пра што нямала напісаныя ва ўспамінах заходніх аўтараў, якія выхоўваліся ў закрытых школьніх установах-бурсах, — калектыўныя эмацыйныя эпідэміі. У савецкай літаратуры гэтую зъяву выдатна апісала Марыета Шагінян, згадваючы гісторыю з сваёй ранній глухатой. У нашым выпадку выхаванцы старэйшых ротаў з розных памкненінняў (часта з мэтай адпомсціць нядобрым афіцэрам-выхавальнікам) навучалі малодшых сувораўцаў розным дарослым хітрыкам, пра якія мы, вясковыя гарманічныя дзеци, ніколі і ня думалі. Даходзіла да таго, што мы заставаліся эмацыйна ўзрушаныя нават на ўроках, асабліва калі іх праводзілі выкладчыкі-жанчы-

ны. Абсолютная большасць настаўнікаў былі ўжо немаладыя афіцэры — маёры ды падпалкоўнікі. Настаўніц з пагонамі было ўсяго дзьве. Астатнія хадзілі ў цывільным.

Калі я быў у 3-й роце (гэта адпавядала дзяцятай клясе), мне споўнілася шаснаццаць гадоў. І вось здарылася бяда: я закахаўся ў настаўніцу замежных моваў капитана Ш-ву. У яе было рамантычнае для майго вуха імя. Буду называць яе Эмілія. Як выдатніку вучобы яшчэ ў восьмай клясе на ўрачыстым сходзе мне падаравалі з афіцыйным надпісам і пячаткай вучэльні «Детство. В людях. Мои университеты» Максіма Горкага, адкуль я вынес мрою дзіцячай рамантычнай закаханасці ў дарослую жанчыну, і капитан Ш-ва стала маёй «каралевай Марго». Я ня ведаю, колькі ёй тады было гадоў. Магчыма, трыццаць, як маёй сястры Лісавеце. Не сказаць, што яна была вельмі прыгожая. Вастрыватыя рысы твару, як у лісіцы, неяк кантраставалі з пульхнымі вуснамі і жывымі круглымі грудзямі, што вырываўся з форменага кіцелю. Калі яна была ў гімнасцёрцы, другі зынізу гузік часта расшпіляўся. Ловячы на сабе нашыя погляды, яна раз-пораз зашпільвала непаслухманны гузік, але, калі яна нешта пісала на дошцы, гузік зноў вырываўся зь пятлі. Гаварылі пра яе рознае. Казалі, што ў яе закаханы нават наш генэрал, начальнік вучэльні, герой Савецкага Саюзу. Я нічога не хацеў чуць. Яна была мая Марго.

У адрозненьне ад вытанчанай і строгай горкаўскай герайні, якая штораніцы, у вузкіх жакейскіх рэйтузах, выводзіла ў двор каня і пяшчотна кранала ягоную шыю рукой у белай пальчатцы (так мне помнілася), мая пасія ўтульна

напаўняла сваім целам паўмяккае крэсла, што стаяла каля настаўніцкага стала, час ад часу адхілялася сьпінай да дошкі, так што крэсла становілася толькі на дзьве ногі. Пры гэтым вузкаватая форменнае спадніца спаквала пады-малася вышэй за калені, і тыя, хто сядзеў наперадзе, добра бачылі прыгожы працяг трошкі расстаўленых ног у серабрыста-сталёвых панчохах. На ўроках нямецкай мовы ў нас не было пастаянных месцаў, бо ўзвод дзялілі на дзьве часткі. Усе імкнуліся сесыі на першыя месцы, бліжэй да настаўніцы. Я ненавідзеў прымітыўных пустацікаўцаў, што аглядалі ейныя ногі. Я больш п'янеў ад тонкага паху парфумы, які нагадваў водар з амэрыканскіх пасылак, якія мы атрымлівалі пасыль вайны ад Чырвонага Крыжа, і ня мог адараўца позірку ад рук маёй каралевы. У яе былі вельмі прыгожыя доўгія пальцы. Яна мела звычку пазногцямі адной рукі адлушчваць ляк на пазногцях другой. Так мая маці чысьціла рыбу. Ад гэтага відовішча я амаль паміраў. Мне хацелася прытуліцца да яе, як да маёй каралевы і як да маці. У творчай працы «Чалавек, які мне падабаецца», я признаўся ёй па-нямецку ў каханьні, сплягіяціўшы нешта ў Гайнэ. У гэтай працы я атрымаў больш падкрэсліваньняў, чым звычайна, і першую тройку па нямецкай мове ў жыцці. Мне здаецца, што тады сыштак незвычайна моцна пах парфумай.

Аднак пасыль гэтага, як мне здавалася, настаўніца пачала дражніць мяне, калі падыходзіла да парты і нахілялася так, што ейныя валасы казыталі маю шчаку, або калі пасылала мяне ў кабінэт замежнай мовы, каб я прынёс з ейнага стала дамскі рыдыкюльчык, дзе

акрамя набору прыгожых мініятурных алоўкаў ляжалі парфума і памады. Мне здавалася, што яна забывала гэту рэч знарок, каб я, як сабака, прынёс яе. Але мне падабалася быць сабакам. Ростам і зынешнасцю я быў так сабе. Пазней жанчыны казалі, што ў мяне ёсьць нешта такое ў вачах. Але тады я нічога такога пра свае вочы ня ведаў.

Я быў безумоўна найлепшы па німецкай мове. Каб зъвярнуць на сябе ўвагу, вывучваў на памяць цэлыя старонкі арыгінальных тэкстаў. На жаль, капитан Ш-ва не была нашай адзінай настаўніцай, а вяла толькі так званае хатнє чытанье і замяняла пры нагодзе асноўнага выкладчыка — маёра Язэпа Семяжона, ужо тады вядомага беларускага перакладчыка Бэрнза і Шэкспіра. Маё каханье не працягвалася і ў дзясятай клясе. Каб бачыць настаўніцу часцей, я пачаў наведваць гурток ангельскай мовы, які яна вяла, і атрымаў дазвол дапамагаць днівальнім штодня прыбіраць кабінэт замежных моваў у час пасълябедзеннага сну (днём спаць я не любіў). Кабінэт знаходзіўся адным паверхам вышэй у ціхім левым флігелі і быў для мяне своеасаблівай аазай, дзе можна было скавацца ад гнятлівай людзкой населенасці. Я націраў паркет, запісваў новыя паступленыні ў тоўстую амбарную кнігу, склейваў ацетонам парваную магнітную стужку — зрабіўся тут у кабінэце як бы прадметам мэблі. На мяне ўжо ніхто не зъвяртаў увагі. Жанчыны-выкладчыцы пры мне, шаснаццацігадовым дзецюку, нават падцягвалі панчохі, залупліваючы ладна спадніцы.

У tym кабінэце я зъведаў першы боль юнацкага расчараўання і, як кафкіянскі герой, не-

знаёмае салодкае пачуцьцё быць прыніжаным і растаптанным. Злым дэманам стаў капітан А-ка, таксама выкладчык французскай і ангельскай моваў, амаль двухмэтровы прыгажун, што вазіў выкладчыц па чарзе катацца на сваёй тады яшчэ рэдкай імпартнай мадэлі, якую ён прывёз, як казалі, з Ірану, дзе быў зь нейкай сакрэтнай місіяй. А мая каханая Эмілія стала злой Валькірый.

Так, аднойчы ціха, як злодзей, стаю я падчас «мёртвай гадзіны», калі ўся рота сьпіць пасъля абеду, на калідоры каля кабінэту замежных моваў, каб чарговы раз убачыць сваю Марго. У той дзень была ейная чарга дзяжурыць, калі ўсе выкладчыкі ўжо пакідалі, як было прынята гаварыць, «расположение роты». У мяне на адной назе чаравік, на другой — шкарпэтка і шпотка для націранья паркету. Дзъверы трошкі адчыненыя, на мой лёгкі стук ніхто не рэагуе. Расчараўаны, што Яе там няма, усё ж заходжу. Вялікі кабінэт пусты, толькі чуваць прыглушаная гамонка і музыка ў кабінے гуказапісу, спэцыяльна адгароджаным пакойчыку з зашклёным акенцам і шчыльнымі дзъвярыма. Я пачынаю рассоўваць крэслы, што стаяць вакол вялікага стала. На грукат крэслай адчыняюцца дзъверы кабіны, і адтуль выходитзіць мая Марго: расшпілены кіцель, распушчаныя валасы, вусны без памады... Я чую ня толькі звыклы пах парфумы, але і віна. Ад нечаканасці я хуценька спрабую павярнуцца, аднак раблю гэта вельмі няўклюдна, як кульгавая качка: мне хочацца скаваць свой правы ступак са шкарпэткай, што ўкладзены ў хамут шпоткі (здаецца, што нага голая), і адначасна хуценька выйсці. Такое можа толькі пры-

сыніцца. Але мая пасія бярэ мяне за плечы, паварочвае тварам да сябе і, дыхаючы мне віном у твар, кажа: «Ну што ты, мой паж, спужаўся? Ня бачыў сваю капитаншу бяз гальштука?» З кабіны вывальваецца бамбіза капитан А-ка, расчырванелы і разъмяклы, ды кажа вальяжна сваім нізкім прыгожым басам: «*My pussy, kiss and love him!* Слабо, што табе — шкада? Я дазваляю. Ты ж казала, што гэты выдатнік у цябе закаханы. Можа зь ім дабяжыши». Гэтыя слова, як біблійны мэнэтэkel, я помніў шмат гадоў. Я ведаў, што такое «пусі» (па роце хадзілі непрыстойныя карты), аднак апошняга з «дабяганьнем» я тады не зразумеў... Як у сyne, я падпраадкоўваюся ейным гарачым рукам. Помню толькі мяккія грудзі і вельмі гарачыя расслабленыя вусны, зь якіх яна ліе мне ў рот віно, і ненавісны прыгожы голас бамбізы-капітана, што ўжо ў кабіне аддае нам гіпнатачныя каманды. Пах парфумы, віно і салодкая крыўда душаць мяне, і я невыразна памятаю, як тое ўсё было далей. Помню сябе ўжо спустошаным, на калідоры ў адным чаравіку, правая нага ніжэй за левую, бо без чаравіка. Шчотка, съведка маёй горкай асалоды, засталася ў кабінэце. Адгэтуль з калідору недзе там, за дзвіярыма, ужо далёка, я чую съмех у два галасы... Так закончылася маё першае каханье.

Прайшлі гады, загаіліся раны першага романтычнага захапленья, пакінуўшы ў глыбіні псыхікі свой амбівалентны ценъ. У маёй маладой галаве часам нараджаліся мроі, што я — дзіця злога кону, які штурхae мяне ў абдымкі спакусы і потым уцякае, душачыся сарданічным съмехам. Пазыней, калі ўжо дарослым я чытаў папулярную літаратуру пра фізіялёгію

і псыхалёгію каханья, я пасымхаўся з сваіх юнацкіх вэртэраўскіх пакутаў. З кніжак я даведаўся, што закаханасць актыўізуе тыя самыя ўчасткі мозгу, што і какаін, што на першай ступені закаханасці, якая можа пачацца з банальнага флірту, адбываецца магутны выкід стрэсавых гарманоў, павышаецца крывяны ціск — адбываецца тое, што цяпер называюць кайфам і драйвам. За ўсё жыццё я толькі адзін раз дзеля эксперыменту паспрабаваў цыгарэту з марыхуанай. Можа, зельле было няякаснае, ці, можа, зъедзеныя перад гэтым два ладныя шашлыкі зь віном і каўкаскай зелянінай былі вінаватыя, але ніякай загадкавай асалоды я не адчуў. Кілішак добрага віна, смачная ежа і радасны съпеў зь сябрамі — асабліва з усьведамленнем таго, што ты апошнім часам шмат і плённа працаваў, што ў цябе ўсё добра, што ты адчуваеш мускульную радасць, — былі для мяне найлепшым радасным допінгам. Гэта, пэўна, тое, што эўрапейцы называюць эпікурэйствам. У савецкім лексыконе гэты панятак звужалі часам да простага лянівага сузіранья, нічога-ня-роблення і выпіўкі. Выкідаўся самы істотны элемент — працоўная аскеза. Узорным эпікурэйцам быў Гётэ, які лічыў, што для доўгага, здаровага і творчага жыцця трэба няшмат: пяць з паловай дзён абложнай працы на тыдзень, а напрыканцы тыдня — сябры і віно. Пажадана, каб сярод сяброў была тая, якую табе захочацца закахаць у сябе.

На дзяўчат я глядзеў празь лярнэт...

На сваю будучую жонку я звярнуў увагу яшчэ на першым курсе ін'язу. Яна тады была на другім, паступіўшы раней за мяне на год.

Паводле пашпартоў мы раўналеткі, але я са сваёй сувораўскай адзінаццацігодкай адставаў у студэнцтве на год. Звалі яе Валянціна. Тады былі ў модзе дзяўчата фармату залатога сячэння, з таліяй, як у Людмілы Гурчанкі з «Карнавальнай ночы», ня вельмі даўгальтыя, з элегантнымі шчыкалаткамі, як у ангельскіх лэдзі, далікатнай косьці бяз вострых ключыцаў, клубы шырэйшыя за плечы (але ня вельмі), брунэткі, лацінаамэрыканскія вусны і тэмпэрамэнт, як у Ляліты Торэс. Пачынаючы ад 161 сантымэтра росту, усё гэта яна мела. Трэба сказаць, што не адзін я лярніраваў гэтае мілае стварэнне. Усю ейную постаць асабліва ўвыдатнівалі мініятурныя пэрлямутравыя ангельскія туфлі-«клаксы» на вельмі высокіх абцасах. Каля яна ішла па калідоры, нават жанчыны паварочвалі галовы на гэтае дзіва. Ін'яз тады быў у асноўным вясковы. Найбольш да-гледжаныя і зынешне кідкія дзяўчата былі на ангельскім факультэце, дзе вучылася і мая будучая жонка. Яна была дзяўчына гарадзкая. Нарадзілася ў Маскве, вырасла ў Гомелі, дзе пасъяля вайны застаўся працаўць ейны бацька. Вось такую, як мне тады здавалася, выдзеліў я яе знатоўпу.

Не раўнуючы Адысэй, голас маёй Сырэны я пачуў на канцэрце мастацкай самадзейнасьці ў старым корпусе цяперашняга Лінгвістычнага ўніверсytetu. Яна съпявала ў дзвоцкім ансамблі ангельскія песні: белая строгая блюзка, чорная спадніца і салаўіныя ангельскія міжзубныя зычныя «с» і «з». У нямецкай мове такіх няма. Слушна напісаў Бэрнз: *ты с'вісьні — сябе не прымушу чакаць!* Мне чамусьці запомнілася песня ансамблю пра цяжкую пра-

цу нэграў на плянтацыях съпякотнай Паўднёвой Караліны — такая съпевальная «Хаціна дзядзькі Тома». Аднак, па праўдзе сказаць, запеўныя строфы яе былі, я б сказаў, даволі бравурныя, а пад радкі з прыпеву *«So early in the morning before the break of day»* увогуле хацелася кінуцца ў скокі. Відаць, усё тлумачыцца разыходжаньнем сэмантыкі нэгрыцянскага і беларускага мэлясу. А можа, гэта была проста маладосьць?

Потым постаць Валянціны часова зынікла для мяне недзе ў віры студэнцкага жыцьця. Пасьля другога курсу я пераводзіўся ў маскоўскі ін'яз імя Марыса Тарэза, бо ў нас была толькі адна замежная мова, і за год мая неспакойная натура зноў адчула прагу зъменаў. Я ўжо быў зачытаны на трэці курс нямецкага аддзялення ў Маскве і наведваў амаль месяц заняткі ў Новасакольніках, аднак упартая рэктарка В. І. Тур (дарэчы, маці цяперашняга наміністра эканомікі РБ) не дала згоды на перавод, што было тады абавязковай умовай. Матываў было два: у нас таксама ўводзіцца выкладаныне другой замежнай мовы (да гэтага была толькі адна), і другое — мая заява пра перавод — амаральны учынак, які съведчыць пра поўную адсутнасць пачуцьця меры і ўдзячнасці з майго боку, бо прынялі мяне ў менскі ін'яз як выключэныне паводле хадайніцтва міністра адукацыі. У наш час такое гучыць дзіўна і па-свойму сымпатычна...

Так што Валянціна Іванаўна Тур, выпускніца ЛДзУ, вучаніца ўсясьветна вядомага скандынавіста Сыцеблін-Каменскага, якая мне чытала курс уводзінаў у мовазнаўства, — фактычна мая фатальная свацьця, калі ня больш. Зье-

хаў бы я ў Москву, была б у мяне іншая жонка, ня быў бы я тым, чым я ёсьць, не пісаў бы я гэтых нататак. Канечне, у Москве можна было бы стаць алігархам...

Не кахайце дачку кадэбіста...

Было ў мяне адно рамантычнае захапленыне і на «нямецкім» факультэце, якое скончылася дасадным канфузам. У нашай групе была толькі адна гарадзкая дзяўчына — Т. К. У яе быў прыгожы твар, рукі, яна іграла на клявішных інструментах і сіпявала на канцэртах арью Леля з опэры Рымскага-Корсакава «Сынягурка» («Туча со громом говаривала...»). На першым курсе месяцы два я хадзіў у курсанцкай форме: хромавыя боты, афіцэрская гімнасцёрка і завужаныя галіфе з «дыяганалі». Такі я быў адзін на факультэце, увесь наспунжынены, як мае боты са склыгамі, і да таго ж выдатнік па ўсіх прадметах. Адразу закахаўся па вушы ў Т. К. Ейны бацька быў вельмі строгі, бо працаваў у КДБ. Часта сустракаў яе паслья заніткаў на «волзе», на спатканыні не пускаў. Мы знайшлі выйсьце: завялі *Liebesheft* («спытак каханыня») і кожны дзень па чарзе вялі запісы на расейска-нямецкай трасянцы. Былі там пасажы захапленыня, піліпікі рэёнасці, зашыфраваныя тайны. Нямецкая мова выкарыстоўвалася як сродак інтымна-датклівия паняткі. Так мы стыхійна, як сапраўдныя сэксапатолягі, здымалі пачуцьцё сораму, пра што я пазней прачытаў, перакладаючы мэдыцынскія тэксты. Першы канфуз закончыўся шчасліва.

Ня памятаю, хто з нас здаў таемны спытак празь недагляд разам з пісьмовымі пераказамі

на праверку выкладчыку, куратару групы. На вокладцы рукою Т. К. было напісаны па-нямецку: «Спытак каханыня № 3». Два запоўненныя захоўваліся на таемным дэпазыце ў яе дома. Наш куратар быў чалавек цывілізаваны, прысланы паводле разъмеркаваныя з маскоўскага ін'язу, стажыраваўся год у Аўстрыі, ягоны бацька быў даволі вядомы кампазытар у Серпухаве. (Мой былы куратар дапамагаў мне пазней аформіць перавод на вучобу ў Москву. Ка-роткі час я жыў у яго дома ў маскоўскай кватэры.) Звалі нашага куратара Віктар Аляксеевіч Парцянікаў. Ён не прыжыгўся ў менскім ін'язе, паехаў загадчыкам катэдры ў Горкаўскі ўніверситет. На жаль, сувязі нашы абарваліся. Ён аўтар выдатнага нямецка-расейскага і расейска-нямецкага слоўніка хрысьціянскай лексыкі... Дык вось, Віктар Аляксеевіч з усмешкай перадаў мне публічна ў аўдыторыі наш таемны спытак, калі раздаваў правераныя працы, па-эмойніцку сказаўшы: «Гэносэ Садофскі, вы напісалі вельмі цікавы, але вялікі тэкст. Я не пасльпеў яго праверыць». Я больш чым пачырванеў і быў вельмі ўдзячны настаўніку. Мы ўсё ж працягвалі рызыкоўную гульню ў амурным эпісталярным жанры.

Другі канфуз закончыўся громам з маланкай. Бацька Т. К. з кадэбэшнай назіральніцю западозрыў у вясновыя травеніцкія дні нешта няладнае і правёў прафесійны ператрус у трэзорах сваёй адзінай дачкі. Знайшліся спыткі № 1 і № 2. Перш чым пачаць працэс, ён, як высьветлілася, спрабаваў са слоўнікам расшыфроўваць нашыя нямецкія абрэвіятуры, скарачэнні і прыдуманыя слова. Ён чамусыці вырашыў, што імя Вагнэр мы выкарыстоўваем як

эўфэмізм для слова «*швангер*» (цяжарная), і што ягоная дачка пытаеца ў мяне, ці не зацяжараала яна. У сыштку № 2 быў нямецкі сказ: «*Ich kann doch nicht ein Wagner werden? Oder Du meinst es anders?*», дзе Т. пісала, што трэба сур'ёзна заняцца моваю і кідаць музыку як хобі, што гэта зъядае шмат часу («Я ж ня стану Вагнэрам, як ты думаеш?»).

У дзень ператрусу бацька, як цэрбэр, чакаў нас пад квেценню каштанаў каля выхаду з корпусу на вуліцы Захараўа. Ён ужо ведаў мяне наглядна, бо зімою падчас першай экзамэнайшнай сесіі, шукаючы дачку днём у інстытуце пасъля кансультациі, застаў нас на другім паверсе адных у аўдыторыі. Зашчапіўшыся знутры на ножку крэсла, як гэта рабілі звычайна студэнты, уцякаючы з інтэрнацкай гамэрні, мы вучылі тэматычныя дыялёгі па лексыцы. Менавіта вучылі, і нічога больш. Мы засталіся там пасъля кансультациі, пра што яму паведамілі нашыя аднакурснікі. Аднак ягоная прафэсійная падазронасць малювала апакаліптычныя відзежы... Тым травенскім днём ён вельмі стрымана і ветліва запрасіў мяне праехацца па горадзе разам з дачкою. Нешта ёкнула ў маіх грудзёх. Моўкі ён дамчаў нас да вуліцы Брылеўскай, што каля аэрапорту, моўкі запрасіў мяне падняцца ў кватэру. Гэта быў двух- ці трохпавярховы драўляны дом тыпу бараку, але знутры вельмі ўтульны і дагледжаны. На лесьвіцах ляжалі дывановыя дарожкі. Я быў запрошаны ў асобны пакой, дзе, падобна, спала і рыхтавалася да заняткаў мая каханая. Я пазнаў некаторыя прадметы ейнай во-праткі, якія без гаспадыні выглядалі зусім нецікава. Дзъверы зачыніліся, і камандзірскім

голосам мне было прапанавана сесіі на табурэтку. Менавіта так. Сам гаспадар сеў за стол, адкрыў ключом правую шуфляду стала і паклаў на стол знаёмыя мне сышткі № 1 і № 2: «Ну што, малады чалавек? Будзем рассказваць, хто такі Вагнэр?» Як ні дзіўна, страх у мяне раптам прайшоў, і я вальяжна зъмяніў мізансцэну, перасеўшы ў мяккае крэсла, што стаяла побач. Псыхалягічна я атрымаў перавагу, і маёрскія інтанацыі гаспадара раптам прапалі... Ён спрабаваў перайсьці на лагодны тон, але я яго ня слухаў. Я перакрычаў яго, патасна тэатральна сказаўшы, што ён не паважае сваю дачку, што яна крыштальна чыстае дзіця, і, не разьвітваючыся, пакінуў гэты шэры дом.

На гэтым рамантычная гісторыя закончылася. Пэўна, гэта было ня тое каханье, за якое трэба было змагацца. Не хапала ідэалёгіі, якую я неўзабаве зъведаў з маёй будучай жонкай. Мой лёс у інстытуце складаўся далей ня лепшым чынам. Мая кандыдатура для паездкі на вучобу на год у Ляйпцигскі ўніверсітэт у ГДР не прайшла. У аддзеле кадраў мне сказали, што зъ недагляду сакратаркі мая асабовая справа завалілася за сэйф і яе доўга не маглі знайсці. Тут трэба съмяцца. Атрымалася так, што вучыцца паехалі ня толькі лепшыя студэнты. Сярод шчасльвых абранцаў аказалася і мая колішняя пасія Т. К.

Школа пачуцьцяў на сцэне

Пакуль мая будучая жонка Валянціна існавала недзе ў паралельным сьвеце, маю няўрымсълівую душу пацягнула ў драматургію, на падмосткі сцэны. У нас на факультэце ўтварыўся тэатар нямецкай драмы. На працягу трох

гадоў мы паставілі «Эмілію Галёці» Лесынга, «Разбойнікаў» Шылера і «Стрэльбы сэнёры Каар» Брэхта. Сталася неяк так, што запрошаны прафэсійны рэжысэр, ужо немалады дзядзька пэнсійнага ўзросту, даваў мне добрыя ролі. І тут я перажыў сапраўдныя зыгзагі пераўласбленія: у Лесынгу я быў прынц, у Шылера — сам Карл фон Мор, верхавод разбойнікаў, а ў Брэхтавай драме нашага часу — падрэ. Адпаведна маё сэрца належала Эміліі, потым Амаліі, потым — Богу. Ці ж не іронія лёсу, што і маю «каралеву Марго» з сувораўскай вучэльні звалі Эмілія?! Нейкі злы кон перасьледаваў мяне. Я сказаў сабе: больш ніякай Эміліі. Хаця лесынгаўская Эмілія ў нашым тэатры была дзеўка нічога сабе (праўда, зноў жа дачка вайскоўца) і наша акторская прыязнасыць разъвівалася паралельна з жыцьцёвай, аднак ніякай мяжы мы не пераходзілі. Наш немалады рэжысэр, як сапраўдны сэлядон-вуаерыст, любіў будаваць пікантныя мізансцэны, але мастацкі савет іх рэзаў. Самае фрываольнае, што ў нас засталося: я трymаю мёртвую Эмілію на руках у фінальнай сцэне. Так што тут абышлося без канфузаў і жарсыцяў.

Другі год драматургічнага жыцьця зьвёў мяне з шылераўскай Амаліяй, якую я насуперак арыгіналу паводле задумы нашага пастарэлага яшчэ на адзін год рэжысэра павінен быў закалоць кінжалам, што я пасьпяхова рабіў на працягу больш чым году. З гэтага артыстычнага сезона запомніліся некалькі момантаў. Напрыклад: рэжысэр зноў увёў у пастаноўку ўлюбённую карцінку, калі галоўны герой (гэта значыць я, Карл Мор) носіць герайню-каханую на руках. Наша факультэтская Амалія (о, злы кон:

яе таксама звалі Т., як маю былую кахраную!) мяне абсалютна не хвалявала. Яна была гады на два старэйшая за мяне і была ўжо замужам. Але ж гэта не галоўнае. Як бы сказаў ў Буцькаўшчыне, яна была *ачапістая* — буйной шырокай касыці і даволі цыбатая. Яна важыла амаль столькі, колькі я. Да таго ж мела вузкія губы і нейкія стомленыя валасы. Не разумею, чаму яе абраў Амаліяй. Хаця лгу, у ейнай зынешнасыці была адна прывабная рэч: яна мела вельмі прыгожыя локці. Кожны раз перад выхадам на сцэну, каб натхніцца і ўжыцца ў образ закаханага, я глядзеў тайна і пажадна на ейныя локці. Цяпер, празь дзясяткі гадоў, я ня ўпэўнены, ці былі тыя локці сапраўды прывабныя, ці, прымушаючы сябе віртуальна закахацца, я прыдумаў сабе такое. Тут у падсвядо-масыці могла спрацаваць мая абазнанасыць у расейскай клясыцы і здатнасыць імгненна пе-раводзіць слоўны вобраз у візуальны. Ёсьць клясычны прыклад з ганчароўскага «Абломава», як Штольц закахаўся ў Вольгу. Менавіта за прыгожыя локці.

Я ўжо казаў, што Т. была дзеўка спраўнай. Аднак, беручы яе на руکі ў адпаведнай мізансцэне, я кожны раз заўважаў, што яна робіцца ўсё цяжэйшая і цяжэйшая. У сабе я быў упэўнены, бо перад адказнай рэпэтыцыяй спэцыяльна добра наядаўся аўсянай кашы з салам. Кілбаса ды мяса ўжо тады былі дарагаватыя для студэнтаў. Пазней высветлілася, што мая партнэрка чакае дзіця, сама таго ня ведаючы, і хутка набірае вагу. Такое бывае ў прыродзе. Ня буду ўдавацца ў падрабязнасці. Больш за ўсіх быў абураны рэжысэр, бо яму прыйшлося пе-рарабляць любімую сцэну. Амалію ў перароб-

ленай сцэне я проста пяшчотна гладзіў, але ня браў на рукі. Я яе ня мог проста падняць. Вось такая мэтамарфоза.

Мая роля падрэ ў брэхтаўскіх «Стрэльбах» была спакойная. Я быў не героем-любоўнікам, а сузіральнікам і рэзанэрам. Ролю маці як цэнтральнай сымбалічнай фігуры, тыпу герайні горкаўскай «Маці», выконвала Рая Роўда, сымпатычная мядзелская дзяўчына — дарэчы, родная пляменыніца нашага вядомага беларускага дырыжора, які ня так даўно пакінуў гэты съвет. Ставілі мы п'есу па Станіслаўскім бяз брэхтаўскіх штучак з «эфектам ачужэння», што немцы скарочана называюць «фаў-эфект». Праўда, у рэальным жыцці чальцоў драмгуртка эфект ачужэння меў месца: усё той жа немалады рэжысэр, якому было пад семдзесят, змог закахаць у сябе нашу студэнтку другога курсу Марту, уладкаваўшы яе ў прафэсійную студию і паабяцаўшы зрабіць зь яе тэатральную зорку. Зоркай яна ня стала, а нарадзіла яму неданошанае дзіця на 1 кіляграм 800 грамаў, якое хутка памерла. Гэтая гісторыя — прыклад таго, як удзячна і самаахвярна жанчыны могуць любіць мужчыну, калі той, няхай сабе і авантурна, дапамагае ёй пазнаць уласныя глыбінныя вартасцьці.

Мой сват — Бэнэдыкт Сыпіноза

А што ж мая будучая жонка? Хто носіць яе на руках? Якую школу пачуцьцяў яна праходзіла ў гэты час? Яна сваіх успамінаў яшчэ не напісала, і, магчыма, я яшчэ ня ўсё ведаю пра яе.

Наша вырашальная гістарычная сустрэча адбылася на агульнай інстытуцкім сходзе, які

быў заплянаваны рэктаратам як ідэалягічнае шоў. На дварэ стаяў, здаецца, 1962 год. З цэнтральнага пляцу Менску быў ужо даўно зьнесены бронзавы Сталін (стаяў прыблізна там, дзе цяпер Палац Рэспублікі), сей-той ужо ведаў, што значыць слова «дысыдэнт», людзі пачыналі начамі паціху слухаць «Голос Амэрыкі» і «Бі-Бі-Сі». «Свабода» тады прымалася горш. Пачыналася эпоха шасцідзесятнікаў.

На сходзе разглядалася «справа» Дзымітрыя Багушэвіча, студэнта трэцяга курсу факультэту ангельскай мовы. Даіма быў ціхі дапытлівы студэнт, у акулярах, са зьнешнасцю каўкаскага чалавека, з даўгаватымі валасамі, што на той час было прыметай вальнадумства. Наколькі я чуў, ягоны бацька быў да вайны вядомы журналіст, маці працавала тут жа ў інстытуце выкладчыцай ангельскай мовы. Ці то выпадкова, ці то КДБ за ім ужо сачыў, але здарылася так, што яго затрымалі на вуліцы за пераход на чырвонае сініцло. (Цяпер для мяне гэта бачыцца як пэўная аллегорыя.) Пры затрыманні зь ягонай сумкі выпалі некаторыя незвычайнія на той час рэчы, якія прыцягнулі ўвагу міліцыі: кніжкі і часопісы на замежнай мове, магнітафонная стужка і Біблія. Гэта тое, што мне запомнілася. Тут я магу памыляцца ў дробязях. Як гаварылася на сходзе, ён паводзіў сябе груба, і міліцыя мусіла даставіць яго ў пастарунак. Там ён заявіў, што міліцыя ня мае права рабіць ператрус ягоных асабістых рэчаў бяз ордэру пракурора, чым выклікаў вялікае падазрэнне. Такое тады рэдка хто заяўляў.

Афіцыйна падключыўся КДБ. Самае страшнае знайшло ў дзёньніках Дзімы. Там сярод «падазроных» адресоў, выпісаных з галяндзкага філё-

зафа XVII стагодзьдзя Бэнэдыкта Сыпінозы знайшлі ўласныя запісы дваццацігадовага Дзымітрыя Багушэвіча (перадаю прыблізна па памяці): «Мала быць проста чалавекам, трэба адукоўвацца, каб зьвесыці ўсё жыцьцё да адной формулы. Тады лягчэй разумець жыцьцё і адчуць, падыходзіць табе тая систэма, у якой ты паводле лёсу вымушаны жыць, ці не. Калі не, то трэба рабіць усё, каб зъяніць гэтую систэму, або пакінуць яе. Я зразумеў, што ў гэтай систэме я задыхаюся. Хочацца верыць, што ёсьць недзе сапраўдная партыя, сапраўдныя людзі, якія думаюць так, як я. Як хочацца злыцца з гэтymі людзьмі...»

Усё гэта было зачытана ў актавай залі з прэзыдыйму сходу сакратаром ЦК ЛКСМВ (Ленінскі Коммунистіческі Союз моладёжи Беларуссіі) для прысутных студэнтаў і выкладчыкаў. У прэзыдыймe сядзелі кіраўнік камсамольскай арганізацыі і парторг інстытуту, дэкан і таварыш з КДБ. Дзіма сядзеў на асобным крэсле каля першага раду як абвінавачны і чакаў прысуду. Забягаючы наперад, скажу, што Дзіму выключылі з інстытуту і паслаў на перавыхаванье ў войска. Цяпер ён доктар навук, прафэсар.

Сход пачаўся, як было заплянавана. Паслья палымнянай прамовы сакратара ЦК камсамолу выступіў прадстаўнік КДБ і распавёў пра ѿмнія старонкі жыцьця студэнта Багушэвіча: спэкуляцыя дэфіцитнымі кнігамі, замежнымі часопісамі сумнеўнага зъместу, неразборлівасць у аўтарах (называўся нават нейкі сучасны сіяніст), сувязі з альлаголікамі і наркаманамі і гэтак далей. Потым былі патрыятычныя савецкія выступы старэйшых і малодшых

таварышаў кшталту «Вось ён есьць нашае беларускае сала, а чытае Боруха Сыпінозу! Няхай едзе да свайго Сыпінозы! Пярэваратням ня месца ў савецкім інстытуце!». Ужо ўся праграма была пракрученая, і кіраўнік сходу расслабіўся і з інтанаций пераможцы дазволіў сабе фармальна-пратакольнае: «Можа, таварыши, яшчэ хто хацеў выступіць? Калі ласка, вы б хадзелі...»

Заля ўзарвалася, і пасыпаліся зъедлівыя пытаныні кастрюбаватаму камсамольскому лідэру. Мне запомніўся чысты дзяячоў голас з вельмі добрым расейскім вымаўленнем з апошніх радоў, які, як мне здавалася, канчатковая разбудзіў паярэмленую залю: «Таварыш сакратар, а вы самі што-небудзь са Сыпінозы чыталі? Што такое дрэннае ён напісаў?» Я разам з усімі павярнуўся назад і пачаў вачыма шукаць уладальніцу гэтага чыстага голасу. Ён належала ў той, што съпявала пра цяжкі лёс нэграў у сьпякотнай Карапіні... Гэта была мая Валянціна. Хто б мог падумаць, што яна на та-
кое здатная? Заля загула яшчэ мацней, сакратар нешта мямліў пра неабходнасць засвой-
ваць азы навук, але яго ніхто ня слухаў. Сту-
дэнты, асабліва дзяўчата, узбунтаваліся і па-
чалі самі браць слова і гаварыць. Заля прыціхала, слухаючы самазваных аратараў. Як толькі прэзыдыйм спрабаваў уціхамірыць студэнтаў, пачынаўся шум. Я таксама далучыўся да пра-
тэстных выступоўцаў і сказаў, адрасуючы сваё выказванье не прэзыдыйму, а больш ула-
дальніцы чыстага голасу, што абавязкова заўтра пайду ў бібліятэці гораду шукаць Сыпіно-
зу. Калі ўсё ж такі бунт утаймавалі і быў зачы-
таны вэрдыкт сходу пра выключэнне, на гала-

саваньне пытаньня ня ставілі. Гаварылі, кіраўніцтва баялася, што галасаваньня не адбудзеца, а тады, глядзі, паляццяць галовы з рэктара-ту: калектыўны бунт.

Сапраўды рамантычнае каханье

Пасылья таго сходу, дзе нас зъяднаў Бэнэдыкт Сыпіноза, мы ўжо паглядалі адзін на аднаго не зацікаўлена-іранічна, а як людзі, якія ведаюць нешта такое, што ведаюць ня ўсе: нас паяднала прага свабоды. Я прыглядаўся да ейных сябровак. Яны былі розныя, але іх аб'ядноўала адно: яны былі інтэлігентныя, вельмі адкрытыя і бескарыслівыя. Праўда, пачуцьцё гумару ў нас было рознае. Я быў трошкі салдафонам. Адной з Валіных сябровак, Людміле С., дзяўчыне аналітычнай і ў акулярах, будучы дзяжурным па інтэрнаце, я запісаў у кнігу наведнікаў, што да яе прыходзіў «Фрыдрых Ніцшэ з пугай», маючы на ўвазе вядомы афарызм з «Так сказаў Заратустра»: «Калі ідзеш да жанчыны, вазьмі бізун». Яна пакрыўдзілася. Валянціна была на ейным баку. Яна і па сённяшні дзень зь цяжкасцю пераносіць мae германска-салдафонскія жарты: «Як ты можаш? Ты ж тонкі чалавек».

Маё блізкае знаёмства з Валянцінай адбылося на Новы год на танцах у сталоўцы інтэрнату па завулку Румянцева, які тады называўся Омскі. Валянціна прыйшла сустракаць Новы год да сябровак у інтэрнат. Яна жыла на кватэры на вуліцы Смалячкова, побач з домам, дзе цяпер наш Беларускі ПЭН-Цэнтар. Для мяне гэтае месца дарагое. Тут у нас было першае «афіцыйнае» спатканье, на якое я прыйшоў з кошыкам кветак, бо букета не знайшоў. Было гэта ў першы дзень новага году. Нам не было

дзе прыткнуцца. Інтэрнат спаў пасылья навагоднія ночы, да Валіных гаспадароў не хацелася ісьці. Хацелася быць адным. Была лёгкая мяцеліца, якая пад вечар пачала пераходзіць у завею. Як дзъве аблудныя душы, мы патрапілі на нейкую бязьлюдную прагаліну каля Вайско-вых могілак. Кошык з кветкамі паставілі ў гурбу пад уладу ветру і глядзелі, як яго замятае сънежны пясок. Хай будзе, як будзе! На другі дзень пайшлі глядзець на свой кошык і не знайшлі. У прыметы мы тады ня верылі.

Спасыціжэньне сямейнай гармоніі

Ажаніліся мы прыблізна праз год. Нам трэба была ўзаемная падтрымка. У мяне началіся на вучобе ідэалягічныя непрыемнасці, а Валянціна ўжо была на завочным аддзяленыні і выкладала ангельскую мову ў Касцюкоўцы пад Гомелем. Пра той час яна згадвае зь цеплыней: школа была фактычна вясковая, і дзеці былі на дзіве ўдзячныя і жывыя. Валянціна пісала мне ў Менск цікавыя доўгія лісты. У Гомелі яна падпісалаася на Купрына (тады гэта быў дэфіцит) і цытавала мне ў лістах квяцістыя прызнаныні Салямана да Суляміты. Я дасылаў Валянціне літаратуру для дыплёмнай працы — «Праблемы перакладу некаторых традыцыйных паэтычных эпітэтаў з ангельскай мовы на расейскую». Так мы ўзаемна ўдасканальваліся.

Праз два гады пасылья шлюбу ў нас нарадзілася дачка. Я быў выкладчыкам нямецкай мовы ў альма-матэр, а Валянціна працавала ў бібліятэцы. Нам далі пакой у інтэрнаце. Мы абое — Вадзянікі і Зьмеі. Усе штурмы адбываліся толькі ў маленькім акварыюме дробязяў.

У вялікім мы ніколі не разыходзіліся. Сталеньне прыходзіла з часам. Я зразумеў, што я ня ведаю, што такое крыва, хіба што магу адчуваць імгненнную прыкрасыць, якая праз хвіліну прыходзіць, як я толькі зразумею прычыну. І тады, як сказаў антычны паэт, «шалі чуйнага сэрца ў раўнавагу ціха прыходзяць...» Мая жонка, як асоба з крыштальна чыстай дзіцячай лермантаўскай душой, якая не прымала іржавага заходняга рэлятывізму і не любіла шукаць прычынна-выніковых сувязяў у воблаку аказіянальных пачуцьцяў, стала маёй ізаморфнай часткай. Маё існаваньне бяз гэтага было б нецікаве. Гэта — мой лёгкі крыж, які і па сёння дапамагае мне ў нялёгкім самаўдасканаленіні.

Асаблівасці нашага характару нараджалі пратуберанцы. Аднойчы адзін мой учынак, на мой погляд, зусім нерэлевантны з гледзішча сапраўднага каханья, паставіў пад сумнеў моц нашага саюзу. Аднак мы паразумеліся і перажылі свой другі мядовы месяц, съведчаньнем чаго засталіся сем лістоў маёй жонкі, якая пісала мне іх з далёкага Кіславодзку ў Менск. Лермантаўская пранізьлівасць і скупая, цнатлівая стрыманасць пачуцьцяў узынімае напісане да космасу. Я захоўваю гэтыя лісты, каб, прачытаўшы чарговы раз, ачысьціцца. Я ўзяў з жонкі слова, што, калі я памру першы, яна пакладзе мне тыя лісты ў труну.

Калі мая жонка будзе паміраць першай, я буду салодка плакаць. Я буду ўспамінаць яе маладой і закаханай, як яна съпявала мне калыханку, быццам я малое дзіця. Я буду ўспамінаць хвіліны адчаю і ейныя трывожныя вочы, калі яна ішла на цяжкую апэрацыю і мы

ня ведалі, чым гэта скончыцца. За ўсё жыцьцё яна ні разу не папракнула мяне, што я мала зарабляю, што купляю шмат кніжак, што мне трэба займацца ня тым, а гэтым. Сабе яна не патрабавала нічога, акрамя самага неабходнага. Шкада, што я толькі пад канец жыцьця зразумеў адну ісціну: блізкі чалавек мяніеца і ўдасканальваеца толькі ў сапраўднай любові і павазе.

І яшчэ адно, што, магчыма, будзе гучаць патасна: мы любілі Свабоду і Беларусь. Я помню бунтарны чысты голас маёй Валянціны ў актавай залі ін'язу, паходы па пад'ездах у час выбараў, съпевы на мітынгах, сутычкі з міліцыяй, запіску, перададзеную ў Вярхоўны Савет, калі мы, дэпутаты апазыцыі БНФ, аб'явілі галадоўку...

Нарадзіўшыся ў Маскве і маючи ўсіх сваякоў у РССР, мая жонка дзіўным чынам яшчэ да знаёмства са мной у гомельскай школе ўрасла ў беларушчыну. Калі я ўжо працаваў у ін'язе, ад выкладчыка літаратуры Кулішова я пачуў расповед, як адна гарадзкая абітурыентка з 10-й школы Гомелю прачытала на памяць на ўступным экзамене ў 1958 годзе некалькі частак купалаўскай «Бандароўны». Гэтая абітурыентка была мая будучая жонка. Цяпер яна піша ў сямейным фармаце «з нагоды» съціплыя беларускія вершы — лірычныя і публіцыстычна-іранічныя. Вось такі, напрыклад, як бы ад імя ўнука на дзень народзінаў маці:

Кажуць, пойдзем мы ў РССР,
ты ня вер у гэты блеф.
Каб зрабіць цябе шчаслівай,
запішуся ў БНФ...

А вось радкі з нагоды расстаньня зь сябрамі,
што ад'яжджаюць жыць за мяжу:

Хай знайдуць там няўрымсълівія душы
спакой і ласку, ды не забыцьцё.
Пустыя гнёзды адля целых птушак
заселіць хутка новае жыцьцё.

У вялікім мы з жонкай ніколі не разыходзіліся. Хіба ў выбары любімых аўтараў.

Мужчынскае рэзюмэ

Не з уласнага досьведу, а з назіраньня за маімі знаёмымі, чый сямейны лёс прыйшлося назіраць зблізу, хацеў бы на заканчэньне сказаць наступнае. Німала хто зь беларускіх жанчын вельмі часта праграмуе сваё жыцьцё з магчымым выхадам на трагедыю, жывучы «правільна» — калі, напрыклад, з рамантычна-кансерватыўным разуменнем этымалёгіі слова «за-мужам» перажываюць фэномэн так званай зрады, адчуваючы сябе бяз мужа, як у хаце, зь якой вырвалі адну съянью. У мяне ёсьць блізкі чалавек, жанчына, маці дваіх дзяцей, якая, здавалася б, паводле свайго інтэлектуальнага і эмацыйнага разьвіцьця магла б выдатна існаваць бяз мужа, аднак, заходзячыся ў стады разводу, ужо з год зъядзе сваё здароўе, траўмую ўлесных дзяцей і блізкіх, пералапачваючы гадзінамі крыўду з нагоды банальнага адулльтэру колісъ, здавалася, блізкага чалавека. Ці не пара ўсім нашым жанчынам трошкі ўзяць ад фэміністак Захаду і культиваваць сябе так, як бы ты будуеш сабе паралельна з жыцьцём у шлюбе запасны аэрадром, назапашваючы інтэлект, набываючы хлебную прафэсію, хобі і сяброў, каб быць самадастатковай і застрахава-

най ад трагічнага стрэсу ў будучыні? Думаецца, што, пачынаючы са школы, наша грамадства павінна зьвярнуць увагу на стварэнне систэмы сапраўды практычнай сацыялягізацыі жанчыны як агента гендэрных адносін — замест рамантычных заклінаньняў пра роўнасць з мужчынам.

Съпевы і Бахус: там, дзе пяюць, сядай съмялей

*Люлі-люлі-люлі, ўсе курачкі паснулі... —
Ой ды йдуць жанкі з поля... — Плач па
ўміручаму. — «Шумныя бярозы» на
ўсясьветным скрыжаваньні. — Наперад
шчыльнымі радамі. — Песьня нам дапаможа:
конкурс у Шлезьвіг-Гольштайне. — А ў бары-
бары трыв дарожанькі...*

Малако, калыханка, жніво, Цярэжка...

«Там, дзе пяюць, сядай съмялей» — гэта рэмінісценцыя зь нямецкага фальклёру. Нават такая пасіянарная і рытмічная нацыя, як немцы, што прыдумалі нямала ваяўнічых песень, навеяных злымі дэманамі, унесла ў краязнаўчыя і лінгвістычныя даведнікі вельмі сымпатичнае рыфмаванае двухрадкоўе:

Wo man singt, laß dich ruhig nieder,
böse Menschen haben keine Lieder.

Сэнс: «Спачні (вандроўнік) каля съпейных людзей. Ня бойся. У злых людзей не бывае песень».

Песьня ўлілася ў мяне зь першых дзён жыцця. Звычайна ў такіх выпадках гавораць пра калыханкі. Словы калыханкі, якую мне съпявала маці, я памятаю абсолютна без маны, бо маці съпявала мне калыханку нават тады, калі мне было гадоў пяць. Як згадвае мая сястра Лісавета, я заўсёды прасіў, каб маці ці яна съпевалі мне нешта перад сном. Раньніе дзяцінства ў мяне зацягнулася. Ад грудзей я карміўся гадоў да двух, і гадоў да пяці, пакуль паліцаі не

забралі карову, карміўся амаль адным малаком. Як праз замыленае шкло я і цяпер чую: «Люлі-люлі-люлі, ўсе курачкі паснулі, адзін Пётрачка ня сьпіць, ня сьпіць-спачываіць, усім дакучаіць. Спачы-засыні, мой гулёнак, мой жоўценкі цяплёнак». (Пры съпеве было шмат пераносаў націскай і доўгіх складоў.) Але чамусьці слова калыханкі не ўспрымаюцца мною як першыя песні, якія я пачуў на гэтым съвечце.

Як нейкае дзіва, што запаўняе сабою ўсю прастору паміж небам і зямлёю, я згадваю песні, якія съпявалі вясковыя жанчыны, вяртаючыся з поля. Мясцовасць наша была ня плоская: пагоркі, лагчыны, канавы. Уявіце сабе: лета, час ужо другога пакосу і першага жніва. Ні вятринкі, неба — як крыштальная шклянка. Сяджу я малы каля хаты на посьцілцы, гуляю з гільзамі ад кулямётных патронаў. За гарою, дзе ўжо пачынаецца парчызынскі лес, як ледзь чутнае гудзеньне рою, нараджаецца песня. Словаў нельга разабраць, але выразна чуецца, як гук чыстай струны, моцны жаночы голас, што адзін выводзіць пругкую мэлёдью, якая падхопліваецца і аздабляецца шматгалосьцем. Потым шматгалосы хор падводзіць ўсё слабей і слабей, і зноў гучыць адзінокі чысты голас, які, як зь белай лебядзінай шыі, выцягваецца да неба і, як бы падаючы на зямлю, абрываецца... Вось з-за гары паказаліся рагатыя верхавіны грабляў і белыя дзюбы хусьцінак, церазь якія праплывае першы радок прывітаньня вёсцы ад стомленых жнеяў: «А ўдудь і ўдудь жанкі з поля, ды жанкі з поля...» Ужо відаць скупы бліск сярпоў на вечаровым сонцы — сярпы ў руках, на саламянных вязьмах, на плячах... «Ды

жанкі з поля, як вутачкі з мора, — туруюць рэхам вышэйшыя галасы. Самая галасістая, што нясе маленъкі снапок, як дзіця, развязвае з-пад барады хусынку і пераможна-шчасльва абвяшчае: «*Ой, нясуць-нясуць ядраное жыта, усё ў вянках павіта...*» Мне тут, каля хаты на посьцілцы, здаецца, што я зыліваюся з гэтym хорам ды імкну некуды ўвысь разам зь песніяй, што вырастает зь зямлі.

Песні, якія съпяваліся падчас *жаніцьбы Цярэжкі*, таксама прыпамінаюцца як нешта незямное і таямнічае, што звязвае неба і зямлю:

Цярэжка, чаху-чаху,
што ў цябе ў мяху, ў мяху?
— Нітачкі-іголачкі,
розныя пярсыцёначкі...
Цярэжка цярэжыла,
на печы ня ўлежыла,
Цярэжка чахукала,
на печы насюкала...
Дзед бабу тапіць вядзець,
а баба крычыць, ня йдзець.
Дзед бабу чабох на дно.
— Дзедзечка, мне й тут ладно!..
Пайду ж я за тын глядзець,
як мая мілая прадзець:
тоненька-танюсенька,
з пальчыкам раўнюсенька...
Пастаі, дзядуллька, ў кутку,
а я табе штонікі вытку...

Ужо дарослым, калі я прачытаў апісаныні абраду Цярэжкі, зробленыя нашымі акадэмічнымі фалькларыстамі, і «Залатую галіну» Джэймза Фрэйзэра ды паглядзеў колькі дакументальных фільмаў пра звычаі афрыканскіх

плямёнаў, наша Цярэжка паўстала перада мною як частка ўсясьветнага старажытнага кантынуўму, съвята радаснага юру, пададзенага з нашай адвечнай крывіцкай цнатлівасцю і пачуцьцём меры. Здаецца, уся племянная сям'я глядзіць, як ён Яе і Яна Яго ловіць-даганяе, а Бацькі-пара сядзяць на ганаровым пні ды згадваюць маладосьць пад просыценьку, але панаднюю мэлёдью першабытнай, часу матрыярхату, дуды, якую ў наш час замяніў гармонік: *та-ра-ра-ра-ра-ра-ра-а-а...* *та-ра-ра-ра-ра-ра-ра-ра-ра-ра-а-а!*

Далёкія шчымлівія мэлёдыі

«*Пайду ж я пабегаю, як рыбка па берагу, пайду ж я па-гу-у-у-ляю-у-у, як рыбка па Ду-у-у-наю-у-у...*» — съпявала мая маці, ня ведаю нават зь якой нагоды. Малы, я ня ведаў, што Дунай — гэта проста рака, як Дзвіна, Днепр, Днестар, Дон, Дън, Дн, Д-н... Маці съпявала *пра ўвесь съвет*. Калі бацька паміраў, ён сказаў маці: «Як я памру, ты съпявай па мне... Ты так добра съпяваш...» Ці не таму маці, галосячы па бацьку (гэта я памятаю абсолютна выразна), нахіліўшыся над труною, што даставала ад покуцця да парогу ў «чыстай хаце», зь нейкім ніколі не чуваным мэлясам выводзіла: «*А нашто ж ты, мая зараначка, закацілася? А нашто ж ты сваіх дзетачак пакідаеш? А ты ж па расіцы нам сенца касіў, а ты ж сваіх дзетак зь дзюбкі карміў... А хто ж нам цяпер муражок пакосіць?* *А хто ж нам дроўцы ў хатку паносіць?...*» Гэта быў першы і апошні раз у майм жыцьці, калі я чуў, як галосяць па *ўміручаму*. Менавіта так у нас і гаварылі — *па ўміручаму*. На ўсё жыцьцё мяне ўразіла гэтае галашэнье, бо тады я ўба-

чыў нейкую чужую жанчыну, не маю маці: яна настолькі адышла ад свайго штодзённага вобразу і пераутварылася ні то ў варажбітку, ні то ў знахарку, чым ніколі не была. Яна загаварыла як паэтка, як апантаная нейкай незразумелай сілай. Съпевы ды расповеды маці не былі для мяне навіной. А тут яна як бы перайшла ў іншы свет, бо гаварыла ўжо з мёртвым. А мёртвых я заўсёды баяўся, хаця сам, здаецца, памерці не баюся. Паводле рытмічнага памеру мэлёдыя таго галашэння нагадвае мне нейкую мінорную сынкапічную Цярэжку. Сказаць, што маці рабіла гэта напаказ, ніяк не магу, бо тады, калі яшчэ былі кругом немцы, на пахаванье прыйшли толькі блізкія суседзі.

Гэтае галашэнне маці засталося для мяне найвялікшай загадкай дзяцінства, як той Дунай-рака. Ужо съядома зацікавіўшыся этнакультуралёгіяй, я аднойчы выпадкова натрапіў на параўнальнае апісаньне галашэння ў з герайчнага эпасу пра Гільгамэша са старажытнагабрэйскімі (здаецца, гэта з назіраньняў Аверынца) і быў зьдзіўлены падабенствам сэмантычнага малюнку беларускага галашэння з tym фантастычным усходнім. Міталягічнае адзінства съвету заварожвае.

Як я выйду ў поле...

Згадаю адзін вельмі просьценкі прыклад-ілюстрацыю зь песеннага жанру, які мяне вельмі ўразіў і застаўся ў памяці на ўсё жыцьцё. Можа, гады два таму, як гэта бывае ўжо ў немаладых людзей, зачытаўся я нанач і доўга на маг заснуць. Вырашыў уключыць прымач ды злавіць якую-небудзь станцыю на замежнай мове, якую слаба ведаю. Гэта — добры сонны

сродак: эмоцыі не працуяць, пазнаецца толькі тэма, рытмічныя пульсацыі закалыхваюць. Вандрую па хвалях і выпадкова на Расейскай Свабодзе чую знаменную гішпанскую песнью пра вандроўніка, што на адзіноце выйшаў на разложысты шлях шукаць шчасльця. Потым гішпанская мэлёдыя зъмяняецца ангельскай, рэйскай (гэта быў, наколькі помніцца, лермантаўскі герой) і — о дзіве і радасці! — беларускай, якую адразу пазнаю зь першых нотаў музычнага ўступу. Гэта — «Шумныя бярозы», песня, якая мяне заварожвае. Яна вельмі беларуская. Хто з нас ня марыў выйсьці ў поле, «як бы на вайну», махнуць шабелькай і зрабіць свой народ шчасльвым. Гэта ўсё, канечне, у падсвյядомасці, калі сэрца «па радзімай стафонцы баліць». Здаецца, гэтую песнью любіў і Васіль Быкаў.

У туую ноч «Шумныя бярозы» сьпіваў Данчык — чысты голас, шчыры съпей, зыліццё зь небам. У гэтым начным праекце, які рабіў вельмі разумны і добры чалавек, беларуская песня арганічна і гожа зъмясьцілася ў вянок песень іншых народаў і заняла тут свой пачэсны пасад. Наколькі я магу меркаваць, гэта быў падбор лірычных песень розных народаў пра адзіноту,noch, шчымлівую тугу і пошук шчасльця, што выходзіць за межы свайго ўнутранага «я» і сягае да трансцендэнтнага і нацыянальнага.

Тады падумалася мне: вось бы так у розных жанрах ды ведах паспрабаваць сесьці на адну лаву з суседзямі і ня толькі. Калі гэтага не зрабіць, то ніколі ня будзе ў нашай Айчыне свайго прарока, і ўсё чужое, нават кастрюбаватае, будзе заўсёды здавацца нам Майсеевым, а на тым, чым яно ёсьць насамрэч.

Съпевы мэлянхалічныя і самасцьвярджальныя

Як дыплямаваны германіст і аматар нямецкіх съпеваў я заўсёды адчуваў дыскамфорт ад той лякуны, якая зеўрае паміж нямецкім і беларускім мэлясам у частцы жанравай і рытмічнай напоўненасці. У нашых народных і аўтарскіх песнях амаль цалкам адсутнічаюць рытмічныя, мажорныя і рухавыя творы. Ямагу зразумець гісторычна, чаму ў нас фактычна няма сапраўдных вайсковых песень, ня лічачы «Ты дуброва, ты зялёна», «Сьвішча куля, ё-ха-ха!» і яшчэ некаторых. Але чаму няма ці вельмі мала мужчынскіх аптымістычна-застольных? «Дробна-драбніца» — нудная цягамоціна беднага аўтсайдэра, здатнага хіба гуртам спадцішка ўбрыкнуць багацейшага за сябе. Някляеў пачынаў пісаць мужчынскія застольныя вершы, а тады кінуў. На жаль, беларуска-моўная аўтарская творы — і Сокалава-Воюша, і Вайцюшкевіча, і Камоцкага, і Мельнікава, і рок-гуртоўскія, нават НРМаўскія і Шалкевічавы — не далі пакуль сапраўднага рытмічнага шлягеру, якія б заспівали ўся нацыя. Ня маючы музычнай адукцыі і таленту, я паспрабаваў «укараніць» напрыканцы восьмідзясятых гадоў на ўсялякіх моладзевых — і ня толькі — зборках (Купальлях, пікніках, сіянях) сваю ня вельмі ўласцівую жанру «аранжыроўку» жартаваўлівай песні «Як служыў жа я у пана» з маршападобнымі акцэнтамі. Варыянт паспяхова прыжыўся, але праз пэўны час пачаў дрэйфаўаць у розныя бакі, на жаль, часьцей зноў у традыцыйнае мінорна-наратыўнае рэчышча.

Акрамя калекцыянаваннія Бібліі на розных мовах я маю яшчэ адно хобі — гімны народаў

съвету, з тэкстамі, мэлёдыямі (нотамі) і гісторыяй узьнікнення. Я ўважліва назіраў за дыскусіяй пра беларускі гімн. На жаль, авангардная беларуская супольнасць больш склілася да гімну «Магутны Божа», чым да «Мы выйдзем шчыльнымі радамі», тым самым прадэмансстраўшы свой «шыбалет» замілаванні і трансцендэнтнай сузіральнасці замест аптымістычнага руху наперад і разам. «Магутны Божа» — шэдэўр, які трэба сіпяваць у філярмоніі ўнакрух маленай сарочцы, а не на мітынгах пад дручкамі амапаўцаў. Да гандзізму мы не дацягваем. А цягнуць у адзін голас, як авечкі, заморанай, сяк-так апранутай купцы жанчын «Магутны Божа» ў міэрабэльным інтэр'еры ці на лясной паляне — абсолютная капітуляцыя і ўкараненіе шкоднага стэрэатыпу забітасці і фаталізму. Мне здаецца, што і Радыё Свабода магло б парушыць традыцыю і хаця б заключаць перадачы маршам «Мы выйдзем шчыльнымі радамі».

Песняня нам дапаможа...

Для мяне съпев — абсолютная дабрыня. Съпев ніколі ня шкодзіў, а толькі дапамагаў жыць. Мог бы прывесці мноства прыкладаў. Згадаю адзін выпадак, звязаны з Нямецчынай і майм амбасадарствам. Паводле нямецкага пратаколу кожны амбасадар пасля перадачы даверчых грамат наносіць паступова візиты ва ўсе шаснаццаць федэральных земляў, дзе пажадана сустрэцца з прэм'ер-міністрам. Гэта прыблізна так, як акредытаваны ў Менску замежныя амбасадары наведваюць нашы абласцныя цэнтры і сустракаюцца з кіраёнкамі адміністрацыяў. На пачатку 1993 году, калі мы

яшчэ ня мелі свайго будынку і месціліся, як бедныя падсуседзі, у расейцаў на Віктарсхё ў Боне, на ініцыятыву пасольства наведаць Шлезвіг-Гольштайн я атрымаў запрашэнне з Кёльну з канцылярыі прэм'ер-міністра на двухдзённую сяброўскую сустрэчу амбасадараў і дэпутатаў Бундэстагу, якая мелася адбыцца на гасцівой палубе баявога карабля-музею на Остзэе (так немцы называюць Балтыйскае мора) і ў дацка-нямецкім этнографічным музэіскансэне пад адкрытым небам. Форма адзеньня: першы дзень — смокінг ці *cutaway*, другі дзень — *definitement informelle*. Узяўшы на пракат катэўэй, які нагадвае шаты опэрнага дырыгента, зъяўляюся на гасцівой палубе колішняга баявога крэйсера кайзераўскага часу. Нешта падобнае беларусы бачылі ў савецкім фільме «Масква — Генуя», дзе першы савецкі міністар замежных справаў Савецкай Рэспублікі Чычэрын, гуляючы па палубе з сваім нямецкім калегам Ратэнгаў, кідае дасыціпныя съвецкія заўвагі, што тут шмат фракаў і гарматнай сталі, а грэцкае «стымул» абазначае «завостраны пруток, каб паганяць валоў».

У мяне мэты меншыя, чым у Чычэрына на Генуэскай канфэрэнцыі: на ўсіх сустрэчах з нямецкімі ўрадоўцамі і парлямэнтарамі акрамя стратэгіі мой голаў съвідрue джалам адна тактычная праблема — як хутчэй здабыць будынак для амбасады. Начальства ў Менску ніяк ня можа прыйсьці да парытэтu зь нямецкім бокам. Тут хоць і сяброўская сустрэча, аднак «ваўчок» працягвае круціцца недзе ў патыліцы... На пачатак цырымоніі спазніяюся. З радасцю, бо нікога добра знаёмага пакуль ня бачу, побач з прэм'еркай Шлезвіг-Гольштай-

ну сацыял-дэмаграткай Гайдэ Зымоніс заўважаю прафэсара Горнгуса, хрысьціянскага дэмаграта, старшыню камісіі замежных справаў Бундэстагу, майго колішняга калегу, які наведваў на пачатку 1992 году Менск і якога я прымаў у нашай камісіі ў Вярхоўным Савеце. Прафэсар Горнгус — апантаны філятэліст, у Менску я падараваў яму блёк наших першых нацыянальных марак з «Пагоняй», бел-чырвона-белым сцягам і Эўфрасіннай Полацкай. Па праве знаёмца ён прэзэнтуе мяне прэм'ерцы самай паўночнай зямлі Нямеччыны. Гайдэ Зымоніс, хаця паводле асноўнай адукацыі і зъяўляеца эканамістам, з зацікаўленынем слухае ад спадара Горнгуса пра маё захапленыне германістыкай і фальклёрам. (Пазней я даведаўся, што на пачатку сваёй кар'еры яна працавала ў Замбіі і Японіі, дзе апекавалася адукацыйнымі і культурнымі праектамі ў систэме нямецкіх культурных цэнтраў імя Гётэ.) «Нудык, эксленц, — кажа яна, — вы будзеце першы кандыдат ад амбасадарскага корпусу на ўдзел у конкурсe ў нашай заўтрашняй праграме, фальклёрных съпевах у Піўным садзе, што прымыкае да тэрыторыі скансэну».

Першы дзень сустрэчы прайшоў пратакольна-накрухмалена ў адпаведнасці з парадкам дня, што быў прысьвечаны супрацоўніцтву краінаў балтыйскага рэгіёну. На другі дзень пасля экспкурсіі па скансэне і кароткага перапынку на соладавае піва з селяндцом і цыбуляй нас запрасілі да адкрытай сцэны ў «Біргартэн» — Піўны сад. Тут усё было вельмі дэмакратычна: адзеньне, манеры, пачастунак. Напачатку выступалі самадзейныя калектывы з Даніі, Польшчы, а пасля перапынку — зь Літвы і Ня-

меччыны. Калі ўсе ўжо ладна павесялелі і за-
сябравалі, мадэратар сустрэчы прапанаваў у
заключнай частцы вечарыны дэпутатам Бундэ-
стагу і амбасадарам прыняць удзел у спа-
борніцтве з каштоўным прызамі — наборамі
піва, віна і моцных элітных напояў. Бундэста-
гаўцы выклікаліся на двубой — хто ведае больш
нямецкіх народных песен (сьпіваць трэба
было па чарзе па адной стрafe), а амбасадарам
пропаноўвалася гэтак жа па чарзе, стоячы на
сцэне, спаборнічаць у выкананыні народных
песен сваёй краіны. Хто заставаўся неперамо-
жаны, таго пакідалі на сцэне і падстаўлялі яму
новага суперніка. Паўторы забараняліся, таму
з кожным разам становілася ўсё цяжэй зна-
ходзіць новыя мэлёды і тэксты. Ведаючы, што
нашыя мэлянхалічныя народныя песні ў соль-
ным выкананыні хутка стамляюць эўрапейцаў,
тым больш у падагрэтым стане, калі хочацца
мажору і рытму, я вырашаюся на авантuru і
прашу дазволу паспаборнічаць з дэпутатамі
Бундэстагу ў нямецкіх сьпевах. Прысутныя
сустракаюць мой кураж бурнымі воплескамі...
Большасць гасцей — старэйшыя за мяне або
мае равеснікі, як і прэм'ерка Гайдэ Зымоніс.

Тут патрэбны невялікі экспкурс у мінулае
Нямеччыны. Пасьля 1945 году ў Нямеччыне,
асабліва Заходній, вырасла цэлае пакаленне,
якое амаль ня чула народных песен. Закона-
паслухмияныя бургеры, пераадольваючы на-
цысцкую мінуўшчыну, выконвалі непісанae
правіла новай этыкі — усё, што было культа-
вым за нацысцкім рэжымам і Гітлерам, нале-
жала забыць. У гэты сьпіс папаў Вагнэр зъ яго-
нымі дэманічнымі опэрамі, «Прэлюды» Ліста,
пад фінальную частку якіх перадаваліся пера-

можныя зводкі вэрмахту, некаторыя аўтары,
скульптары, мастакі і... народныя песьні.

Таму ня дзіва, што ахвочных сьпіваць сярод
дэпутатаў Бундэстагу набралася ня так і шмат.
Я выйшаў на сцэну пасьля трэцяй пары. Зноў
бурныя воплескі, і цішыня пад адкрытым не-
бам. Памятаю, мая першая суперніца была дама
з партыі зялёных. Каб раскошна пачаць спа-
борніцтва, я ліхаманкава шукаю ў памяці песь-
ню пра што-небудзь «зялёнае»: пра лес, траву,
ваду, неба, але нічога не знаходжу, і кажу, што
проспіваю песьню пра... зялёную пшаніцу.
Я заспіваў вельмі рытмічную і фрыволічную
песьню пра сьвінапаса, які мілуеца на ўзымеж-
ку з пухнатай сялянскай дзяўчынай, а сьвіня-
чыя вушы толькі зь зялёной пшаніцы тырцаць.
Пасьля першай страфы я спыніўся, але заля-
гула і патрабавала, каб я гэтую песьню даспі-
ваў, што я і зрабіў. Уражаная «зялёная» дэпу-
татка здалася і адмовілася сьпіваць далей.
Другім быў таксама «зялёны» дэпутат, што ха-
цеў адпомысціца за каляжанку. Але я яго дабіў
на трэцяй песьні, праспіваўшы паўнародны-
паўкабарэтны шансон з Эльзасу, дзе рассказы-
вала, як Марыета-Марыён ідзе ў горад Ліён і рве
па дарозе чырвоныя макі, пакуль ёй не сустра-
каюцца тры мушкетэры... І гэтую песьню мяне
прымусілі даспіваць да канца. Асьмялеўшы,
я пачаў з заляй развучваць прыпей, што аказа-
лася вельмі лёгка, бо съпеўная культура пры-
сутных, піва і пэўная экзотыка (амбасадар
з Вайсрусьлянд!) рабілі сваю справу. Залі пат-
рабавала, а я сьпіваў... Галоўны прыз аддалі
мне. Мадэратар запытаўся жартам, якое я яшчэ
маю жаданье тут у Нямеччыне. Я таксама па-
жартаваў у адказ, сказаўшы, што я... ніяк не

магу знайсці будынку пад амбасаду. Зноў аваццыя. І тут на сцэну выходзіць прафэсар Горнгус і кажа: «Заўтра ж, як член Рады старэйшын Бундэстагу, я зраблю прапанову гаспадарчаму ўпраўленьню Бундэстагу па сяброўскай цане здаць у арэнду беларускай амбасадзе вілу на Фрыц-Шэфэр-штрасэ, якую плянуецца перадаць праз два гады, паслья рамонту, нашай камісіі...» Заляраве ад задавальнення, рэагуючы як бы на працяг сцэнару. Мне, як загіпнатызаванаму, прыходзяць у голаў некаторыя лацінскія выслоўі зь першага курсу ін’язу, і рукі цягнуцца да прыざвой скрынкі з напоямі. На выцягнутых руках, дэмантуючы мужчынскую сілу Беларусі, я перадаю спадару Горнгусу Бахусавы дарункі і кажу на лаціне: *«Bis dat qui cito dat. Do ut des. Ergo bibamus!»** Хачу на ўсякі выпадак перакласці гэтыя крылатыя выразы на нямецкую мову, але эўрапейская аўдыторыя ўсё і так зразумела, і мае слова патанаюць у воплесках. Вынікам маёй песьневай авантуры сталі новыя сябры ў Нямеччыне і двухпавярховая віла з цокальнай плошчай 362 квадратныя метры ва ўрадавым квартале мэтраў за семсот ад Бундэстагу. Думаю, што для немцаў мой мэсыдж пра Беларусь быў ня горшы, чым выйграны футбольны матч. А тую скрынку мы распілі потым разам з усімі канкурсантамі там жа ў «Біргартэне». Падчас гэтага працэсу быў сказаны не адзін тост на адрес Беларусі, а мне прыйшлося зь піўным кубкам у руцэ расказаць сёе-тое дарэчнае пра нашу краіну.

* Дадзенае хутка ў два разы даражэй. Даю табе, каб ты даў мне. Дык давайце ж вып’ем! (лац.)

Я съпываю, калі я шчасльівы. Бяз патасу: самая шчасльвая песьня ў май жыцьці праспівалася 25 жніўня 1991 году, калі мы, дэпутаты Вярхоўнага Савету 12-га скліканья, прагаласавалі за наданье статусу канстытуцыйнага закону Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце. Людзі запоўнілі ўсю плошчу каля Дому ўраду. Паслья галасаваньня, перад выхадам на плошчу, тадышні прэм’ер Кебіч запрасіў нас да сябе ў кабінэт, дзе мы выпілі мо па дваццаць грамаў гарэлкі: у ягоным халадзільніку больш нічога не знайшлося. Хто быў там з дэпутатаў, ня памятаю. Помню толькі Юзіка Сярэдзіча. На плошчы людзі віталі знаёмых дэпутатаў. Хтосьці падсадзіў мяне на рэтрансьляцыйны аўтобус Беларускага тэлебачаньня. Сказаўшы нешта са съяззамі на вачах, я зас্পываў, здаецца, адзіна магчымае і дарэчнае — купалаўскую «А ў бары-бары тры дарожанькі». Уся плошча съпявала разам. Паслья гэтага ўжо можна было паміраць. Апошнім часам я ўжо пачаў сумнівацца, съпяваў я гэтую купалаўскую песьню на плошчы сапраўды ў той дзень ці, можа, іншым разам. Зянон Пазняк, згадваючы дзень, калі былі зацверджаныя «Пагоня» і бел-чырвона-белы сцяг як дзяржаўныя сымбалі (21 верасьня), піша, што ў той вечар «Пётра Садоўскі съпяваў на плошчы беларускія ваярскія песьні».

Пра добрых людзей і настаўнікаў

Я — неадбыты лекар і фінансіст. — Добрая бібліятэкарка зь Яраслаўлю. — Найдабрэйшы міністар Дараашэвіч. — Настаўнікі ў пагонах: маёр Язэп Семяжон, падпалкоўнік Паграбны. — «Джон Ячмень» па-беларуску. — Што ведае «дзявіца Панкратава» пра дзесяць сталінскіх удараў? — Хросныя бацькі з ін'язу: Віктар Парцянікаў, Леў Шыманскі, сэнёра Шастакоўская, прафэсар Алег Шыроўкаў, дацэнт Гайдучык. — Дрэнны съмершавец А. і добры съмершавец П. з аддзелу кадраў.

Як я ня стаў доктарам і начфінам

Напачатку я ўжо згадваў, што частая зьмена жыцьцёвых і прафесійных кірункаў вынікала ня толькі з аб'ектыўных абставінаў і маёй рухомай эмацыйнай натуры, але ў значнай ступені была своеасаблівымі ўцёкамі ад абсурднасьці навакольных абставінаў. З восьмай клясы сувораўскай вучэльні я займеў акуляры, таму шлях у баёвую вайсковую генэралы быў для мяне адrezаны. Ва ўсіх вайсковых установах сувораўцы вызваляліся ад уступных экзаменаў. Як адзін з пяці залатых мэдалістаў выпускной роты (выпушкалася каля ста чалавек) я меў магчымасць выбіраць паміж гаручымі-змазачнымі матэрыяламі (Калінінград), фінансамі (Яраслаўль) і мэдыцынай (Ленінград). Я выбраў апошняе, хаця без энтузізму. Ня вабіла нават тое, што гэта была славутая Вайскова-мэды-

цынская акадэмія з традыцыямі найлепшай эўрапейскай хірургіі, дзе некалі практикаваў сам Пірагоў. І стаяла яна на Пірагоўскай набярэжнай. Я адчуваў, што лезьці ў чалавека са скальпэлем — не маё пакліканье. Сам я страшнна не любіў лекавацца: забалеў зуб — ірві! Мне больш імпанаваў здаровы чалавек, які чуе і бачыць съвет. На шчасце, у расейскім войску ўжо тады была карупцыя, і перад навучальным годам у акадэміі афіцыйна заявілі, што ў tym годзе прыём сувораўцаў адменены, гэта вызваляе сувораўцаў ад тэрміновай службы, і што мы можам ісці ў цывільнае жыцьцё. (Пазней я даведаўся, што гэта было ня так. На нашыя месцы ўзялі блатных вайсковых афіцэраў.) Было радасна і боязна. У ВНУ ўжо пачаўся навучальны год, прафесіі ніякай я ня меў. У сувораўскай вучэльні я атрымаў пасьведчаныне вадзіцеля-аматара, меў кваліфікацыю перакладчыка сярэдняй рукі і мог сяк-так пераплятаць кнігі дзякуючы неблагім урокам у пераплётнай майстэрні, але гэта не магло пракарміць. Каб неяк зачапіцца за жыцьцё і ведаючы, што гэта толькі часова, я перааформіўся ў Яраслаўскую вайскова-фінансавую вучэльню. Аддаўшы свой залаты мэдаль на захаванье ў капцёрку, месяца паўтара я вывучаў такія дысцыпліны, як «Грошы і крэдыт», «Вайсковае забесьпячэнне», «Абозна-рэчавая гаспадарка», «Таваразварот у СССР», і штодня па тры гадзіны страйовым крокам мерыў казармавы пляц пад пільнym вокам старшыны звыштэрміновай службы ўкраінскага паходжанья зь ня вельмі пастычным прозвішчам Кубік.

Да прысягі ў горад нас не пускалі. Вольнага часу мы мелі ўсяго трошкі больш за гадзіну,

якую я праводзіў у бібліятэцы. Выбар кніг там быў надзвычай бедны, але была вельмі сымпатычная бібліятэкарка. Канкурэнцыя за ейную ўвагу была надзвычай высокая, асабліва з боку старэйшых курсантаў, якія паступілі сюды са звыштэрміновай службы і атрымлівалі амаль афіцэрскія аклады. Але я заваяваў свой уласны пляцдарм tym, што за гадзіну зрабіў ёй пераклад тэксту з контрольнай працы па нямецкай мове (яна была завочніца) і зьнейкай прыдуманай нагоды прачытаў на памяць маналёг Гамлета, які мы вучылі ў МнСВУ як факультатыўны матэрыял па літаратуры, і паваражыў па руцэ, сказаўшы, што яе чакае пасьпяховая кар'ера арганізатора. У бібліятэкаркі, праўда, былі вузлаватыя кароткія пальцы арганізатора, як бы цяпер сказаў, мэнеджара, і надзвіва мяккія рысы твару, што стварала пэўную інтрыгу загадкавасці. Яна нават дала мне свой хатні адрес. Дамовіліся, што пасъля прысягі, калі мне дадуць «увальніцельную», яна запросіць мяне ў госьці. Дагэтуль памятаю ейнай рукой дробненька напісаная: «*Волжская набережная, 3б-1*». Імя і прозвішча, на жаль, не запомніў. Кажу «на жаль», таму што гэтая дзяячына адыграла станоўчую ролю ў мaim жыцці.

Рамантычнай сустрэчы на берагах Волгі не было наканавана адбыцца. Інтрыга тут была зусім ня шэльмаўская. А здарылася вось што. За два тыдні да прысягі некаторых курсантаў зь першага курсу, у tym ліку і мяне, выклікалі ў асобы аддзел да спэцыяліста, якому звычайна наш узводны «сакрэтчык» зь ліку курсантаў пасъля лекцый і самападрыхтоўкі здаваў валізу з канспектамі па супрацьхімічнай абароне. Ні

твару, ні прозвішча, ні нават вайсковага звання афіцэра са спэцчасці я чамусьці не магу прыпомніць. Ён прапаноўваў даць згоду на ўдзел у навукова-практычным (паводле ягоных словаў, абсолютна бяспечным) эксперыменте на занятках па супрацьхімічнай абароне. Побач зь ім сядзеў нейкі не знаёмы нам маёр, які амаль нічога не гаварыў, толькі параўнаў гэты эксперымент псыхалягічна з tym, як малады салдат прапускае над сабой танк, седзячы ў індывідуальным акопчыку. Згодныя мусілі без супрацьгазаў правесцьці хвіліны трэў ў задымленай кабіне, прыняўшы адразу пасъля гэтага пэўны ўкол і ўзмоцненае харчаванье на працягу трох дзён. Акрамя таго абяцалі вызваленне ад страявых заняткаў і нават групавы выхад у горад. Даваўся адзін дзень на раздум. Гэтай тэмамі райлі шырока не абмяркоўваць. Подпісаў пакуль ніякіх ня бралі.

У той жа дзень перад самападрыхтоўкай я пабег у вольную гадзіну, як звычайна, у бібліятэку, і тут мой лёгкі язык саслужыў мне добрую службу. Злавіўшы момант, калі ў чыталінай залі каля стала выдачи нікога не было, я таямніча паведаміў бібліятэкарцы, што, магчыма, праз дні трэг-чатыры я атрымлю аазвол на выхад у горад і што можна было б тады сустрэцца. Пры гэтым я, каб падкрэсліць сваю мужнасць, амаль усё расказаў ёй пра «эксперымент». Тут да стала нехта падышоў, і бібліятэкарка, як змоўніца, афіцыйна гучным голасам сказала, звяртаючыся да мяне: «Праз пятнаццаць хвілін падыдзіце, я вам складу съпіс літаратуры!» Я пачакаў некалькі хвілін і зноў падышоў да стала. Яна працягнула мне складзены аркуш з запіскай і прapanавала прайсці

«самому ўсё выбраць у дапаможным фондзе». Стоячы каля стэляжоў, паўшэптам і зьбіваючыся, яна пераказала зъмест запіскі, дзе яна напісала пра тое, што чула ад свайго дзядзькі, намесніка начальніка страйвога аддзелу, пра гэты «эксперымент»: што гэта вельмі рызыкоўна, што прэпарат умоўна называецца «антагаз», што на гэта пагадзіўся начальнік вучэльні, каб хутчэй атрымаць чарговае званьне. І, галоўнае, што я запомніў, яна сказала: паглядзі, каго яны адбрабалі, — пэўна, вясковых ці сіротаў, бо невядома, чым гэта скончыцца. На маю заўвагу, што сорамна адмаўляцца, бо скажуць, што спужаўся, яна паабяцала падумашць і дапамагчы. Для мяне гэта быў лёгкі шок. Ноччу я дрэнна спаў, сяк-так праседзеў заняткі. Увечары зноў пабег у бібліятэку. Яна дала мне некалькі таблетак горкай солі і нейкі парашок і раіла ўвечары выпіць, каб назаўтра захварэць на жывот. Я так і зрабіў. Два дні я прабыў у санчастьцы і, лежачы там, зразумеў канчаткова, якая я маленькая макрыца ў гэтай систэме і што адгэтуль трэба тэрмінова ўцякаць. На трэці дзень я ўжо быў у роце і не зрэагаваў на каманду «Пад’ём!». Праз два дні паслья гутаркі з камандзірам роты і начальнікам вучэльні я быў адлічаны паводле ўласнага жаданьня і атрымаў праезныя паперы і накіраваньне ў Ветрынскі райваенкамат па месцы жыхарства маёй маці для прызыва ў Савецкую Армію на тэрміновую службу. Пакідаў роту я ў суботу, у шынляі з сарванымі курсанцкімі пагонамі і фуражкай без чырвонай зоркі. Бібліятэка працавала толькі да абеду, і сваю дабрадзейку ў той дзень у вучэльні я ня бачыў. Не праз КПП, а праз гаспадарчую браму вучэльні, што вяла прама на

Волскую набярэжную, я скіраваў на адрес, што быў дробненька напісаны рукой бібліятэкаркі. На жаль, нікога не было дома. Я так і не падзякаваў добраму чалавеку. Хацеў пазней нешта напісаць, але сам сябе адгаварыў, бо сюжэт атрымаўся съмешнаваты: ад герайчных армейскіх будняў і рамантычнага каханьня ўцёк, мякка кажучы, з хваробай спужанага мядзьведзя. Зноў нешта кафкіянскае, як у сувораўскай вучэльні, толькі трошкі зь іншым флёрам.

Добры міністар Дарашэвіч

Другім добрым чалавекам, які паўплываў на чарговы зыгзаг майго пакручастага лёсу, быў наш беларус, Дарашэвіч Міхаіл Васілевіч, што зь вясны 1959 году быў міністрам вышэйшай і сярэдняй спэцыяльнай адукацыі БССР. Я заўсёды згадваю яго, калі праходжу ў Менску па вуліцы, што носіць ягонае імя. Ён паспрыяў майму шчасльцю, бо дапамог мне знайсьці ту ю прафэсію, якая мне, як я разумею, была накананаваная лёсам. Сэрцам выбраная прафэсія, добрае здароўе, сям'я і Радзіма, калі пакуль і не ўладкаваная, — вось для мяне складнікі шчасльця.

З пэўнымі прыгодамі ў Маскве і на чыгуンцы, бо меўся ехаць зь Яраслаўлю ў сваё Ветрына на прызыў у войска, дабраўся я да Менску глыбокай восеніню з залатым мэдалём за сувораўскую адзінаццацігодку і трыццацьцю хрушчоўскімі рублямі ў кішэні, што скінуліся мне новыя сябры на дарогу, — на трынаццаць кіляграмаў доктарскай кілбасы. Ніхто з маіх сваякоў ня ведаў, дзе я і што я. Грошай за прададзены на Старажоўцы (была такая барахолка) новы курсанцкі шынель хапіла на некалькі дзён, каб пракарміцца і пераначаваць у знаё-

мых. Трэба было тэрмінова вызначацца, каб не аказацца дэзэртэрам ад вайсковой службы, а ісьці ў салдаты не хацелася. Рашэньне і рашучасць прыйшлі неяк самі сабою. Залатыя мэдалі тады не давалі ніякага права, дый навучальны год ужо пад першую сёсію падыходзіў, аднак я вырашыў цывёрда: папасьці на прыём да міністра вышэйшай адкукацыі і прасіцца ў ін’яз. Калі не — паспрабую па-сапраўднаму хрысьціцца і пайсьці ў духоўную сэмінарыю. На самоце, пад чужымі дахамі па начах мяне раз-пораз ахоплівала незразумелае душэўнае тамленьне. Я ўжо тады пачаў разрывацца паміж пошукамі трансцендэнтнай ісьціны і жывым жыцьцём.

Ужо глыбокай восеніню, з трэцяй спробы, хвілін за сорак да канца працоўнага дня падаю на гутарку да міністра. Міністар — мажны мужчына зь велікаватай галавой, уладарыць усім целам над доўгім і шырокім сталом, як на троне, далоні-паўкулакі, надутыя, як вайсковыя зімовыя пальчаткі, вочы жывыя, не начальніцкія. Ня ведаю, чым я яго ўзяў, магчыма, нейкімі першымі сказанымі словамі, сваёй шчырасцю і пэўным уменьнем распавядадзь. (Увогуле ўсё далейшае жыцьцё я заўважаў, што ў мяне ў гутарцы зь людзьмі, ад якіх залежала вырашэньне нейкага пытаньня, былі важныя першыя, можа, трыццаць сэкунд: якія першыя слова я знайшоў.)

Нешта такое ў мяне сказалася, што міністар адразу пачаў слухаць і, як мне здалося, заўважыў ва мне асобу. Ён прыязна ўсьміхаўся, калі-небудзь нават рагатаў, слухаючы пра мае сюрреалістычныя прыгоды дзяцінства і юнацтва. Папрасіў сакратарку прынесці гарбаты зъ

лімонам і печыва і адпусьціў яе дадому. Прападзеў са мной яшчэ, мусіць, з гадзіну, патэлефанаваўшы некуды, што затрымліваецца, і распавёў сам пра сваё дзяцінства, як адзінаццацігадовым пачаў працаўаць з плытагонамі, як некалькі разоў тапіўся, як наймаўся працаўаць пастухом і гэтак далей. Нават прадэмансстраўаў мэлёдью песні, што съпявалі плытагоны. Скончылася ўсё tym, што Міхail Васілевіч сказаў прыблізна такое: «Я сам быў добры жэўжык, і горачка хлябнú, і малым напрацаўяўся. А міністар я яшчэ нядаўна. Зраблю добрую справу — вучыся. А свой залаты мэдаль апраўдай. Я пацікаўлюся, як ты будзеш вучыцца. Будзеш мой хрэснік». Сам прадыктаваў мне тэкст маёй заявы і напісаў рэзалюцыю: «*Принять в виде особого исключения с освобождением вакантных мест*». На развязванье паціснуў руку і сказаў: «Я патэлефаную рэктару, каб у цябе правялі так званую праверку ведаў, бо экзаменаў цяпер нельга прымаць. Калі зможаш, здай зімою экзамэны разам з усімі. За два месяцы пасыпееш дагнаць». Я кляўся спраўдзіць давер.

Слова сваё я стрымаў. Праўда, спачатку на факультэце папаўзлі плёткі, што я сваяк нейкага вялікага начальніка. Іспыт па нямецкай мове я вытрымаў бліскучча, сачыненьне пісаў на вольную тэму «Мая любімая кніга» (я пісаў пра «Бяскрылых птушак» Віліса Лацыса), а па гісторыі было пытанье пра перамогі Чырвонай Арміі ў 1944—1945 гадах. Па ўсіх трох прадметах атрымаў пяцёркі.

Я разумеў, што фармальна я стаў студэнтам незаконна, карыстаючыся сваёй трохі нахабнай харызмай, аднак сумленьне мяне ня мучыла:

усё ж у мяне быў залаты мэдаль, бацька загінуў на вайне, маці была інвалід другой групы, злые людзі з гораду Леніна выштурхнулі мяне на вуліцу, добры чалавек у Менску кампэнсаваў злы чын дабром. Сам я нікому не зрабіў зла, бо залічылі мяне на бюджетнае месца пасля адсеву двоечнікаў. Два месяцы пражыў без стыпэндыі, працуячы па начах на халадзільным камбінаце, а жыў зайцам у інстытуцкім інтэрнаце. Пра свае цяжкасці дадому нічога не пісаў. Там ведалі, што я не прападу. Веды свае я набываў сыстэматычнай працай, хоць і без асаблівых высілкаў — весела. Цяпер думаю: што было б са мною ў 1959 годзе, калі б тады існавалі, як цяпер, тэсты і лёс не сутыкнуў мяне зь міністрам Дарашэвічам? У інстытуце я міністра не падвёў. За ўесь час навучанья ў мяне не было ніводнай чацьвёркі ў заліковай кніжцы, толькі адна на дзяржэкзаменах па гісторыі КПСС, якую тады ўжо перарабілі ў прадмет з назвай «навуковы камунізм». Праз гэтую чацьвёрку я не атрымаў чырвонага дыплёму.

Добрыя настаўнікі

На выкладчыкаў мне шанцевала. Ужо студэнтам я з асаблівай удзячнасцю ўспамінаў сваіх настаўнікаў з сувораўскай вучэльні — маёра Семяжона і падпалкоўніка Паграбнога, выкладчыка гісторыі. У літаратурным гуртку Семяжон чытаў нам свае сьвежыя пераклады Бэрнза, Шэкспіра і Гайнэ на беларускую мову і знаёміў з навінкамі савецкай літаратуры. Мне асабліва падабаўся ягоны пераклад «Вам слова, Джон Ячмень» з Роберта Бэрнза. Я тады яшчэ ня быў патрыётам Беларусі, але Семяжо-

нава беларуская мова эмацыйна захапляла мяне больш, чым расейская ў перакладзе Сamuila Marshaka «Джон Ячменное Зерно». Я ўяўляў сабе (бо ўсё гэта я бачыў насамрэч), як ячмень кідаюць у зямлю, як ён узыходзіць, як займаецца поле руньню, як каласіца ніва, як наліваецца колас, як мужчыны пры ліхтарах ноччу малоцяць снапы цапамі, як зерне мочаць, сушаць, мелюць, як ходзіць брага, як нараджаецца залаты хмельны напой... Да таго ж я сам адчуваў сябе гэтым Джонам Ячменем. Як ні было цяжка, якіх ні было прыгодаў, а я — жывы, і людзям ад мяне ня горка. Мне здаецца, тады ўпершыню ў мяне мільганула недзе ў падсвядомасці, што беларуская мова ў пэўных гістарычных жанрах пераапранаецца ў чужия ўборы лягчэй за расейскую. На гэты конт я штосьці пісаў пазней у нататках па стылістыцы перакладу.

Вясною 1959 году Язэп Семяжон нават чытаў нам урыўкі з «Доктара Жывага» Барыса Пастэрнака, калі той адмовіўся ад Нобэлеўскай прэмii. Ёсіф Іgnатавіч быў вельмі добры, па характеры зусім не вайсковец, цацкаўся з намі, як квактуха з куранятамі, радаваўся жывому руху душы сваіх вучняў. Мяне, бязбацькавіча і дапытлівага вучня, ён некалькі разоў запрашаў у госьці ў дом пад шпілем, што насупраць Дому радыё, і дэманстраваў сваёй жонцы як вясковага вундэркінда. Я ад задавальненія чырванеў і моўчкі момній піражкі зь мясам, якія так смачна рабіла гаспадыня. У іх быў маленькі сын, мой цёзка, якога яны звалі Пятрусь. Мяне дома звалі Пятрок ці Пётра. Ажаніўся маёр Семяжон пазнавата, калі ўжо меў сорак восем гадоў, таму, мне здавалася, вельмі

танянёхай свайго Петруся. Пры кожным наведваньні гэтага гасціннага дому я атрымліваў у падарунак якую-небудзь кніжку, аднойчы нават нешта зь перакладаў на беларускую мову з аўтарскім прысьвячэннем.

Дагэтуль мяне мучыць сумлен'не за адзін учынак: гадоў праз дваццаць я, здаецца, пакрыўдзіў свайго настаўніка, напісаўшы вельмі калючую рэцэнзію на ягоны пераклад «Песьні пра зубра» Міколы Гусоўскага. Рэцэнзія была надрукаваная ў «Полымі», дзе я таксама рабіў крытычны разбор перакладу «Фаўста» Васіля Сёмухі. Я, канечне, меў рацыю, але па маладосьці выбраў занадта крытычны стыль, пра што цяпер вельмі шкадую. Семяжон як паэт-перакладчык быў праціўнікам эквілінэрнасці і рабіў часам пераклад на чвэрць або нават на трэць даўжэйшы за арыгінал і праз гэта часта заходзіў у стылёва-культурныя «абэрцы», што і было прадметам маёй крытыкі. Да таго ж апошні сказ сваіх крытычных нататаў я закончыў калямбурам, закляйміўшы ягоны прынцып «суаўтарства» перакладчыка як «пяра стварэньне», які ён называў «перастварэньне». Тады я яшчэ зусім ня быў хрысьціянінам.

Падпалкоўнік Паграбны быў украінец (праўда, выкарыстоўваў родную мову больш іранічна), прыгажун, артыстычная натура і выдатны пэдагог. Любіў і ўмеў праводзіць эфектныя прыёмы, каб завалодаць увагай, съпяваваў рамансы, чытаў вершы, праводзіў на ўроках віртуальныя экспкурсіі па Эрмітажы і Дрэздэнскай галерэі. Першы ўрок пачаў з чытаньня вельмі праніклівага ліста ягонага былога вучня, тады ўжо афіцэра-падводніка, дзе той вельмі разум-

на разважаў пра гісторыю як науку жыцця. Мы былі ў захапленыні ад нашага гісторыка, але баяліся папасці яму на вострыя языкі. Афіцэры роты недалюблівалі яго і таксама асьцерагаліся ўступаць зь ім у спрэчкі, бо ён быў велізарны эрудыт. Як бы там ні было, веды ён даў нам добрыя. Ягоным канспектам ленінскай працы пра імперыялізм як найвышэйшую і апошнюю стадию капіталізму я карыстаўся яшчэ два гады ў ін'язе. Асабліва цікава ён распавядаў пра війны. Урок пра пераможныя ўдары Чырвонай Арміі ў 1944—1945 гадах (на гэтае пытаньне мне прыйшлося адказваць пры маім запозыненым паступленыні ў ін'яз) ён пачаў так: *«Ну что может знать девица Панкратова про десять сталинских победоносных ударов! (Акадэмік АН СССР Панкратава была навуковым редактором падручника.) Слушайте, что я говорить буду... Пишите и нумеруйте: Тормосино, Снегирёвка, Орёл, Курск...»*

У інстытуце замежных моваў мне таксама вельмі шанцевала на выкладчыкаў. Пра аднаго з іх, Віктара Парцянікава, выхаванца Маскоўскага інстытуту замежных моваў, я ўжо згадваў у сувязі з рамантычным каханьнем на першым курсе. Ён мне, што называецца, паставіў мову: вымаўленыне, тэмп, інтанацыю, адчуваньне стылю. І чалавек ён быў цывілізаваны, тактоўны, які пазнаёміў мяне, пэўна, з найлепшай носьбіткай нямецкай мовы ў Менску — тады ўжо немаладой асобай, Верай Юлеўнай Эліясбэрг, выкладчыцай кансерваторыі, што мела за плячымі эўрапейскую гуманітарную школу і гаварыла аднолькава вытанчана на шмат якіх мовах, у тым ліку і на латыскай, бо вырасла ў культурным рыскім асяродку. Па

бацькоўскай лініі яна была габрэйка, а па мацярынскай мела шмат розных каранёў — латыскіх, нямецкіх, ангельскіх. Слухаць Веру Юлеўну было для мяне захапляльна, асабліва тады, калі яна пачынала пераўасабляцца і гаварыць пра нейкую рэч то як ангелька, то як немка ці габрэйка. Тут пераўасабленыне я разумею не як пераход з адной мовы на другую, а як погляд зь іншага боку. Вера Юлеўна была для мяне першым чалавекам, які мне растлумачыў, што, напрыклад, Шэксьпір ва ўспрыманыні немцаў — зусім ня тое, чым ён ёсьць ва ўспрыманыні носьбіта расейскай культуры. Паводле ейнай рэкамэндацыі я пазней прачытаў захапляльную іранічную кніжку П'ера Даніноса «Запіскі маёра Томпсана», дзе побыт і норавы брытанцаў люструюцца вачыма француза. У маёй прысутнасці Вера Юлеўна гаварыла часцей па-расейску і па-нямецку, называючы мяне «Петэрхен» — Петрусёк, бо тады, як і цяпер, мае гутарковыя ангельская ды француская былі даволі прымітыўныя. Калі-небудзь для калярыту яна ўстаўляла некалькі словаў на ідыши. Здаецца, ад яе ўпершыню я пачуў «Тумбалалайку». Мой знаёмец з часу дзяцінства Шмэрка Шандзялоўскі расказваў толькі съмешныя гісторыі, але не съплюваў.

Унікальным чалавекам была наша выкладчыца гішпанскай мовы — Яўгенія Аляксандраўна Шастакоўская, шляхетная сэнёра вельмі сталага веку, жонка колішняга вайсковага аташэ Расейскай імперыі ў Італіі, што разам з мужам вярнулася на пачатку пяцідзесятых годоў з аргентынскай эміграцыі ў СССР. Была такая хвала патрыятычных рэпатрыянтаў, якіх адносна цёпла прыняла савецкая дзяржа-

ва. Муж спадарыні Шастакоўскай, Пабел Шастакоўскі, нават напісаў даволі савецкую кнігу «Шлях да праўды», дзе распавядаў пра сямейныя блуканьні па эмігранцкіх пакутах. Ейная дачка, Людміла Картэс, выкладала мову на ангельскім факультэтэ — у яе, дарэчы, вучылася мая жонка. Яўгенія Шастакоўская гаварыла на эмігранцкай расейскай мове, што нас вельмі цешыла, рабіла шмат калек з эўрапейскіх моваў, тыпу: «Я зрабіла чатыры лесьвіцы і задохлася», што значыла «Паднялася на пяты паверх і задыхалася». Уступны фанэтычны курс мы прайшлі за першыя сорак пяць хвілінаў, а на другім уроку ўжо чыталі тэкст з падручніка Васільевай-Швэдэ *«Leningrado es la cuna de la Revolucion socialista»*, Ленінград — калыска сацыялістычнай рэвалюцыі. Наша сэнёра дрэнна арыентавалася, што пры саветах прынята гаварыць публічна, а што не, таму напрыклад, кажучы пра карысьць чытання гэтага тэксту, дыдактычна тлумачыла: «Гэтыя тэкставыя дагмы пра рэвалюцыю вы ведаецце з гісторыі, таму звязтрайце больш увагі на граматыку і нават параўноўвайце з вашай нямецкай. Эўрапейскія мовы граматычна падобныя...» На наступныя заняткі прапанавала ахвочым вывучыць на памяць асобныя кавалкі тэксту і парыўнаць гішпанскія дзеяслоўныя канструкцыі зь нямецкімі. Месяцы праз два мы ўжо згубілі страх і загаварылі па-гішпанску. Калі праходзілі тэму «Мая сям'я», яна вельмі цікава расказвала пра сваіх сваякоў. Я тады ўпершыню пачуў імя Сяргея Картэса, ейнага ўнука, які пасъяля вучобы ў кансэрваторыі стаў вядомым кампазытарам і дырэктарам Дзяржаўнага тэатру опэры і балету.

Заняткі па гішпанскай мове запомніліся яшчэ тым, што мы пачуваліся на ўроках абсолютна расслаблена, як дома. Выкладчыца дазваляла есьці бутэрброды, сядзець у любой позе, глядзець у вакно, дзяўчатам дазваляла вязаць съпіцамі. Гаварыла: у жыцці ж вы так засвойваеце мову — едучы, вяжучы, гледзячы ў вакно. Аднак менавіта таму, што яна гэта дазваляла, мала хто гэтym карыстаўся. Мы сядзелі на ўроках заўсёды разявіўшы раты. Потым на занятках па мэтодыцы выкладаньня замежных моваў нам рассказвалі пра такія прыёмы «рэлякацыі» як пра вялікае адкрыццё ў тагачаснай баўгарскай ды індыйскай пэдагогіцы. Яўгенія Аляксандраўна была наша добрая бабуля. Абсалютна славянскай крыві, яна была чамусьці вельмі падобная зьнешне да Далёрэс Ібаруры, толькі трошкі яшчэ большая, манумэнтальная — але зусім не «пасіянтарная». Заўважана, што людзі, пражыўшы доўга ў новым этнічным асяродку, паступова становяцца праз клімат і мэнтальны побыт падобныя да абарыгенаў. Італія, Гішпанія і Аргентына наклалі свой адбітак на зьнешнасць нашай выкладчыцы. Кожны ўрок яна пачынала з пытаньня: «Што добра гэтыя адбылося за гэтыя дні?» Пыталася і пра дрэннае. Калі мы адказвалі, яна рабіла паслья сваё рэзюмэ, прычым вельмі нязвыкла, часта цытуючы нешта з Эвангельля або з Талстое, Да-стaeўскага, Сэрвантэса, Лёпэ дэ Вэгі, Сымона Балівара, Хуана Марэйры. Была іранічнай эпікурэйкай. Для трошкі лянівых цытавала лацінаамэрыканскія мудрасьці таго ж Марэйры: *No por mucho madrugar amanece mas temprano* — ад таго, што рана ўстанеш, раней не разьвідненеецца. Ахвотна дзялілася з намі

сваімі навінамі пра добрае і дрэннае. Натуральна, усё гэта па-гішпанску і амаль заўсёды з добрай іроніяй. (Прыехаўшы з «дрэннай» Аргентыны ў «добрый» СССР, рэпатрыяяты з часам, мякка кажучы, трошкі расчараўваліся.) Напрыклад, пра добрае: «Мой унук Павал працуе цяпер на камвольным камбінаце. Учора ён атрымаў прэмію за рацыяналізаторскую працяну: каб рабочым ня капала вада на галаву, ён падвесіў у цэху на дроце чатыры пустыя вядры, дык яго яшчэ выбралі прафоргам». А вось пра мінорнае: «Мой унук Сяргей напісаў кампазицію для дыплёмнай працы ў кансэрваторыі і назваў яе «Зялёная яшчарка», дык вучоны савет сказаў, што гэта не па-савецку. Чаму яны баяцца яшчарак?»

Мэтодыка «прамога мэтаду» выкладаньня нашай настаўніцы была вельмі плённая. Пад канец пятага курсу я ўжо добра гаварыў па-гішпанску і нават працаваў вусным перакладчыкам, больш з даволі частымі тады кубінскімі дэлегацыямі. Ідучы першым паводле съпісу пры разъмеркаваньні на працу, бо ня меў у залікоўцы ніводнай чацвёркі, я прыняў працяну застацца ў альма-матэр выкладаць гішпанскую мову. Такі ў мяне стаіць першы запіс у працоўнай кніжцы. Куба і Фідэль былі тады вельмі папулярныя. Памятаю, на канцэрце ў кансэрваторыі на бальконе зъявіўся цёмнаскуры кубінец у вайсковай форме а-ля Фідэль, і ўся заля ўсталала, вітаючы ў ягонай асобе ўсю Кубу: «Віва Куба!» Кубінцаў было перакладаць цяжэй, чым аргентынцаў ці гішпанцаў, якія карысталіся больш-менш стандартнаю моваю. Кубінская манера гаварыць вельмі спэцифічная, да таго ж большасць тых, хто тады

прыяжджаў у Менск, былі з далёкіх правінцый і малаадукаваныя. Нават тыя, хто меў за плячыма кубінскі «бачыльерато» (бакаляўрат), зь цяжкасцю цягнулі падрыхтоўчы курс у менскіх ВНУ.

Рэдкім чалавекам быў наш выкладчык гістарычнай граматыкі нямецкай мовы Леў Шыманскі. Кніжны чарвяк, выдатны знаўца свайго прадмету, ён прыстойна валодаў галоўнымі заходнеўрапейскімі мовамі, лацінай і старожытнагрэцкай. Хобі меў самыя неверагодныя: на лічачы нумізматыкі, майстраваў мікраскашчныя, як клапкі, кішэнныя радыёпрымачы, калекцыянаў жывапіс з выявамі чарцей, працаваў рэстаўратарам, прафесійна гуляў у шахматы... У ягонай кватэры, у раёне гадзіньнікаўага заводу каля парку Чалюскінцаў, што-тыдзень зьбіраліся пасядзёнкі. З наведнікаў мне найбольш запомніліся мастак Арлен Кашкурэвіч, які там, дарэчы, упершыню паказваў свае эскізы ілюстрацыяў да беларускага «Фаўста», і Ўладзімер Бойка, вельмі разумны і гаваркі выкладчык тэатральнага інстытуту. Перад Лявом Шыманскім я маю таксама пачуцьцё гістарычнай няёмкасці: я ня ведаў на пяцёрку гісторыі нямецкай мовы, але ён мне ставіў «выдатна», таму што астатнія ведалі гэты прадмет нашмат горш за мяне. Я і цяпер дрэнна чытаю на «альтхохдойч». Адзінай заслужанай выдатніцай па гэтай дысцыпліне на факультэце, якая нават захаплялася гоцкай мовай, была Галіна Скакун, на сёньня безумоўна найлепшы перакладчык мастацкіх тэкстаў зь беларускай і расейскай моваў на нямецкую ва ўсёй Беларусі.

Прыкрыя догмы — і зноў добрыя людзі

Вучыцца ў ін’язе было цікава і радасна. Замінаў толькі ідэялягічны абсурд на занятках па грамадzkіх навуках. Большаясьць выкладчыкаў гэтых прадметаў працавалі як глухія дзятлы — ці то ад бязъемнага цынізму, ці то ад дурноты. Запомніўся толькі адзін сумленны выкладчык, які на працягу менш як сэместру падмняў нашага асноўнага выкладчыка і вёў сэмінары па гісторыі КПСС. Яго звалі Верасаў. Ён быў майстар спорту міжнароднай клясы па шахматах, член зборнай Беларусі. Адзін час ён, па-моіму, займаў пасаду старшыні Таварыства дружбы з замежнымі краінамі. Ён вельмі ціха гаварыў. Хто хацеў слухаць, сядаў бліжэй. Ён не чытаў лекцыю як палатно, а браў толькі некаторыя праблемы і выказваў сваё бачаньне. Гэта быў, па-моіму, 1961 год. Тады грамадзтва ўжо пачынала думаць. Верасаў валодаў талентам сказаць праўду такімі словамі, што мы разумелі абсурднасць актуальнага моманту, і ў той жа час гэта не гучала як антысаветчына. Гэта былі развагі бывалага спакойнага чалавека з жыцьцёвым досьведам.

На занятках па філозофіі, гістмаце, дыяматце раздражняла неабходнасць канспэктаваць творы клясыкаў марксізму-ленінізму і абавязковое наведваньне лекцыяў, дзе проста пераказваўся зъмест падручнікаў. Напачатку я стараўся па-народнаму рэагаваць на гэта як на непазъбежнае зло і, як кажуць, адбываць нумар: *не чапай жука, бо будзеш там, дзе жук*. Аднак гэта не заўсёды ўдавалася. На трэцім курсе я ўпершыню папаўся на ідэялягічную заметку, і з гэтага пайшлі непрыемнасці. Пра адну я згадваў: мяне выкрасылі са сьпісу кандыда-

таў для гадавой стажыроўкі ў Ляйпцыгскі ўнівэрсытэт, матываваўшы тым, што папка з маёй асабістай справай «завалілася празь недагляд сакратаркі за сэйф».

У дысыдэнты я быў залічаны за адно інтэрвю журналісту з Заходняга Бэрліна з радыё RIAS («Радыё ў Амэрыканскім сэктары»). Гэта было не зусім інтэрвю, а магнітафонны запіс маіх тлумачэнняў падчас эккурсіі па Менску. Mae выказваныні зьявіліся ў брашуры «*Quo vadis Germania?*» («Куды ідзе, Нямеччына?»), у якой паралельна падаваліся думкі людзей з Усходу і Захаду па адных і тых жа проблемах. Самае съмешнае, што і журналіст гэты быў левы і «прагрэсіўны», бо асуджаў «мілітарызацыю» Заходняй Нямеччыны, і інтэрвю маё было банальна «правільнае», бо, стоячы каля помніка Перамогі на Круглай плошчы (так тады называлася цяперашняя плошча Перамогі), я гаварыў пра злачынствы фашистаў, пра пакуты беларусаў, пра неабходнасць узаемаразуменія паміж народамі. Праўда, мною было сказана нешта і пра нашу пропаганду, што наганяе страх перад Захадам. Май галоўным «злачынствам» быў сам факт, што я насымеліўся даць інтэрвю заходняму журналісту і нічога ня меў супраць, калі ён назаве маё імя. Як цяпер чытаю радкі з той брашуры «*Quo vadis Germania?*», дзе заключны пасаж заходнебэрлінскі журналіст аформіў па-газэтнаму размашыста, ужыўшы модны тады выраз «навядзеньне мастоў паміж Усходам і Захадам»: «Нашы людзі разумеюць розніцу паміж гуманістычнай спадчынай Гётэ, Шылера, Брэхта і чалавеканенавісніцкай дактрынай Гітлера. Такімі словамі бялявы студэнт-германіст Пётар Садоўскі,

які быў у Менску нашым гідам, закончыў сваю місію навядзеніня мастоў». Гэтую брашуру журналіст паслаў мне поштай, якая потым пачала хадзіць па розных калідорах раней, чым я яе атрымаў. Пасля былі гутаркі ў дэканаце, партбюро і першым аддзеле.

Падобны прачуханец за кніжнае дысыдэнцтва я атрымаў гадоў празь дзесяць у Акадэміі навук у сямідзясятых гадах — калі за дзіве бутэлькі армянскага каньяку (валюты мы тады ня мелі) вучоны-фізык з Нямеччыны, якога я перакладаў на акадэмічнай канфэрэнцыі па цепла- і масаабмене, прыслаў мне на адрес Акадэміі манаграфію Арнольда Макміліна на ангельскай мове «Гісторыя беларускай літаратуры ад вытокаў да нашых дзён», што выйшла ў ФРГ у горадзе Гісэн. Там было сёе-тое нетрадыцыйнае і ладны разъдзел, прысьвежаны беларускай літаратуры эпохі сталінскіх рэпрэсіяў. Тады мяне выклікалі ў бібліятэку ў закрыты фонды, пацікавіліся, хто гэта мне прыслаў такую кнігу, і прапанавалі расыпісацца, што я яе атрымаў. Я не расыпісваўся, бо кнігі мне не далі, а патлумачылі, што я могу напісаць заяву ў бібліятэку зь візай дырэктара інстытуту, для якіх мэтаў кніга мне патрэбная. Тады, магчыма, змагу ў спэцфондзе чытаць пэўныя разъдзелы. Прыйлізна ў гэты ж час на манаграфію Макміліна быў зроблены даволі крытычны аналіз у спэцыяльнім аддзеле інфармацыі Акадэміі, які ўзначальваў Лявон Яўменаў, тады блізкі да ЦК чалавек. Самае съмешнае, што і публікацыі яўменаўскага аддзела захоўваліся ў спэцфондзе, праўда, зь меншай пазнакай сакрэтнасці. Вось такі, так бы мовіць, двайны прэзэрватыв. Дырэктар Інстытуту мовазнаў-

ства, мой ветранскі зямляк зь вёскі Пецюлёва, Міхail Раманавіч Суднік, зямля яму пухам, быў чалавек уладапаслухмяны, але добры. Паўшчуваў мяне для праформы за сувязь з замежнікамі, паклікаўшы парторга за съведку, ды парадуў быць больш асьцярожным.

Mіхail Раманавіч, як і я, быў чалавек гаваркі. Мы, ветранскія, — усе балбатуны і *vachapory*. Памятаю, ён з захапленнем расказваў, як яшчэ асьпірантам у 1952 годзе чытаў лекцыі паводле кнігі таварыша Сталіна «Марксізм і пытаныні мовазнаўства». Нават для сёньняшняй беларускай прафаганды — сюрреалізм. Асьпіранта Судніка выклікалі ў ЦК КПБ, дзе ў прысутнасці таварыша з КДБ адпаведным чынам праінструктувалі і даручылі чытаць лекцыі ў Беларускай вайсковай акрузе. У самыя вялікія залі Менску звозілі сотнямі вайскоўцаў — шэсцьць лекцый на дзень. Увечары — банкет для вайсковага і партыйнага начальства, дзе і лектару давалі выпіць і закусіць. Сталы накрывалі за кулісамі. Найбольш мяне ўразіла, як Mіхail Раманавіч згадваў, што на адным банкете замест гарэлкі ён выпіў цэлы літар съмтаны. У іншым эпізодзе я ледзь не памёр ад съмеху, слухаючы, як ён чытаў лекцыю перад танкавай дывізіяй у Пячах, што пад Барысавам. На вайсковым стадыёне, безь мікрофона, ня маючы камандзерскага голасу, будучы дырэктар Інстытуту мовазнаўства АН БССР крачай сталінскія думкі на працягу шасці гадзін, пасяля чаго страціў голас, і ноччу паводле ўказання загадчыка ідэалігічнага аддзелу ЦК КПБ найлепшыя дактары рэспублікі адпойвалі асьпіранта Судніка сырадоем і пігулкамі, каб

не сарваць заўтрашняй лекцыі па кнізе правадыра ў вайсковай частцы пад Плешчаніцамі.

На заканчэнне згадаю імя яшчэ аднаго чалавека, які дапамог мне на чарговым зыгзагу ўцёкаў ад абсурднай рэчаіснасці. Гэта быў Алег Сяргеевіч Шырокай, выпускнік Маскоўскага ўніверсytetu, спэцыяліст па антычнасці, які два гады чытаў у менскім ін'язе як гасціявы прафэсар некалькі спэцкурсаў, у тым ліку і па модным тады структуралізме. На ягоныя лекцыі хадзілі лінгвісты, матэматыкі і прадстаўнікі прыкладных дысцыплінаў зь Менску ды іншых гарадоў Беларусі. Выйшла так, што ён стаў кірауніком маёй дыплёмнай працы, якую я паспяхова абараніў на дзяржаўных экзаменах. Выкладаць у інстытуце любімую мною тады гішпанскую мову мне не давялося, бо зноў спрацаваў, як у Багушэвічым вершы, фатальны прынцып «Асадзі назад!». Мае выступы на сходах, спрэчкі на сэмінарах, няўзгодненая інтэрвю, нават публікацыі ў насыщенным друку даліся ў знакі інстытуціям ідэоліягам і ня толькі. Нават мой жартавулівы адказ у навагодній анкеце на пытаныне «Якія вашы пляны працы ў кінэматографе?» (студэнты бачылі мяне ў масоўках у партызанскіх фільмах у ролі немца) быў ідэалігічна патлумачаны. Там я сказаў: «Атрымаць хоць маленкую ролю, але са словамі, бо, як сказала герайнія вядомага фільму, добрае слова і кошцы прыемнае». На пасяджэнні партбюро, калі абліяркоўвалася мая асабістая справа паводле ўсёй сукупнасці грахоў, пасаж пра кошку быў інтэрпрэтаваны як «*упадочнічество и пессімізм*», а другі адказ у той жа анкеце пра выбітную падзею году (я называў палёт амэрыканскага касымічнага ка-

рабля «Апалён-8», што абліяцеў Месяц) кваліфікаваны як захапленыне заходніяй ідэалёгіяй. Большасць апытаных назвалі ў якасці галоўнай пазнакі году нейкі чарговы юбілей, пра які пісалі ўсе газеты.

Тадышні рэктар ін’язу прафэсар Шмыгаў быў, канечне, як усе кіраунікі ВНУ, ідэалягічна чалавекам артадаксальнym, аднак быў даволі ліберальны і прагрэсіўны ў адносінах да навуковых лінгвістычных дасьледаванняў. У 1964 годзе ён прапанаваў прафэсару Шырокаву быць старшынём дзяржжаўнай экзаменацыйнай камісіi. Мая дыплёмная праішла на ўра, тым больш, што яе кірауніком быў сам старшыня камісіi, а вось з гісторыяй КПСС і навуковым камунізмам адбылася асечка. Мяне проста пачалі, што называецца, валіць. Адзначыўшы, што я нібыта слаба асьвятліў асноўныя пытаныні, мне пачалі задаваць дадатковыя. Пачалі пытаць дакладныя даты жыцьця Кляры Цэткін, назну апошняга разъдзелу «Капіталу» Маркса, колькасць гектараў зямлі на душу насельніцтва ў дарэвалюцыйнай Рasei і нават дваццаць два прынцыпы камунізму паводле Энгельса. Алег Сяргеевіч, як далікатны інтэлігент, сядзеў на старшынёўскім месцы і ня мог зразумець, што адбываецца. Выглядала на тое, што мне могуць проста паставіць нездавальннюючу адзнаку. Пасьлья няўдалага адказу камісія зрабіла вялікі перапынак і на закрытым абмеркаванні вырашала мой лёс. Як пазней расказаў мне Алег Сяргеевіч, грамадазнаўцы хацелі паставіць мне двойку і выдаць не дыплём, а толькі даведку пра тое, што я праслухаў пяцігадовы курс лекцыяў. Аднак як старшыня дзяржкамісіi прафэсар Шырокаў дабіўся,

што мне паставілі за навуковы камунізм чацьвёрку і выдалі звычайны дыплём — але не «чырвоны».

Завісла пытаныне з працай. Пасьлья скандалу на дзяржэкзамэне гішпанская катэдра дала задні ход. Маючы яшчэ студэнтам навуковую публікацыі, я плянаваў пайсьці ў завочную асыпрантуру і шукаць працу за межамі альманіматэр. І тут лёс чарговы раз прыслалі мне добрага чалавека — Сяргея Міронавіча Гайдучыка, новага загадчыка катэдры нямецкай фанэтыкі, які ўзяў мяне да сябе. Ён сумеў неяк дамовіцца з рэктаратам і аддзелам кадраў.

Сам Гайдучык быў беспартыйны і стары халасьцяк. Зь цягам часу мы сталі добрымі сябрамі і часта ездзілі на летнік у Зялёнае да нашага калегі Ўладзімера Шатона, рэдкага паліглёта, які паміж іншымі мовамі яшчэ размаўляў на лаціне як на жывой мове. Пазней лёс звёў мяне з Шатонам у Беларускім гуманітарным ліцэі імя Якуба Коласа, дзе ён выкладаў лаціну, а я — нямецкую мову. Мы гулялі з Гайдучыкам у бадміnton, а Шатон камэнтаваў. Сябе ён называў Цэзарам, Сяргея Міронавіча — Каралём Польскім, бо той гадоў да дваццаці пяці жыў пры Польшчы на вуліцы Гранічнай у Берасці, а мяне — Пятратром Вялікім. Як цяпер чую голас «Цэзара»: «*Сэргіюс Рэгулюс Полёніэ импульсат... Пэтрус Магніфікус адвеніт... Статус лякрымазісімус, сэд Рэгулюс Полёніэ карпат інстанцыя эт фацыт парыя кум Пэтро Магніфіко... Рыдыкуля кульпа Пэтры Магніфіцы...*» Гэта прыблізна значыла: «Сэргіюс, Кароль Польскі, дае імклівую падачу... Пётар Вялікі гэтак жа энэргічна адказвае... Сытуацыя ў Караля Польска-

га — хоць плач! Але ён зьбірае ў кулак сваю настойлівасць і даводзіць Пятра Вялікага да поўнага габецкару... Пётар Вялікі прымітыўна спудлаваў...»

Злы фатум і дурны характар

Ін'язаўскі пэрыяд майго жыцьця гэтак жа незвычайна скончыўся, як незвычайна і пачынаўся. Прынялі мяне «як выключэнне» ў студэнты, а з выкладчыцкага корпусу выключылі пасъля пяці гадоў пасъпяховай працы з прычыны «неадпаведнасці займанай пасадзе» з запісам у працоўную кніжку артыкулу 47-В КЗОТ СССР (КЗОТ значыла «Кодекс законов о труде»). Артыкул 47-В меў трывадлівые падпункты: здароўе, кваліфікацыя і ідэалёгія. Здароўе ў мяне было добрае: як член зборнай факультету па лыжах на дзясятцы я выбягаяў з першага разраду. Кваліфікацыя мая была таксама неблагая. Апагеем маёй славы — не пабаюся гэтага слова — была прысутнасць на маіх адкрытых занятках з прымянењнем мэтадаў праграмаванага навучанья ў фармаце навукова-практычнай канферэнцыі (1968 год) самога інжынэра-адмірала, акадэміка АН СССР Акселя Іванавіча Бэрга. У інстытуце ён быў толькі на двух уроках. Калі выбралі маю группу, значыць, выкладчык я быў не найгоршы. А ўпісалі мне ў працоўную кніжку ідэалягічны трэці падпункт, які ператвараў яе, як казалі ў савецкі час, у воўчы білет. Начальнікі аддзелаў кадраў і кіраўнікі ўстановаў глядзелі на ўладальнікаў такіх працоўных кніжак як на ўцекачоў зь лепразорыяў.

Мая чарговая прыгода пачалася з того, што, працуячы на прыёмных экзаменах (быў гэта,

здаецца, 1967 год), я быў пасланы галоўным экзамэнатарам падмяніць на абед выкладчыка німецкай мовы, які прымаў іспыт у групе, дзе было шмат блатных. Пратэкцыянізм тады буяў ва ўсіх ВНУ, як і ў цэлым ва ўсёй савецкай систэме. На ўступных экзаменах усіх пратэжэ можна было ўмоўна падзяліць на тры групы: дзеци і блізкія сваякі выкладчыкаў, съпіс высокага начальнства і выпадковыя. Кіраўніцтва ВНУ давала маўклівую згоду на падтрымку «сваіх»: маўляў, яны будуць добрыя студэнты, дый бедным выкладчыкам будзе пэўная маральна-нравівая кампенсацыя. У асноўным тут ставілі пяцёркі. Па праўдзе сказаць, гэты кантынгент быў добра падрыхтаваны. Съпіс дзяцей высокага начальнства і «патрэбных інстытуту людзей» (напрыклад, дырэктара будтрэсту, які ўзводзіў новы інтэрнат для інстытуту) даваўся экзамэнатору зь безумоўным наказам ставіць «выдатна». У групу з блатнымі ў якасці галоўнага прызначалі пакладзістага, надзейнага, ужо, як правіла, немаладога выкладчыка. З выпадковымі блатнымі экзамэнатарами выкручваўся сам: адным дадаваў съціплы бал, другім ставіў нізкі, калі там, як кажуць, не было жывога месца.

Дык вось прыходжу я ў блатную групу на замену. Выкладчык, што адыхаў на абед, звяртае маю ўвагу на чатыры прозвішчы, якія ўжо атрымалі білеты і рыхтуюцца (адзін зь іх толькі пры мне браў білет), і паказвае тых двух, каго я павінен апытаць першымі, бо яны ўжо даўно сядзяць. Першаму я стаўлю «выдатна», ён выпускнік 24-й менскай спэцшколы, гаворыць бегла, амаль без памылак, да таго ж я ведаю яго як пасъпяховага служачага падрыхтоўчых курсаў, дзе я працаваў пагадзінна. Ад-

казваў гэты першы літаральна хвілін пяць, таму раю наступнаму пачакаць трошкі, калі ёсьць патрэба. Тут расчыняюцца дзъверы, і ў аўдыторыю ўсоўваецца галава, а потым і цела маладога чалавека, як бы цяпер сказаі, каўкаскай зынешнасці, са значком майстра спорту, і безапэляцыйна патрабуе на выхад абітурыенту Аксёнаvu. Малады чалавек, што пры мне цягнуў белет (гэта і быў Аксёнаў), ускокае і памыкаецца на выхад, але я яго затрымліваю і прашу нахабніка са значком майстра спорту зачыніць дзъверы. Мая асыстэнтка, маладая прыгожая выкладчыца з францускага факультэтu (група здае нямецкую мову, але будзе вучыцца на францускім факультэце), тузае мяне за рукаво і шэпча, што абітурыент Аксёнаў — сын міністра ўнутраных спраў Аксёнаvu, які нядайна быў намеснікам старшыні КДБ. Абітурыент Аксёнаў кажа, што ён хоча адказваць зараз жа, бо яго чакаюць. Я раю яму падрыхтаваецца, але ён нахабна сядзе да стала экзаменатарап і патрабуе, каб мы яго слухалі. Я пагаджаюся, але пасылаю асыстэнтку пашукаць выкладчыка, які пайшоў абедаць. Выкладчык затрымліваецца зь невядомых прычынай. Пазней высьвятляецца, што ён забег у стол заказаў, дзе давалі курэй і кілбасу-сэрвэлят, і доўга стаяў у чарзе. Мы з асыстэнткай пачынаем слухаць. У аўдыторыю ўбягае сакратарка прарэктара па навучальнай частцы і суне мне пад нос шматок паперы, дзе напісана: «Аксёнаў — 5». Я кажу: «Вы нам перашкаджаеце працаваць». Абітурыенты, што сядзяць зь белетамі, выдатна разумеюць суітуюцию. Абітурыент Аксёнаў адказвае дрэнна. Я на ўсякі выпадак амаль стэнаграфую памылкі. Па-шчыраму

трэба ставіць двойку. Экзамэн зацягваеца. Зноў адчыняюцца дзъверы, і ў аўдыторыю заходзіць намеснік старшыні прыёмнай камісіі, дацэнт з катэдры мэтодыкі, і гучна, але кансьпіруючыся, кажа на сваёй кастрюбатай ангельскай мове: «*Giv him a fo!*» — ужо патрабуе хаця б чацьвёрку. «Не, — кажу, — ня фо, а сры». I стаўлю тройку.

Як высьветлілася, ня трэба была абітурыенту Аксёнову тая пяцёрка, ён і зь сямнаццацю баламі прайшоў бы як кандыдат у майстры спорту па гімнастыцы, але ж інстытуцкае начальства старалася дагадзіць вышэйшаму. Пасля маёй тройкі выкладчыкаў расейскай мовы прымусілі паправіць сачыненьне з чацьвёркі на пяцёрку, каб зрабіць прыстойных вясімнаццаць балаў.

Увечары ў інтэрнат, дзе я жыў на выкладчыцкім паверсе, прыйшло некалькі падпітых дзецикоў разам з тым майстрам спорту, што заглядаў у аўдыторыю, і ў прысутнасці дзяжурнай па інтэрнаце пачалі мне пагражаць, што я адкажу за тое, што зрэзаў сына шэфа МУС, што за імі стаяць «людзі ў пагонах», і нярайлі мне позна гуляць па вуліцах. Назаўтра я дабіўся прыёму ў рэктара, расказаў пра атмасферу на экзамэні і інцыдэнт у інтэрнаце, сказаў, што буду звязратацца ў міліцыю, што маю сьведак. Рэктар папрасіў мяне на некаторы час выйсці і пачакаць у прыёмнай, потым паклікаў і працягнуў слухаўку, сказаўшы, што на тым канцы проваду бацька абітурыента Аксёнова. Бацька быў ветлівы, амаль выбачаўся, сказаў, што той хуліган-майстар спорту выдае сябе за прыёмнага сына Андрэя Макаёнка і плішчыцца да ягонага сына ў сябры, і, нату-

ральна, сын пра тое заступніцтва яго не прасіў. Раіў мне (але не прасіў) па-даросламу паставіцца да інцыдэнту. Пра пастаўленую мною тройку і ціск на мяне як экзамінатара ня згадваў. Сам факт тэлефоннай размовы пэўным чынам зъмякчыў мой гнеў, і я абяцаў падумаць. Да таго ж рэктар амаль без усялякіх «цітлаў» даў мне зразумець, што ад маіх паводзінаў будзе залежаць вырашэнне майго кватэрнага пытання.

На душы было нядобра. Я адчуваў, што адступаю ад крыштальных прынцыпаў, але калі мая адзінай съведка пагрозаў, дзяжурная па інтэрнаце, сказала мне, што ня пойдзе съведчыць ні ў які суд, я зразумеў, што нічога ў мяне не атрымаецца, і ў міліцыю не звяртаўся. Гісторыя стала вядомая ўсіму інстытуту. Шмат хто падыходзіў і выказваў падтрымку маёй прынцыпавасці на экзамінах. Выкладчыца расейскай мовы, якую прымусілі падвысіць на бал адзнаку за сачыненне, расказвала мне пра сваё прыніжэнне і плакала. Але большасць абыходзіла мяне як неразумнага скандаліста. Паціху ўсё ўляглося, і я працягваў працаваць.

Як я «ўладкаваў» валютчыка ў ін’яз

Прыблізна праз год нячысьцік зноў падрыхтаваў мне пастку, выкарыстаўшы амаль маю зброю. Жыць на 105 рублёў, якія атрымліваў малады выкладчык, было цяжка. Кіляграм доктарскай кілбасы каштаваў 2.20, чаравікі — 30 рублёў. Таму ўсе шукалі які-небудзь дадатковы заробак. Афіцыйна выкладчыкам ня railі займацца рэпэтытарствам з тымі, хто зьбіраўся паступаць у наш інстытут, аднак амаль усе гэтым займаліся. Я ня быў выключэннем. Па-

водле сувораўска-кадэцкай традыцыі сваім трэба аказваць дапамогу, і я выбраў з розных працаваніяў (у мяне было іх дастаткова) адну ня самую выгадную — былога выпускніка МнСВУ, З. Ю., якога, паводле ягоных словаў, камісавалі з вайсковага вучылішча праз захворванье шыйных залозаў. Выглядаў ён, праўда, выдатна. Працаваў фотакарэспандэнтам у дзіцячай газэце «Зор'ка», дзе галоўным рэдактарам была стрыечная сястра Кірыла Мазурава, тадышняга беларускага прэм’ера, і дзякуючы гэтаму быў забясьпечаны дэфіцітнымі фотатаварамі, з чаго, як ён расказваў, меў неблагую капейку.

Плаціў ён мне дакладна, нават вышэй сярэдняга, але ня вельмі шчодра. Жыў ён разам з маці і бабуляй, бацька пакінуў сям’ю і завёў новую. Займаліся мы амаль год, звычайна ў яго дома, бо афішаваць рэпэтытарства было непажадана. Веды былога сувораўца Ю. былі напшмат горшыя, чым колісь мае, дый заданніяў ён амаль ніколі не выконваў, казаў, што яго і так прымуць, як першаразрадніка па бегу на сто мэтраў, дый хадайніцтва ад Мазуравай будзе добрай падтрымкай. Мой вучань часта некуды нечакана зьнікаў зь Менску — казаў, у Маскву па фотатавары. Па ганааре я ездзіў тады да бабулі. За месяц выходзіла 25 рублёў, якраз бабуліна пэнсія. Пішу пра гэта так падрабязна, таму што потым гэтыя факты будуць фігураваць у судовай справе. Прыблізна за паўмесяца да ўступных экзаменаў Ю. сказаў мне, што ён павінен тэрмінова ад’ехаць зь Менску і вернецца толькі к экзамінам, а грошы за ўрокі я змагу атрымаць ад бабулі ці маці. Я сам прац колькі дзён паехаў у ГДР на два тыдні перакладчыкам

з групай настаўнікаў і ў час экзаменаў у Менску ня быў. Вярнуўшыся, патэлефанаваў свайму вучню, каб даведацца пра вынікі экзаменаў. Яго дома не аказалася. Да тэлефону падышла бабуля, сказала, што ўнук паступіў, што па нямецкай мове атрымаў пяцёрку, і прасіла, каб я сам прыехаў па гроши, бо Ю. пасъля экзаменаў адпачывае на поўдні. Я паехаў, забраў свае 25 рублёў, а праз тры дні мяне выклікалі ў КДБ у якасьці съведкі па справе «групы валютных спэкулянтаў», у складзе якой быў і мой вучань З. Ю.

Пазыней я даведаўся (у КДБ мне пра гэта не сказалі), што падчас ператрусу перапужаная бабуля памерла ад сардэчнага прыступу, пасъпейшы сказаць і пра мой візыт за тры дні да гэтага, і пра тое, што *пазычыла* мне 25 рублёў. Можа, думала, што так будзе лепш для ўнука? (Забягаючы наперад, скажу, што і ўнук пасъля датэрміновага вызвалення з турмы загінуў пры незвычайных абставінах: утапіўся якбы ад разрыву сэрца, купаючыся ў Камсамольскім возеры. Ён зьбіраўся ажаніцца з грамадзянкам ФРГ і выехаць у Ізраіль.) Самога Ю. затрымалі ў гэты час недзе на поўдні пры скунцы валюты ў замежных турыстаў. Адбыўся судовы працэс, дзе я выступаў як съведка. Потым у газэце «Знамя юности» зьявіўся велізарны артыкул пра валютчыка з называй «Угол паденія», дзе ў самым канцы паміж іншым цыталася вытрымка з «частнога определенія» суду на адрес інстытуту замежных моваў з упамінаннем маёй персоны. Пісалі, што я займаўся за гроши рэпэтытарствам з грамадзянінам Ю. і акрамя гэтага «пазычыў у бабулі падсуднага 25 рублёў, якія не аддаў нават да дня выкліку ў суд у

якасці съведкі». Праўда, там не згадалі, што бабуля ўжо была мёртвая. Падавалася ўсё так, як бы я за 25 рублёў хабару ўладкаваў валютчыка ў інстытут. Большага абсурду нельга было прыдумаць. У час прыёмных экзаменаў мяне нават не было ў Беларусі. Аўтарам артыкулу быў адказны сакратар «Советской Белоруссии» Міхайлаў. Імя ня памятаю. (Пазыней ён быў памочнікам у прэм'ер-міністра Чыгіра, і мне прыходзілася сутыкацца зь ім як амбасадару.) Праз пэўны час я зразумеў, што ў той інстытуцыйскай справе я стаў хлопчыкам для біцця. Было і хадайніцтва Мазуравай, і заходы інстытуцыйскай катэдры фізкультуры. Залічылі Ю. З. паводле льготнага сыпісу як спартсмена, але інстытуту трэба было захаваць чысьціню мундзіра і «прапрэагаваць». Выйшла добрая нагода пазбавіцца ад неспакойнага выкладчыка. Я нават ня схільны думаць, што КДБ тут неяк асабліва стараўся ці помсціць за інцыдэнт з Аксёнавым.

Тое ж, што адбылося потым у інстытуце, можна, безумоўна, разглядаць як пэўную ідэаліягічную пазнаку часу, парыўнальную з парадкамі ў прэзыдэнцкай Беларусі. Для звалення выкладчыка праз «датэрміновы конкурс па неадпаведнасці» трэба быў дазвол прафсаюзнага сходу ці мясцкаму. Быў пры савецкай уладзе такі лібералізм. Сходу не склікалі, а вырашылі абысьціся мясцкамаўскім ражэннем дазволіць датэрміновае правядзенне конкурсу. Да гонару членаў інстытуцкага мясцкаму трэба сказаць, што амаль палова з іх дэмантравала нязгоду тым, што першы раз не прыйшла на пасяджэнне. Для таго часу гэта быў учынак. Потым, калі ўсіх сабралі пад асабісты подпіс, на пасяджэнні да галасавання не дай-

шло: людзі патрабавалі нейкіх доказаў маёй амаральнасці і ідэялагічнай нясьпеласці, бо мая прафесійная прыдатнасць была бездакорная, у працоўнай кніжцы меў тры падзякі. Сабралі мясцкам трэці раз, на які мяне ўжо не за прасілі, і прынялі рагшэнне прапусьціць мяне праз датэрміновы конкурс. Пасяджэнне адбылося без належнага кворуму: прысутнічала зноў менш за палову съпісавага складу членаў мясцкаму. Потым я хадзіў са скаргай у абкам прафсаюзаў ВНУ, дзе юрист сказаў, што закон парушаны, але ніякі суд маёй справы да разгляду ня прыме, бо я фактычна хачу судзіцца зь дзяржаўнай установай, і да таго ж усякія конкурсы — гэта не прэрагатыва суду і прафсаюзаў.

Люмпэн-праletарскі рамантызм

Самае дзіўнае адбывалася потым. Ніякага конкурсу ніхто не склікаў, бо не было ні доказаў маёй віны, ні нават легітymнага дазволу прафсаюзаў. Я заставаўся дэ-юре выкладчыкам, атрымліваў зарплату, але месяцы два мяне ня ставілі ў расклад і пасылалі ад аднаго начальніка да другога. Чакалі, што я добраахвотна пакіну інстытут. Слухаючы бясконцыя спачуваньні сяброў і накручваючы сябе эмацыйна, я зацяўся і напісаў эпістолярны шэдэўр на імя галоўнага рэдактара маскоўскай газеты «Ізвестия», красамоўна цытуючы ў лісце вытрымкі з развагаў героя «антысавецкага» раману Дудзінцева «Не хлебом единым» і робячы пэўныя экстрапаліяцыі ды абагульненіні на беларускай глебе.

Газета «Ізвестия» мела тады пэўны лібэ-

ральны імідж. Народ зачытваўся кранальнымі нарысамі Тацяны Тэс, дзе заўсёды перамагалі дабро і справядлівасць. Яна вяла не калёнку, а цэлую старонку, прысьвечаную сустрэчам з аўтарамі проблемных допісаў у рэдакцыю. Фантазія малівала маю сустрэчу з Тэс і вялікі «падвал» на чацвёртай старонцы газэты, дзе будуць апісаныя непрыгожыя ўчынкі адміністрацыі ін’язу і мае пакуты, пакуты старазапаветнага Ёва і Робін Гуда. Прачакаўшы зь месяц, я патэлефанаваў у Маскву на Пушкінскую плошчу, дзе месцілася рэдакцыя аддзелу лістоў. Паведамілі, што мой ліст накіраваны прыблізна тыдзень таму ў карэспандэнцкі пункт у Менску. Уласным карэспандэнтам газеты па Беларусі быў тады таварыш Матукоўскі, вядомы драматург і журналіст. Пішу «таварыш», таму што ён вёў сябе вельмі па-партынаму і на нашай першай сустрэчы, якой я дабіўся не адразу, абураўся майм «крытыканствам» адносна фармалізму ў выкладаныні грамадзкіх навукаў, пра што я таксама пісаў у лісце. На другую сустрэчу ён запрасіў мяне ў свою кватэру на Бранявы завулак і быў больш прыязны, нават гарбату прапанаваў. Падобна, гэта было нешта наўшталт службовага кабінету ў кватэры, бо выглядаў пакой трохі па-спартанску.

Матукоўскі паведаміў мне, што наводзіў даведкі па маёй справе, але нічога пісаць ня будзе, бо тут толькі канфлікт характараў, а сацыяльна значнага нічога няма. Як чалавек, які мае досьвед у падобных спраўах, ён раіў мне ня так хваравіта рэагаваць на так званую сацыяльную няроўнасць і менш крытыковаць кіраўніцтва, а больш моўчкі працаваць і дабівацца вынікаў. Ён абяцаў сустрэцца з рэктарам, калі

той вернеца з сэсіі ААН у Нью-Ёрку, а пакуль раіў спакойна пагаварыць з праектарам: той нібыта абяцаў паставіць мяне ў расклад, але на ўмовах пагадзінай аплаты. Вынікі такога пасярэдніцтва прэсы мяне не задавальнялі, і я ў тым жа зацятym стане скіраваў свае ступакі са спартанскага кабінету ў раскошную вітальню з паркетнай падлогай...

Калі я залазіў у рукавы майго дэмізэзоннага плашча, позірк спыніўся на дзъвюх дыхтоўных паліцах у вітальні, што быў прыматаўаныя на съценах зьлева і справа. На правай стаялі дзъве аднолькавыя новыя «Сыпідолы»* і адна старога выпуску, а на левай — некалькі зімовых шапак з натуральнага футра. І тут ува мне загаварыў лумпэн-практтар, які спаліў апошні мост магчымага плённага контакту з таварышам Матукоўскім... У майм наструненым вобразным уяўленыні паўсталі відзецы мардатых партыйцаў у футравых шапках, і мяне прабіла клясавай маланкай. Непрыстойна, як апошні лумпэн, я сказаў усё, што накіпела на душы. Матукоўскага я, натуральна, абрэзіў, паказаўшы на ягоныя «Сыпідолы» і футравыя шапкі і сказаўшы, што ён ня можа адрозніць сацыяльна значнага ад выпадковага, бо ў яго вочы заплылі тлушчам, таму што корміцца ён з того ж тлустага партыйнага карыта... Я параіў яму схадзіць у магазін галаўных убораў і паглядзець, як людзі душацца ў чэргах па заячым шапкам і пішуць на далонях хімічным алоўкам, як у канцлягеры, нумар чаргі...

* Папулярны прымач Рыскага радыёзаводу з расцягнутым кароткім дыяпазонам, на якім можна было слухаць замежныя станцыі.

Пасьля гэтага таварыш Матукоўскі, пэўна, не хадзіў да нашага рэктара, каб паспрыяць майму лёсу. А можа, дзе і пасьпеў сказаць пра маё хуліганства?

З таго часу на дублёнкі і футравыя шапкі ў мяне ўстойлівая клясавая алергія. Апагей своеасаблівага алегарычнага камізму з партыйнымі дублёнкамі і пыжыкавымі шапкамі я перажыў пазней, на пачатку сямідзясятых. Спачатку ў Менску ў Доме кіно, а потым у Драздах, на партыйных дачах, падчас фэстывалю німецкага кіно я перакладаў, чаргуючыся з маскоўскім перакладчыкам, з мантажнага ліста фільм рэжысэра Эрвіна Штранкі «Zum Beispiel Josef» («Напрыклад, Ёзэф») вытворчасці гэдээраўскай студыі DEFA. Фільм не ішоў у адкрытым паказе, бо меў шмат брутальных і эратычных сцэнаў.

На закрытым паказе ў Драздах, дзе сабралася залатая моладзь беларускай партыйнай эліты, уся заля была апранутая ў дублёнкі і футравыя шапкі, хаця на дварэ стаялі толькі першыя лёгкія маразы. На гэтым вечары як прадстаўнік Саюзу кінематографістаў ГДР прысутнічаў вядомы рэжысэр Конрад Вольф, малодшы брат Маркуса Вольфа, вядомага шэфа зньешній выведкі штазі, ён жа — малодшы сын вядомага драматурга-антыфашиста Фрыдрыха Вольфа, і актрыса — выканаўца галоўнай жаночай ролі. Рэжысэр Вольф прыйшоў на сустрэчу трошкі пад градусам, а падчас паказу фільму, відаць, яшчэ прыняў каліва, таму, калі запалі святло і ён выйшаў да мікрофона разам з выканаўцай галоўнай ролі, то паводзіў сябе, мякка кажучы, абсолютна нязмушана. Абвёўшы залю ў дублёнках і футравых шапках шэльмаўскім

поглядам, ён як бы ў якасьці сяброўскага прывітаньня з шырокай усъмешкай зъдзіўлена-га чалавека запытаўся: «*Warum sind Sie alle uniformiert? Sind Sie Offiziere?*» Я звычайна рэагую імгненна пры такіх перакладах, і ўсё, што гавораць замежнікі, агучваю без эмоцыяў, як робат. А тут раптам спрацаваў нейкі ўнутраны цэнзар: не хацелася ўносіць дыскамфорт у залю (я раўняўся на сваю мэнтальнасць), і я дыпляматычна закашляўся. Гэр Вольф паляпаў мяне па съпіне і зь лёгкім акцэнтам сказаў тое самае па-расейску, згадаўшы яшчэ свайго брата і надвор’е: «Чаму вы ўсе ў аднолькавай форме? Вы афіцэры? Мой брат Маркус — таксама афіцэр, важны афіцэр... На дварэ зусім ѡёпла. Трэба грэцца чаем... Ха-ха-ха...» Зала дружна, я б сказаў, на нямецкі манер, загагатала — памойму, без усялякага пачуцьця няёмкасці, а наадварот, з карпаратыўным гонарам — мы тут такія, ха-ха-ха, усе свае, ха-ха-ха!

Пераступаючы чарговы рубікон

Назаўтра я пайшоў у аддзел кадраў забраць працоўную кніжку і з асалодай ablaijaў начальніка. Як сказаў наш беларускі клясык, хоць раз, ды добра агрызнуўся! (І гэта — частка майго беларускага шыбалету, што набліжаецца да расейскага «авось»: не дабіўшыся перамогі, хляпнуць дззвярыма і пайсьці, пакінуўшы далейшыя складанасці на будучыню. Ат, неяк будзе. Съвет не бяз добрых людзей.) Забіраючы кніжку, я нават не паглядзеў, што мне там напісаў начальнік аддзелу кадраў, адстаўнік-съмершавец з братнім украінскім прозвішчам Андрушчанка. Акуратнен্কімі

літарамі і пяром з націскам, фіялетавым чарнілам, упісаў ён мне той славуты артыкул 47-В КЗОТ СССР. На мотавелазаводзе, куды я пайшоў пазней працаўшы перакладчыкам, а потым інжынэрам-патэнтазнаўцам, калі вучыўся ў завочным Маскоўскім інстытуце патэнтазнаўства, на гэты запіс начальнік аддзелу кадраў, адстаўны палкоўнік з расейскім прозвішчам Палканаў асаблівай увагі не звярнуў, толькі ѿпіяла па-вайсковаму сказаў: «Хер с тобой, работай!» Тоё ж было і ў Акадэміі навук, і ў пэдынстытуце. Там начальнікі, праўда, не мацярыліся. Потым прыйшла перабудова і першыя хвалі Адраджэння, і мой чорны артыкул нават трошкі забранзавеў.

Калі я ўжо быў дэпутатам Вярхоўнага Савету і старшынём камісіі замежных справаў, а потым і амбасадарам, дапытлівия журналісты, што дакопваліся да драбніцаў біяграфіі інтэрвіяваных, часам былі схільныя стэрэатыпна трактаваць некаторыя старонкі маёй біяграфіі як вынікі дысыдэнцтва. Гэта слушна толькі ў той меры, што перадумовы некаторых падзеяў былі закладзеныя ў тадышній ідэалягічнай систэме. Нічога па-грамадзку значнага я не рабіў. Я проста быў рамантыкам з задзірыстымі харектарам, які меў ад прыроды пэўныя здольнасці, але з гледзішча здаровага сэнсу рабіў часта дурны выбор — калі-небудзь, як я ўжо казаў, нават зь люмпэн-празлётарскім акцэнтам. Напрыклад, гэтага нядобрага запісу ў працоўную кніжку я мог бы пазьбегнуць, калі б напісаў заяву пра звальненне паводле ўласнага жаданьня, чаго ад мяне адміністрацыя ін’язу, падобна, чакала месяцы два з паловай, калі плаціла мне заробак нізавошта, наставя-

чы ў расклад маіх урокаў. Я ніколі ня быў паспраўднаму лідэрам. Я проста дзейнічаў паводле свайго разуменя прыстойнасці, часьцей адзін. Часам да некага далучаўся, калі нельга было не далучацца. Сорамна быць зь некім у хаўрусе, калі той нехта гаворыць глупства. Рабіць публічна абагульненіні, заклікаць, выказвацца безапэляцыйна па ўсіх проблемах — для гэтага трэба мець спэцыфічны харктаў і талент.

Перакладчыцкія ўніверситеты

Першы перакладчык, убачаны зблізу. — Прагматычныя крокі ў прафесію. — Веды, здабытыя праз параўнаньне. — Новае пра Леніна з вуснаў замежніка. — Політэхнічныя і эканамічныя адкрыцьці. — Такі розны КДБ. — Экзыстэнцыянае прывыканьне і маральныя спакусы. — Рэлігійны дапушчальнасць у часавым фармаце. — Новыя твары і памятныя сустрэчы: Альсьмік, Машэраў, Забораў, Кацкурэвіч, Быкаў, Бядуля, Стараўойтаў. — Ляўдацыё перакладчыцкай прафесіі і ўсходнеславянскай культуры.

Першы жывы перакладчык

Першага жывога перакладчыка я ўбачыў у раннім дзяцінстве. Гэта быў аўстрыяк з трохі съмешным для нас прозвішчам Пут. Мы, праўда, не гаварылі «перакладчык», а па-ветранска-вушацку — «*pírawochak*». Гэтае слова ўваходзіла ў наш дзіцячы ваенны слоўнікавы запас, як «немцы», «акопы», «калючы дрот», «самалёт», «парцізаны», «фітфебіль», «аўчарка», «снарад», «гільзы» і гэтак далей. Як немцы адступілі, з братам Толікам мы нават малевалі крэйдай на пакінутай немцамі бляшанай вараўні бытавы сюжэт: «*Фітфебіль пілку курыць, а піравоччак яблак есь*». Гэта на нашай гаворцы. Твару перакладчыка я ня памятаю. Памятаю толькі акуляры, шнэр на левай шчапце і акуратненькае брушка, як капшучок. Гэр Пут быў добры, даваў нам жуйкі, цукеркі, але калі-небудзь мог і *ўпсюрыць* па лытках то-

ненькім прутком, які звычайна меў пры сабе. Аднак мы яго не баяліся. Жанчынам, якія чысьцілі немцам на кухні бульбу, ён паказваў фота сваёй сям’і: «*Матка — прыма, дочка — прыма!*» Так запомнілі жанчыны і так пераказвалі. Перад адступленнем ён атрымаў вестку, што сям’я загінула ад бомбаў пад Венай, пла-каў п’яны і гаварыў жанчынам: «*Амэрыканэр нібэлюнгэнвэркэ бум-бум-бум, і мая фамілія капут*». (Пад Венай месцілася некалькі танковых заводаў з рамантычнай назвай *Nibelungen-Werke*.)

Зъ дзяцінства перакладчык уяўляўся мне нейкім незвычайнім чалавекам, як бы зь іншага сьвету: як гэта можна разумець тое, што *гяр-гечуць* немцы, і потым казаць гэта па-нашаму, ды яшчэ зь нейкім «*нянаськім*» вымаўленнем і словамі? Гэта здавалася мне дзівам. Пазней я даведаўся, што слова «гермэнэўтыка» са старжытнагрэцкай мовы, значыць «*тлумаченне*», і прафесія сапраўднага перакладчыка набыла ў маім усپрыманьні найвышэйшы рэйтинг сярод гуманітарных дысцыплінаў.

Крокі ў прафесію

Мне страшэнна падабалася ў сувораўскай вучэльні гуляць у перакладчыка на ўроках нямецкай мовы. Асабліва было цікава, калі перакладчык прыносиў на заняткі арыгінальныя нямецкія карты, салдацкія кніжкі, апісаныне зброі, схемы. «Яфрэйтар, што значаць гэтая трох крыжыкі на правым беразе ракі?» — чыніў я суворы допыт «*палоннаму немцу*», паказваючы на пажоўклай трафейнай нямецкай карце адпаведнае месца. Паступова пацешныя заняткі перарацьлі ў нешта сур’ёзнае.

Сапраўдная практика пачалася ў мяне ўжо ў канцы другога курсу ін’язу. Пісьмова мы практикаваліся, перакладаючы «тысячы» студэнтам менскіх тэхнічных ВНУ. Найбольш цяжкімі лічыліся пераклады тэкстаў зь нямецкіх арыгінальных тэхнічных часопісаў. Адпаведныя былі і ганарапы. Пасля грашовай рэформы 1961 году адзін папяровы рубель быў прыблізна такога памеру, як цяперашнія дзесяць рублёў РБ. Каштарыс тэхнічнага перакладу тады мы складалі так: кошт перакладу раўняеца колькасці папяровых рублёў, якія зъмесціцца на агульной плошчы перакладу. Такім чынам за адну старонку часопіснага тэхнічнага тэксту з улікам прабелаў і лякунаў можна было зарабіць рублёў пятнаццаць, што раўнялася кошту пяці кіляграмаў добрай каўбасы або пяці пляшак шампанскага. Перакладаючы ўрыўкамі, з адной старонкай спраўляліся за два-тры дні. Пры гэтым у нас складалася нешта накшталт сярэднявечнага цеху ці карпаратыўнага прафсаюзу. Цэны трymаліся цвёрдыя, былі «майстры» і «чарвякі». Працавалі брыгадным мэтадам. «Чарвяк» загадзя выпісваў са слоўнікаў значэнні тэхнічных тэрмінаў, а майстар фармуляваў сказы. Тэхнары, насы контрагенты, таксама калектывуна зьбіралі грошы на разылк. Гэта быў наш першы досьвед рынковых адносінаў і працоўнай салідарнасці, якая спрыяла ўсьведамленню ўласнай прафесійнай годнасці.

Праца вусным перакладчыкам з замежнікамі, акрамя пэўнага заробку і пашырэння лінгвістычных ведаў, давала нешта больше — знаёмства зь іншай мэнтальнасцю, мастацкай і палітычнай культурай, ладам жыцьця. Спэ-

цыфіка перакладчыцкай дзейнасці давала магчымасць парабоўноўваць, аналізаць, самому чытаць замежныя першакрыніцы, а не спажываць стэрэлізаваную партыйнымі талмачамі кашу, запханую ў ідэалягічныя прэзэрватывы, і натуральна штурхала ў ціхае дысыдэнцтва. Зусім маладым я пачаў разумець, што жывём мы ў двух вымярэннях — у прыдуманым «імі» і ў рэальнym жыцці. Яны — гэта дзяржава зь ейнымі мардатымі, ружовашчокімі і каструбаватамоўнымі паслугачамі, а мы — гэта такія, як я.

Самапазнаньне праз чужы досьвед

Праца з грамадзянамі ГДР з гледзішча ідэалёгіі была нескладаная. Будучы дысцыплінаванымі бюргерамі і маючы генэтычна-гістарычную схільнасць паважаць кожную ўладу, немцы з Усходу рэдка калі прымушалі перакладчыка хвалявацца: усё бачанае хвалілі, выконваючы ўстаноўку Сацыялістычнай адзінай партыі Германіі — «Пераймаць досьвед СССР!». Такія расцяжкі віселі тады ў ГДР паўсяодна. З заходнікамі было значна цяжэй. Памятаю, раніні летам 1962 году давялося працаца з групай журналістаў з ФРГ на сэмінары зь вельмі ідэалягічнай назвай «СССР будзе камунізм», які праходзіў у Таварыстве дружбы з замежнымі краінамі, што на вуліцы Захараўа ў Менску, побач з ін'язам. У той час КПСС прадэкліравала вуснамі Хрушчова лёзунг: «Цяперашнje пакаленъне савецкіх людзей будзе жыць пры камунізме». Акурат плякат з такім тэкстам аздабляў уваход у будынак таварыства.

Канфузы і адкрыцьці пачаліся адразу пасля ўступнага слова сакратара ЦК камсамолу БССР (канфэрэнцыя была моладзевая). Мой падапечны журналіст — дарэчы, з даволі левымі поглядамі, правых журналістаў не запрашалі — захацеў высьветліць, што значыць выраз «людэі працы». У той час (у Беларусі яшчэ і цяпер) КПСС какетнічала з рабочай клясай, «людей труда» супрацьпастаўляючы «прослойке трудячайся интеллигенции». Лёзунг дыктатуры пралетарыяту тады яшчэ ня быў занесены канчатковая ў разрад палітычных рэліктаў. «А што, мая праца ня ёсьць працай? А што, доктар ці цырульнік не працуюць?» — пытаўся журналіст. Потым падчас круглага стала выступаў малады кінарэжысэр з «Беларусьфільму», які, распавядаючы пра ролю кіно ў фармаванні камуністычнага съветапогляду, пэўна, каб прадэманстраваць сваю эрудыцыю, спаслаўся на перапіску Леніна зь нямецкай сацыял-дэмакраткай Клярай Цэткін і працытаваў вядомае ўсім савецкім людзям выказваныне правадыра рэвалюцыі пра тое, што мастацтва належыць народу, і яно павінна быць зразумелае народу, той жа журналіст страшэнна абурыўся і дазволіў сабе пасаж, які ператварыўся ў доўгі выступ. Я тады ўпершыню пачуў (ад замежніка!), што Ленін называў інтэлігенцыю «гаўном», аднак датычна перапіскі Леніна і Цэткін малады журналіст-зануда распавёў нам, анямелым ад сэнсацыі, што гэты крылаты ленінскі выраз пра «зразумелае мастацтва» ёсьць памылковым перакладам ліста Леніна 1922 году, які ён пісаў па-нямецку, і што ў савецкім ідэалягічным лёзунгу няслушна перакладзена пасіўная дзеяслоўная канструкцыя.

У поўным арыгінале было: «Мастацтва належыць народу... Народу трэба сапраўднае мастацтва, а ня *«panem et circenses»** ... Народ павінен любіць і разумець мастацтва... Яно павінна будзіць у ім мастака і падымаць да высокіх пачуцьцяў...» Пазней я спраўдзіў цытату. Журналіст казаў чистую праўду.

Ленін як громаадвод

Зраблю чарговае адступленыне ад канвы ўспамінаў. Гэты выпадак вельмі глубока ўзрушыў мяне. Падчас першых гадоў хрушчоўскай адлігі мы ўсе прагнулі «ленінскай праўды». У самвыдаце хадзілі неапубліканыя ленінскія лісты да Сталіна, якія пазней зьявіліся ў асобным томе. Нават такія паўдышысідэнты-шасцідзесятнікі, як Еўтушэнка і Вазънясенскі, на паэтычных вечарах, што зьбіралі сотні слухачоў, спавядаліся ў любові да Леніна. На паэтычным вечары ў нашай менскай філіярмоніі Андрэй Вазънясенскі з рыфмаваным прыдыханьнем патрабаваў святых адносінаў да Леніна-праведніка: *«Уберите Ленина с денег, так цена его велика!»* Ва ўяўным паэтычным дыялёгу з Сяргеем Ясеніным у тым жа будынку Яўген Еўтушэнка скрушила заўважаў: *«Что сволочей хватает — не беда. Нет Ленина — вот это очень тяжко...»*

Захапленыне Леніным паступова праходзіла, аднак і гадоў праз дваццаць, напрыканцы восьмідзесятых, каб нешта проблемнае апублікаваць у дзяржаўнай прэсе, даводзілася вы-

* Хлеба і відовішчаў! — патрабавальны крык рымскага плебесу эпохі імператарскай улады.

карыстоўваць ленінскія цытаты як громаадвод. Дастаткова згадаць дыскусіі ў «Літаратуры і мастацтве», калі галоўным рэдактарам быў Анатоль Вярцінскі. Публікацыі пра мову, нацыянальную гісторыю, школу нярэдка падмачоўваліся спасылкамі на аўтарытэт правадыра, інакш шмат чаго людзі б не прачыталі і не даведаліся. Гэта было разумна. Каб абараніць дысэртацыю, у сьпісе літаратуры пад першымі нумарамі трэба было абавязкова мець некалькі пазыцый з клясыкаў марксізму-ленінізму, нават калі на іх не рабілася спасылак. Мне цяпер съмешна чытаць піліпікі нашых маладых патрыётаў-дэмакратаў, якія абураюцца падобнымі канфармізмамі папярэднікаў. Калі б не было разумных кампрамісаў, мы б ня мелі такіх вучоных-дасьледчыкаў, як Грыцкевіч, Конан, Мальдзіс, Біч, Ліс, Рагойша, Сыцяпан Хусейнавіч Александровіч... Ня маючы акадэмічнай ступені, цяжка было надрукавацца, выступіць на тэлебачаныні, атрымаць лекцыйны курс. Цікава, ад каго б тады студэнты пакаленія Сяргея Дубаўца пачулі б нешта нетрадыцыйнае пра Купалу, калі б, напрыклад, не было Алега Лойкі, які таксама вымушаны быў цытаваць клясыкаў марксізму-ленінізму? Людзі разумна рабілі магчымае ў той сыштэме, і зьмест іхнай творчасці паступова мяняўся разам з часам. Вельмі савецкая брашура Анатоля Грыцкевіча пра Слуцак, напісаная гадоў трыццаць таму, не зацімняе ягоных выдатных публікацыяў апошніх гадоў пра Слуцкі збройны чын...

Тэхніка і палітыка

Праца з замежнымі тэхнічнымі спэцыялістамі спрыяла фармаванью крытычнага погляду на нашу эканамічную сыштэму. Згадваю адзін надзвычай красамоўны эпізод сваёй перакладчыцкай працы ў рэспубліканскім аб'яднанні «Аргтэхбуд», якое мела офіс у цэнтры Менску і так званую тэхнічную пляцоўку ў прымысловай зоне Партызанскаага раёну сталіцы. Аб'яднанне купіла ў канцы лета ў ФРГ спэцыяльны кран з помпай для падачы бетону на вялікую вышыню для будаўнічых работ. Нямецкія спэцыялісты з фірмы правялі пробнае бэтанаванье сваім прывезеным бетонам у прысутнасці заказчыка і, пакінуўшы ўсе інструкцыі для эксплюатацыі, паехалі дадому. Нашы менскія будаўнікі папрацавалі самі, выкарыстаўшы нізкаякасны бетон, не прымалі рукавоў, не зылілі рэшткаў бетону і вады зь ёмістасцяй і пакінулі спаруду стаяць усю восень і зіму на дварэ, а вясною накіравалі фірме рэкламацыйную прэтэнзію, што кран не працуе. Праз тыдзень сваім ходам на аўтамабілі «Фольксваген-жук» з інструментам прыехаў тэхнік-рамонтнік, малады чалавек гадоў дваццаці пяці. Да крану яго адразу не дапусцілі, а на першую «афіцыйную» сустрэчу зь ім прыйшлі начальнік будтрэсту, галоўны інжынэр і яшчэ з паўтузіна спэцыялістаў з тэхнагляду, аддзелу імпарту і збыту і гэтак далей. Нямецкі тэхнік зьдзівіўся вялікай колькасці прысутных і папрасіў, каб яму хутчэй паказалі дэфектны кран. Высыветлілася, што акрамя банальнага закупорванья рукавоў і лопнутага ад марозу сэгменту помпы, запоўненай вадою, ёсьць яшчэ адзін вельмі савецкі дэфект — у камплекце

электракіраваньня нехта скраў дэльве важныя дэталі. Спадзеочыся ўсё ж замацавацца на беларускім рынку, фірма праз два дні (!) прыслала «Люфтганзай» новы сэгмент помпы (бясплатна!) і дэталі на замену скрадзеных — за плату, бо сама атрымлівала іх па кааперацыі з Даніі за немалыя гроши. Потым, пакуль беларускія спэцыялісты адкалупвалі ды вымывалі рэшткі бетону з рукавоў, немца шчодра пайлі гарэлкай. Ён, абрусеўшы за гэтыя дні, нават на тэхпляцоўку прыяжджаў п'яны на сваім «Жуку» і ўсё дзівіўся: «Адзін працуе, а дзесяць глядзяць!»

Дзякуючы перакладам я атрымаў самавукам пэўную політэхнічную адукацию. Дзе толькі ні прыходзілася працеваць у вольны ад работы час! Калі-небудзь высокое начальства з адпаведных установаў дабівалася майго вызвалення ад працы. Розныя міністэрствы і ведамствы, мас-такі, літаратары, Інстытут цепла- і масаабмену, НДІ расылінаводства, НДІ бульбаводства, ЦСУ, аўтазавод, трактарны, Таварыства дружбы, «Беларусьфільм», перадавыя калгасы і саўгасы, Палац спорту, электратэхнічны завод імя Казлова, радыё і тэлебачанье, Савет эканамічнай узаемадапамогі, Гандлёвая палата, ВНУ і нават ЦК КПБ... Прыйходзілася перакладаць пасълядоўна і сынхронна і рабіць пісьмовыя пераклады.

КДБ як частка прыроднага асяродку

У чытача можа ўзынікнуць пытаньне: як гэта чалавек, які меў рэпутацыю ня вельмі ідэялігічна надзейнага, мог так свободна працеваць у савецкі час з замежнікамі? Нешта тут падазроне... Быў жа тут усюды прысутны КДБ.

Пра КДБ я чую з маленства: з расповедаў маці

пра «добраахвотную» вярбоўку разам з бацькам да чалданаў, пра зыніклых бацькавых братоў, з успамінаў цёткі Анэты, як іх везылі ўсёй сям'ёй эшалёнам амаль месяц з прыпынкамі разам з прыбалтамі з Палацку да станцыі Тэн-Тэк у Талды-Курганскай вобласці, як перамерла амаль палова «кантынгенту», як іх выкулілі з грузавікоў у Галодным стэпе і загадалі рыць зямлянкі... Потым КДБ быў усё жыцьцё побач са мной, як зьява прыроды, як электрычны ток у правадах. Са ста трох выпускнікоў нашай 3-й роты (выпуск 1959 году) сама меней чалавек дваццаць звязалі свой лёс са спэцслужбамі. Адзін даслужыўся да пасады абласнога начальніка тут у Беларусі, ведаю аднаго Героя Савецкага Саюзу, які атабарыўся паслья пэнсіі ў Маскве. З выпуску 1964 году ін'язу з розных факультэтаў згадваю чалавек дзесяць, якія сталі афіцэрамі і служылі на Кубе, у Анголе, Эгіпце, Нямеччыне. Толькі з маіх ін'язаўскіх студэнтаў дакладна ведаю шасцьцярых з гэтай службы, якія ўжо на пэнсіі і пасльяхова працуяць у службах аховы і бізнесе. Эпізадычна прыходзіцца сустракацца і са старэйшымі, і з маладзейшымі, гутарыць, калі-небудзь з выпіўкай і даволі доўга. Адзін расказваў, што ў 1978 годзе браў удзел у групе баявой падтрымкі пры штурме палацу аўганскаага прэзыдэнта Аміна, мае баявы орден. Другі апавяддаў, як брыдка бывае часам выконваць неканстытуцыйныя даручэнні, але ж ёсьць сям'я...

У адрозненіне, напрыклад, ад ФРГ, дзе ў войску і спэцслужбах чалавек можа адмовіцца выконваць загад, калі лічыць яго супрацьзаконным, і абскардзіць яго ў судзе, нашыя людзі ў пагонах такога права ня маюць. Працуночы

перакладчыкам, будучы старшынём камісіі замежных справаў у Вярхоўным Савеце 12-га склікання, потым амбасадарам, прыйшлося сустрэцца зь дзясяткамі прадстаўнікоў гэтай службы, а са старшынём КДБ Эдуардам Шыркоўскім даводзілася на працягу двух з паловай гадоў прафэсійна супрацоўніцаць у зынешненеканамічнай галіне. Тут, натуральна, ня раз паўставалі пытаныні этычнага кшталту: як не пераступіць мяжу прыстойнасці, бо спэцыфіка гэтай працы, як і дзейнасці той жа міліцыі, судоў ці ОБХСС, часта патрабуе пэўнай сакрэтнасці. А дзе сакрэтнасць, ды яшчэ цяжка кантролюваная — там і спакуса грэхападзеньня для слабога чалавека: адчуць сябе абароненым, асабліва абароненным, адпомсцік крыўдзіцелю, разбагацець.

Экзыстэнцыйна гледзячы...

У постсавецкім грамадзстве ў масавай сувядомасці даволі аднабокае ўяўленыне пра спэцслужбы: дамінуюць стэрэатыпы пра палітычны вышук і сталінскія рэпрэсіі. Я не хачу гаварыць банальных рэчаў пра гнюснасць палітычных правакацыяў тады і сёньня ў нашай прэзыдэнцкай рэспубліцы. Яны аднолькавыя пры ўсіх дыктатарскіх рэжымах. Аднак перш чым перайсці да ўласных уражаньняў, звязаныя з увагу чытача на адну важную акалічнасць.

Пачынаючы яшчэ з часу Расейскай імперыі і да сёньняшніх дзён, на нашых землях дзяржаўная машина не стварае съветлым галовам аптымальных умоваў для кар'еры, і ў спэцслужбы, ня лічачы хіба палітычнага вышуку, ішлі і цдуць разумныя, амбітныя асобы. Асабліва гэта тычыцца тых, хто апынуўся ў систэ-

ме, маючы іншую базавую адукцыю. Будучы амбасадарам у ФРГ, зь літаратуры і з гутараў з дасьвядчанымі людзьмі я фрагмэнтарна пазна- ёміўся зь дзеянасцю структураў, што займа- юцца аховай Канстытуцыі і дзяржаўнай бясь- пекай. Функцыянальна падабенства вялікае нават з КДБ часу СССР. Толькі з гледзішча мэн- тальнасці супрацоўнікаў і месца саміх служ- баў у ярархіі нацыянальных каштоўнасцяў — розыніца вялікая. У Нямеччыне ў супрацоўнікі спэцслужбаў не імкнуцца самыя таленавітыя. Там для разумнага і працавітага чалавека ёсьць магчымасць добра ўладкавацца ў цывільным жыцьці, напрыклад, празь бізнес. Маладая ня- мецкая эліта не глядзіць на федэральную і зынешнюю выведку або на ведамства аховы Канстытуцыі як на Алімп, яна шукае месца ў систэме мэнеджарства і высокіх тэхналёгіяў, у тым ліку ў ЗША, без патрыятычных пакутаў. У нас у КДБ — і тады і цяпер — адносны пра- цэнт тых, хто хоча стаць сапраўднай элітай і становіцца ёй, значна вышэйшы, чым на Заха- дзе. Нашыя ціхія хлопцы ня толькі самі ловяць шанец, але і разъмяркоўваюць шанцы, нават ужо пайшоўшы на пэнсію. У краіне, дзе ўсё функцыянуе ня лепшым чынам, КДБ звычай- на працуе лепш, чым уся дзяржаўная систэма. Разъмяркоўваючы шанцы, спэцслужба раздае і пэўныя порцыі страху, што для функцыяна- ванья аўтарытарнай дзяржавы проста неаб- ходна. Ведаю гэта па тых выпускніках ін'язу, таксама і маіх студэнтах, якія пайшлі ў КДБ і раз-пораз выплываюць на паверхню ў фармаце грамадzkіх кампаніяў, якія кантралюе дзяржа- ва. Ня ведаю, якой якасці рэкруты працуюць цяпер у гэтай нішы. Мяркуючы па выніках, тут

стала больш прафэсіяналізму і цынізму... Аддзелы спэцслужбаў могуць перакрыжоўвацца і абменьвацца інфармацыяй, аднак шараго- выя грамадзяне, якія ўскосна сутыкаюцца па- водле харектару сваёй працы з супрацоўнікамі гэтага ведамства, кожны раз самі робяць выбар, як паводзіць сябе ў кожным конкретным вы- падку.

Вось Уладзімер Арлоў мае рэдкую крыш- тальную рэпутацыю беларускага дысыдэнта і паводле свайго сумлення дазваляе сабе ў кнізе «Імёны свабоды» называць прозвішчы тых, хто даносіў; Алесь Емяльянаў (зямля яму пухам!) аднойчы публічна расказаў, што яму спэц- службы прапаноўвалі супрацоўніцтва; нехта ня проста добрахвотна, але з карыслівых мэтаў пісаў у «органы» няпраўду пра некага; нехта «мэтазгодна» прамаўчаў або нават «як трэба» прагаласаваў на сходзе, калі ягонага калегу выганалялі з працы; нехта пракаўтнуў сваю крыўду і працягваў хадзіць на службу, калі трэ- ба было бегма бегчы або вешацца, каб не за- пляміцца нават сваёй прысутнасцю ў пэўным месцы; нехта яшчэ зрабіў нешта; а нехта не зрабіў нечага... Колькі лёсаў, столькі тыпа- лёгіяў амаральнасці — большай, меншай. Та- талітарная машина прывязала ўсіх да ка- лясынцы амаральнасці. Немцы ўсёй нацыяй найніжэй за ўсіх у съвеце палі маральна і най- систэмней за ўсіх склясыфіковалі сваю віну з пэўнай ступеняй рэлятивізму, бо прыплюса- валі ў свой акты ўласных ахвяраў сярэдзіны саракавых. Паводле маральнага абсалюту ня- мецкай класыфікацыі Васілю Быкову трэба было адмаўляцца ад годнасці Героя Сацы- ялістычнай працы, бо ў імя гэтага самага сацы-

ялізму ягоных жа герояў раскулачвалі і закопвалі ў жоўты пясок за любоў да сваёй зямлі.

Вярнуся да сваёй асобы. Хочацца паглядзець на КДБ як на фэномэн савецкага грамадзтва — экзыстэнцыйна. Раней я дазволіў сабе мэтафару, сказаўшы, што КДБ (так і хочацца гаварыць «было», як пра сутнасна-прыродную зяяву: *гало, разводзьдзе, нашэсьце, добро, зло, сумненьне*) быў з маймі сучаснікамі ўсё жыцьцё побач, як электрычны ток у правадах. Электрыкі прывыкаюць да невялікіх напругаў і без дыэлектрычных пальчатак злучаюць голыя контакты. Уявіце сабе ситуацыю: 1961 год, мы, чалавек пяць, студэнты трэцяга курсу нямецкага факультету, пасьля заканчэння так званых «інтурыстаўскіх» курсаў едзем з нашымі інструктарамі і з групай грамадзян ГДР у аўтобусе па праспэкце Леніна (былы імя Сталіна, потым імя Скарыны, цяпер Незалежнасці!) і слухаем для практикі адну з нашых студэнтак, якая дае тлумачэнні як гід-перакладчык. Мы сядзім асона ад турыстаў на задніх месцах. Ад чыгуначнага вакзалу праяжджаєм паўз паштамт, гатэль «Менск». Наперадзе паказваеца імпазантны будынак КДБ. Нечакана мужчынскі голос з асяродку турыстаў пытаеца: «А што гэта за будынак наперадзе зльева?» Пры гэтым нямецкае слова «будынак» (*Gebäude*) у артыкуляцыі дапытлівага туриста для фанэтычна спрактыкованага вуха гучыць зусім не па-нямецку, а хутчэй па-беларуску — «гэбайдэ», зь вельмі звонкім «б» і «д» і гартанным «г». Па-нямецку павінна было б быць нешта накшталт «кэпойта». Практиканка зь ляпідарнай гатоўнасцю, як бы паміж іншым, ветліва адказвае: «Гэта адміністрацыйны буды-

нак» і хуценька звязрае ўвагу слухачоў на будынак ГУМу. Па заканчэнні экскурсіі ў офісе «Інтурысту» ў гатэлі «Менск» адбываеца аналіз праведзенай экспкурсіі. На нашае зыдзўленыне, акрамя інструктара ў пакой сядзіць «немец», які задаваў пытаньне пра будынак КДБ. Ім аказаўся прадстаўнік спэцслужбы з даволі цікавым прозвішчам Шкіль, таўсматы, як дзежка з зацьвярдзелым цестам, і з вельмі добрым тварам дзядзька гадоў на сорак пяць. З майм сябрам, які потым, як і я, вазіў турыстычныя группы па Менску, мы такі звалі паміж сабою гэтага дзядзьку, «Гэбайдэ». Зь ім чаргаваўся яшчэ адзін «куратар» — маладзейшы, вышэйшага росту, зусім не кансьпіратыўна апрануты ў адзін і той жа шэры гарнітур на працягу двух гадоў. Ён заўсёды прыходзіў на абед на «Фабрыку-кухню» (пазней «Папараць-кветка»), дзе ёў бясплатныя службовыя абеды разам зь нямецкімі турыстамі. Цяпер я пэрыядычна бачу яго ў супэрмаркете «Юбілейны». Ён ані не пастарэў і працуе тут, выконваючы, відавочна, неікія ўжо цывільныя адміністрацыйныя функцыі, бо ходзіць поплеч з дырэктарам і аддае каманды жанчынам у белых халатах.

Прыяду яшчэ адзін прыклад таго, як мы працавалі ў савецкі час і як намі апекаваліся «старэйшыя таварышы». Пры гэтым — я кажу толькі пра сябе — пачуцьцё прыкрасыці, што табе не давяраюць, кампэнсавалася іншым, якое, як гнілаваты чарвяк, упаўзала ў падсвядомасць: канечне, я маленькі шрубчык, але я належу да пэўнай карпарацыі абраных, я ўжо як бы аўтаматычна абаронены ад нечаканасцяў грамадзтва, дзе жыць вельмі складана... А фактура такая: першы раз я еду за мяжу з гру-

пай турыстаў у ГДР на «Балтыскі тыдзень», на поўнач Нямеччыны ў гарады Ростак, Штрасльзунд, Барт. Інструктаж у будынку ЦК камсамолу. Нейкі дзядзька, не назваўшы сябе, знаёміць нас, двух перакладчыкаў, яшчэ студэнтаў, з кіраўніком групы (загадчык аддзелу гарвыканкаму) і двумя таварышамі — назавём іх Іванам Пятровічам і Мікалаем Сяргеевічам, людзьмі з абсалютна незапаміナルнымі тварамі і невызначальна гаўстроу (можа, трыццаць? можа, сорак пяць?), апранутымі ў съцілывя цёмныя гарнітуры. Раіць у складаных выпадках звязватацца да іх па дапамогу... Можна было б шмат рассказваць, як гэтая хлопцы на нямецкім балтыскім узбярэжжы дружна бегалі раніцой з бунгала на зарадку, а потым у гэтых жа цёмна-сіняга кітайскага колеру тоненікіх, як плеўка, спартыўных касцюмах зь віслым вузлом мужчынскага начынья паміж ног, але ўжо з фотаапаратам цераз плячо, прыходзілі ў сталоўку на сьняданак. Кіраўнік групы на зарадку ня бегаў, але ў гарнітуры з гальштукам хадзіў і ў сталоўку, і на пляж. Праўда, аднойчы распрануўся дагала, калі пасъля добраў выпіўкі таемна, разам з Іванам Пятровічам, перабраўся на тэрыторыю FKK, нудысцкага лягеру, каб хоць здалёку зірнуць на амаральных сацыялістычных нудыстаў. Мяне яны ўзялі на ўсякі выпадак, як перакладчыка: мала што?! Прыйшлося таксама татальна распрануцца. Я потым, вярнуўшыся дадому ў Менск, па сакрэце і маляўніча расказваў сябрам убачанае, адчуваючы сябе трошкі абраным і далучаным да заходняга салодкага жыцця. Адпаведна мая атрактыўнасць павышалася ў сяброўскім коле ва ўсіх сэнсах з хуткасцю росту гарбуза.

Геапалітыка і «шпіёны»

Калі гаварыць больш сур'ёзна і ў «макрафармаце», то трэба прызнаць, што нямецкамоўныя перакладчыкі для нашых спэцслужбаў былі мала цікавыя. Штазі працавала, пэўна, лепш за КДБ, і ненадзейных нават у СССР не выпускала. Валюты ў гэдэраўцаў не было, яны самі нават тое-сёе куплялі ў нас за рублі. Кантакты з Аўстрыяй і Швайцарыяй былі радзейшыя. Дзяржбяспека працавала больш з ангельска- і францускамоўнымі замежнікамі. Было важна займець агенцтуру ў новых незалежных краінах Азіі і Афрыкі. Уявіце сабе: у політэхнічным інстытуце ў Менску аказаўся пляменынік уплыдовага правадыра племені зь Нігерыі, які мае шанцы стаць прэм'ер-міністрам пасъля перамогі сацыялістычнай рэвалюцыі. Добра зь ім і гарэлкі папіць, і зь дзеўкай нашай пазнаёміць. А раптам ажэніцца? Будзе тады ў нас свой чалавек недзе ў Афрыцы — можа, ракеты дазволіць паставіць, можа, арганізуе ў суседній краіне які-небудзь новы фронт нацыянальнага вызвалення ад каляніяльнага рабства?

За тэхнічнымі спэцыялістамі шырока распаўсюджаных прафэсій сачылі менш, чым за прадстаўнікамі гуманітарных місій. Куратары КДБ былі на канфэрэнцыях з узделам замежных гасцей, выставах, турыстычных групах, у інстытутах, дзе працягла працавалі замежныя спэцыялісты. Ва ўстановах, дзе былі так званыя першыя аддзелы і рэжым сакрэтнасці, перакладчыкаў на пачатку працы інструктавалі, а па яе заканчэнні прасілі запоўніць напечатаную на рататары стандартную анкету пра замежніка. Нічога там асабліва цікавага не

было. Хіба што графа пра маёmasны стан замежніка, калі перакладчык выпадкова нешта даведаўся: нерухомасць, машыны, маёmasць сямейнікаў. І быў пункт пра палітычную заангажаванасць: якой партыі сымпатызуе і за каго галасуе? Звычайна перакладчык на меў часу гутарыць на такія тэмы. У канцы была прыпіска-прапанова дапоўніць анкету, калі перакладчык мае цікавую інфармацыю. Хто хацеў — пісаў, нікога не выпытвалі і не прымушалі «стучцаць». Звычайна ўсе ставілі прочырк. За сваю практику я сутыкнуўся са шпіёнскімі жарсцямі толькі два разы. Першы раз — на выязной сесіі СЭУ, якая праводзілася на Менскім заводзе халадзільнікаў. Там узынік канфлікт пры падпісаныні кансалідаванага контракту паміж заказчыкам з СССР і падрадчыкам зь Югаславіі, які дзейнічаў у змове з прадстаўніком ФРГ. Я выпадкова, як перакладчык, зразумеў сітуацыю і патлумачыў усё кірауніку перамоваў з савецка-беларускага боку. Нават памятаю ягонае прозвішча — Воранаў, густоўна апрануты мужчына са значком дэпутата Вярхоўнага Савету. Пытаныне хутка разрулявалі, замяніўшы югаслаўскага перамоўшчыка. Арганізатары той выязной сесіі паслалі нават пісьмовую падзяку на адрес маёй альма-матэр і ўганаравалі мяне грашовай прэміяй.

Другі раз сітуацыя была сапраўды падобная да шпіёнскай. Па заяўцы Гандлёвай палаты я працеваў з прадстаўніком амэрыканскай фірмы «Бостыч», грамадзянінам ФРГ, на візитоўцы якога значылася *«Sales' Manager/Socialist Countries»* («Мэнэджар па продажах у сацыялістычных краінах»). Даволі дзіўная візитоўка. Звычайна ў такіх выпадках канкрэты-

зуюць рэгіён, а не грамадзкі лад. Прыйехаў ён на белым магутным «мэрсэдэсе» з прычэпам, поўным усялякага электроннага начыння для сродкаў сувязі. Гэта была перасоўная выставка. Потым ён меўся ехаць далей у некалькі рэйсіскіх гарадоў. Я сам быў съведкам, як у яго некалькі разоў глохнуў рухавік у цэнтры Менску. Тады ён выходзіў, адчыняў прычэп, нешта браў, адчыняў капот, капаўся. Як пад'яжджа-ла міліцыя, ён хутка ўсё папраўляў. КДБ за ім сачыў. Са мной пазней была гутарка. Як я зразумеў, ягоны аўтамабіль «псаваўся» нібыта каля тых месцаў, дзе праходзілі важныя лініі сувязі. У Менску яго ніхто не затрымліваў, яго «павялі» далей у Расею. Гаварылі, што фірма «Бостыч» апекавалася шырокай палітрай тавараў — ад швейных іголак да камплектавання крылатых ракетаў. Да сёньня ня ведаю, што тут было на самай справе.

Новыя твары і знаёмствы

Добрых спэцыялістаў тэхнічнага перакладу ў нас тады было мала, можа, чалавек дзесяць на ўсю Беларусь. Я ня быў лепшым, але, думаю, у першую дзесятку ўваходзіў. Карыфэем у нас быў Аркадзь Майсеевіч Гальдштэйн. Ягоная кватэра на вуліцы Захараўа была ператвораная ў тэхнічную нямецкамоўную бібліятэку. Там можна было знайсці ўсё: ад інструкцыі па эксплюатацыі пілы для расьпілоўкі сівіных туш да апісаныня геліева-кіслароднай установкі на падводнай лодцы. Як некалі ў ін'язе ў студэнцкія гады, у нас таксама было сваё карпаратыўнае сяброўства і з заказчыкамі, і з рэцэнзэнтамі. Мы контактувалі ў асноўным праз бюро перакладаў Гандлёвай палаты. Аднак гэта не

ўплывала на якасьць працы. Перакладчык ведаў рэцэнзэнта, а рэцэнзэнт — перакладчыку, і тут ужо была справа гонару зрабіць працу з найменшымі хібамі.

Працуючы перакладчыкам, я меў магчымасць паназірапаць, пазнаёміцца, а калі-небудзь і працягнуць дзелавое знаёмства зь цікавымі людзьмі нашай Беларусі. Вельмі калярытнай фігурай быў, напрыклад, Пётар Іванавіч Альсімік, Герой Сацыялістычнай працы, ляўрэат Сталінскай прэміі, дырэктар Інстытуту бульбадзтва, што ў Самахвалавічах. У Самахвалавічах я правёў тыдні два з бульбадзтвамі ГДР, якія прыяжджалі да нас абменьвацца навуковым досьведам. Яны дзівіліся, якая смачная ў нас бульба. Першае знаёмства з прафэсарам Альсімікам было незвычайнае: заходзім у лябараторыю гатунковых пробаў, а там на сямі плітах варыцца бульба, а ён, як бусел на балонце, ходзіць зь вялікай драўлянай лыжкай і каштую па чарзе ўзвар з кожнага сагана. Побач лябарантка запаўняе прабіркі і запісвае ўражаныні дэгустатара. Акаваецца, для кожнага гатунку важна ведаць, якія рэчывы і на якой хвіліне варкі вызываюцца з бульбяной масы ў працэсе інтэнсіўнага нагреву, каб потым рабіць навуковыя высновы. Потым давялося пакаштаваць і беларускай бульбяной «альсімікоўкі».

Аднойчы я працаваў зь вялікім «дэсантом» вельмі немаладых нямецкіх літаратарад, мастакоў і шрыфтавікоў з Усходу і Захаду Нямецчыны, сярод якіх былі і бацькі нямецкага руху дадаістаў, што былі знаёмыя асабіста з Шагалам, Эль Лісіцкім, Малевічам. Былі некалькі сустрэчаў у майстэрнях беларускіх мастакоў. Найбольш цікавая былі гутаркі з Арленам

Кашкурэвічам і Барысам Заборавым. Першы аказаўся надзвычай дасьведчаным суразмоўцам ня толькі ў сваёй спэцыяльнасці, але і ў эўрапейскай гісторыі і паэзіі. А Забораў тады пачынаў працаваць над ілюстрацыямі для двухсцоттамовага збору «Ўсясьветнай літаратуры». У той час дрэздэнскае выдавецтва выдала калекцыйным тыражом альбом зь ягонымі ілюстрацыямі да «Кроткай» Дастаеўскага з аўтарскімі «дамалёўкамі» да кожнага экзэмпляру. Тады я ўпершыню занырнуў у складанасці творчых адносінаў у Саюзе мастакоў Беларусі, дзе талент не заўсёды вызначаў творчы лёс мастака.

Непрыемнае ўражаныне пакінулі ў мяне на ведваныні з замежнікамі перадавых калгасаў на Меншчыне, Магілёўшчыне і Берасьцейшчыне, дзе старшынямі былі вядомыя кіраўнікі — Бядуля, Калачык, Скаакун і Старавойтаў. Першым двум наш вядомы публіцыст Яўген Будзінас (зямля яму пухам!) нават прысьвяціў асобныя кнігі, а Андрэй Вазьнясенскі пасъля гасціваныня ў Бядулевым калгасе — не без уплыву Будзінаса — прысьвяціў Бядулю верш, надрукаваны ў маскоўскай «Літературнай газете». Вялікі прыхільнік шагалаўскай творчасці ўвогуле і шагалаўскіх лятучых габрэяў, Вазьнясенскі назваў верш «Мужык у палёце». Для мяне гэта гучала пошла і фальшыва. Бядуля, магчыма, як ніхто іншы сярод зорных кіраўнікоў калгасаў-маякоў быў прыгрэты сыстэмай і цераз галовы і трупы выбіваў для сваёй узорнай гаспадаркі дэфіцитную тэхніку, будматэрыялы, паліва. Шараговыя калгасы і кіраўнікіmagлі толькі марыцца хаця б пра частку тых дабротаў, якія атрымлівалі «маякі». Усе кіраў-

нікі здаліся мне савецкімі памешчыкамі-самадурамі. Памятаю, і Стравойтаў хваліў замежнікам савецкую аграрную систэму, нават горача спрачаўся. Потым, як вядома, жыцьцё ўнесла ў ягоны лёс свае карэктывы. Бядуля і цяпер як «сэнатар» прэзыдэнцкага парламэнту не стамлецца хваліць калгасы.

Пётар Машэраў

Давялося мне ў савецкі час пабыць з замежнікамі і ў святая святых Беларусі — ЦК КПБ, які ўзначальваў тады Пётар Машэраў. Ён сам прымаў высокіх гасцей з ГДР — міністра вышэйшай адукцыі таварыша Зысмана і намесніка міністра сельскай гаспадаркі, якія прыехалі з нагоды заключэння дамовы зь Беларусью пра студэнцкі абмен і навуковае супрацоўніцтва паміж ВНУ дзізвюх краінаў. Той год асаблівы акцэнт рабіўся на супрацоўніцтва ў сельскагаспадарчай галіне, таму на сустрэчы з нашага боку прысутнічаў загадчык аддзелу ЦК КПБ, доктар навук, прафэсар таварыш Шавялуха. (Пазней ён, здаецца, ад'ехаў на павышэнне ў Москву.) На гэтай сустрэчы нічога асаблівага не адбылося, але яна запомнілася карэктнасцю і падрыхтаванасцю, хаця закончылася потым даволі працяглым сяброўскім абедам ужо без Машэрава, па-савецку — з ладнай выпіўкай і анэксамі. Німецкі бок выплядаў вельмі імпазантна: у початке міністра нават быў прадстаўнік кішэннай гэдээрыйскай лібэральнай-дэмакратычнай партыі, былы лётчык-ас, зьбіты пад Тамбовам і перавыхаваны ў «Свабоднай Нямеччыне» Вальтэра Ульбрыхта. Да таго ж ён меў тытул барона і прафэсара юрыспрудэнцыі. Вельмі добрае ўражанье пакінуў

сам Машэраў. Увогуле я ня быў тады і цяпер ягоным сымпатызантам за ягонае стаўленне да беларускай спадчыны, але не могу не прызнаць: ніхто з высокіх беларускіх кіраўнікоў, якіх мне давялося назіраць на перамовах і банкетах, ня ўмееў так карэктна і адэкватна паводзіць сябе з кампэтэнтным суразмоўцам. Ён не апускаўся да квазісяброўскага тону, уважліва слухаў і нават арганічна пападаў у танальнія перапады свайго візаві. За сталом гэта было нашмат лепш, чым у публічных выступах, дзе ён мог аднолькава высока гаварыць з трустычнымі інтанацыямі ўзынёсласці і пра ўшанаваньне памяці палеглых герояў, і пра вываз угнаенняў на палі. Машэраў прыемна ўразіў мяне як перакладчыка сваімі адносінамі да мяне як да паўнавартаснай асобы, што прымае ўдзел у працэсе перамоваў. Гаварыў ён лягічна, нетаропка, сачыў за тым, каб усё сказанае было даведзена да суразмоўцы, не злоўжываў ідеалягічнымі штампамі, называў перакладчыка на «вы» і нават некалькі разоў як бы раіўся, як лепш сформуляваць тутэйшую рэалію. Я сядзеў побач зь ім, справа. У ягоным блякноце, што ляжаў на стале, я заўважыў напісаное вялікімі літарамі маё імя і па бацьку. Некалькі разоў ён так звяртаўся да мяне, як да калегі. (Нашыя міністры, дырэкторы і рознае іншае начальства звычайна тыкалі перакладчыкам і ніколі не пыталіся пра імя.) У Машэрава адчувалася педагогічная практика былога дырэктара школы. Пакідаючы гасцей на пачатку пратакольнага банкету, ён падзялковаў мне як перакладчыку, чаго тады ніхто з начальства звычайна не рабіў, і — што мяне зусім зьдзівіла — перад выходам з банкетнай залі папрасіў усіх устрымацца на

кароткі час ад прамоваў: «Няхай Пётар Вікенцьевіч, наш перакладчык, які так добра нам дапамагаў, падсілкуеца». Пасьля я рассказваў сваім знаёмым ін'язаўцам пра гэты прыемны эпізод з маёй практыкі. Усе дзівіліся, а некаторыя нават гаварылі, што я гэта прыдумаў. Ня ведаю, рабіў Машэраў такія інтэлігентныя жэсты арганічна ці зь нейкіх папулісцкіх меркаваньняў, але што было, тое было. Адзін былы міністар, якому даводзілася кантактаваць зь Пятром Міронавічам, рассказваў мне адваротнае — пра ягоны снабізм у клясычным ангельскім разуменіні гэтага слова.

Кубінскія таварышы

Кантакты з замежнікамі дазвалялі калі-небудзь заглянуць у неўласцівую для нашай мэнтальнасці душэўныя спраты і своеасаблівасці тэмпэрамэнту і эстэтыкі прыгожага. На пачатку шасцідзесятых гадоў, калі Куба і Фідэль былі вельмі папулярныя, у СССР прыяжджаў прэзыдэнт Кубы Асвальда Дартыкос Тарада, член ЦК кампартыі Кубы, блізкі чалавек самога камандантэ. Чалавек ён быў адукаваны і для тагачаснай кубінскай эліты нават занадта вытанчаны. Світа ягоная была разнамасная. У фармаце візыту дэлегацыя наведала Менск, дзе вучылася шмат кубінскіх студэнтаў. Кубінскі прэзыдэнт застаўся недзе на бяседах з высокім начальнствам, а частка дэлегацыі зь міністэрскімі прадстаўнікамі з Масквы і Менску прыехала ў ін'яз на сяброўскую сустрэчу. Перад канцэртам, які ладзіўся сіламі нашых студэнтаў разам з музыкамі і сьпевакамі з кансерваторыі, адбыўся кароткі мітынг. Разам з тымі, хто ўмеў размаўляць па-гішпанску, я папаў у

шматлюдны імправізаваны прэзыдым і сядзеў праз аднаго чалавека да галавы дэлегацыі, які быў ці то віцэ-прэзыдэнт, ці то першы памочнік прэзыдэнта Кубы. Ён быў кандыдат у члены ЦК кубінскай кампартыі. На сцэне стаялі вазоны з кветкамі і распушчальная кава для гасцей. Кіраўнік дэлегацыі быў апрануты ў палявую форму барбудас, сядзеў з краю стала, ня ў цэнтры, па-амэрыканску паклаўшы правую нагу шчыкалаткай на левае калена, мяшаў каву шарыкавай ручкай і давіў недакуркі съмярдзючых кубінскіх «Ліхэрас» у вазонах з кветкамі. Каву ён паспытаў і выліў таксама ў вазон, сказаўшы, што гэта «урына дэ ун камэльё энаморадо» («урына закаханага вярблюда»), і пачаў заляцацца да нашай студэнткі, што сядзела побач зь ім. Яна размаўляла зь ім па-француску, і яны сяк-так разумелі адно аднаго. Я нешта падказваў, што ўмеў. Пасьля мітынгу мы сядзелі побач на канцэрце. Ня памятаю, з чаго тое пачалося, але падчас кубінскага танцу, што дэманстравалі студэнты другога курсу гішпанскага факультэту, кандыдат у члены ЦК, прыглядаючыся да віхлявых клубоў маладых студэнтаў, пачаў рассказваць, як кубінскія маладыя жанчыны, робячы на фабрыках цыгары, качаюць на сваіх съцёгнах лісты тытуню, каб яны насыціліся потам і рабілі мужчынаў юрлівымі. Потым перайшоў на асаблівасці кубінскага каханья і патлумачыў сваёй суседцы і мне, што значыць «69» (вымавіўшы па-француску «суасан нёф») і «татаг» (націск на другім складзе) як прэлюдыя сапраўдных любошчаў. І ўсё гэта імкліва, непасрэдна і радасна, як штурм казармаў Манкада... А ў мяне ў канцы запытала: «А вы што — так ня

робіце? Во дурныя! Гэта ж так прыемна!» Акурат як у вядомым анекдоце таварыш Ленін таварышу Дзяржынскаму: «*Настоятельно рекомендую, занимательная штучка!*»

З Васілём Быковым у Нямеччыне

Дзяякуочы сваёй нямецкай мове я перажыў цікавыя эпізоды, сустрэчы і больш доўгія знаёмыя зь дзеячамі беларускай культуры. Да гэтуль добра помніцца гутаркі і сустрэчы нямецкіх журналістаў і літаратараў з Васілём Быковым. Асабліва ўрэзаўся ў памяць візит у Менск нямецкай царкоўна-грамадзянскай ініцыятывы «Рабіць мір бяз зброі», эмблемай якой была гармата з завязанай на вузел руліяй. Тады я ўпершыню пазнаёміўся з Крыстафам Гойнэрам, паэтам і грамадзкім дзеячам з Заходняга Бэрліна, сябрам Васіля Быкова. Здаецца, пра яго вельмі цёпла пісаў Анатоль Кудравец ва ўспамінах пра свайго сябра Васіля. Разам з Крыстафам быў прыехаўшы легендарны біскуп з Заходняга Бэрліна — «тата Шарф», як яго звалі ва ўсёй Нямеччыне. Кожную нядзельную раніцу ён звяртаўся да немцаў усёй Нямеччыны і падзеленага Бэрліна са словамі Хрыстовай любові і заклікам да цярпеньня і надзеі, што немцы некалі абавязкова будуць разам. Вельмі прыемнае ўражанье пакінуў тадышні часовы настаяцель Катэдральнага праваслаўнага збору ў Менску айцец Яўген, які пасъля цяжкай апэрацыі ў Вене, дзе ён служыў праваслаўным біскупам, быў накіраваны ў Менск. Не таму, што ён выдатна гаварыў панямецкую, а таму што быў перакананы экумэніст і зусім не дагматык. Ад тых сустрэчаў у мяне засталіся цікавыя кніжныя сувеніры ад айца

Шарфа («Новая базавая Біблія» і сучаснае выданье Лютэра) і ад айца Яўгена — новае юбілейнае сынадальнае выданье Бібліі з картамі і камэнтаром, якія рассылаліся для замежных місіяў.

З Васілём Быковым даводзілася быць у Нямеччыне двойчы ў якасці перакладчыка на культурных і літаратурных сустрэчах, дзе падключаліся і нямецкія перакладчыкі з выдавецтваў. Абодва разы гэта адбывалася праз Таварыства дружбы з замежнымі краінамі, якое ўзначальваў тады Арсень Ваніцкі (зямля яму пухам). Першая паездка ў Бэрлін — гэта было летам, здаецца, у 1987 годзе — прыйшла лёгка і цікава. Васіль Уладзімеравіч пачуваўся добра фізычна, я загадзя збольшага ведаў плян сустрэчаў і меў магчымасць паглядзець па дыягналі фрагменты тэкстаў для літаратурных чытаньняў, меў дзіве кніжкі перакладаў на нямецкай мове. Другая паездка была даволі працяглай, больш за тыдзень, на поўнач Нямеччыны, у сталіцу Шлезвіг-Гольштайну Кіль, дзе рыхтаваліся дні беларускай культуры. Гэта быў 1991 год. Я быў тады ўжо дэпутат Вярховнага Савету і член презыдыюму. Быкова Ваніцкі ўгаварыў экспромтам, як цяжкую артылерью, каб, сустрэўшыся ў тамтэйшым міністэрстве культуры, дапамагчы актывістам з Кілю атрымаць фінансаванье на дні культуры. Акрамя гэтай афіцыйнай сустрэчы плянаваліся дзіве гутаркі ў выдавецтвах і дзіве сустрэчы з чытачамі — у вялікай кнігарні гораду і ў Нямецка-расейскім таварыстве дружбы.

Паездка прыйшлася на канец студзеня — пачатак лютага. На поўначы Нямеччыны на зялёных лугах пасыліся авечкі і падхартаныя

бэконаўыя съвіньні (*freilaufende Schweine*), і безь перапынку, як з густога сіта, сыпаўся зь неба мокры туман, што часам зъмяняўся дробненькім сънегам. У Васіля Ўладзімеравіча абвастрылася астма, інгалятар ён амаль не выпускаў з рук, ноччу бысконца кашляў (я чуў гэта з суседняга нумару). Сярод гэтай нямецкай слоты запомнілася толькі наша кароткая «мастацкая» гутарка пра няшчасных эўрапейцаў, якія жывуць у прыродным кантынууме, не заўважаючы зъменаў у порах году, і што ў іх ніколі б не нарадзіўся Багдановіч зь ягонымі амаль «рэзка-кантынэнтальнымі» радкамі: «*Здароў, марозны, звонкі вечар! Здароў, скрыпучы, мяккі сънег!*»

Ініцыятарам «разумных» гаворак звычайна быў я. Васіль Уладзімеравіч рэагаваў вяла, маю гавэнду не падтрымліваў. Сам рэдка калі кранаў нейкую тэму, не звязаную зь бягучым момантам. Я ўсё ж ня быў ягоным сябрам і блізкім чалавекам. Да таго ж, мне здаецца, ён пэрманэнтна трymаў сябе пад контролем, маючи справу зь людзьмі іншага асяродку, жыцьцёвага досьведу і адукцыі. Я стараўся не закранаць тэмаў, дзе ён, магчыма, быў менш дасьведчаны, чым я. Пад канец паездкі мы былі абодва стомленыя: ён ад хваробы і ня вельмі добра арганізаваных сустрэчаў, а я ад перакладаў. На пачатку нашага «турнэ» Васіль Уладзімеравіч зь нейкіх сваіх меркаваньняў адмовіўся ад паслугаў нямецкіх перакладчыкаў. Магчыма, ён думаў, што так будзе камфортней для мяне. Увогуле ён быў чалавек па-свойму далікатны. Шмат разоў выбачаўся, перш чым папрасіць у нечым «непраграмным» дапамагчы. Так, мы зь ім даволі доўга шукалі патрэбнае яму для

«волгі» супрацьзгоннае прыстасаваньне, якое тады было ў нас дэфіцытам.

Нават здаровым, ён ня быў у публічных выступах пасіянарным аратарам, не імкнуўся, як прапаведнік «жывой царквы», зь першае фразы (Бог тут, сярод нас!) завалодаць аўдыторыяй. Гаварыў нетаропка, ціхім голасам, не заўсёды ўлічваючы склад аўдыторыі. Станавіўся цікавейшым, адказваючы на пытаньні. Я падобраму зъдзіўляўся ягонай эрудыцыі (ён жа нічога спэцыяльна літаратурнага не канчаў!), асабліва калі ён гаварыў пра экзистэнцыялізм у эўрапейскай літаратурэ пра вайну. Гаворачы даволі разумныя рэчы, ён ніколі не імкнуўся быць красамоўным, парадаксальным, не стараўся спадабацца слухачам, нават, здавалася, ён хоча, каб пытаньні хутчэй закончыліся. Колькі яго чуў, ён, здаецца, ніколі ня думаў пра тое, як ён выглядае збоку. Можа, быў занадта съціплы. Такое ж уражанье складалася ў мяне ад ягонага выступу ў Фінляндыі ва ўніверсітэце ў Тампэрэ ў 2001 годзе, дзе я яго выпадкова сустрэў на канферэнцыі, прысьвечанай эўрапейскай інтэграцыі. Ён тады выступаў на пленарным пасяджэнні разам з Сяргеем Кавалёвым і фінскім прафэсарам. Я сядзеў у залі разам з Уладзімерам Някляевым, які тады таксама жыў у Фінляндыі, і мы, больш пасіянарныя, перажывалі эмасціна, што Васіль Уладзімеравіч гаварыў вельмі глыбокія рэчы, нашмат цікавейшыя, чым Сяргей Кавалёў і прафэсар, але без энэргічнага пасылу. Апубліканы тэкст здаваўся больш «пругкім». У Фінляндыі Быкаў выглядаў нязвыкла ў параўнанні з тым партрэтным вобразам, які ведалі ў Беларусі. Ён зачесваў валасы назад і нечым становіўся для

мяне падобным да Салжаніцына, хаця і без барды.

Пасъля паездкі ў Кіль акрамя агульных уражаньняў у мяне застаўся ў памяці адзін рамантычны эпізод і незвычайны сувэнір — «аўтограф» Васіля Ўладзімеравіча. Рамантычны эпізод выглядаў так. У перадапошні дзень, калі на днях культуры ўжо адбыўся заключны беларускі канцэрт, дзе выступаў арганіст Алоўнікаў-малодшы, пад вечар, як кажуць, пагода разгулялася, і нават выглянула сонца. Спаць я лёг, як ні дзіўна, раней, але ў добрым настроі, і прачнушыся рана, нават па сярэднеэўрапейскім часе. Надвор'е зноў было пахмурнае, але без дажджу, толькі з туманам. Была нядзеля. У ёўрапейскіх дагледжаных гарадах, нават у вялікіх і незнаёмых, калі яшчэ большасць людзей сьпіць, для чалавека, які хоць трохі памастацку ўспрымае съвет і не пазбаўлены апошняй макулінкі трансцендэнтнага, вельмі добра ўстаць рана і ісьці насустрач храмаваму звону, прастуючы па ціхіх вулках. Я ня так шмат вандраваў па съвеце, але звычку такую маю. Ад свайго гатэлю ў Кілі, назвы якога я ўжо ня памятаю, той раніцай я рушыў таксама на покліч звону. З туману выплывалі і выразней вымалёўваліся абрысы пачарнелых будынкаў, аб'едзеных морскімі туманамі. Неўзабаве я ўжо быў каля храму, нетыповай для архітэктуры старога паўночнага гораду мадэрновай каталіцкай кірхі. Звон быў на хвіліну заціх, а тады зноў, падобна, паводле закладзенай электроннай праграмы, пачаў нягучна і ненавязыліва, аднекуль здалёку, будзіць сонных месціцаў на спатканьне з Навышнім. Я абышоў вакол будынку. Уся-рэдзіне будынку нехта ўжо быў, празь вітраж,

які нечым нагадваў шагалаўскія росьпісы во-кнаў вядомага храму ў Майнцы, прабівалася жаўтаватае съятло, але ўваход быў яшчэ зачынены. Кіруочыся патрапіць зноў на вуліцу, па якой я выйшаў на гукі звону, каб вярнуцца ў гатэль, я заўважыў праз усё яшчэ даволі шчыльны туман мужчынскі сылюэт, што рухаўся ў кірунку храму. Ну вось ужо і першы вернік, падумаў я. Трэба абавязкова прывітацца, мільганула ў мяне ў галаве... У немцаў на бязълюднай вуліцы ўранку нават у вялікіх гарадах людзі сталага ўзросту з добрай паважнай усьмешкай вітаюць адзін аднаго. У такіх выпадках у маёй памяці на мікрасэкунды ўсплывае і наш колішні вясковы добры звычай вітаць на дарозе незнаёмага чалавека: «Дзень добры, Дзядзька! Дзень добры, Щётка!» Так і хочацца пісаць зь вялікай літары зваротак... Але мне прыйшлося казаць сылюету ня «Морген!», а «Дзень добры!», бо гэта быў... Васіль Быкаў. Мая мэнтальнасць націснула на нейкі тормаз, і ў мяне хапіла разуму, акрамя зьдзіўленага і ніякаватага «Дзень добры!», больш нічога не гаварыць. Я паспрабаваў зрабіць нейкі рух правай рукой, які мог бы азначаць нешта кшталту «Вітаю!», але рука дайшла да вуха і зачапілася за вушны блін, згняньючы адтуль неіснуючу кузюрку. Мне здалося, што Быкаў, як і я, вінавата ўсьміхнуўся, і мы пайшлі моўчкі далей кожны ў сваім кірунку. Прайшоўшы кроکаў дзесяць, я аглянуўся і заўважыў, што Васіль Уладзімеравіч таксама аглянуўся і выразна падняў адну руку, вітаючы мяне здалёку. Я бадзёра і радасна адказаў. З усёй нашай паездкі гэты эпізод для мяне застаўся нейкім съветлым імгненьнем... Гэта быў яшчэ для мяне падару-

нак на дзень нараджэння, бо было гэта 2 лютага, на каталіцкія грамніцы паводле новага стылю. Тут лішнія ўсялякія слова. Ці то той дзень Быкову было ня так блага, ці сапраўды паміж намі працягнулася нейкая нітачка сяброўства, але ён быў надзвычай контактны і нават сам распачынаў гаворку па ўсялякіх дробязях. Для мяне гэта было камфортна. Паводле сваёй эмаптынай канстытуцыі я ніколі не магу быць побач з чалавекам, калі не адчуваю адэкватна акрэсленага характару ўзаемных адносінаў, — неістотна, станоўчых ці адмоўных. Пры інтэлектуальных стасунках такое проста неабходна.

Згублены быкаўскі аўтограф

З быкаўскім сувэнірам-«аўтографам» была такая гісторыя. Пасьля згаданага абеду апошнім пунктам праграмы была сустрэча з асьпіранткай-славісткай, якая пісала дыплёмную працу на тэму структурнага аналізу сюжетаў ваенай прозы і спэцыяльна прыехала з Гамбургу ў Кіль, каб сустрэцца з Быковым. Яна прысутнічала і на літаратурнай сустрэчы ў таварыстве «Нямеччына — Расея», але там мы выбіліся з графіка, дый Васіль Уладзімеравіч пачуваўся ў той дзень кепска. Асьпірантка карысталася вядомым амэрыканскім прынцыпам бінарнага аналізу, які па-ангельску называецца «*action/event and psychology*» (учынак/дзея і псыхалёгія), і аналізавала судносіны «велічы» (фізычнай/дзейнай і духовай) у вайне і мастацкіх творах. Напрыклад: што мацней узьдзейнічае на гледача — вялізная каменная галава абаронцы Берасьцейскай крэпасці ці маленькая каплічка на вуліцы ў Варшаве зъ

сямю сьвечкамі і надпісам «Тут ляжаць сем удзельнікаў Варшаўскага паўстаньня»? Прыклад мой, для лепшага разуменяня.

Асьпірантка даволі занудна фармулявала сваю навуковую задачу і ніяк не магла «зачапіць» Васіля Уладзімеравіча. Яна бойка называла ягоныя творы і герояў. Было відаць, што сумленна рыхтавалася да сустрэчы, але да «кантрапункту» мы ніяк не маглі дабрацца. Трэба было шукаць нешта ў малых быкаўскіх формах ці ў вельмі канкрэтных «экзыстэнцыйных» фрагмэнтах. Пры такім перакладзе я вымушчаны быў становіцца «суаўтарам» тлумачэння ў і шчасльіва ўзьбіўся на аповесьць «Дажыць да сывітаньня», што вельмі натуральна, бо, як той казаў, збоку відней. Сам аўтар рухаецца ў мастацкім кокане, а чытач з «эфектам ачужэння» бачыць сылюэты падзей. Васіль Уладзімеравіч ажывіўся. Мы пачалі падбірацца да мастацка-га ядра і вылушчылі бінарную апазыцыю — вялізны склад зь нямецкай амуніцыяй па дарозе на Москву, за якім відаць вежы маскоўскага Крамля, і нямецкую фуру з саломай (ці сенам?) зь немцам-вазыніцам. Ведаючы, што Васіль Уладзімеравіч добры рысавальшчык, я падсунуў яму чыстую дэкаратыўную старонку з рэстараннага мэню і прапанаваў намаліваць як бы на вагах два сюжэты «дыштыху» — вялізны збройны склад, некалькі палеглых чырвонаармейцаў з дывэрсійнай групой і маскоўскі Крэмль на адной шалі і таго аднаго ледзь жывога замерзлага салдата, што цэліцца ў фуру зь біцюгамі — на другой. Дзе веліч подзвігу і духу большая?

Васіль Уладзімеравіч даволі ахвотна накідаў малюнак са сваімі нюансамі, і, што мяне най-

больш уразіла, паміж шалямі, якія ў праекцыі «від съпераду» выглядалі як проста тлустая рыска, паставіў матэматычны знак роўнасці, а потым перакрэсліў яго і пад схематычнай адзінокай фігурай салдата зь вінтоўкай Мосіна (менавіта так ён сказаў) паставіў знак > («больш»). Гэта значыла: фізычная веліч задачы зьменышлася, а экзыстэнцыйна веліч чала-вечага духу вырасла. Асьпірантка была ў захапленыні і хацела ўзяць «аўтограф», але я такса-ма прэтэндаваў на яго. Васіль Уладзімеравіч быў ня так захоплены нашым калектывным адкрыцьцём і даволі вяла сказаў, што гэта «Пётар быў галоўным правакатарам», а ён сам про-ста пакарыўся «структуральнаму» гвалту, бо ня лічыць такія фармалізаваныя прыёмы аналізу вельмі працуктыўнымі. Потым праблема дзяль-бы аўтографу зьнялася: для асьпіранткі зрабілі некалькі экзэмпляраў на гасцінічнай капі-яўальнай «Мінолце», а арыгінал забраў я. Мне падалося, што ўся гэтая надта вучоная гаворка ня надта спадабалася Быкаву. Як я ўжо казаў, напачатку ён з зацікаўленынем уключыўся ў працэс, а потым зноў неяк замкнуўся і быў да-лей ня вельмі гаваркі. Калі асьпірантка пай-шла, мы замовілі па порцыі смажаных сыліма-коў з капустай і піва, пасъля чаго настрой зноў выраўняўся.

Я, канечне, магу і памыляцца, але пазней, чытаючи «Доўгую дарогу дадому», я знайшоў ва ўспамінах Васіля Быкава як бы адгалоскі той размовы зь нямецкай асьпіранткай у разва-жаньнях пра фармальныя і мадэрнісцкія по-шуки ў літаратуры і літаратурнай крытыцы, дзе ён ужывае амаль тыя ж слова, якія гаварыў за сталом у кільскім гатэлі. На жаль, «Доўгай да-

рогі» я ня маю пад рукой, але, як кажуць, па-эзія — гэта тое, што застаецца, калі забываюцца слова. У сваіх мэмуарах Васіль Уладзімеравіч гаворыць дастаткова прыхильна пра не-традицыйныя спробы творцаў адлюстраваць съвет па-мастаку ёмка, коратка і ня толькі чиста вэрбальнымі средкамі. Тады засталом ён быў больш крытычна настроены. Такое ў мяне застаецца ўражаныне.

На жаль, той быкаўскі аўтограф прапаў разам са шмат якімі кніжкамі з маёй бібліятэкі. Ад'ехаўшы ў 1992 годзе ў Нямеччыну, частку сваёй бібліятэкі я пакінуў у дачкі, а яны, робячы рамонт, часова вынеслі шмат кніжак у падвал разам зь іншымі рэчамі. Тыя спраты нехта ўзламаў і шмат што скраў. У tym ліку некаторыя падпісныя выданыні і пераплеценія вы-разкі з часопісаў восьмідзясятых гадоў: «Полымя», «Неман», «Новый мир», «Иностранная литература», «Знамя», «Нева», «Москва», «Радуга» і некаторых іншых. Тады мы атрымлівалі дома па падпісцы восем тоўстых часопісаў і тры-наццаць газетаў, у tym ліку нямецкіх, поль-скіх, прыбалтыскіх і ўкраінскіх. Была эпоха чаканьня вялікіх зъменаў. Кніжкі чыталі, куп-лялі, мнялі, кралі... Калі-небудзь кралі кніжкі на макулятуру, за якую можна было прыдбаць кніжны дэфіцит. З падвалу ў мяне прапалі тады трыццацітамовы Герцэн, поўны Маякоўскі, восьмітамовы Луначарскі, асобныя кнігі Гам-сұна, Акутагавы, Гусэрля... Магчыма, іх скраў нейкі алькаголік ды прадаў кніжнаму «жуч-ку», які на макулятуру купіў моднага тады Марыса Друона?

Пахвальнае слова прафэсіі перакладчыка

Заканчваючы згадкі пра асобныя эпізоды «перакладчыцкіх університетаў», адзначу галоўнае, што фармуе творчую асобу гэтай сапраўды германскай прафэсіі. Падступаючыся да любой сферы ведаў іншай цывілізацыі, перакладчык вымушаны становіцца часткай мэнтальнай систэмы гэтай цывілізацыі і будаваць сваю мэнтальнасць як частку новай систэмы. Гэта адбываецца ня толькі пры набліжэнні да незнайомай гуманітарнай сферы. Нават калі ён мае справу з такім, здавалася б, ненацыянальным заняткам, як тэхнічны пераклад, перакладчык усё роўна пэрыядычна будзе сутыкацца зь іншымі систэмнымі элемэнтамі. Я мэтафізычна ўпэўнены, што немцы зьяўляюцца найлепшымі рамеснікамі ў Еўропе дзякуючы глыбінным магчымасцям нямецкага словаўтварэння. Я маю дома сярод перакладных слоўнікаў чатырохмоўны «Слоўнік рамяства» 1913 году выданыя з малюнкамі прыстасаваньняў і начынья. Цікава, што ў нямецкай частцы абсалютная большасць назваў інструменту мае функцыональна-канструктыўныя характеристики, якім даволічаста ў расейскай адпавядаюць мэтафарычныя мадэлі. Расейскае «*погрешность измерения*» немец перакладзе суха і функцыональна: памылка вымэрэння. Так, дарэчы, зробіць і ангелец, і француз, і гішпанец. Немец наўрад ці ацэніць вобразны жаргон расейскага сълесара, які назаве пэўнае гаечна-балтове злучэнне «*pamatama*», або агранома, які просты паліў вадой назаве «*орошение*». Цікава, што мала хто з нас здагадваецца, што гэтае расейскае слова ў куль-

турнай агранаміі пераклікаецца з французкім дзеясловам «*arroser*» (ад лацінскага *ros, roris*), якое і значыць «абвадняць». Праўда, французы самі, паводле съведчаньня іхных псыхолінгвістаў, страцілі асацыятыўныя сувязі з лацінскай «расой», у той час як у мэтафарычнай расейскай мэнтальнасці такая сувязь «ажыла» нават у простых людзей.

Нам цяжка ўявіць, наколькі эўрапейцы больш систэмныя за нас. На працягу апошніх двух гадоў я праглядаю і ўважліва чытаю штотыдзень тры-чатыры нямецкія тоўстыя газеты (некаторыя пад сто старонак), дзе пульсue эўрапейская думка. Якіх толькі праблемаў не абмяркоўваюць людзі на ўзоруні побытавай съядомасці! Якая высокая систэмнасць і кваліфікацыя рэдактуры! Нават багатыя расейскія пэрыядычныя выданыні з большым інтэлектуальным рэсурсам, чым нашыя беларускія, скапішы павярхонны эўрапейскі гламур, застаюцца шмат у чым бессистемнымі і пошлымі. Дзіўна, па-савецку, прагучала, напрыклад, дыскусія 2007 году і заява расейскіх вучоных, сярод якіх быў і нобэлеўскі ляўрэат Жарэс Алфёраў, дзе яны крытыкавалі актыўнасць царквы і адмаўлялі тэалёгіі права называцца навукай. У сэкулярызаванай Эўропе кожны гімназіст, атрымліваючы традыцыйную систэмную адукацыю, у стане ўсьвядоміць, што сучасная тэалёгія — гэта навука, якая склалася і на грунце старажытнагрэцкай філязофіі, якая, прызнаючы прысутнасць Творцы, «рацыяналізуе» біблійныя легенды сродкамі філязофскага Лёгасу, імкнучыся наблізіцца да ісціні Боскага адкрыцця, што прыходзіць ужо не праз традыцыйную лёгіку, а як вынік добрага чыну.

Калі б я цяпер чытаў першакурснікам ін'язу ўступную лекцыю пра лінгвістыку, пераклад і нашую нацыянальную самаідэнтыфікацыю, я б сказаў пахвальнае слова систэмнасьці, на якой трymaeцца эўрапейская цывілізацыя, — паганства, юдаізм, антычнасьць і хрысціянства. Разважаючы пра эўрапейскую мэнтальнасьць, якой уласцівыя сузіральнасьць, скепсіс, самакрытыка, імкненіне да абагульнення, Бальзак аднойчы сказаў: «*Il ne suffit pas d'être un homme, il faut être un système*»*. Можа, гэта б быў мой першы сказ на той уступнай лекцыі.

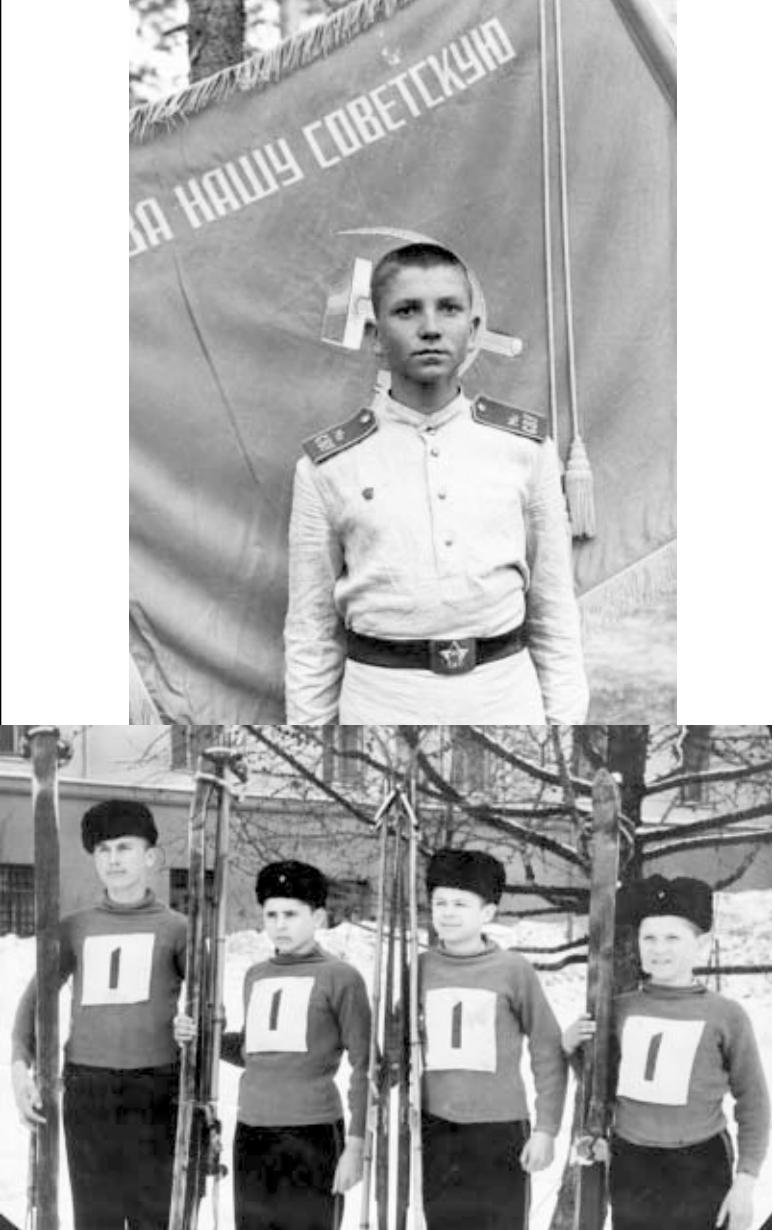
Бацька, Садоўскі Вінцэнт Казіміравіч. 1939

Паласкалі з мамай на рацэ бялізну. За намі — калгасны съвіран, калі якога я малы слухаў ноч. 1961

* Мала быць чалавекам, трэба быць систэмай (*фр.*).

Маці, Фрыдрых Наталя, зь сястрой Анэтай (зьлева), калі тая вярнулася з казахстанскай высылкі. 1961

Першае ўшанаванье: выдатнік 6-й роты сфатаграфаваны калі разгорнутага съязгу Менскай сувораўскай вучэльні. 1958

Зборная 3-й роты — пераможца лыжной эстафеты (апошні справа). 1953

Захоплены Мэльпамэнай: падрэ ў брэхтаўскай п'есе «Стрэльбы сэнёры Карап». 1963

На пікніку з кубінскімі студэнтамі (у барэце ў цэнтры). 1964

У ролі нямецкага афіцэра ў тэлефільме «Трывожнае шчасьце» (у крэсьле).
1968

«На бульбе» ў Лагойскім раёне, другі курс ін'язу (з цыгарэтай). 1960

З жонкай Валянцінай каля гарадзейскіх прысадаў польскага часу. 1964
Юнацкая адзінота: каля гародчыка з бэзам у Буцькаўшчыне. 1962

Мая жонка на ўроку ангельскай мовы ў Касцюковіцкай школе пад Гомелем. 1965
«Зараз вылеціць птушка!»: спроба сямейнага аўтрафотапартрэту. 1968

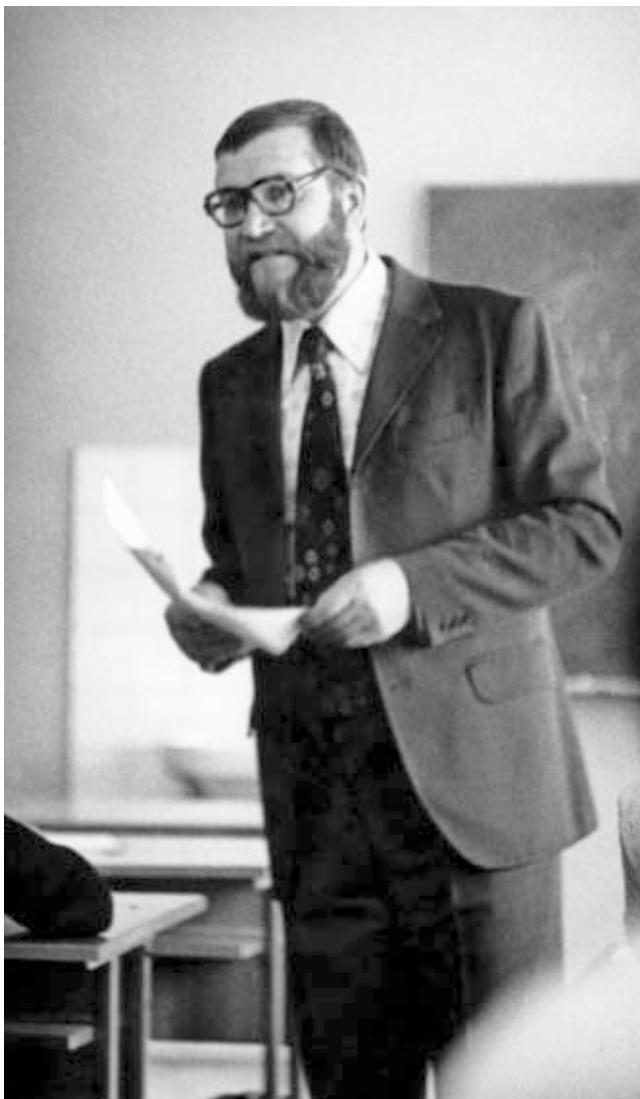

З камэндантам Брандэнбурскай брамы часу ГДР маёрам Гансам Ганцаўгэ.
Бэрлін, 1969

Перакладаю выступ прафэсара Грыгуля (ФРГ) на канфэрэнцыі па цепла- і
масаабмене. АН БССР, 1974

На экспкурсіі ў Хатыні з дэлегацыяй Гандлёвой палаты ГДР. 1972

З Васілём Быкаўым і нямецкім журналістамі. Менск, 1988

У Менскім Катэдральным саборы з патэрам Шарфам і айцом Яўгенам. 1972

Лекцыя на журфаку БДУ. 1980-я гады: час студэнцтва Ігара Герменчука,
Сяргея Дубайца, Алеся Сушы, Віталя Сямашкі

Віленскія сустрэчы: Лявон Луцкевіч, аўтар, Зоська Верас, Тацяна Сапач, Сяргей Шупа, Мікола Мурашка

У Ракуцёўшчыне на съвяце паззii: Уладзімер Конан, аўтар, дачка Алена зь сяброўкай, Лявон Луцкевіч, Алег Бембель (Зыніч). Канец 1980-х

Зь Сяргеем. Дубаўцом у Заслаўі на съвяце гуканьня вясны. 1989

Сустрэча з Джорджам Бушам (старэйшым) на 200-годзьдзі «Білю аб правах». Манпэлье, 1991

Мітрапаліт Філарэт — мой сусед у Вярхоўным Савеце. 1995

Каля першага мікрафона дэпутат ВС Пятро Садоўскі, Станіслаў Шушкевіч (яшчэ не старшыня ВС), наперадзе сядзіць Віктар Ганчар

Зъ Зянонам Пазняком на мітынгу ў Купалаўскім скверы. 1990

На плошчы каля Дому ўраду з прыхільнікамі апазыцыі БНФ. 1991

У Дудутках: Яўген Будзінас (трэці зьлева), Міхаіл Марыніч, аўтар, Даніель Гёдэвэр (другі справа), амбасадар ФРГ у РБ сп. Краўс. 1991

На адкрыцьці амбасады РБ у Боне. Слухаюць беларускі гімн: Гільтруд Шродэр (жонка прэм'ера Ніжняй Саксоніі, будучага канцлера ФРГ), амбасадар РБ з жонкай, міністар Пётар Краўчанка. 1993

У складаньне кветак да абеліску на плошчы Перамогі: Вітаўтас Ландсбергіс (другі зьлева), аўтар, намеснік міністра замежных справаў Андрэй Саньнікаў. Менск, 1991

З прэзыдэнтам ФРГ Рыхардам фон Вайцэкерам пасля перадачы даверчай граматы. Бон, 1992

Пратакольная сустрэча з канцлерам Гэльмутам Колем і міністрам замежных справаў Кляусам Кінкелем. Бон, 1993

Прыём з нагоды адкрыцця амбасады РБ у Боне: Ганс-Дытрых Геншэр («бацька ўсходняй палітыкі» Нямеччыны), першы сакратар амбасады Віктар Чайчыц, амбасадар РБ з жонкай

Выступ перад дабрачынным чарнобыльскім канцэртам Фэдэральнага паліцэйскага аркестру ў Гамбурскім гарадзкім тэатры. 1994

Сустрэча ў банку «Sparkasse Paderborn» са спонсарамі чарнобыльскіх ініцыятываў

Наставніца і дзеткі зь Веткаўскага раёну на адпачынку ў Бінгэн-ам-Райн. 1994

Чарнобыльская ініцыятыва ў Нінбургу, пабраціме Віцебску: у першым шэрагу бургамістар гораду, Ірына Грушавая, беларускі амбасадар. 1993

II. Барыс Кіт ашының

Перадкалядны Франкфурт-на-Майне: Барыс Кіт, аўтар, жонка Валянціна.
1994

Сам-насам з Конрадам Адэнаўэрам у Боне. 1994

Сярод хваляў Адраджэнъня

Ад Буцькаўшчыны да Бацькаўшчыны. — Пошуки свайго прарока: ад Майселя да Купалы. — Няўдалыя спробы стаць філёзафам. — Лінгвістычныя радасці і сацыяльныя трывогі. — Адкрыцьцё Вацлава Ластоўскага. — Жыве Беларусь! — Нараджэнъне БНФ.

Спасыціжэнъне свайго

Ва ўступе я заўважыў, што ўмоўна магу разьдзяліць сваё жыцьцё на дзіве часткі. Першая — біялягічнае і духовае існаванье ў сацыяльна-прыродным асяродку без выразнага ўсьведамленія сваёй нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Гэтую частку я называў «Буцькаўшчына» — назва, якая для мяне зьяўляецца сымблем малой Радзімы. Ва ўлоньні малой Радзімы быў закладзены падмурак асобы. Што да большага, то тут была ў лепшым выпадку праста асабістая годнасць, але не было пачуцьця больш шырокай салідарнасці. Словы «сусед», «зямляк» значылі ня больш, чым іранічны выраз «Гаўрыла з Палацку». У гэты час я фармаваўся як самадастатковая псыхалагічная систэма, але без унутранай патрэбы яднаньня з сабе падобнымі, і не прыглюдаўся да блізкага, не шукаў, як сказана, прарока ў сваёй айчыне. Хаця, канечне, пэўны бытавы патрыятызм быў. Назіраючы прышлых людзей у дзяцінстве (у асноўным гэта былі расейцы), я заўважаў, што ня ўсё тое расейскае, што татальна хвалілася па радыё і ў газетах, было лепшае, чым наша туэтайшае. Мясцовых людзей з калтуном у вала-

сах я ня бачыў. А вось тое, што прышлы фін-агент, які гаварыў «йішышё-шышяс», і якога маці частавала схаванай зь зімы паляндвіцаю, каб той не складаў акт і не апісаў авечку, ня ведаў, што гэта такое маці паклала на талерку, — гэта я пасыпей заўважыць. Ці гэта прыдумка беларускіх нацыяналістаў, ці тое праўда было, але зь нечых успамінаў я чую нешта падобнае, як прышлія з Усходу хлопцы ў верасьні 1939 году думалі на беларускае тоўстасе сала, што гэта толабо мыла. У нас гэта была вэнджаная паляндвіца, і той фінагент запытаўся, ці не зашкодзіць гэтае «сырое» мяса.

У сярэдзіне вясны мідзясяцых гадоў, калі я пісаў у акадэмічную Купалаўскую энцыклапедыю артыкул «Мова Янкі Купалы», я перагледзеў усяго Купалу — дзе па дыяганалі, а дзе вельмі ўважліва, асабліва ягоныя дарэвалюцыйныя творы. І тут я адкрыў радкі, напісаныя як для мяне:

Не шукай ты шчасця, долі
На чужым, далёкім полі,
Гэт, за шумным лесам-борам,
За шырокім сінім морам
Не шукай ты шчасця, долі!

Ты ўсё знайдзеш гэта блізка,
Там, дзе маці над калыскай
Табе песні напявалі,
Як малога калыхала,
Толькі ўмей шукаці блізка!

Амаль у той жа час, рыхтуючыся да чарговай перадачы «Роднае слова» на беларускім тэлебачаньні, дзе шчасцілівы лёс зьевёў мяне з Уладзімерам Содалем, добрым, разумным, архісціплым беларусам, я натрапіў на вершы

Тараса Шаўчэнкі, які прамаўляў да сваіх землякоў, як і наш Купала:

Нема на світі України,
Немае другога Дніпра,
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра...

Можа, каму-небудзь гэта ўжо здасца рэліктавым замілаваньнем запозыненага нацыяналізму, але мяне гэта глыбока кранала. Я пачаў уважлівей чытаць беларускія тэксты і знаходзіць шмат цікавага ня толькі ў Шляермахера і Майссея, але і ў сваіх тутэйшых. Памятаю, я быў глыбока ўражаны адной страфою ў Купалавай «Песьні званара», дзе аўтар лірычна разважае пра поступ і гвалт:

Эх, бо ведае съвет,
Што вялікіх дум цъвет
Адно толькі на зломе ўзрастает...

Тэма ня новая. А вось купалаўскае скрушнае (мне ня чуецца арганічна разъняволенае і разбуральна-шырокое) «эх» прыцягнула маю ўвагу. Яно не супадала для мяне па настроі з расейскім «дело прочно, когда под ним струйтся кровь». Гэтак жа па-новаму я прачытаў Купалаў верш «Сыходзіш, вёска, зь яснай явы», якое паводле школьнай клясыфікацыі належала да цыклу «сацыялістычнага абнаўлення». Чытаючы незамыленымі вачыма коласаўскага «Сы-мона-музыку», я адкрыў такія радкі:

Бо і ў той цішы зацятай
Ёсьць і голас і свой твар.
Разнастайны і багаты,
Поўны музыкі і чар.

Калі б гэта быў ня Колас, а Рыльке, тут бы снаблівы крытык так разъярнуўся і такіх бы глыбінь дапяў, што ўсе містыкі б толькі ахнулі. Мне, магчыма, было лягчэй, нават чым прафэсійным літаратарам, прачытаць у Купалы ці Коласа тое, што яны пісалі на самой справе, а ня тое, што ім у свой час прыпісалі: я ж фактычна ня ведаў традыцыйнай савецкай інтэрпрэтацыі іхных твораў, а мерый усё як германіст паводле ёўрапейскіх мерак.

Як я ня стаў філёзафам

Тое, што чалавека вядзе лёс да ягонага паклікання, я цяпер не сумняваюся. Я ўжо расказваў пра свае прыгоды на шляху да сталай прафэсіі. Мой добры анёл уратаваў мяне і ад пэрспэктывы стаць прафэсійным савецкім філёзафам. А выпадак быў сапраўды на мяжы неверагоднага. Пералом у майм жыцці насыпявашаў на пачатку сямідзясятых гадоў, калі я працаваў ужо інжынэрам-патэнтазнаўцам на Менскім мотавелазаводзе, створаным на базе вывезеных у кошт рэпарацыяў зь Нямеччыны матацыклетнага і веласіпеднага заводаў.

Да нас з Эўропы са спазненнем гады на трываліціся хвалі «новай левай». Людзі ўжо чулі імёны: Сартр, Маркузэ, Энцэнсбергер. На штандарах эўрапейскіх бунтарных студэнтаў разам з імёнамі Чэ Гевары і Маркузэ зазіхацелі па-новаму імёны Маркса і Мао Дзэ-дуна. У нетрах савецкай філязофіі сасыпявала новая «пазытыўісцкая» наука — сацыялёгія. Для думных і амбітных выпускнікоў ін'язу адкрывалася дзялка, дзе зь веданьнем замежных моваў можна было зрабіць кар'еру. Узорам быў Іван Антановіч, пазней сакратар ЦК КПБ і міністар

замежных спраў у прэзыдэнцкай Беларусі. Яшчэ будучы студэнтам нашага ін’язу, ён працаваў лябарантам у Інстытуце філязофіі АН БССР, потым хутка абараніўся, крытыкуючы тэорыю буржуазных каштоўнасцяў. На гарызонце маячыў і францускамоўны Лявон Яўменаў, выпускнік маскоўскай ВНУ, загадчык аддзелу спэцынфармацыі АН БССР, які ў свой час паспяхова паклаў у пракрустай ложак марксізму хіжага і каведнага Анры Ляфэура, выкінуўшы на съметнік тое, што зьвісала долу. Антановіч і Яўменаў, павандраваўшы па «гара-дах жоўтага д’ябла», чыталі ў Таварыстве ведаў публічныя лекцыі, як дрэнна жыць у Амерыцы. Яўменава я ведаў са студэнцкіх гадоў, калі ён вёў у нас у ін’язе сэмінары па гістарычным матэрыялізыме. Філёзафамі з навуковымі ступенямі сталі выпускнікі нямецкага факультэтэу Іван Пруднік і Саша Крукоўскі. Апошні стаў нават навуковым сакратаром Інстытуту філязофіі і права. А супрацоўнік аддзелу Яўменава Валодзя Штырк, таксама выпускнік ін’язу, ажаніўся з дачкой самога дырэктара Інстытуту філязофіі акадэміка Казіміра Буслава і называў яе пяшчотна «мая Бураціна», бо ў яе, як у бацькі, быў страшнна доўгі нос.

Памятаю, у той час стала модным запрашаць на прадпрыемствы сацыялягаў і на ўмовах гаспадарчага разыліку рабіць сацыялягічны маніторынг паводле шырокага спектру парамэтраў. Прыехалі да нас сацыялягі і на мотавелазавод. З аддзелу галоўнага канструктара, да якога адносілася і наша патэнтнае бюро, мяне прызначылі адказным мясцовым «апекуном» навукоўцаў. Група працавала паводле мэтодыкі, распрацаванай у БДУ пад кіраўніцтвам прафэ-

сара Давідзюка. Ідэя сама па сабе была цікавая. Калі аб’ектыўна адказаць на ўсе пытанні анкеты, можна было прыйсці да высновы, што многае на прадпрыемстве ідзе ненатуральна, алягічна. Гэтая прыкладная сацыялётгія здалася мне сапраўднай панацэяй: ніякіх табе рэвалюцыйных фразаў, называй усё сваім іменем, і систэма лясьнецца. Пра гэта шэптам гаварылі і маладзейшыя члены сацыялягічнай групы. Інжынэры і рабочыя на канвэеры гаварылі ўслых пра хібы плянавай эканомікі, дзе так званая сацыялістычная кааперацыя раз-пораз давала збоі. Інжынэры і рабочыя контактовалі падчас аварыйных зборак і вялі ідэалягічна шкодныя размовы, калі раптам паслья затрымкі паставак прыбывалі па кааперацыі запчасткі, і супрацоўнікі аддзелаў галоўнага канструктара і галоўнага тэхноляга выходзілі на засынжаны двор са шрубавёртамі і ў рукавіцах (бо прымярзалі да мэталу пальцы) і сяк-так «падвешвалі» карбюратары: «Хер съ нім, патрэбіцель дакруті!»

Працуючы з сацыялягічнай групай, я адчуваў сябе першапраходцам і амаль што рэвалюцыянэрам. Сацыялягі працавалі на заводзе месяцы трэх. Праўда, калі маніторынг падыходзіў да канца і трэба было рабіць высновы, высыветлілася, што ўесь рэспубліканскі праект, які ахопліваў шмат прадпрыемстваў, знаходзіцца пад патранатам прамысловага аддзелу і аддзелу навукі ЦК КПБ, дзе лічаць пакуль непажаданымі надта радыкальныя высновы пра систэмныя хібы. Пра гэта я пачуў на заключнай нарадзе з удзелам нашага галоўнага інжынэра, намесніка дырэктара па вытворчасці і самога прафэсара Давідзюка. Мне таксама далі сло-

ва, і я, як потым гаварылі, даволі разумна і стрымана выказаўся. Пасьля нарады да мяне падышоў прафэсар Давідзюк і прапанаваў пайсьці да яго ў асьпірантуру пры Акадэміі науک. Гаварыў пра цікавыя пэрспэктывы. Я прыняў эўрыстычнае расшэнне і перайшоў свой чарговы Ярдан: пачаў рыхтавацца да экзаменаў у завочную асьпірантуру па прыкладной сацыялёгіі.

І тут, як таго шматпакутнага Ёва, мой анёл часова пакінуў мяне, каб потым ашчасльвіць. Мой уступны рэфэрат, дзе я крытычна аналізаў «Аднамернага чалавека» Гэрбэрта Маркузэ, асанілі ў Інстытуце філязофіі на «выдатна» (з адзінаццаці рэфэратаў было толькі дзіве пяцёркі), а вось на экзамене па спэцыяльнасці выйшла асечка. Зноў адбылася неверагодная гісторыя. У завочную асьпірантуру разам са мною паступаў мой былы вучань, выпускнік ін'язу Ян Цехановіч (пазней стаў дэпутатам ВС СССР ад Літвы, перамогшы ў сталічнай Нававіленскай акрузе Ландсбэргіса), і напярэдадні экзамену ягоны знаёмы філёзаф, Лёня Ўвараў (працаваў недзе загадчыкам катэдры), пагадзіўся даць нам кансультацыю па некаторых пытаньнях. Наша імправізаваная кансультацыя, якая адбылася ў інтэрнаце па вуліцы Акадэмічнай, закончылася лёгкім півам (нічым больш!), пасьля чаго мы вырашылі яшчэ зайсьці ў галоўны корпус акаадэміі паглядзець да-кладна аўдыторыю і час пачатку заўтрашняга экзамену. Спускаючыся з другога паверху на вуліцу, мы забегліся па дарозе ў туалет на першым паверсе. Дзіверы туалету, як гэта часта было прынята ў савецкі час, зачыняліся шчыльна зь сярэдзіны пры дапамозе вельмі моцнай

спрунжыны, таму, заходзячы і выходзячы, дзіверы трэба было моцна цягнуць на сябе або прытрымліваць. Заходзячы, я тузануў дзіверы, але, не разылічыўши сілы, выпусціў ручку, а ў гэты час у дзівярным праёме зьявіўся дзядзька і акурат падставіў нос пад востры кант і мэталічную ручку. Ён быў невысокага росту, у сціплай балённневай куртцы, у руках зашмальцаваны партфэль, трошкі таўставаты і зь вельмі доўгім носам. Дзядзька ўхапіўся за нос, а я, разумеючы пэўную камічнасць сытуацыі і ня лічачы сябе вельмі вінаватым, франтаватым тонам сказаў нешта кшталту: «О, пардон, мэсь!» Нашыя твары былі блізка адзін ад аднаго, і ён, відавочна, пачуў пах піва і сказаў нешта гнеўнае пра алкашоў. Мы разышліся, блізка паглядзеўши адзін аднаму ў твар. Я тады ўжо насіў бараду, што яшчэ было ня вельмі распайсюджана, і таму лёгка запамінаўся...

Назаўтра я зайшоў у аўдыторыю, дзе праvodзіўся экзамэн, і аслупянеў: за сталом экзаменатараў сядзеў той самы дзядзька з доўгім носам, а на дзюбцы носу быў ладны чырвона-сіняваты пісяг. Чалавек гэты быў дырэктар Інстытуту філязофіі АН БССР акаадэмік Казімір Буслаў. У мяне язык прысох да паднябення. Спадар Буслаў мяне безумоўна пазнаў, бо не-прыемна зъмяніўся ў твары і як бы рэфлекторна дакрануўся правай рукой да носа, але нічога такога не сказаў і, бачачы маю зъянтэжнасць, ужо абыякава вымавіў: «Ну што вы сталі? Бярыце білет». Як на нітках, я падышоў да стала, калянымі пальцамі зь цяжкасцю адшкреб білет ад стальніцы і, глянуўши, чуць ня страціў прытомнасць: там зноў, як і ў ін'язе на дзяржэкзамене па навуковым камунізме,

значылася пытанье: «Ф. Энгельс аб прынцыпах камунізму». Яго мне тады задавалі як дадатковае. Шчыра прызнацца, за тыя гады, што прайшлі з часу дзяржэксамену ў ін’язе, я так і не сабраўся прачытаць гэтую «першакрыніцу», дзе, як кажуць, можна налічыць аж дваццаць два прынцыпы камунізму. Пэўна, хімэрычнасць назвы не скіляла да чытаньня. Па сёньняшні дзень я не прачытаў гэтага твору... Другога пытанья ўжо ня памятаю. Трэцяе — гутарка па рэфэраце. Я сеў. Нічога ня думалася і не запісалася. Раз-пораз я кідаў зрок на акадэміка. Калі-небудзь нашыя вочы сустракаліся. Я ўжо ня памятаю, што і як я адказваў. Я быў ня я. Дубовы сухі язык увесь час прыліпаў да паднібення, сказы паўзылі з роту, як п’янія бясконцыя чарвякі. Па рэфэраце маўклівы экзаменатар мяне не пытаў, нічога пра ўчорашніе не сказаў, моўчкі паставіў тройку, і я пакінуў аўдыторыю. Mae новыя знаёмцы, што чакалі каля дзвіварэй, былі зьдзіўленыя, бо перад заходам у аўдыторыю ў мяне шмат хто што пытаўся, а я на ўсё ведаў адказы. Да таго ж мая пяцёрка па рэфэраце падымала мой аўтарытэт да нябёсаў. Замежную мову я ўжо здаваць не пайшоў, хаця, канечнэ, атрымаў бы пяцёрку. Мяне і з тройкай па спэцыяльнасці ўзялі б у завочную асьпірантуру. Галоўнае было мець навуковага кіраўніка. Але мне было сорамна перад прафэсарам Давідзюком, які сам, яшчэ на заводзе, даў згоду быць майм навуковым бацькам. На гэтым мая філязофская кар’ера скончылася.

Лінгвістыка — навука для сэрца і разуму

Пасьля ганебнага правалу на экзамене ў Акадэміі я ўжо не хацеў заставацца на заводзе. Маючы месяц адпачынку, які я атрымаў для паступлення ў асьпірантуру, я вырашыў знайсці новае месца працы. Праз знаёмага ў Інстытуце кібернетыкі, колішняга асьпіранта ў прафэсара Алега Сяргеевіча Шырокава, я дачуўся пра вакансію ў Інстытуце мовазнаўства АН БССР на часовую працу паводле гаспадарчай дамовы з «паштовай скрынкай» у Ленінградзе. Там на вуліцы Чапаева пад шыльдай Ленінградзкай фабрыкі цацак хаваўся так званы Інстытут далёкай сувязі, які займаўся халера ведае чым, у тым ліку аўтаматычнай ідэнтыфікацыяй гукавых моўных сыгналуў, аналізам і сынтэзам штучнай мовы, блізкароднаснай псыхалінгвістыкай. Нешта страшэнна цікавае, новае і таямнічае. Мая фантазія яшчэ больш распалілася, калі я даведаўся, што інстытут будзе займацца аналізам акустычных асаблівасцяў так званага геліевага маўлення — акустычна змененай мовы пры знаходжаньні чалавека ў замкнёной прасторы, дзе ў дыхальний кіслароднай сумесі будзе прысутнічаць спэцыяльна ўпышнуты гелій, каб пазыбегнуць эфэкту так званай эмбаліі, закупорваньня крывяносных сасудаў ад пападаньня ў кроў кіслароду як іншароднага цела. Тады ва ўсіх на памяці была гібель савецкіх касманаўтаў Волкова і Пацаева, якія, паводле адной з вэрсіяў, памерлі ад эмбаліі пры разгерметызацыі карабля.

На мой КЗОТаўскі артыкул 47-В у працоўнай кніжцы вучоны сакратар Інстытуту мова-

знаўства Анатоль Сьцяпанавіч Аксамітаў, спэцыяліст па народнай фразэалёгіі і майстар спорту па шахматах, не звярнуў ніякай увагі. Так я стаў мовазнаўцам-псыхалінгвістам у лябараторыі эксперыментальнай фанэтыкі Інстытуту мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР. Уз начальваў лябараторыю добры чалавек Аляксандар Ёсіфавіч Падлужны, пазней акадэмік і дырэктар інстытуту. Адзінаццаць гадоў працы ў лябараторыі былі, бадай, самыя шчаслівія гады майго жыцьця. Адносна вольны рэжым працы (ня лічачы некалькіх андропаўскіх месяцаў), магчымасць у рабочы час працаваць у Акадэмічнай бібліятэцы, дзе быў даволі добры фонд сучаснай пэрыёдыкі (старых кніжак было меней, чым у Ленінскай бібліятэцы), а галоўнае — выдатны калектыв, былі тымі складнікамі радаснага існаваньня, якое грунтуеца на свабоднай фантазіі ў межах зададзенай пошукавай систэмы. На жаль, амаль усе тыя мае калегі ўжо ў іншым съвеце. І прафэсар Аляксандар Падлужны, грунтоўны прафэсійны фаноляг савецкай школы, які напісаў у суаўтарстве з Валерам Чэкманам фундамэнтальную працу «Гукі беларускай мовы» з рэнтгенаграмамі, палятаграмамі і губнымі артыкуляцыямі, і сам прафэсар Чэкман, безумоўна, найлепшы балтыст у Беларусі, выдатны знаўца шматлікіх моваў, у тым ліку літоўскай, і доктар Лілія Выгонная — аўтар цікавых прац па тэарэтычнай і прыкладнай фаналёгіі, і Эдуард Якушаў — наш інжынэр-акустык, знаўца Бібліі, царкоўнай гісторыі, германафіл, скептык-мэтафізык... Для мяне, усё яшчэ бессыстэмнага аматара, рабочыя дыскусіі з больш дасьведчанымі калегамі, размовы на ранішніх плянэрках і ў абе-

дзенны перапынак з гарбатай былі добрай школьай разумовай дысцыпліны. Была яшчэ адна прыемная асаблівасць: Валер Чэкман быў выпускніком Кіеўскай сувораўскай вучэльні, і таксама, як і я, не пазбаўлены духу пэўнага авантурызму. Мне здавалася, што ён нават ажаніўся спэцыяльна зь літоўскай дзяячынай, каб авалодаць ня проста літоўскай мовай, але і дыялектамі. Пазней ён стаў прафэсарам, загадчыкам катэдры Віленскага ўніверсytetu ўжо незалежнай Літвы. Пра яго можна пісаць цэлую кнігу. Дарэчы, з таго ўзводу Кіеўскай СВВ, дзе ён вучыўся, выйшла шмат вядомых у Савецкім Саюзе людзей — канструктараў, вучоных, артыстаў, утылітараў і аўтараў песень «А я иду, шагаю по Москве» паводле Генадзя Шпаликаў. Аднойчы ён прыяжджаў да Валера ў Менск са сваімі сябрамі і заходзіў у нашу лябараторыю. Потым да нас прыбіўся яшчэ адзін «кадэт» зь Менскай сувораўскай вучэльні — Валодзя Дзяркач, які выпусціўся гадоў на пяць пазней за мяне. Выдатны інжынэр, ён сабраў уласнымі рукамі ўнікальны для таго часу прыбор — аналізатар акустычнага спектру. Недзе па сумяшчальніцтве, ужо ў той час — пачатак сямідзясятых — ён практаваў устаноўкі для сівяцлавой музыкі і фантанаў, меў дзясяткі аўтарскіх пасьведчаньняў.

Першы працоўны дзень — хмарны

Мой першы працоўны дзень у Акадэміі пачаўся незвычайна. Гэта была восень 1973 году. У Акадэміі навук, як і па ўсёй Беларусі, тады пачыналі змагацца з новым беларускім нацыяналізмам, які, як лічылі нашыя ідэолягі, натх-

няўся з Украіны, кіраванай Шэлестам. Хаця я быў аформлены на гаспадарча-дагаворную «закрытую» тэму і да навуковых дасьледаваньняў інстытуту ня меў непасрэднага дачынення, загадчык лябараторыі Аляксандар Падлужны параіў мне прыйсьці на пашыранае пасяджэнне навуковай рады, якое выпала якраз на мой першы працоўны дзень і было прысьвечана «некаторым актуальным пытаньням беларускага мовазнаўства». Так быў сформуляваны парадак дня. На пасяджэнні прысутнічаў акадэмік Кандрат Крапіва, які тады займаў ідэалігічную пасаду акадэміка-сакратара аддзялення грамадзкіх навук АН БССР. У тыя дні дзяржаўныя гуманітарныя ўстановы, рэдакцыі, выдавецтвы, творчыя саюзы абмяркоўвалі артыкул Кандрата Крапівы «Грамадзкая неабходнасць і беспадстаўнае наватарства», надрукаваны ў газэце «Звязда». Артыкул быў прысьвечаны ў асноўным праблемам разьвіцця і ўнормавання літаратурнай мовы — стылістыцы, правапісу, дыялектызмам, запазычаньням. Аднак паміж радкоў і даволі празрыстых алюзіяў прачытвалася больш шырокая мэта — спыніць «адштурхоўванье» ад расейскай мовы і «паўзучы моўны нацыяналізм», які ўжо быў так рапчуна асуджаны некалькі дзесяцігодзьдзяў таму. У паветры павеяла трыццатымі гадамі.

Сам Кандрат Крапіва, наколькі мне запомнілася, на пасяджэнні не выступаў, але ягонае фізычнае цела, як пэўны сымбал дзяржаўнага цэрбэрства, было ахутана воблакам страху, які паступова запоўніў усю залю і пачаў запаўзаць у нутро прысутных. Усе гаварылі шэптам. Некага чакалі, і дырэктар доўга не пачынаў сходу. Я амаль нікога ня ведаў і ня мог мерка-

ваць, як людзі паводзілі сябе звычайна. Але ж атмасфера нагадвала хаўтуры. Потым зайшлі нейкія троє важных дзядзькоў і невысокі чалавек, ці то хворы, ці то спужаны. Адзін важны дзядзька сеў наперадзе на загадзя падрыхтаванае крэсла, а двое другіх захацелі сядзець ззаду збоку. Спужана-хворому дырэктар моўчкі паказаў на месца ў другім радзе і загадаў астатнім пацясыніца. Міхail Раманавіч Суднік пачаў сход, стоячы за столом прэзыдыму. Побач зь ім сядзелі сакратар партарганізацыі і старшыня прафсаюзнага камітэту. Уступная прамова штосьці мне нагадвала, але нязвыклай тады для мяне публічная беларуская мова прыцямняла асацыяцыі. Прамоўца, хаця і гаварыў даволі бойка, але выглядаў няўпэўнена і як бы вінавата. Ён раз-пораз кідаў зрок то на Крапіву, то на тых двух дзядзькоў, што захацелі сядзець збоку-ззаду. Крапіва сядзеў без акуляраў, нерухома, і бесъперапынна выціраў складзенай у квадрацік насоўкай сълёзныя залозы ў куточках вачэй. Было незразумела, слухае ён ці не. Двоє важных дзядзькоў, здавалася, зусім ня слухалі прамоўцу, адно шапталіся паміж сабою, нават ня вельмі стараліся гаварыць ціха, чым, безумоўна, яшчэ больш дэманстравалі сваю важнасць. Хаця дырэктар быў член-карэспандэнт АН БССР, але гаварыў ён больш як партыец і грамадзкі дзеяч, націскаючы на посьпехі айчыннага мовазнаўства пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі. Калі пачаў выступаць парторт і самакрытычна гаварыць пра недахопы ды ідэалігічныя хібы ў працы калектыву, а потым і назваў імя аднаго адшчапенца, які звязаўся з ідэйна нясьпелымі элемэнтамі ў

Беларусі і нават за ейнымі межамі, мяне працяло як маланкай: вось яно, дэжа вю!

Такі сцэнар я бачыў дзесяць гадоў таму ў актавай залі ў інстытуце замежных моваў. Там адшчапенца, які чытаў Боруха Сыпінозу і хацеў зьліцца з жаданай таемнай партыяй справядлівасці, звалі Дзымітры Багушэвіч, а тутэйшага беларускага «нацыяналіста» — Алесь Каўрус. Гэта ён быў спужана-хворы чалавек. Ён паходзіў зь Мядзелу і, паводле съведчаньяня некоторых выступоўцаў, злouжываў у навуковых працах дыялектызмамі, якія былі падобныя да палянізмаў, і звязаўся зь ненадзейнымі элементамі, якія на сваіх таемных зьборках съявівалі Багдановічаву «Пагоню», разважалі пра залаты век беларускага сярэднявечча, ВКЛды, перапісваючыся са сваімі ўкраінскімі хаўрусьнікамі, марылі пра рэстаўрацыю ўкраінска-беларускага дэмакратычнага княства ад мора да мора. Пра няўдзячнасць таварыша Каўруса савецкай уладзе і камуністычнай партыі гаварыла з натуральнымі съязьмі на вачох старшы навуковы супрацоўнік Інстытуту мовазнаўства Арашонкава Ганна Ўладзімераўна, якая паходзіла з-пад Нясвіжу і добра памятала, як цяжка жылося за панская Польшчай да 1939 году. Яна парайлі таварышу Каўрусу распытаць мядзелскіх сваякоў пра той час, яны ж таксама былі ў Заходній Беларусі. Тут я падслушаваў, як кабеціна, што сядзела побач, сказала, што Каўрусаву радню паслья 1939 году рэпрэсавалі...

Далей усё ішло як па нотах. Выступіла яшчэ некалькі абураных. Вінаватага выставілі перад залай. Ён маўчаў, не агрызаўся — значыць, каяўся. Цікава, што ніхто з прышлых дзядзь-

коў не выступаў. Яны толькі назіралі. Усю справу інстытуція зрабілі сваімі сіламі. Нацыяналіста Каўруса звольнілі з інстытуту. Я быў непрыемна ўражаны tym пасяджэннем. Імгненна падумалася: куды гэта я зноў папаў? Калі выходзілі з залі, я наблізіўся да Падлужнага, свайго новага начальніка, і запытаўся, якія такія страшныя палянізмы ўжывалі Каўрус у сваіх навуковых працах. Аляксандар Ёсіфавіч паглядзеў на мяне як на вар'ята і, прыкладушы ўказальны палец да вуснаў, ірвануў ад мяне, як ад заразнага. Пазней, ужо сам-насам, парай мне менш задаваць падобных пытаньняў пры незнаёмых людзяx. Для мяне пачалося новае жыцьцё — з новай жыцьцёвой мудрасцю і захапленнемі.

Магчыма, у чытача адразу ж узынікла пытаньне: як гэта аўтар толькі што пісаў, што быў шчаслівы, працуячы ў Акадэміі навук, а потым пачаў апісваць інквізытарскае самавынішчэнне і страх у храме навукі? Супяречнасці тут няма. Першы шок быў добрым уступным акордам. Шчасльце прыйшло з больш шырокага разуменяня штодзённасці, якое пашыралася да адчуваньня судакранальнасці да нечага большага, чым уласная асона, і, безумоўна, з абложнай працы, сустрэчаў, сумоўяў і агульнага чыну на карысць Беларусі. Можа, гэта гучыць трохі патасна, але гэта праўда. Лепшыя лекі ад страху і пэсымізму — дзейнасць, а не разумныя аналітычныя разважаньні на элітарных зборках.

Памятаю, паслья той пашыранай навуковай рады, калі ўсе разышліся, Алесь Каўрус выйшаў апошні з залі. Я стаяў у калідоры, трошкі агаломшаны, асабліва праз рэакцыю спадара

Падлужнага, і мяне цягнула падысьці да Каўруса, але я гэтага не зрабіў: у мяне ўжо трохі запоўз страх, і да таго ж я падсвядома адчуваў, што ня ведаю, чым магу ўцешыць чалавека. Застаючыся на адлегласці мо кроکаў дваццаці, я чамусьці пасунуўся за згорбленай постаццю выгнанца, што рухалася па пустым калідоры. На лесьвічным скляпеніні Алесь прыпыніўся і загаварыў са съціпла апранутымі хлопцамі, што стаялі каля вакна. Iх было, здаецца, троє. Гаварылі шэптам. Яны падазронна глянулі на мяне і зас্পышаліся ўніз. Праз пэўны час з адным зь іх я пазнаёміўся. Гэта быў наш вядомы беларускі археолаг Міхась Чарняўскі, якога таксама выгналі тады з Інстытуту гісторыі. У сувязі з гісторыяй акадэмічных «нацыяналістай» я ўпершыню пачуў імёны Пазьняка, Тумаса, Куліка, Марачкіна, Прашковіча і некаторых іншых.

Радасць працы і сяброўства

Вір працы і новых знаёмстваў запоўніў жыцьцё з раніцы да вечару. Калі цяпер гляджу выпадкова захаваныя нататнікі, публікацыі ці фатаздымкі, адчуваю ту ю хвалю радасці, якая несла нас крок за крокам да шчаслівых дзён. Канфэрэнцыі, удзел у тэлеперадачах, паходы ў Міністэрства адукацыі дзеяля адкрыцця беларускіх клясаў, сустрэчы ў школах і на кватэрах з бацькамі, выступы ў студэнцкіх аўдыторыях, праца над беларускай чытанкай для дзіцячых садкоў, складаныне праграмы моўнага выхаванья ў садках — вось той няпоўны пералік справаў, якімі прыходзілася займацца.

Значным посыпехам лічу стварэннне першай

сучаснай, сапраўды беларускай чытанкі для дзіцячых садкоў, над якой працавалі Вінцук Вячорка і я. Туды акрамя твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Танка ўдалося ўставіць творы Ларысы Геніуш, Сяргея Новіка-Пеюна, Зоські Верас. Зь дзясятак вершаў спэцыяльна для хрэстаматыі напісаў Сяржук Сокалаў-Воюш. Ці ж гэта ня цуд:

Блакіт нябес, і белы бусел,
І кветкі ў полі, як абрус...
Мой край завецца Беларусью,
А сам я — хлопчык-беларус.

Або:

Мы вядзём паіць на рэчку
Кучараўую авечку.
Пі, авечачка, ваду
І вяртайся ў чараду.

Ці вось такое:

У адной руцэ — съязжок,
У другой руцэ — ражок.
Ду-ду-ду, ду-ду-ду! —
Гэта я на свята іду!

Прыходзілася ісьці на хітрыкі і кампрамісы, безь якіх чытанку не падпісалі б да друку, бо на ёй павінен быў быць, як тады казалі, «грыф» Міністэрства адукацыі. Так, паводле патрабаваньняў праграмы ў разьдзеле для сямай старэйшай групы (пяці- і шасцігодкі) мусіў быць твор пра Леніна. Мы знайшлі і дыдактычна адаптавалі амаль як эвангельскую прыпавесць успамін-апавяданьне «Графін», дзе расказвалася, як малы Валодзя разбіў графін і потым мужна прызнаўся пра шкоду.

Падобная ж гісторыя адбылася зь «Вялікім Каstryчнікам». У зъмесці павінна было фігураваць гэтае слова — Каstryчнік, зь вялікай літары, як даніна павагі і ўвагі да Вялікай Каstryчніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. Не хацелася ж даваць беларускім дзесям тупыя рэвалюцыйныя агіткі. Мы ўзялі верш Алега Мінкіна, у якім апявалася позняя восень: шматколерны лістапад, павуціньне, прыход новай пары году. Верш як верш, ён быў ужо дзесьці апублікаваны. Але меў патрэбную назvu — «Каstryчнік». У гэты ж раздзел зъмісьцілі і верш Сокалава-Воюша пра съязжок і съвята. З такім вершам можна ісьці і на съвята 25 Сакавіка.

Асаблівасцю той працы было мірнае, разумнае супрацоўніцтва зь Міністэрствам асьветы, а дакладней — з упраўленнем дашкольнага выхаваньня, якое ўзначальвала Тамара Карасьцялёва. Міністарка Сухнат, ейны намеснік Круглей былі вельмі варожа настроеныя да беларусізацыі школаў і дзіцячых садкоў. Кампліментамі, хітрыкамі і, галоўнае, эгіпецкай працай удалося дабіцца дазволу захаваць аўтарскі калектыв, дзе засталіся мы зь Вячоркам і адна даволі індыфэрэнтная дама з упраўленнем дашкольнага выхаваньня. Ейнае прозвішча Маскаленка было як громаадвод. Яна ня ведала, хто такія Ларыса Геніуш, Зоська Верас, тым больш ня ведала, што Сокалаў-Воюш жывы і съпявае на плошчах свае «Прыстанкі». Так чытанка прайшла праз цэнзуру і была афіцыйна рэкамэндаваная садкам як хрэстаматыя. Дагэтуль ня ведаю, здагадвалася начальніца Тамара Карасьцялёва пра нашу зь Вячоркам скіфскую хітрасць ці не. Ва ўсякім

разе, яна не перашкаджала. У 2006 годзе мы зь Вячоркам сустрэлі яе выпадкова на нейкай апазыцыйнай імпрэзе, такую ж спакойную і прыгожую, як пятнаццаць гадоў таму. Яна сказала, што пакінула працу ў міністэрстве, бо там цяпер немагчymая атмасфера, і працуе ў праектах сваёй дачкі, якая жыве ў Англіі і займаецца дыдактыкай фармаванья дэмакратычнага съветагляду малодшых школьнікаў.

З цеплынёй у сэрцы ўспамінаю іншыя імёны сяброў, аднагодкаў, старэйшых і маладзейшых, што аддавалі сябе ўдзячнай працы будовы беларускага школьніцтва: Ніл Гілевіч, Анатоль Вярцінскі, Галіна Прымка, Уладзімер Содаль, Ларыса Сімаковіч, Алесь Рашчынскі, Ірына Красоўская, Арына Вячорка, Ігар Міклашэвіч, Тацяна Шчасная, Віялета Яфіменка, Сяргей Вітушка, Ірына і Аляксей Марачкіны, Яўген Кулік... Можна пералічваць дзясяткі імёнаў мастакоў і пісьменнікаў, без удзелу якіх посыпехі таго часу былі б немагчымыя. Адраджэнье і сувэрэнітэт не зваліся зь неба. Мы яшчэ як сълед не асэнсавалі таго вялікага ўкладу ў нацыянальны рух, які зрабіў Генадзь Бураўкін на пасадзе старшыні Дзяржтэлерадыё. Яму хапала ведаў і мудрасці дабівацца максымальная магчымага пры закладцы падмурку нацыянальнага тэлебачаньня ва ўмовах русіфікаванага камуністычнага кіраваньня.

У той час у мяне напісаліся на адным дыханыні мовазнаўчыя эсэ «Гаворыць мая Буць-каўшчына», «Час одуму», «Ад малой Радзімы да вялікай», з паўтузіна кароткіх публікацыяў у часопісе «Беларусь» пра нашыя і чужыя імёны, артыкулы для «Полымя» пра беларускі пераклад і сучаснае школьніцтва. Для жур-

налістаў радыё і тэлебачаньня я чытаў лекцыі па культуры мовы, кансультаваў дыктарскую группу пад кіраўніцтвам Зінаіды Бандарэнкі, вёў перадачу «Роднае слова», на прапанову Зянона Пазыняка ўзначальваў моўную камісію пры Беларускім фондзе культуры, а пазней увайшоў у рабочую группу для напісаньня «Закону аб мовах у Беларускай ССР», які быў прыняты яшчэ пры саветах.

Закон той хоць і быў сатканы з кампрамісаў, аднак даваў добрыя падставы для разгортвання далейшай працы. Даўся ён ня проста. Старшынявала ў рабочай групе Ніна Мазай, намесніца старшыні Савету Міністраў, потым — амбасадарка РБ у Францыі. Пасяджэнні вёў звычайна Ніл Гілевіч, разумна і памяркоўна. Актыўны ўдзел у працы бралі Барыс Сачанка, Іван Чыгрынаў, Пётар Краўчанка. Згадваецца адзін амаль мэлядраматычны эпізод перад галасаваньнем. Членам рабочай групы для выпрацоўкі тэксту закону быў і народны артыст БССР Расьціслаў Янкоўскі, які ня надта актыўна працаваў у рабочай групе, але выступіў у спрэчках на пленарным пасяджэнні, калі закон прымаўся. Выступіў ён па-акторску прыгожа, з большага прыхільнна, але калі паслушаў выступы іншых і эмацыйна запаліўся, папрасіў слова яшчэ раз і ўжо ня так стройна, але шчыра выказаўся за неабходнасць наданьня беларускай мове статусу дзяржаўнай. Дэпутаты падтрымалі закон абсолютнай большасцю галасоў. Можа, ня ўсе так думалі, як галасавалі, але тады было так прынята: што ўнесена зьверху на абмеркаванье, за тое трэба прагаласаваць.

З таго шчасльвага часу, калі я быў захоплены хвалімі і плынню штодзённага адраджэн-

ня, у мяне захавалася некалькі тоўстых спышткаў вялізнага фармату, амаль амбарных кніг, дзе я запісваў адкрытыя для сябе падзеі беларускай гісторыі, вытрымкі з дасьледаваньняў пра сталенне ўропейскіх нацыяў і нават рэдкія ці проста невядомыя мне беларускія слоўы і выразы, знайдзеныя ў кнігах па беларускай гісторыі, у эмігранцкай публіцыстыцы, у мастацкіх творах. Напрыклад, з кожнай старонкі прозы Максіма Гарэцкага, якога тады можна было пачытаць толькі ў спэцфондзе БАНі (так скарочана называлі бібліятэку Акадэміі навук), я выпісваў цэлыя сказы. Зъ «Дзівюх душ» я зрабіў цэлую картатэку. Мяне ўражвалі ня толькі трапныя слоўы, якія не фіксаваліся слоўнікамі, але і синтаксычныя канструкцыі, што маглі бы скласці добрую частку навуковага апісаньня беларускіх слова злучэнняў у падручніках для школаў і ВНУ. Гэта ня зроблена і да сёньня. Дарэчы, я проста не разумею, куды глядзяць нашыя драматургі і рэжысёры, што дагэтуль не даўмеліся даступіцца да Максіма Гарэцкага. Напрыклад, ягоныя «Дзіве душы» — готовыя бліскучы матэрыял для тэатральнай пастаноўкі або мастацкага фільму. Гэта было бы мацней паводле індывидуальнага ўзьдзеянья, чым «Тутэйшыя» Купалы, бо купалаўскі твор — публіцыстыка, а Гарэцкі — глыбокая псыхалёгія. А маленькія апавяданьні, як, напрыклад, «Рускі» ці фрагмэнты з фронтавых запісаў «На імперыялістычнай вайне» — цудоўны матэрыял для вечару аднактовых п'есаў.

Дарагі падарунак Міколы Лобана

Памятаю, чытаючы ўзятую ў некага падвялікім сакрэтам «Гісторыю беларускай (крыўскай) кнігі» Вацлава Ластоўскага, я начамі канспэктуаваў цэлыя разьдзелы. Мне як носьбіту гаворак, ня вельмі аддаленых ад радзімы Ластоўскага, было цікава назіраць, дзе ён у сваім уласным навуковым кайнэ «дакумэнтue» моўныя зъявы, а дзе дае бег сваёй творчай фантазіі, прадукуючы фантастычныя наватворы. Гэта асабліва выразна заўважаецца ў ягоным «Расейска-крыўскім слоўніку». Калі я прачытаў і амаль заканспэктуаваў усю таўшчэзную «Гісторыю», шчасльві выпадак дапамог мне зайдзець гэтую кнігу ва ўласнасць. Добры ўладальнік хадзіў са мной побач. Гэта быў Мікола Лобан, вядомы беларускі празаік, які працаваў у Інстытуце мовазнаўства загадчыкам сэктару лексыкаграфіі. Гэты аддзел акурат заканчваў працу над «Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы». Лобан пісаў тады свой «Гарадок Устронь», дзе ў партызанскіх эпізодах паўводзіў шмат фрагментаў зь нямецкай мовай і папрасіў маёй дапамогі як кансультанта. Я надрукаваў яму за паўдня на машынцы, можа, старонкі трох нямецкіх сказаў у абсалютна адэватнай рэдакцыі, бо раней заўважаў, што нашы савецкія выдавецтвы і сцэнарысты фільмаў пра вайну ўкладаюць у вусны немцаў выключна дурныя выказваныні (толькі пра шнапсы ды пра салдацкі сэкс) і, як правіла, з граматычнымі памылкамі. Аўтар быў задаволены: падараўваў мне некалькі сваіх кніжак і прапанаваў аж трыццаць рублЁў за тыя пяць старонак. На той час гэта былі немалыя грошы — чвэрць месячнай зарплаты малодшага навуковага супрацоўніка.

Калі я катэгарычна адмовіўся браць грошы, Мікалай Паўлавіч запрасіў мяне ў госьці і сказаў, што хоча зрабіць сюрприз. Я пагадзіўся.

Жылі Лобаны дзесьці ў раёне Розы Люксэмбург, на ўзгорку ў хрушчоўцы другога пакалення. Дома была толькі жонка Броня, якая, паставіўши сёе-то на стол, пакінула нас самнасам. Я распытваў спадара Лобана як лексикографа і старэйшага па ўзросте пра Лёсіка, Байкова, Некрашэвіча — ён расказваў, што ведаў. Я, праўда, чакаў больш. Закраналі падзеі вайны ў 1941—1942 гадах і партызансскую тэму. Тут ён быў больш жывы апавядальнік. Да сюрпризу дайшло ўжо амаль у гадзіну ночы. Мікалай Паўлавіч устаў, зачыніў шчыльна дзвіверы ў пакоі, дзе мы сядзелі, паставіў крэсла да кніжнай сэкцыі і папрасіў мяне адчыніць верхнія дзвіверцы кніжных антэрсолій: яму было гэта зрабіць цяжка. Паранены на фронце, ён і па калідоры хадзіў малымі дробненькімі крокамі. Там сярод мастацкіх альбомаў ляжала... «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» Вацлава Ластоўскага. «Бярыце і валодайце. Вы шчасльвейшыя за нас, бо вось так, ня ведаючы мяне, вы не баіцесь гаварыць пра Ластоўскага, Некрашэвіча... Мы ў свой час гаварылі на такія тэмы толькі са знаёмымі, і то шэптам. Ведаеце, кніжку я нават не разрэзаў, яна толькі збрашураваная, разрэжаце самі дома», — сказаў Мікалай Паўлавіч, даючы мне ў рукі пакунак, загорнуты ў пажоўклы плякат з рэкламай мастацкага музею БССР. Для кнігі ён даў мне авоську — сетачку, зь якой тады хадзілі ў магазін па харчы. Ціха, каб не разбудзіць жонку, ён вывеў мяне на вуліцу, паказаўши, як можна прайсці да таксі, бо аўтобусы ўжо не хадзілі.

Таксі я не дачакаўся і рушыў пешшу напрасткі праз двары да вуліцы, што вяла да чыгуначнага вакзalu. «Ну вось я і прыняў эстафэту ад веннага пакален'ня мовазнаўцаў», — падумаў я, схільны да абагульнен'ня і аллегорыяў, ідучы празnoch і размахваючы двухкіляграмовым Ластоўскім у авосьцы як халоднай зброяй. Дома я адразу кінуўся разразаць неразъдзеленая старонкі спэцыяльным касцяным ножыкам, які мне некалі падараў мой настаўнік па гісторыі нямецкай мовы Леў Шыманскі. Папера таго ковенскага выдання 1926 году з друкарні Сакалоўскага і Лана, выдадзенага коштам Беларускага цэнтра ў Літве, была ня вельмі высокай якасці — жоўтая, тоўстая, але пахла нечым прыемным, падобным да ваніліну. Вокладка ў афармлен'ні Дабужынскага — мяккая, з стылізаванымі пад старабеларускую мову надпісамі. Потым я чытаў аж да раніцы ўжо майго ўласнага Ластоўскага, не съпяшаючыся і нічога не запісваючы. Пазней папрасіў знаёмага пераплесьці фаліянт у каляную вокладку, абрэзаць вельмі шырокія палі і ўмацаваць шытво брашурных аркушаў. Хто цяпер будзе чытаць гэтую кніжку пасль мяне? Гляджу цяпер на партрэт Ластоўскага і думаю: Божа, як цяжка было паміраць такому чалавеку ўдалечыні ад Радзімы! Некалі маладым я выдумляў зь беларускіх прозвішчаў аллегорыі: *Ластоўскі* — чалавек зь іншай плянэты, чалавек у *ластах*, інтэлігентны і бездапаможны, і яны яго *распласталі...* У *Караткевіча* — век *кароткі...* Зянон *Пазняк* не спазніўся нарадзіцца... *Вячорка* сказаў: яшчэ ня вечер...

Усе разам за Беларусь

Шмат хто зь беларускай інтэлігенцыі зьведаў у восьмідзясятых гады ўціск, непрыемнасці і звалненіні з працы за ўдзел у руху за падтрымку беларускай мовы. Здаецца, у 1985 годзе ў ЦК КПСС у Москву быў накіраваны ліст ад беларускай інтэлігенцыі, «Ліст дваццаці пяці», які першым падпісаў Васіль Быкаў. Там гаварылася пра неабходнасць надання беларускай мове статусу дзяржаўнай і адпаведнага пашырэння яе функцыі. У 1986 годзе, калі я ўжо быў дацэнтам пэдынстытуту, да мяне падышоў Мікола Купава і прапанаваў паставіць подпіс пад яшчэ адным лістом у ЦК КПСС, у якім ужо выкладалася цэлая праграма рэформавання моўнай палітыкі ў Беларусі. Ня ведаю, чаму Купава падышоў да мяне першага. У асяродку беларускай інтэлігенцыі было шмат больш аўтарытэтных людзей, чым я. Потым мне нехта сказаў, што так мяне быццам бы правяралі, ці не стукач я. Такая хвароба ў нашых адраджэнцаў была і ёсьць. Хварэў на яе і Зянон Пазняк, і Васіль Быкаў, і шмат хто яшчэ. Я паставіў свой подпіс пад нумарам адзін. Пасля мяне яшчэ падпісаліся дзесяць дзесяць асобаў. Гэта ўжо быў «Ліст ста». Пра «Ліст дваццаці пяці» і «Ліст ста» перадалі замежныя радыёстанцыі, якія пералічвалі прозывішчы і пасады падпісантаў. Паслья нас выклікалі групамі па тры-чатыры чалавекі ў ЦК КПБ на сустрэчу з прадстаўнікамі з Москвы, якія прыехалі «разъбірацца» з правінцыйнымі закалотамі, і, натуральна, паведамілі на месцы працы пра той калектывны ліст. Цяпер падобныя апэляцыі могуць здавацца съмешнымі. Тады гэта быў учынак. Памятаю, пра гэта ведаў увесь наш пэ-

дынстытут. Але факт галоснасьці, масавасьці і аўтарытэт падпісаных баранілі ад рэпрэсіяў. Рэктар касавурыўся, загадчык катэдры і калегі моўчкі падтрымлівалі. Магчыма, тады партыйнае кіраўніцтва яшчэ не ўспрымала ўсё сур'ёзна.

У Аргкамітэце БНФ

Пазыней, у 1989 годзе, калі я апынуўся ў складзе Аргкамітэту Беларускага Народнага Фронту і партыйная дыктатура ўжо трашчела па швах, рэакцыя была зусім іншая: было зроблена ўсё магчымае, каб дыскрэдытаваць актывістаў нацыянальнага руху. На другі ж дзень пасьля ўтварэння Аргкамітэту Беларускага Народнага Фронту мяне ўжо «чысьцілі» на інстытуцкім сходзе.

На ўстаноўчым сходзе Беларускага гісторыка-асветнага таварыства памяці ахвяр ста-лінізму «Мартыралёг Беларусі» ў Чырвоным касьцёле (Святых Сымона й Алены) 19 кастрычніка 1988 году як бы спонтанна паўстаў Аргкамітэт БНФ. На самай справе нічога спонтаннага не было. Зянон Пазняк і Васіль Быкаў са сваімі найбольш бліzkімі паплечнікамі ўсё плянавалі загадзя. Я не належаў да той групы асабліва набліжаных да Пазняка і ня ведаў усіх дэталяў сцэнару. Я толькі даў згоду на тое, каб увайсьці ў Аргкамітэт. Партыйнае кіраўніцтва і ўся намэнклatura, відавочна, мела пэўную інфармацыю і адчувала, што рыхтуецца нешта надзвычайнае, таму прыслала на той вечаровы сход некалькі дзясяткаў сваіх «прадстаўнікоў грамадзкасці», каб перашкодзіць распаўсюду «заразы». Такое тады здаралася часта, калі нефармалы (так у канцы восьмідзя-

сятых называлі актывістаў дэмакратычнага руху) праводзілі свае сходы і нешта арганізоўвалі. Цікава было назіраць за заляй, якая адлюстроўвала падзел грамадзтва. На адным баку сядзелі сарака-пяцідзесяцігадовыя ўкомленыя ружовашчокі дзядзькі ў цёмных гарнітурах, на другім — разнамасная публіка: пасівелыя мужчыны, моладзь, шмат доўгавалосых і ў акулярах, у швэдрах, куртках, з гальштукамі і без... Ажыўленыне ў залі выклікала зьяўленыне ў вайсковай палявой форме двух шарагоўцаў: во ўжо войска да нас далучаеца! Гэта былі Вінцук Вячорка і Алесь Суша, якіх па камандзе зверху тэрмінова прызвалі на зборы ў войска як актыўных «нацыяналістаў». У той вечар яны зьбеглі ў самаволку.

Падзеі таго дня шмат ужо хто апісваў у сваіх успамінах, таму ня буду спыняцца на дэталях. Вынік вядомы. У той вечар беларускі новы вызвольны рух публічна запачаткаваў сваю дзеянасць. Падрыхтоўка была праведзеная ўзорна дзяякуючы выдатным арганізаторскім якасцям Зянона Пазняка і ягоных найбліжэйшых сябрапоў. Без Васіля Быкава такога б не атрымалася. Ягоны маральны аўтарытэт быў неаспрэчны. Мне больш ніколі не давялося бачыць Васіля Ўладзімеравіча такім рагучым і аптымістычным, як у той вечар. Прадстаўнік ЦК КПБ таварыш Бузук, які тады вёў рэй у залі ад імя адкомленай намэнклатуры, пацярпеў поўную паразу. На другі дзень пра гэта гаварылі па ўсёй Беларусі. Фронт пачаў распаўсюджваць свой неафіцыйны друкаваны орган «Навіны БНФ Адраджэннне», які рэдагаваў Алесь Суша. Бюлетэнь развозіўся кур'ерамі ў найбольш актыўныя пункты краіны.

Я не адзін: залія са мною

На другі ж дзень у пэдынтытуце, дзе я тады працаваў дацэнтам на дашкольным факультэце, у вялікай лекцыйнай залі адбылося надзвычайнае нечарговае пасяджэнне вучонай рады, куды запрасілі выкладчыкаў і студэнтаў з усіх факультэтаў. Мэтаю сходу было папярэдзіць калектыву аб недапушчэнні ўдзелу ў руху БНФ. Бёў пасяджэнне прарэктар інстытуту па выхаваўчай працы таварыш Атрошчанка (і яму зямля пухам!), былы сакратар гаркаму КП Беларусі. Ва ўступным слове ён абмаляваў небясьпеку, якую нясуць прыбалтыйскія народныя франты адзінству СССР, і спыніўся на задачах калектыву з улікам грамадзка-палітычнага становішча, як тады казалі, «у рэспубліцы». Галоўным ворагам стабільнасці ў Беларусі быў названы БНФ. Назвалі прозывішчы выкладчыкаў Вячоркі і Садоўскага, якія зганьблі гонар інстытуту, стаўшы ў шэрагі кіраунікоў варожай арганізацыі. Згадалі і імя нашага загадчыка катэдры Яўгена Міхайлавіча Адамовіча, які «занядбаў выхаваўчую працу ў падначаленым калектыве». Вінцук Вячорка быў на вайсковых зборах і на сходзе не прысутнічаў.

На сцэне за катэдрай стаяў прарэктар Атрошчанка, а мяне, як злачынцу і вінаватага, выклікалі на сцэну.

Сцэнар быў для мяне ўжо да болю знаёмы: расправа з Багушэвічам у ін’язе, маё выгнанье з альма-матэр у 1969 годзе і «воўчи артыкул» у працоўнай кніжцы, суд над Каўрусам у Інстытуце мовазнаўства АН БССР... Утварыўся псыхалягічны трохкутнік: прарэктар, залі і я. Як гэта са мною часта бывае, у хвіліны небясьпекі ці проста стрэсу, калі мне ў голаў лезуць нейкія

мэлёдыі, вершы ці крылатыя выразы, тады на сцэне ў падсъвядомасці, як згустак маланкі, прабліснуў сынэдрыён, Хрыстос і мэлянхалічныя думкі пастэрнакаўскага лірычнага героя:

Но продуман распорядок действий,
И неотвратим конец пути.
Я один, всё тонет в фарисействе,
Жизнь прожить — не поле перейти...

Але блюзавы настрой (калі добраму чалавеку дрэнна) неяк сам па сабе перабудаваўся ў пераможны маршавы лад, бо мой зрок, як ужо даволі спрактыкаванага лектара, спыніўся на прыгожым усьмешлівым твары маладой выкладчыцы, якую я неаднойчы бачыў на нефармальных сходках таго часу. Я эмацыйна вярнуўся ў Чырвоны касьцёл, дзе ўчора Васіль Быкаў і Зянон Пазняк бліскуча перамаглі ў ідэалягічнай дуэлі эмісара ЦК КПБ таварыша Бузука. Адчуваючы ўнутраную няўпэўненасць таварыша Атрошчанкі, я дазволіў сабе паакторстваваць і папрасіў даць мне месца на трывуне, а прарэктару прапанаваў заняць месца ў залі. Залі прыхільна загула. Прарэктар мусіў ссыці з трывуны, але ня сеў у залю, а прыстроіўся побач на адно з крэслай, што стаялі на сцэне ўздоўж сцяны. Адчуваючы подых дабрыні, якая запаўняла залю і даходзіла да сцэны, я падсъвядома зразумеў, што павінен прадэманстраваць, што я не баюся свайго апанента, а хачу зыліцца з прысутнымі, што мы тут — не трохкунік, а «бінарная апазыцыя»: залі і я супраць камуністычнага сынэдрыёну. Дзіўна, але я абсолютна ня памятаю, што я гаварыў. Усё ішло як на аўтапілётце. Ня памятаю, якім фармальным выракам закончыўся сход.

Памятаю толькі добры гул у залі, аплядысмэнты ў задніх радах, дзе сядзелі студэнты, поціск сяброўскіх рук у калідоры і хмель маральнай перамогі. Празь некалькі дзён мяне «прагналі» праз датэрміновы закрыты конкурс на вучонай радзе інстытуту. Аднак вынік адлюстроўваў настрой вуліцы і аўтарытэт руху БНФ «Адраджэнне»: сорак сем членаў рады прагаласавалі супраць майго выключэння з выкладчыцкага корпусу, і толькі чатырнаццаць — за. Аргумэнтам на маю карысьць быў і мой высокі рэйтынг як выкладчыка. На нашым дашкольным факультэце паводле апытаўніка студэнтаў я дзяяліў першае-другое месцы з прафэсарам псыхалёгіі Якавам Каламінскім.

Намэнклятурныя паклёпы

І па-за межамі тых установаў, дзе працавалі члены Аргкамітэту БНФ «Адраджэнне», была арганізаваная цэнтралізаваная кампанія паклёпу і дыфамацыі. Ва ўсе раённыя цэнтры, установы і прадпрыемствы разаслалі цыркулярныя лісты-арыенціроўкі ЦК КПБ для мясцовых кіраўнікоў з тлумачэннямі «бягучага моманту». На сходах зачытвалі прозывішчы адшчапенцаў, якія зыліліся з прыбалтыйскімі фашыстамі і плянуюць усталяваць у Беларусі нацыяналістычныя лад і выгнаць усіх расейцаў. Ціснулі на сваякоў, якія жылі нават далёка ад Менску. Майго брата Толіка, зь якім я ў дзяцінстве «мыў Багоў» і бегаў да суседкі Марты «пазычаць малаток», члена КПСС, інжынера-эканаміста Слуцкага цукровага завodu, выклікалі ў райкам і там парайлі па-свяцку паўзь-дзейніцаць на неразумнага сталічнага брата.

Я даведаўся пра гэта толькі праз год, калі ўжо стаў дэпутатам Вярхоўнага Савету. Тады брат прыслаў мне ліст. Але, наколькі магу меркаваць, гэта быў ня ліст падтрымкі, а хутчэй заклапочанасьці, бо жонка схавала яго ад мяне і спаліла. Можа, гэта было і разумна, бо ў мяне хапала тады непрыемнасцяў на працы і бяз братавага ліста. З братам пра тое я ніколі гаворкі не пачынаў. Ён сам таксама нічога не ўспамінаў — толькі пасъля таго, магчыма, саромеючыся свайго пасланьня, амаль перастаў прыяжджаць да нас у Менск. Можа, прычынаю стала братава здароўе. Шчыры камуніст і савецкі патрыёт, ён добраахвотнікам паехаў у чарнобыльскую зону, дзе правёў сорак два дні — з 2 траўня да сярэдіны чэрвеня 1986 году, зь іх шэсцьць дзён у непасрэднай блізіні ад рэактару. Якраз у 1989 годзе ў яго пачалося татальнэ разбурэнне арганізму. Цяпер ён мае дзяве штучныя сківіцы, цукровы дыябэт, штучныя зренкі, сапсанавую нэрвовую систэму і яшчэ шмат чаго іншага. Разы два на месяц яго б'е трасца — так у нас дома ў Буцькаўшчыне звалі ліхаманку. Акрамя фізычных пакутаў ён мучаетца і маральна: апантаны рыбар і грыбар, сваімі штучнымі зренкамі ён дрэнна бачыць паплавок і грыбы ў восенінскім лесе... Ягоная чарнобыльская пэнсія ў прэзыдэнцкай Беларусі на дзесяць эўра перавышае маю, па ўзросце, якая раўнінецца прыблізна 130 эўра. Улада, падобна, чакае, што ліквідатары хутка перамруць і праблема вырашыцца сама сабою. Я, дарэчы, як колішні амбасадар і член прэзыдыму Вярхоўнага Савету, што працаваў на сталай аснове, маю права на пэнсію «За асаблівыя заслугі перад Рэспублікай Беларусь», якую цяпер ат-

рымліваюць міністры, дэпутаты, амбасадары ды іншыя «правільныя» дзяржаўныя дзядзькі. Яна перавышае маю разы ў тры-чатыры. Аднак я папаў у сьпіс непажаданых асобаў рэжыму. Гэта пэўная плата за ўдзел у нацыянальным адраджэнскім руху.

Той час вялікіх, хаця па��уль і ня спраўджаных чаканьняў і радаснай апантанай дзеянасці поплеч зь лепшымі сынамі Беларусі застаецца ў памяці як момант шчасця, які надаў сэнс усяму майму папярэдняму і пазнейшаму існаванню.

Узбунтаваная Прыбалтыка

Прыбалтыка — савецкая «Эўропа». — Расколатая Балтыя. — Съпейная рэвалюцыя. — Акупантай лаўк! — Міжнародны фальклёрны кангрэс у Рызе. — На першым зьезьдзе «Саюдысу». — Першы зьезд БНФ у Вільні. — Крыававы студзень 1991 году ў Вільні. — Сярод сяброў і ворагаў. — ВКЛ ажывае: я размаўляю па Віленскім ТВ у живым этэры па-беларуску. — Замерзлы Алітус. — Уnoch на Кяна ды Смаргонь.

Яшчэ савецкая Прыбалтыка

Стараая сярэднявечная гісторыя Беларусі і балтыскіх краінаў абазвалася ў найноўшай гісторыі моцным рэхам таго этнакультурнага падзелу, які быў накінуты нашаму краю пазнейшым геапалітычным разьвіцьцём. У клясычны савецкі пэрыяд, яшчэ задоўга да перабудовы, беларуская інтэлігенцыя і шараговыя абывацелі ездзілі да сваіх паўночна-захадніх суседзяў як у Эўропу. Гэты край, які, нягледзячы на энкавэдэшную праполку і калгасную систэму, захаваў гістарычны досьвед уладкаваныня людзкага штодзённага побыту і рамеснай вытворчасці, прыцягваў і моладзь і старэйшых. Першыя ехалі ў Вільню, Талін ці Рыгу на выходны, каб уцячы ад халодных прадзымуваных ветрам праспектаў сацыялістычных гарадоў і згубіцца сярод камяніц і брукаваных вулак, паслухаць арганы ў гатычным храме, пасядзець ва ўтульнай кавярні, зайздросна падслухаць, як блізкія суседзі гавораць на сваёй роднай мове. Людзі сталага веку везьлі ад су-

седзяў з кірмашоў ды крамаў смачны хлеб, сыр, недарагія, але з густам зробленыя тэкстыльныя вырабы, часам свае беларускія, прызначаныя на экспарт. Прыбалтаў саюзны бюджет значна больш падкормліваў, чым, напрыклад, расейскую ці ўзбэцкую правінцыю. Ціхмянасьць патрабуе і перніка.

Я магу парайноўваць наведваныні Прыйбалтыкі ў сямідзясятых і ў канцы восьмідзясятых гадоў. Да так званай перабудовы ў Рызе, Таліне ці Вільні можна было адчуць стрыманую халоднасьць ці нават варожасць мясцовых, але да агрэсіі амаль ніколі не даходзіла. Мясцовыя маглі сказаць, што не разумеюць па-расейску, або паслаць прышлага ня ў той бок, куды трэба. З свайго досьведу магу згадаць толькі адзін выпадак у Таліне, які я наведаў з жонкай у канцы сямідзясятых гадоў. Стоячы ў чарзе ў гарадзкой сталоўцы, я зрабіў заўвагу двум п'яным падшыванцам, якія размаўлялі па-эстонску, лаяліся матам па-расейску і лезылі без чаргі да касы. Мяне абазвалі акупантам, «куратам» (злое, бруднае, агіднае стварэнье — чорт) і пабяцалі зарэаць. Чарга ня вымавіла ні слова, ні па-эстонску, ні па-расейску. Потым да гэтых двух далучыліся яшчэ двое бэйбусаў і «пасцілі» нас па горадзе да самага дому гаспадароў, дзе мы арандавалі жытло. Жонка перапужала ся і хацела звярнуцца ў міліцыю. У кватэры я ўзяў, не пытаючыся ў гаспадара, доўгі шрубавёрт (гаспадар быў электрык), затачыў бакавыя грані напільнікам і зрабіў заточку сантымэтраў на пятнаццаць. Увечары тыя самыя двое супрэлі мяне каля харчовой крамы і папыталіся, ці ня мог бы я даць ім пяцьдзясят капеек на цыгарэты. Я сказаў, што вось акурат купіў шру-

бавёрт і аддаў усе грошы, што былі, і паказаў з рукава заточку. Хлопцы адышлі, і потым я бачыў іх толькі здалёку.

Я заўважаў, што шмат хто з інтэлігентных беларусаў, прыяджаючы, напрыклад, у Вільню, пераходзіў на беларускую мову, каб неяк адмежавацца ад савецка-расейскага кантынгенту. Мне здавалася гэта трошкі наіўным, бо шараговыя віленчуки-літоўцы, большасць з якіх былі ў мінулым звычайнімі сялянамі паводле штодзённай съядомасці, ідэнтыфікалі «гудаў» як тыпова савецкіх, расейскіх.

Вызвольны сыпей

У сярэдзіне і канцы восьмідзясятых гадоў расейскамоўнае насельніцтва Прыйбалтыкі палірызавалася на інтэрфронтаўцаў (прыхільнікаў захавання СССР) і тых, хто актыўна стаў на бок аўтахтонаў-патрыётаў, пачаў вывучаць мясцовую мову і дабівацца грамадзянства. Такое расколатае грамадзтва я меў магчымасць назіраць у 1988 годзе ў Вільні, Рызе ды іншых месцах, дзе была буйная вытворчасць звязлікай колькасцю расейскамоўнага насельніцтва. Літоўскія пікеты з плякатамі «Акупантай лаўк!» («Акупанты, прэч!»), дзе зьбіраліся подпісы за вывад савецкіх войскаў, маглі стаяць побач з расейскамоўнымі інтэрфронтаўцамі, якія прадавалі расейскую і мясцовую прэсу, дзе выкryваліся дзеячы «Саюдысу» як памагатыя фашызму і антысеміты. У латыскіх населеных пунктах — паводле таго, што назіраў я сам, — дыскусіі праходзілі больш тэмпэраментна, і калі-небудзь даходзіла да вельмі эмачыйных разборак, нават умешвалася міліцыя.

Прыбалтыскія рэвалюцыі былі съпеўныя і выдатна ядналі народ. Такое я бачыў і ў Эстоніі, і Літве, і Латвіі. Незабыўнае ўражанье пакінуў міжнародны фальклёрны фэстываль у Рызе летам 1988 году, куды зъехаліся прадстаўнікі фальклёрных калектываў з усяго съвету, ад Японіі да Грэнляндыі. Гэта было адначасна і съвята ўсясьветнай салідарнасці са змагарнай Прыбалтыкай. Латышы ладзілі вольны фэстываль, ужо не савецкі. Найбольшымі дэлегацыямі былі прэзэнтаваныя Літва, Латвія і Эстонія, якія ішлі пад нацыянальнымі съягамі, а не пад прыдуманымі савецкімі. Съвята пачалося шэсцем ад Палацу спорту да Домскага сабору. Здавалася, увесь съвет сышоўся на вуліцах латыскай сталіцы. Народныя строі і нацыянальныя съягі стваралі ўражанье старазапаветнага Бабілёну, але ўладкаванага і спакойнага.

Натуральна, што афіцыйнай савецкай Беларусі на гэтай імпрэзе не было. Прыйехала некалькі чалавек са съпеўна-драматычнай «Майстроўні» — з тузін хлопцаў і дзяўчат, нават менш, чым звычайна зъбіралася ў Менску. Я ведаў добра майстроўцаў, бо туды хадзіла мая дачка Алена, калі займалася на філфаку БДУ. Да гэтуль памятаю іхныя галасы і твары. Гэта Вінцук і Арына Вячоркі, Ларыса Сімаковіч (съпеўная душа), Сяргей Дубавец, Сяржук Сокалаў-Воюш, Віялета Яфіменка, Таня Сапач, Юля Лыскова, Ігар Міклашэвіч, Ігар Гермянчук, Генадзь Лойка, Мікола Сасноўскі, Вера Лазоўская, Таня і Лада Шчасныя, Зыміцер Саўка, Але́сь Суша, Сяргей Вітушка (пазней лідэр «Талакі») ды іншыя...

Майстроўцы — мо чалавек дзесяць — прыстроіліся ў канцы калёны, не паводле альфабэ-

ту. Яны несьлі наш бел-чырвона белы съяг — съцілага памеру і якасці. Выглядала ўсё гэта вельмі гаротна, але была ў гэтым свая сымболіка і аптымізм: маладыя сталі на эўрапейскі шлях волі. Пасля шэсцьця Юля Лыскова падышла да нас з жонкай і расплакалася. (Мы былі суседзі ў Серабранцы і сябравалі сем'ямі.) Я, як бацька, прытуліў яе да сябе і таксама разроўся шчыра і бессаромна. Такая нейкая салодкая патрыятычная туга-катарсіс: Божа, калі гэта мы будзем, як усе людзі, — у сваёй дзяржаве, са сваёй моваю, са сваім съягам? Потым ад Домскага сабору, пасля магутных хоравых съпеваў удзельнікі рушылі дружнай братэрскай сям'ёю да помніка Свабоды, дзе таксама былі съпевы і палымяныя прамовы.

Беларуская партыйная намэнклятура не здарма баялася ўплыву прыбалтыскіх народных франтоў. Гэты ўплыв сапраўды быў. Да вясны 1989 году беларускія творчыя саюзы, ВНУ, акадэмічныя інстытуты, нават некаторыя дзяржаўныя ўстановы тайна і адкрыта чыталі расейскамоўныя прыбалтыскія выданыні. Газэтныя і часопісныя артыкулы капіяваліся і распаўсюджваліся паміж знаёмымі і калегамі. Да нас у Менск у саюзы пісьменнікаў, мастакоў, кінематографістаў прыяжджалі госьці з прыбалтыскіх творчых саюзаў і расказвалі, што ў іх на самай справе адбываецца. Памятаю, у «Навінах БНФ», якія тады рэдагаваў Але́сь Суша, быў здымак сустрэчы з адказным сакратаром «Саюдысу» спадаром Чапайцісам у нашым Доме літаратара. У залі побач стаялі летувіскі трывалёр і наш бел-чырвона-белы съяг. У сувязі з гэтым узгадваецца мужнасць усяго кіраўніцтва Саюзу мастакоў, падтрымка

Саюзу пісьменнікаў, асабліва Алеся Емяльяна, які ператварыў свой офіс у Доме літаратаў ў штаб БНФ. Саюз кінематографістаў, перш за ёсё спадар Нікіфараў як старшыня і Алег Белавусаў, паспрыялі таму, каб беларускі дэмакратычны рух знайшоў прытулак у Доме кіно (Чырвоны касьцёл), у тым ліку і падчас выбарчай кампаніі 1990 году.

За нашу і літоўскую Свабоду

Пашчасьціла мне быць госьцем і на першым з'езьдзе літоўскага «Саюдысу». Тады я працаўаў на музычна-педагагічным факультэце пэдынстытуту. Запрашэнне я атрымаў прыватна ад знаёмага літоўца, блізкага да «Саюдысу», якога звалі Лянас. Ён чамусьці сымпатызаваў беларусам. Па тэлефоне называў сам сябе Лявонам. Ад яго я атрымаў у падарунак (абсалютна бескарыйсціва) Новы Запавет па-літоўску, літоўска-расейскі слоўнік Б. Сэрэйскіса (Коўна, 1933), перавыдадзеную гісторыю Літвы 1934 году на літоўскай мове. У час з'езду «Саюдысу» ў прэзыдыюме акрамя лідэраў руху Вітаўтаса Ландсбергіса, прафэсара кансерваторыі, Казімеры Прунскене (пазней першага прэм'ера незалежнай Літвы), вядомых тады актыўістаў Озаласа і Чапайціса сядзелі вязні сталінскіх лягераў ды «лясныя браты» — удзельнікі руху супраціву савецкай акупацыі. Прысутнасць апошніх была нечым незвычайнім. Гэта ж былі адкрытыя ворагі савецкай улады. Залія віталі кожнага выступуца бурнымі воплескамі ды ўставаньнем. Успрымалася ёсё гэта як у казцы. Вакол была фармальна яшчэ савецкая ўлада.

Потым у чэрвені 1989 году быў Першы з'езд Беларускага Народнага Фронту ў Вільні, дзе нас

ужо адрознівалі ад расейцаў. Зъезд адбываўся ў Палацы прафсаюзаў, нам далі вялікую залю месцаў на чатырыста. Жылі мы ў літоўскіх сем'ях. Камуністычныя ўлады Менску забаранілі праводзіць з'езд на тэрыторыі Беларусі.

Найбольш памятнымі засталіся літоўскія сустрэчы 1991 году, калі я ўжо быў дэпутатам Вярхоўнага Савету, падчас і пасля крыававых падзеяў у Вільні 11—13 студзеня. Пра тыя дні ў мяне захаваўся дакумэнтальны фільм, зроблены нарвэскім тэлебачаньнем. Літва вырывалася з савецкіх абдымкаў. Некалькі групай дэпутатаў Вярхоўнага Савету 12-га склікання (у тым ліку і я) у студзені наведалі Вільню. Акрамя дэпутатаў ад БНФ ездзілі і вэтэраны-камуністы на чале зь Дзміянцеем, старшынём ВС. Назіралі і рабілі высновы. Нават самыя замшэлыя камуністы мусілі прызнаць, што ўзыняўся ўвесь народ, а ня кучка нацыяналістаў-русафобаў, як сьцвярджалі лідэр літоўскіх камуністаў Ермалавічус, міністар абароны Язаў з Гарбачовым ды піцерскі спрытнюга Няўзорадаў, што зрабіў расейскі шавіністычны фільм «Нашы».

Пры штурме тэлецэнтру, дому друку, сутычках на дарогах з 11 па 30 студзеня загінула чатыраццаць і было паранена 580 грамадзян Літвы. Эўропа ня бачыла такіх дакумэнтальных кадраў з часу ўварвання савецкіх войскаў у Прагу ў 1968 годзе: жаўнеры на брані, пагрозыліва круцяцца танкавыя вежы з даўжэйшымі рулямі гарматаў, маладыя акрываўленыя твары, мёртвяя на ношах у мorgах, яшчэ жывыя ў рэанімацыі, жаўнеры ў касках ламаюць дзвіверы тэлецэнтру, лупяць прыкладамі на тоўп... Жанчына сталага веку крычыць танкістам: «Што ж вы робіце? Я ж вашым бацькам

у сорак першым годзе вёдрамі малако насіла, як яны ад немцаў уцякалі!» Уся Вільня на вуліцах. Скандуець: «Летува!» Уся Вільня на вуліцах: хаваюць палеглых. Жалобная музика. Мора съязгоў. Паперадзе працэсі — некалькі дзясяткаў съвятароў у белым. Першая труна — маладой дзяўчыны. На партрэце — прыгажуня з усымешкай. Мёртвая вітае вольную Радзіму.

Потым давялося пабываць у Вільні і правінцыі ў час плебісцыту 9 лютага 1991 году. У гэты дзень пры таемным галасаваньні больш як трох чвэрці электарату сказала «так» літоўскай дэмакратычнай дзяржаўнасці. А праз два дні, 11 лютага, Вярхоўны Савет Літоўскай Рэспублікі (ён тады яшчэ называўся на савецкі лад) прыняў «Канстытуцыйны закон аб Літоўскай дзяржаве».

Я быў афіцыйным назіральнікам ад Вярхоўнага Савету Беларусі ў раёне Алітус, кілемэтраў за сто на паўднёвы захад ад Вільні. Спачатку ў Вільні нас запрасілі на нараду, дзе прысутнічалі зь вядомых мне тады лідэраў Ландсбэргіс, Озалас, Сангайла і Чапайціс. Кожнаму далі папку з паперамі і касэту зь відэафільмам наравескіх журналістаў пра студзенскія падзеі. Пайнфармавалі пра складанасці, што могуць узьнікнуць, асабліва ў правінцыі. Да ад'езду на месца назіраньня мне прапанавалі выступіць па Віленскім тэлебачаньні са зваротам да беларусаў, на што я ахвотна пагадзіўся. Тады на ўсю тэрыторыю Літвы яшчэ вяло перадачы маскоўскае тэлебачаньне, а незалежнае літоўскае пакрывала Вільню і поўдзень краіны. У Алітусе Вільню прымалі толькі са спэцыяльнымі антэнамі.

Тэлестудыя ў Вільні, дзе я выступаў, месьцілася ў невялікім пакоі ў будынку Вярхоўнага Савету, які ўсё яшчэ заставаўся агароджаны моцнымі бетоннымі блёкамі. Вокны ў калідорах і большых памяшканьнях былі абледзеныя мяшкамі з пяском. Ахова з добрахвотнікаў мела паляўнічыя стрэльбы, чалавекі трывалі аўтаматы. Былі нават хлопцы з малакалібернымі вінтоўкамі. Усё гэта выглядала трохі тэатральна і фантасмагарычна, бо ня так далёка ад будынку Вярхоўнага Савету на тэлевежы веяў чырвоны сцяг, а за драцянай агароджай стаялі савецкія танкі. Але было відаць, што маскоўская ўлада паралізаваная і войска дзейнічае вяла і нерашуча. Гэта надавала імпэту прыхільнікам незалежнасці.

Для выступу мне далі пятнаццаць хвілін жывога этэру. Я спрабаваў папярэдне нешта напісаць, але нічога не пісалася. У голаў лезылі спрэс гістарычныя паралелі і аллегорыі: некалі мы былі разам у ВКЛ, час зноў нітуе нашыя лёсы. Гаварыў экспромтам. Канечне ж, згадаў пра ВКЛ, назваў колькі гістарычных постацяў, што яднаюць нас. Расказаў пра Беларусь, бяз патасу патлумачыў, што робіцца ў нас, падзяліўся ўражаньнямі пра Вільню, няскораны парламэнт, пра тое, адкуль я з'явіртаюся да сваіх землякоў. Згадаў пра Беларускі Народны Фронт, пра салідарнасць, пра тое, што можна жыць і без Масквы ў галаве, што мы самі ня зломкі. Магчыма, мой выступ і дадаў літоўскай незалежнасці колькі галасоў ад беларусаў. На жаль, шмат хто з нашых землякоў тады хіліўся да шавіністичнага «Інтэрфронту».

Ноч у Вільні мы правялі з кіроўцам нашай «волгі» ў неацепленым гатэлі, які раней нале-

жаў Саюзу пісьменьнікаў, а цяпер быў прыватызаваны. Расея тады праводзіла палітыку энэргетычнага эмбарга ў адносінах да Літвы, і ў Вільні ацяпляліся толькі самыя важныя аб'екты: лякарні, дзіцячыя садкі, школы, некаторыя вытворчыя арганізацыі. За незалежнасць прыходзілася плаціць. Ад лютайскага марозу ў ледзянім гатэлі прыйшлося выпіць адзіную пляшку сувэнірнай «Белавескай», якую мы на ўсякі выпадак мелі з сабою. Цікава, што па волі выпадку нас пасялілі ў той самы двухпакаёвы нумар, дзе я два гады таму жыў разам з Анатолем Вярцінскім, калі мы былі гасцямі Саюзу пісьменьнікаў яшчэ ціхай савецкай Літвы.

Плебісціт прайшоў мірна. Людзі ішлі на галасаванье, як на свята. Недалёка ад Алітусу была вёска, населеная расейскімі стараверамі. На маё зьдзіўленыне, яны вельмі актыўна падтрымалі плебісціт і нават арганізавалі маленьне каля выбарчага ўчастку. У Алітусе і навакольлі было ціха. Першую ноч з 8-га на 9-га я правёў у дому старшыні раённай адміністрацыі, бо і тут ніводзін гатэль у навакольлі не ацяпляўся. Паводзіў гаспадар сябе асьцярожна, чымсьці нагадваў памяркоўнага беларуса, хаця меў вельмі літоўскае прозвішча Марчулёніс. Усё казаў: «Паглядзім, як яно будзе». Нават на мае дэмакратычныя пасажы ніяк не рэагаваў. Нас прасілі 10 лютага раніцай быць у Вільні, каб выступіць перад журналістамі і атрымаць памятныя пасьведчаныні і мэдальёны ад літоўскага кіраўніцтва. Аднак адзін інцыдэнт перашкодзіў: ноччу з 9 на 10 лютага нашай «волзе», што стаяла каля гатэлю, пракалолі дзвіве шыны. Нам ужо было ўсё роўна, хто гэта

зрабіў — літоўскія патрыёты, што ўбачылі савецкія нумары, ці інтэрфрontaўцы, якія «захіксавалі» нас як прыхільнікаў літоўскай незалежнасці на выбарчым участку. Хутчэй за ўсё, апошня, бо ўвечары адзін зь іх вязаўся да нас у кавярні, дзе мы вячэралі. У нас было толькі адно запасное кола, таму вадзіцелю прыйшлося ехаць на машыне выбаркаму ў Алітус, каб купіць другое. Затрымаліся, што называеца, да шэрай гадзіны. Патэлефанаўашы ў Вільню, павыбачаліся ды паехалі проста, як той багушэвічайскі герой, у кірунку Кяна ды Смаргоні. Так я і застаўся бяз памятных кляйнодаў прыхільніка літоўскай незалежнасці. Прыйблізна праз год у час афіцыйнага візиту дэлегацыі Вярхоўнага Савету ў Літву, калі Ландсбэргіс ужо быў прэзыдэнтам, я расказаў яму ту юную гісторыю як кур'ёз.

I мы будуем новую Радзіму

Які час на дварэ — такая і Беларусь. — Зянон Пазьняк. — Выбары ў Вярхоўны Савет: тактыка і стратэгія перамогі. — Алег Шагулін, Барыс Стук, Уладзімер Цыtron, Юры Авяр'янаў — героі 1990 году і суаўтары перамогі. — Дэмакраты супраць мітрапаліта Філарэта.

Амбівалентнасці гісторыі

Выбары ў Вярхоўны Савет 12-га склікання адбыліся ў канцы 1990 году, калі яшчэ існаваў артыкул 5 Канстытуцыі СССР, які замацоўваў кіроўную ролю КПСС. Агульны грамадзкі ўздым увасабляўся ў Беларусі ў такіх постацях, як Васіль Быкаў, Алесь Адамовіч, Зянон Пазьняк, Яўген Кулік, Анатоль Вярцінскі са сваім «ЛіМам», Міхаіл Дубянецкі, а таксама шматлікія маладыя актыўісты інтэлектуальных «паддашкай», аўдыторыя ё і нават афіцыйных сумоўяў. Сапраўднай аздобай і маладой крывею таго ўздыму былі нефармальныя моладзеўская суполкі, звязаныя з нацыянальна-дэмакратычным вызвольным рухам, такія, як «Майстроўня», «Талака», «Тутэйшыя». У той час я працаваў дацэнтам катэдры беларусістыкі пэдынтытуту, але шмат сутыкаўся са студэнцкай моладзьдзю іншых ВНУ, што далучылася да нацыянальнага руху. Шчырая прызнаюся, што на маю нацыянальную съядомасць, ужо тады сямейніка і выхавацеля моладзі, велізарны ўплыў зрабілі такія таленавітыя і шчырыя маладыя людзі, як Сяргей Сокалаў (тады яшчэ ня Воюш), Вінцук Вячорка, Ларыса Сімаковіч,

Анатоль Сыс, якога ўжо няма сярод нас. Тут я называю імёны тых, каго мне было лягчэй успрымаць псыхалагічна і ў кім я адчуваў зразумелую мне глыбіню. Анатоль Сыс ашаломіў мяне сваімі прарочымі вершамі на вечарыне ў актавай залі тэхналагічнага інстытуту.

Калі цяпер спрачаюцца, звалілася нам, беларусам, незалежнасць сама зь неба, цягнулі мы яе адтуль якімі крукамі ці выпесцілі самі ў сябе дома, то спрэчка тая здаецца мне трошкі амбівалентнай. Я маю тут на ўвазе, напрыклад, лягічны закід Сяргея Навумчыка ў бок трохі постмадэрнісцкіх развагаў Валянціна Акудовіча пра нікчэмнасць палітыкаў і абсалютнасць гістарычнага моманту. Гэта добра помніць той, хто ўважліва чытаў першыя разьдзелы кніжкі Сяргея Навумчыка «Сем гадоў Адраджэння».

Новыя людзі ў Прывалтыцы, Рәсей, Украіне і Беларусі зрабілі тады тое, што маглі і павінны былі зрабіць. У той час Захад меў выбудаваны над сабой крыштальны палац дабрабыту (вобраз, запачаткованы яшчэ Дастаеўскім), а СССР меў над сабою каўпак-дах велізарнай таталітарнай спаруды з дабрабытам Верхній Вольты, абстаўленай па пэрыметры ракетамі, — вобраз з публіцыстыкі Алеся Адамовіча. Беларусы, як і суседзі, бачылі свой кавалак неба і спарахнелага даху, які валіўся ім на галовы, як і суседзям, і дзейнічалі са здаровай рэакцыяй арганізму, які змагаецца за фізычнае выратаванье. Да ідэі самаідэнтыфікацыі народ як супольнасць прыходзіць у гістарычны момант небясьпекі, якая пагражае ягонаму існаванню ці дабрабыту.

Сённяня, на пачатку XXI стагодзьдзя, Эуро-

па, якая хоча праз супэрэтнас абараніць свой дабрабыт, геапалітычную ўстойлівасць і хаця б віртуальна захаваць рэліктавыя прыметы клясычных нацыяў, разъдзіраецца ў спрэчках пра ідэнтычнасць. У развагах Акудовіча імплікуюцца папрок Пазьняку як палітыку, які парыставаў на вызвольных ідэях Прыбалтыкі. Праўда, далей Акудовіч як бы паўіранічна карыстаецца эпітэтам «геніяльны» ў адносінах да пазьнякоўскіх дзеяньняў. Нашым гісторыкам, публіцыстам і tym, хто прэтэндуе як бы пафілязофску асэнсаваць перыяд вызвольнага руху канца восьмідзесятых і пачатку дзвесяністых гадоў, добра было б паставіць сябе на месца Пазьняка і ягоных паплечнікаў, напрыклад, у дні жнівеньскага путчу 1991 году і праверыць свой грамадзянскі кураж. Перапрашаю за высокі штыль, але 19 жніўня апазыцыя БНФ у парлямэнце *рабіла гісторыю*. Яна прыбегла ў Вярхоўны Савет бараніць дэмакратыю. Пакуль інтэлігентныя месьцічы дыскутавалі на кухнях і рабочых месцах, трывалі дзесяткі грамадзян-дэпутатаў не бяз рызыкі для ўласных дабротаў і свабоды 19 жніўня а першай дні адкрыта зъявіліся да народу з заклікам да супраціву.

Калі ж гаварыць больш агульна пра пачатак супраціўнага антыкамуністычнага руху ў Беларусі, Рэспубліцы і ўплыў Прыбалтыкі, то тут псыхалягічная і гістарычная праўда ўтым, што інакш дзеянічаць было немагчыма. Гістарычны момант выключаў бязъдзеяньне і арыентацыю на Ўсход. Не маглі мы чакаць саюзнікаў з Усходу, дзе змагаліся толькі за права асобы, а не за права меншых народаў на фізычнае існаваньне. Хто ўважліва сачыў за тагачасным друкам, памятае шматлікія пазь-

нейшыя інтэрвію (асабліва за межамі СНД) расейскіх рэфарматараў-дэмакратаў Гайдара, Лукіна, Нямцова ды Ельцына пра беларускую тэрыторию як зону геапалітычных інтарэсаў Рэспублікі. Так што наш выбар прыбалтаў і ўкраінцаў як стратэгічных саюзнікаў (прыгадайце падхопленую БНФ яшчэ з часу братоў Луцкевічаў ідэю балтыйска-чарнаморскай супольнасці) быў абсолютна натуральны і непазъбежны.

Зянон Пазьняк

Чалавекам, які найбольш абудзіў маю сувядомасць як грамадзяніна і паўплываў на мой лёс, быў безумоўна, Зянон. Я ўбачыў у ім тое, чаго мне неставала, — абдуманую рашучасць і самаахвярнасць. Той Пазьняк, якога я памятаю з канца восьмідзесятых — пачатку дзвесяністых гадоў, паўплываў шмат на каго і многіх падсадзіў на першыя прыступкі публічнага жыцця. Я асабіста ня стаў бы дэпутатам Вярхоўнага Савету, калі б не Зянон Пазьняк. Думаю, што са мною пагодзіцца шмат хто з нашых дэпутатаў ВС 12-га скліканья. Мне здаецца, што Пазьняк зрабіў пэўныя станоўчы ўплыў і на лёс Станіслава Шушкевіча. Не хачу патанаць у дэталях.

Адрозна ад іншых адраджэнцаў Зянон меў жывую духовую сувязь з вызвольным беларускім хрысьціянска-дэмакратычным рухам праз свайго дзеда, Янку Пазьняка. Зянон працягваў справу бацькавага бацькі, прыгожага духам і постаццю чалавека, які ў росквіце гадоў бясьследна зьнік у засыценках НКВД. Калі я гляджу на юнацкія партрэты Максіма Багдановіча, я заўсёды згадваю віленскі здымак 1915

году Янкі Пазьняка. Зыніклы, белы страцім-лебедзь...

Журналісты часам малююць Зянона аднаколерным, зачтатым пратапопам Авакумам. Магчыма, нехта бачыў толькі такое. Такога Зянона я таксама памятаю — на парлямэнцкай трывуне, на плошчы. Я бачыў яго рознага: іранічнага, лірычнага, сэнтымэнтальнага. Аднойчы — было гэта халаднаватай парою — пасьля нейкага мітынгу ў Фрунзэнскім раёне, зайдзі мы немалым кагалам пагрэцца ў кватэру да Сяргея Антончыка. Падчас імправізаванай сціплай вячэры, дзе за столом таўкліся шчасльвия (бо бацькі дазволілі далучыцца да гасціцей-сяброў) Сяргеевы дзеткі, я ўпершыню ўбачыў «хатняг» Зянона і ягоныя глыбокія і па-бацькоўску цёплыя вочы. Даводзілася бачыць Зянона і адзінокім, калі яго не разумелі. Ён тады нагадваў непачутага самотніка ў пустыні ці тужлівага арфіста зь «Вільгельма Майстэра». Гэта лёс любога сапраўднага лідэра.

Кажуць: ён ірваўся да ўлады. Так. Ён прагнуў улады, але не для сябе — каб потым тварыць і аддаваць. Ён як бы шукаў нейкую вялікую тайну, каб скарыстаць яе для вялікага агульнага добра. Цікавы штрых зь біяграфіі: ужо ў эміграцыі Зянон выдаў сваім коштам і адредагаваў беларускі пераклад легенды пра Парцыфала. Для Зянона чароўны кубак Грааль — ня мэта рыцарскай авантуры, не магічны крышталь, а эўхарыстычная чаша, у якую Ёсіф сабраў кроў укрыжаванага Хрыста. Мне здаецца, я разумею, чаму Зянон звярнуўся да «Парцыфала». Гэта рыцарскія пошуки таямніцы свабоды і найвышэйшай мудрасці для агульнай карысці. Раб рэагуе толькі на

імгненнае жыцьцё тут і цяпер. Зянон — рыцар духоўнай рэфлексіі і свабоды. Зянона часам папракаюць за «правадырызм». Але мне здаецца, што ён, як нікто болей, разумеў, — як у старажытнагрэцкай трагедыі, — што сапраўдная трагедыя ня ў гібелі галоўнага героя, а ў гібелі хору. Можа, як сапраўдны лідэр ён таму звышпатрабавальна ставіўся да «харыстаў» і часта пачував сябе адзінокім. Ягонае адкрыцьцё Куррапатаў было рашучым крокам у вялікую лёсаносную палітыку.

Кажуць, што Зянон апошнім часам ужо ня той, стаў менш рашучы, заседзеўся ў эміграцыі. Думаю, ягоныя апасеніні за сваё жыцьцё ў лукашэнкаўскай Беларусі небеспадстаўныя. У сваіх прагнозах Зянон рэдка калі памыляўся. Як бы там ні было, але Зянонава меркаваньне, што традыцыйнымі парлямэнцкімі мэтадамі беларускі рэжым не памяняць, ужо агучваецца сённяня і ягонымі крытыкамі з шэрагаў апазыцыі. Я ня ведаю дэталяў, як адбыўся раскол БНФ пасля 1992 году. Да пачатку 1995 году я быў у Нямеччыне, прыяжджаючы толькі на пасяджэнні Вярхоўнага Савету ды летам на адпачынак. Нават паслухаўшы такога аб'ектуўнага чалавека, як Юры Хадыка, я ня змог скласці для сябе поўнай карціны падзеяў таго часу і ўзаемаадносін лідэраў руху адноснахарактару практичнай дзеянасці.

Слухаючы восеньню 2007 году ў жывой трансъляцыі адказы Юрася Белен'кага, выканайчага старшыні Кансэрваторыя-хрысьціянскай партыі БНФ, на пытанні слухачоў Радыё Свабода, я зразумеў, што чальцы партыі Пазьняка абсолютна не прымаюць «прагматычнага» курсу цяперашній дэмакратычнай апазыцыі,

а трymаюцца прынцыпau «маральnай» палітычнай дзейнасці ў беларускім вызвольным руху, не признаючи ніякіх кампрамісаў і хаўрусаў. З чиста маральна-этычных меркаваньняў — пазыцыя, безумоўна, ідэальная, амаль першахрысьціянская. Аднак, наколькі мне дазваляе меркаваць мой кніжны досьвед, такая максима вызвольнага руху справядлівая толькі ў гістарычныя пераломныя моманты грамадзкага ўздыму, якімі былі тыя ж васьмідзясятая і пачатак дзесяцістых гадоў на савецкай і постсавецкай тэрыторыі. Зь сярэдзіны дзесяцістых гадоў і да сёньня беларускі грамадзкі дэмакратычны рух пад уплывам вонкавага і ўнутранага сацыяльна-грамадзкага развіцця знаходзіцца ў стадыі «маральнага ідятызму» (Марксаў выраз), таму трэба амаль фаталістычна, як зьмену пораў году, прымаць лятэнтны пастулят Томаса Гобса пра несумяшчальнасць маралі і палітыкі і без трагізму рабіць максымальна магчымае праз кампрамісы і прагматычныя тактычныя хаўрусы. Той жа «Малады фронт», які так шкадуе Юрась Белен'кі, — ад каго б ён пераняў беларускія ідэі і дзе б ён зьбіраўся, каб не было «нячыстага» БНФ Вінцuka Вячоркі? На Варвашэні, 8 (цяпер гэта праспект Машэрава) у сядзібе «здраднага» БНФ адбываецца шмат чаго, што прыцягвае і ўцягвае сотні новых людзей — перш за ўсё моладзь — у практычную дзейнасць на карысць беларускай ідэі: канфэрэнцыі, канцэрты, выставы, презентацыі, лекцыі. Да звышзакансціправанай і па-першахрысьціянску чыстай КХП БНФ (ад чаго яна моцна траціць у сваім інтэлектуальным рэсурсе) цяжка дастукацца новаму чалавеку.

Такія людзі, як Зянон Пазьняк, Яўген Кулік, Міхась Чарняўскі і маладыя майстроўцы, эмаксыйна адкрылі мне сэнс нацыянальнай сымболікі для вызвольнага руху. Пражыўшы амаль палову жыцця, я лічыў гэта неістотным, хаця факты гістарычнага існаванья «Пагоні» і белчырвона-белага сцягу мне былі вядомыя. Я быў нават схільны падзяляць меркаванье народнага паэта Беларусі Ніла Гілевіча, які ў 1989 годзе далучыў свой голас да тых, хто лічыў «Пагоню» і бел-чырвона-белы сцяг у фармаце гарбачоўскай перабудовы тактычна, дзеля адзінства нацыі, нясвоечасовымі і нават шкоднымі. Гэта было падчас дзяржаўнай антынацыянальнай мэдыйнай кампаніі «Пена на хвалях перабудовы». Лунаныне на ветры і сонцы сотняў нашых сцягоў на праспэкце Скарэны/Незалежнасці ў Менску і сёньня для мяне — відовішча найвялікшай радасці і шчасця.

Калі пасьля першага гвалтоўнага рэфэрэндуму ціцянкоўская ап'янелая гайні рвала на даху наш сцяг, балела душа. *«Хай пачуюць, як сэрца начамі абрацімай старонцы баліць»*. Гэта і пра нас, сучаснікаў Зянона Пазьняка...

Выбары 1990 году

Сёньня часам гавораць, што выбары 1990 году былі дэмакратычныя. Гэта не зусім так. Уявіце сабе, што, вылучыўшыся першы раз па месцы жыхарства і перамогши сем супернікаў у Серабранцы, я ня змог своечасова здаць пратакол выбарчага сходу, бо на загад райвыканкаму ў дзень сходу і на заўтра выбарчы ўчастак зачынілі, і некуды ўцякla старшыня выбарчай камісіі. Вось такая была свобода. Пазней на майм ужо «прааараным» агітатарамі БНФ уча-

стку ўдалося зарэгістрація Анатоля Вярцінскага, дзе ён быў абраны ўжо ў першым туры.

Паколькі я быў членам праўлення Таварыства беларускай мовы, якое было рэспубліканскай арганізацыяй, то паводле тагачаснага закону аб выбарах я мог паўторна вылучацца ад гэтага таварыства ў Вярхоўны Савет па любой акрузе. Тут дарэчы сказаць дзякую Нілу Сымонавічу Гілевічу, тагачаснаму старшыню таварыства, які прыклал ў шмат намаганьняў для рэгістрацыі кандыдатаў у дэпутаты ад Таварыства беларускай мовы. Што б там хто ні гаварыў, на той час памяркоўнасць Ніла Сымонавіча і ягонае ўменьне размаўляць з намэнклятурай адыгралі ў выбарчай кампаніі вельмі станоўчую ролю. Канечне, тады камуністычнае кіраўніцтва ішло на саступкі, бо баялася: быў час агульнага ўздыму і няnavісці да адкормленых камуністычных начальнікаў.

Мяне вылучылі паўторна на прадпрыемстве «Гранат» у Фрунзэнскім раёне Менску (было таксама закрытае прадпрыемства, так званая «паштовая скрынка», што вырабляла робаты ды іншае складанае электроннае начын'не). У канцы восьмідзясятых гадоў аўтарыгтэт прафсаюзаў на буйных прадпрыемствах быў даволі высокі. Уявіце сабе: прафсаюз «Гранату», сярод якога было нямала членаў БНФ (найперш я б назваў Алега Шагуліна, Барыса Стука і Аляксандра Царыкава), і яшчэ да майго паўторнага вылучэння я прачытаў на прадпрыемстве цыкл лекцый па культуры і гісторыі Беларусі для інжынэраў цэху робатаў. Кіраўніцтва заводу выдатна ведала, пра што мы гаворым на сустрэчах, бо на гутаркі прыходзілі ўсе, хто хацеў.

Аднак забараніць сустрэчы камуністычным кіраўніцтвам пабаяўся.

Побач з «Гранатам» знаходзілася велізарнае прадпрыемства — Менскі завод вылічальнай тэхнікі (вядомы ў горадзе пад абрэвіятурай МЗВТ). Гэта быў мой другі выборчы «пляцдарм». Тут ад партыйнай намэнклятуры ў маю акругу быў вылучаны парторг прадпрыемства таварыш Канойка, сам па сабе чалавек прыстойны, не агрэсіўны. Цікава, што ў ягонай камандзе паводле, так бы мовіць, адміністрацыйна-вытворчага прынцыпу быў Уладзімер Цытрон, выдатны фрэзэроўшчык-віртуоз і добра абазнаны ў беларускай гісторыі і культуры чалавек. Зь ім я пазнаёміўся яшчэ ў канцы восьмідзясятых гадоў, калі пачынаўся дэмакратычна-вызвольны рух. Ён быў членам гарадзкога страйкаму і ўзначальваў камітэт на сваім МЗВТ і «Гранаце». Такія людзі, як Уладзімер Цытрон, — рэдкія. Прыродны талент, высокая маральнасць і аўтарытэт высакакляснага спэцыяліста дапамагалі яму ўзьняць увесь калектыв супраць сыштэмы тагачасных працоўных узаемаадносін, але ён ніколі не дапускаў агульных рэвалюцыйных абраЗаў на адресе кіраўніцтва заводу. Памятаю арганізаваную сустрэчу на МЗВТ, калі я ўжо быў кандыдатам у дэпутаты, супернікам парторга завода па выбарчай акрузе. За сталом прэзыдыуму — парторг Канойка, мой супернік па акрузе, Валодзя Цытрон і я. Сустрэчу вёў Валодзя як прадстаўнік працоўнага калектыву. Больш разумнай дыскусіі я не магу прыгадаць за ўсё сваё жыццё. Дагэтуль памятаю, як Валодзя прыпыняў люмпэнскія абразы на адрасе парторга Канойкі, майго суперніка, коліш-

няга шараговага інжынэра гэтага ж заводу. Маючы больш як дваццацігадовы досьвед працы на дзяржаўных прадпрыемствах і належачы паводле заробкаў да «сацыялістычнай рабочай арыстакратыі», Валодзя скіроўваў спрэчнікаў на тое, каб абмяркоўваць праграмы кандыдатаў па сутнасці. Такі падыход дазваляў сапраўды наблізіцца да болевых пунктаў вытворчага працэсу і аўтэктыўна спрыяў перамозе рэфарматарскіх канцэпцыяў, якія ўвасабляў Народны Фронт. Гэта былі сапраўдныя дыскусіі, а не агульванье супернікамі ўзаемнага палітычнага кампрамату. Паказальна, што і Цытрон і Канойка пасъля тых дыскусіяў не засталіся ворагамі. Цяпер Канойка ўзначальвае вытворчае прадпрыемства Таварыства съляпых у Фрунзэнскім раёне Менску, куды запрасіў на працу і свайго былога ідэалягічнага апанэнта Цытрана, які ўваходзіў фармальна ў ягоную выбарчую каманду. Валодзя там — зноў заўважная постаць. Ён прыносіць у цэх «Народную волю», інфармуе хлопцаў пра дэмакратычныя акцыі апазыцыі. Дырэктар Канойка паважае спадара Цытрана як унікальнага спэцыяліста і нават ня мае нічога супраць, каб той працаваў на сваім персанальным станку бязь зъменнага фрэзэроўшчыка. Гэты станок ня новы, нямецкі, яму ўжо гадоў трыццаць. Але Валодзя робіць на ім некаторыя рэчы, якія не пад сілу станкам зь лічбавым кіраваннем, што стаяць побач. Мне прыемна пісаць пра гэта, бо гэты станок для Валодзі прывезылі мае нямецкія сябры, зь якімі я пазнаёміўся падчас амбасадарства. Для Ўладзімера Цытрана індывідуальны станок — як для скрыпача наладжаная пад сябе скрыпка.

Гэтую гісторыю пра Валодзю Цытрана я згадваю, калі думаю пра сёньняшні апазыцыйны рух: як мы працавалі тады і як працуюць маладзейшыя цяпер? Камуністычны рэжым пры саветах быў, праўда, не такі цынічны і нахабны, як сёньняшні прэзыдэнцкі, тады яшчэ не было контрактнай систэмы, на прахадных не дзяжурылі амапаўцы. Але і цяпер можна знаходзіць шляхі працаваць зь людзьмі, робячы акцэнт на стваральных праектах, набліжаючыся да працоўных калектываў. І неабязважкова на працы, а па месцы жыхарства, на каапэратыўных лецішчах, на культурна-масавых мерапрыемствах. Ладзячы «эўрапейскія» ды «сацыяльныя» маршы, нельга забывацца даваць слова актывістам з рабочых калектываў і новым шараговым удзельнікам акцыяў. Палітычныя вулічныя акцыі не выключаюць і падрыхтаваных «экспромтаў». Памятаю, як той жа Валодзя Цытрон у першы дзень путчу прывёў у цэнтар Менску калёну рабочых з МЗВТ і «Гранату».

Супернікі і памочнікі

Усе мае супернікі ў выбарчай акрузе былі даволі моцныя: Аляксандар Мядзьведзь — алімпійскі чэмпіён, шматразовы чэмпіён Эўропы; вядомы русафіл і беларусафоб, загадчык аддзелу ЦК КПБ пісьменнік Эдуард Скобелеў; маёр міліцыі, аўганец, кавалер ордэну Чырвонай Зоркі (прозвішча, на жаль, ня памятаю); высокі прафсаюзны намэнклатуршчык — старшыня Менскага абкаму прафсаюзаў таварыш Новікаў ды ўжо згадваны партorg «Гранату» таварыш Канойка. Усяго шэсць чалавек на месца. Усе каманды супернікаў, акрамя скобе-

леўцаў, паводзілі сябе прыстойна. Скобелеўцы малявалі на маіх плякатах зорку Давыда і пісалі па дыяганаля — «Сіяніст», згадвалі прозвішча маёй маці — Фрыдрых, распаўсюджвалі маё фота разам зь Лявонам Луцкевічам, Уладзімерам Конанам ды Алегам Бембелем на багдановічаўскім съвяце паэзіі ў Ракуцёўшчыне з подпісам «Нацыяналістычная беларуска-сіяніцкая хеўра». Пасьля паразы ў першым туры ўсе мае супернікі ў пісьмовых зваротах да выбаршчыкаў заклікалі аддаць галасы за Аляксандра Мядзьведзя. Вельмі добрае ўражаньне засталося ад майго галоўнага суперніка. На сустрэчы Мядзьведзь прыходзіў рэдка, ніколі не сказаў дрэннага слова пра мяне і нават пасьля маёй перамогі ў другім туры, дзе ён з усіх застаўся майм адзіным канкурэнтам, у інтэрвю беларускім газэтам знайшоў прыстойныя слоўы на мой адрес. Такім чынам, у Вярхоўным Савеце я апынуўся ў складзе апазыцыі БНФ зусім натуральна.

Не магу не згадаць добрым словам яшчэ аднаго чалавека, які бескарысліва, па-сябrouйску дапамагаў мне паспяхова правесці выбарчую кампанію. Гэта артыст Беларускага драматычнага тэатру імя Янкі Купалы Юры Авяр'янаў. Блізка я пазнаёміўся зь ім на тэлебачаньні (калі там старшыняваў Генадзь Бураўкін) у адной зь першых перадачаў «Роднага слова», а потым ужо ў самім тэатры, дзе я як прадстаўнік Інстытуту мовазнаўства АН БССР праводзіў кансультацыі па культуры мовы для артыстаў трупы. Юры меў незвычайны талент перайманьня і абсолютны фанэматычны слых. Ён мог з да-кладнасцю высакаякаснага магнітафона ўзнавіць дастаткова доўгую сынтагму на зусім

незнаёмай мове — грузінскай, віетнамскай, не гаворачы ўжо пра распаўсюджаныя эўрапейскія. Галасы ён падрабляў адмыслова.

Гэты свой талент Юры выкарыстоўваў на сустрэчах з выбарцамі, якія арганізоўвала мая група падтрымкі. Ён даў трэ «канцэрты» каля ўніверсаму «Заходні», дзе мы звычайна збіраліся на імправізаваныя пікеты. Тады на гэта дазволу ня трэба было мець. Тэлебачаньне транслювала шмат выступаў публічных палітыкаў, як дзяржаўных, так і «нефармальных», і людзі ведалі галасы і манеры гаварыць шмат каго з ураду і камуністычнай намэнклятуры. Асабліва трапна Юры імітаваў аратарскія «пэрліны» першых асабаў намэнклятуры — Мікалая Дземянцева, Анатоля Малафеева і Яфрэма Сакалова, якія публічна гаварылі завіла, расплывіста і ні пра што. Пра такіх у народзе кажуць: гаворыць, як сыпіць — як у съне. Слухаючы гумарэскі Авяр'яна, мінакі і наведнікі ўніверсаму рагаталі, пазнаючы глыбакадумную партыйную лухту і разумеочы, якія «разумнікі» імі кіруюць. Разам з наведнікамі ўніверсаму рагаталі і міліцыянты, якія прысутнічалі тут паводле сваіх службовых абязязкаў. Пры гэтым артыст Авяр'янаў рабіў гэта ў жанры добраі іранічнай камэдыі, бяз злосці і непрыстойнага гумару, што падсвядома імпанавала слухачам. Аднойчы ён інсцэнізаваў пачатак працоўнага дня беларускага рабочага пад гукард Беларускага радыё з 6.30 да 7.30, выконваючы адначасова ролю дыктара радыё, рабочага і ягонай жонкі: пра што гаворыць радыё і пра што муж і жонка на кухні, калі слухаюць урадавы «чырвоны гучнамовец». Электарат пачы-

наў задумвацца над абсурднасцю свайго існавання ў камуністычным штодні.

Тыя авяр'янаўскія выступы каля ўніверсаму «Захадні» можна съмела параўноўваць зь лепшымі ўзорамі беларускіх народных інтэрмэдяй, што знайшли сваё адлюстраванье ў п'есах Галубка і Аляхновіча. На жаль, жыцьцё Юры абарвалася пры загадковых абставінах. Пра яго рэдка ўспамінаюць, выдатныя радыёныя запісы прозы, беларускіх казак, фрагмэнтаў беларускай драмы некуды зьніклі. На мой погляд, як чытальніку артысту Авяр'яну вялікія ягоныя сучаснікаў не было роўных. Нават у такіх нашых прызнаных аўтарытэтавых мастацкага слова, як Ільля Курган ці Валеры Анісенка, якія маюць ад прыроды прыгожыя галасы і шырокі дыяпазон інтанацыяў, спрактыкаваны слухач можа заўважыць пэўныя штампы, паўторы і штучныя ўпрыгожванні, калі здаецца, што актор любуеца сваім радасным валоданнем голасам. У Юр'я Авяр'яна вялікага гэтага не было. Ён увеселіўся ў голосе і вобразе. Ён ня слухаў сябе, ён зьнікаў. Я ведаю людзей, якія хадзілі ў Купалаўскі тэатар некалькі разоў на «Тэўе-малочніка» і «Тутэйшых» яшчэ і таму, што там іграў Авяр'янаў. Карыстаючыся тэатральнымі штампамі, яны хадзілі і «на Авяр'яна».

Калі б тады не было бескарыслівай дапамогі добрых людзей — суседзяў, сяброў, знаёмых, не было б той нашай перамогі на першых даволі дэмакратычных выбарах у парламэнт. Дапамога была розная: разносіць улёткі, запрашаць людзей на сустрэчы, зьбіраць аналітычную інфармацыю ці нават фізычна ахоўваць кандыдатаў ў дэпутаты, каб не дапусціць сутычак пры

магчымых правакацыях на сустрэчах. Памятаю, як Сяргей Анановіч, муж непаўторнай Тадцяны Шчаснай, юрист паважанай фірмы, разумны, сымпатычны і дужы беларус з фігурай грэцкага дыскабола, прыняхджаў аж з Серабранкі ў нашу акругу ў Кунцаўшчыну (гэта, мусіць, кілямэтраў сорак) і сваёй прысутнасцю ствараў настрой спакою і абароненасці. «Во якія ў БНФ хлопцы!» — з захапленнем камэнтавалі прысутныя жанчыны...

Дэмакраты супраць мітрапаліта

Тая выбарчая кампанія запомнілася яшчэ інtryгай вакол фігуры мітрапаліта Філарэта, які быў зарэгістраваны кандыдатам у дэпутаты ў адной акрузе з Яўгенам Будзінасам, якога падтримліваў БНФ. Цяпер, калі я пішу гэтыя радкі, Яўгена ўжо няма сярод нас. Чалавек ён быў складаны, з супярэчлівым стаўленнем да беларускага нацыянальнага руху, што вынікала і з ягонай недастатковай інформаванасці ў беларускай гістарычна-культурнай тэматыцы, але на ўсіх зыгзагах дэмакратычнага адраджэння ён заўсёды быў на баку прыхільнікаў эўрапейскага выбару. Як уласны карэспандэнт аўтарытэтнага часопісу «Дружба народов», які прыхільна ставіўся да беларускага адраджэнскага руху на чале з Васілем Быкам, Алесем Адамовічам і Зянонам Пазняком, ён быў добрым прыкладам для часткі інтэлектуалаў «постнацыянальнай» арыентацыі. Адносіны камуністычных уладаў да суперніцтва мітрапаліта і дэмакратычнага журналіста вельмі паказальныя. Напужаная хвалій дэмакратыі намэнклятура ў супрацьстаянні Філарэта — Будзінас безумоўна ўзяла бок царквы,

хаця Будзінас як журналіст паводле сваіх публіцыстычных сымпатыяў памяркоўна імкнуўся знайсьці разумны пачатак у недрах савецкай рэчаінасці, аналізуючы дзейнасць найболыш паспяховых фігур тагачаснай систэмы. Ён шукаў рацыянальнае зерне ў гаспадарках калгасных старшыняў Бядулі і Калачыка, спрабаваў выйсьці на пэрспектывунае систэмнае абагульненьне ў публіцыстычным творы «Прамежкавы чалавек». У пазнейшых аўтабіографічных «Дураках» Яўген стаў ужо адкрытым праціўнікам систэмы, па-постмадэрнісцку бязылітасным і і нават цынічным. Пішу гэта з поўнай адказнасцю, бо ведаў Яўгена Будзінаса на працягу больш як трыццаці гадоў, пазнаёміўшыся зь ім на студэнцкім «агенчыку» (зь лёгкай рукі Цэнтральнага тэлебачання СССР так называлі публічныя вечарыны з элемэнтамі камэрнасці) у інстытуце замежных моваў, дзе вучылася Яўгенава першая жонка Натальля...

Каб падтрымаць па-рэфарматарску настроение журнالіста, да беларускай грамадзкасці і выбарцаў Старавіленскай акругі Менску, дзе балітаваліся мітрапаліт Філарэт і Яўген Будзінас, група інтэлігенцыі звярнулася з адкрытым лістом. Яны выкладалі сваё бачаньне ролі царквы — як цэзарапісцкага інстытуту партыйнай дыктатуры пры савецкай уладзе — і выказвалі сумнеў адносна магчымых рэфарматарскіх памкненняў уладыкі Філарэта, калі яго абяруць у парламэнт. Як станоўчую альтэрнатыву царкоўнаму ярарху падпісанты ўхвалилі кандыдатуру вядомага журналіста, які засьведчыў прыхільнасць ідэям перабудовы грамадзства і дастаткова кампетэнтны для дэпутацкага статусу. Той ліст падпісалі сярод іншых

Глеб Якунін, маскоўскі сівятар (пазней адлучаны ад царквы і пазбаўлены сівятарскага сану), Юры Хашчавацкі, вядомы рэжысэр-дакументаліст (пазней аўтар фільмаў «Звычайны прэзыдэнт», «Плошча» ды іншых), пісьменнік Канстанцін Тарасаў (аўтар шматлікіх гісторычных аповесцяў і бліскучага эсэ «Памяць пра легенды»), здаецца, таксама Ўладзімер Арлоў, Валянцін Тарас і яшчэ хтосьці. Баюся памыліцца. Падпісаў той ліст і я, як чалавек, які доўгі час ведаў Яўгена Будзінаса. Ліст шырока абмяркоўваўся ў інтэлігенцкіх і царкоўных колах, бо Глеб Якунін паслья яшчэ даў інтарвію папулярным саюзным выданьням, дзе вінаваці ўладыку Філарэта ў супрацоўніцтве з КДБ. Тут, аднак, на мой погляд, ніякай сэнсацыі не было, бо ўсе зынешнія стасункі ўстановаў і арганізаціяў у тыя гады кантралявалі спэцслужбы. Праваслаўная царква, якая заўжды дэмантравала ляяльнасць уладам, не была выключэннем. Пэўныя стасункі з КДБ павінен быў мець і мітрапаліт Філарэт, які ўваходзіў у лік першых асобаў Патрыярхату і адказваў за міжнародныя сувязі Расейскай праваслаўной царквы. Іншая рэч, як ён скарыстоўваў свае асабістыя магчымасці ў адносінах да сваіх царкоўных субратоў і паства.

Дзякуючы выкарыстанню адміністрацыйнага рэурсу партыйнай намэнклатуры пераможцам у Старавіленскай акрузе на тых выбарах выйшаў мітрапаліт Філарэт. Сталася так, што ў залі пленарных пасяджэнняў Вярхоўнага Савету месцы дэпутата Вахрамеева (съвецкае прозвішча мітрапаліта) і маё аказаліся побач. Пры першай жа сустрэчы на пленарным пасяджэнні мы абмяняліся нейкімі завілымі пры-

вітаньнямі з элемэнтамі царкоўнаславянскай рыторыкі з іранічным падтэкстам, што съведчыла пра намер абодвух бакоў не заглыбляцца ў ідэалягічныя спрэчкі, а прытрымлівацца прыязнага нэйтралітэту. Вось так і праседзеў я амаль тры гады побач з уладыкам. Пры блізкім знаёмстве мітрапаліт Філарэт выявіўся як глыбокі іранічны суразмоўца з выдатным пачуцьцём гумару. Як чалавек неўцаркоўлены і зь лютэранскімі схільнасцямі, я пачаў адрозыніваць мітрапаліта Філарэта ад спадара Вахрамеева, адчуваючы да апошняга пэўнае пачуцьцё спагады, калі той пры публічным душпастырскім сане траціў сваё съвецкае «я» і пераўтвараўся ў зашнураваны духоўны сымбалъ праваслаўнай этыкі. Відавочна, уладыка ня меў патрэбы ў маёй спагадзе, бо сапраўдныя вернікі (я не могу дапусціць думкі пра няшчырасць чалавека, які адмовіўся ад сямейнага жыцця дзеля службы Богу і цалкам прысьвяціў сябе Царкве) душэўна шчасльівейшыя за тых, хто не перажыў сваёй тэафаніі і пакутуе ў пошуках ісціны.

Уладныя лябірынты

Мae суб'ектыўныя ўражаньні. — Я станаўлюся эканамістам. — Урокі Джузэпэ Курцы. — Як можна зарабіць гроши: бартэр, маржа, крэдыты, мытня. — Ніякіх фэтышаў. — Пікі змаганьня. — «А цi не паехаць вам амбасадарам у Нямеччыну?» — Галадоўка. — Канец беларускага парлямэнтарызму.

На подступах да парлямэнтарызму

Гэты разьдзел можна было б назваць «У калідорах улады», і гэта не было б журналісцкім штампам. Вярхоўны Савет БССР 12-га склікання, які быў абрани праўз першую кампанію новага часу з элемэнтамі электаральнай дэмакратыі і закончыў сваё існаванье толькі праз шэсць (!) гадоў ужо як Вярхоўны Савет незалежнай Рэспублікі Беларусь і без канстытуцыйнага артыкулу пра кіроўную ролю КПСС, ня быў яшчэ ў поўным сэнсе органам улады. Парлямэнтары толькі ўвайшлі ва ўладныя калідоры. І пасля развалу СССР, калі ўтварылася Рэспубліка Беларусь, краінай усё яшчэ кіраваў намэнклатурны Савет Міністраў, які меў у складзе дэпутацкага корпусу сваіх высокіх чыноўнікаў, праштурхоўваў свае праекты законаў, штампаваў пастановы, кіраваў рэсурсамі, кантроліваў бюджет. Дэмакратычна абранныя дэпутаты толькі праз год-два пачалі арыентавацца ў хітрасцях узаемаадносінаў выкананаўчай і заканадаўчай улады.

Напачатку ў новага заканадаўчага органу не было рэгліамэнту, дзе б прадугледжваўся пара-

дак існаваньня фракцыя ў. Зь першых дзён дэпутаты, абраныя пры падтрымцы БНФ, утварылі группу канструктыўнай апазыцыі, якая ня мела афіцыйнага статусу, але адразу актыўна ўключылася ў працу. Сяброў у фракцыі БНФ набіралася каля трыццаці чалавек. Мы месьціліся ў Доме ўраду ў пакоі 363 на трэцім паверсе. Пры адкрытым абмеркаваньні законаў або пэўных ініцыятываў да нас прыходзілі часта ня толькі чальцы фракцыі БНФ. Былі ў нас і закрытыя абмеркаваньні. Звычайна для кожнага законапраекту, прапанаванага Саветам Міністраў, дэпутаты ад БНФ давалі альтэрнатыўныя варыянты. Кіраваў фракцыяй БНФ Зянон Пазъняк.

Зянон быў аналітычны, да ўпартасці пасьлядоўны. Як мне тады здавалася, праз Зянонаў цьвёрдакаменнасць мы часам прайгравалі тактычна: пры галасаваньні на пленарных пасяджэннях ён імкнуўся вельмі часта сам выказаць пункт погляду БНФ. Камуністычная большасць праста ня слухала ягоных аргумэнтаў і галасавала за ўсёды супраць. Калі ж з такой самай прапановай выходзіў, напрыклад, дырэктар Полацкага заводу будаўнічых матэрыялаў Уладзімер Цялежнікаў, які часта заходзіў да нас у апазыцыю, то на тую ж прапанову рэакцыя залі была іншая, і галасаваньне ўдавалася. Калі здаралася прадэманстраваць важнасць пэўнай канцэпцыі, то Пазъняк лічыў вартым і палітычна вельмі важным, каб гэта прагучала менавіта ад фракцыі БНФ. Тут у яго быў свой стратэгічны прагматызм, які пазней прыносіў свае палітычныя дывідэнды, нават калі часова мы цярпелі паразу. Я скільны прызнаць мэтазгоднасць пазънякоўскіх па-

водзінаў з гледзішча тактыкі і стратэгіі. Без адзінай волі мы б не зрабілі таго, што нам удалося пры адносна невялікай колькасці прыхільнікаў. Фракцыя БНФ мела ў Вярхоўным Савеце менш як адну дзясятую частку месцаў. Моц фракцыі трymалася найперш на адчуваньні сваёй праўды і падтрымцы людзей. Сіла фракцыі была таксама ў яе інтэлекце, бо сярод нас было ці не зь дзясятак кандыдатаў на ваку, людзей, якія маглі лягічна фармуляваць думкі і пісаць законы.

Парлямэнцкія контакты і сутыкненіні

Члены фракцыі БНФ падтрымлівалі контакты з парлямэнтамі постсавецкіх рэспублік у фармаце афіцыйнага супрацоўніцтва і з дэмакратычнымі групамі дэпутатаў паводле ўласных плянаў. Часцей наладжваліся контакты з дэпутатамі Балты і Ўкраіны. Найбольш важнымі сустрэчамі былі, канечне, сумесныя абмеркаваньні канцэпцыі Балтыйска-Чарнаморскага энергетычнага калектару, дзе галоўным экспертом ад БНФ быў Станіслаў Гусак. Ініцыятарам сустрэчаў быў Зянон Пазъняк. Цяпер слухаю выступы прэзыдэнта Беларусі і міністра замежных спраў Мартынава, і мне здаецца, што чую Зянона Пазъняка. Яны амаль слова ў слова паўтараюць пазънякоўскія аргумэнты на карысць палітыкі дывэрсыфікацыі крыніцай атрымання энэрганосьбітаў. Тады цяперашні прэзыдэнт з інтанацияй усёведа зьдзекліва каментаваў з трыбуны ініцыятыву БНФ пра стварэнне Балтыйска-Чарнаморскага энергетычнага звязу краінаў і абсалютызаваў выгады энергетычнага супрацоўніцтва з Расеяй. З маскоўскімі парлямэнтарамі БНФ контактаваў

мала. Мне, напрыклад, давялося сустракацца з маскоўцамі толькі двойчы: падчас перамоваў у фармаце гарбачоўскага працэсу па «новым саюзным дагаворы» ў Марозаўцы пад Москвой (ад апазыцыі мы былі ўдвух з Уладзімерам Заблоцкім) і пасъля паразы жнівенскага путчу 1991 году ў Дзярждуме з дэпутатамі дэмакратычнай апазыцыі. Быў у мяне яшчэ адзін амаль аナンімна-сяброўскі контакт з Уладзімерам Лукіным (цяпер расейскі омбудсман пры прэзыдэнту), які падчас путчу фактычна стаў узначальваць камісію замежных справаў пасъля камуніста Дзасохава і з 19 па 21 жніўня прыслалі нам у камісію чатыры інфармацыйныя паведамленыні пра падзеі ў Москве, што разгорталіся пасъля ўтварэння ГКЧП. Потым я пазнаёміўся зь ім жыўцом у час паездкі ў Москву пасъля путчу, калі на пашыраным пасяджэнні расейскага парлямэнту пераможны Ельцын публічна прымаў уладу ад пераможнага і прыніжанага Гарбачова. Тады Лукін распытваў у мяне пра падзеі ў Менску падчас путчу і паводзіны нашага начальнства.

Як у члена прэзыдыуму Вярхоўнага Савету быў у мяне ўжо ў Менску адзін «фізычны контакт» зь лідэрам Ліберальна-дэмакратычнай партыі Расеі Жырыноўскім. У час паездкі ў Москву на нечаргове пасяджэнне расейскай Думы пасъля паразы путчу і трывомфу Ельцына нашыя дэпутаты пазнаёміліся з гэтай скандальнай крэатурай расейскага парлямэнтарызму. Невядома зь якой нагоды ён раптам зьявіўся ў нас у Менску ў рэдакцыях некаторых газэтаў, а потым у Вярхоўным Савеце і пачаў патрабаваць сустрэчы з кіраўніцтвам прэзыдыуму. Выйшла так, што на момант ягонага

зъяўлення ў Доме ўраду ў нашым правым крыле нікога з чальцоў прэзыдыуму, акрамя мяне, не было, і дзяжурны міліцыянэр, датэлефанаваўшыся, папрасіў маёй афіцыйнай дапамогі, каб утаймаваць напорыстага госьця. Спусціўшыся ўніз да паставога і разабраўшыся, што гэта за візітэр, я распараціўся як старшыня камісіі, што займаецца замежнымі стасункамі, выдаліць нязванага госьця з будынку. Тут якраз на дапамогу падасьпеў Сяргей Навумчык, і лідэр ЛДПР мусіў рэтыравацца пад пагрозай затрымання за хуліганства. Пачуўшы нашыя прозвішчы — Навумчык і Садоўскі, Уладзімер Вольфавіч паабяцаў праз пэўны час вярнуцца сюды ўжо «на белым кані і перавешаць усіх жыдоў і палякаў, што развалываюць вялікую краіну».

У крэсьле амбасадара і дэпутата

Больш за два гады я быў старшынём камісіі замежных справаў і зынешнеэканамічных сувязяў і адпаведна, як старшыня камісіі, членам прэзыдыуму Вярхоўнага Савету. Але з 1992 году я быў адначасова і амбасадарам у Нямеччыне. Такое сумяшчэнне было пэўным непаразуменнем пераходнага перыяду, бо паводле лёгкіх і ёўрапейскай практикі я мусіў скласці дэпутацкія паўнамоцтвы і пайсыці працаваць выключна ў Міністэрства замежных справаў на дзяржаўную службу. У ведамстве федэральнага канцлера, у Міністэрстве замежных справаў Нямеччыны, у сакратарыяце міністра і ў «Рэфэраце 203», які адказваў за тэхнічны бок стасункаў з Рэспублікай Беларусь, доўгі час не маглі прывыкнуць, калі амбасадар Беларусі,

закончыўшы выклад афіцыйнага пункту погляду Савету Міністраў, казаў: «А зараз я хацеў бы выказаць меркаваныне апазыцыі ў Вярхоўным Савеце...» Слухалі, дарэчы, гэтыя здзювагі часам з большай увагай, чым афіцыйны пункт погляду, бо на пачатку дзеяностых гадоў Нямеччына толькі прыглядалася да Беларусі, намацвала падыходы да адносінаў з новай сувэрэннай краінай у цэнтры Эўропы.

Амбасадарам я стаў дзяякуючы дэпутатству. З дэпутатаў ад БНФ у склад старшыняў камісій і, адпаведна, у склад прэзыдыуму прыйшоў я адзін. Праз пэўныя кампрамісы я быў абраны старшынём камісіі па замежных справах і зьнешнеэканамічных сувязях. Кампраміс заключаўся ў тым, што ў мяне аказалася аж два намеснікі зь ліку сярэдняй намэнклатуры. Пэўна, такім чынам плянавалася пры неабходнасці мая нэўтралізацыя. Аднак, стаўшы аўтаматычна членам прэзыдыуму, я пастараўся напачатку прафэсійна і па-людзку знайсьці контакт са спэцыялістамі Савету Міністраў і разабрацца перш за ёсё са зьнешнеэканамічнымі пытаньнямі. Спачатку на мяне глядзелі як на дэмакрата-парвэню, але вельмі хутка адчулі, што ў ягняці пачынаюць праразацца зубы.

Праўдзівую інфармацыю пра зьнешні гандаль у 1991 годзе было цяжка атрымаць: фактывна адсутнічала дзяржаўная мяжа і не было нарматыўных актаў. Усё цяжко паводле часовых пастановаў Савету Міністраў. Інфармацыю я здабываў неафіцыйна праз мытню, дзе працаў мой колішні студэнт-завочнік з інстытуту замежных моваў, які меў доступ да кампютарных дадзеных, і праз старшыню КДБ Эдуарда Шыркоўскага. Ён паводзіў сябе надзвычай ля-

яльна, я б сказаў нават — больш чым прыхільна да маіх спробаў дакапацца да першакрыніцаў.

Псыхалягічна контактаваць з Шыркоўскім было няцяжка. Я разумеў, што чалавек ён абсолютна закрыты, няшчыры, і таму я не абцяжаваў сябе спробамі зблізіцца зі разбудаваць сяброўскія адносіны. Для мяне было галоўнае — атрымаць неабходную інфармацыю. Шляхам пэўных лягічных аперацыяў я зразумеў, што ў гутарках з Шыркоўскім Станіслаў Шушкевіч як кіраўнік прэзыдыуму зь нейкіх сваіх меркаваныняў парушае фармальна карпаратыўную этыку, і шэфу КДБ становіца вядома тое, чаго ён не павінен быў бы ведаць. Адпаведна з гэтым я пачаў рабіць папраўкі ў сваіх учынках і выказванынях. Фармальна нашыя адносіны былі выдатныя. Памятаю, на Дзень незалежнасці Ўкраіны, што адзначаўся ў Таварыстве дружбы, якім кіраваў тады Арсень Ваніцкі, пасъля афіцыйнай часткі на сяброўскай вячэры Ўладзімер Ягораў (міністар унутраных спраў), Шыркоўскі і я съпявалі трыё беларускія народныя песні. Міністар Ягораў пры гэтым як баяніст забяспечваў музычны акампанемэнт. У свой час ён закончыў музычна-асветную вучэльню. У Шыркоўскага быў добры ніzkі голас. У мяне нават была фатаграфія таго музычнага экспромту і мастацкага юнанія парляментара з міністрамі. (На жаль, яна згубілася разам з фатаздымкам, дзе каля помніка Купалу Вінцук і я съпяваем «Куру-шчабятуру», а Сяргей Шупа грае на дудцы.) У сваіх успамінах «Беларусь на распутье» Пётар Краўчанка піша, што Шыркоўскі вельмі не хацеў, каб я паехаў амбасадарам у Нямеччыну. Ня ведаю, было гэта працыктавана ягоным адмоўным стаўленнем

да маёй асобы ці нечым іншым. Спадзяюся, што калі-небудзь Пётар Кузьміч раскажа мне падрабязнасьці.

Капітал з мутнай вады «перабудовы»

У той час ад Камітэту дзяржаўнай бяспекі я імкнуўся атрымаць перш за ўсё інфармацыю пра так званыя канцэрны ды іншыя аб'яднаньні, створаныя на базе міністэрстваў, якія ведалі рэсурсамі. Ад Савету Міністраў такую інфармацыю атрымаць было немагчыма. У тыповае пра-мысловы-вытворчае аб'яднанье, створанае, напрыклад, у абласным цэнтры, маглі ўваходзіць першы намеснік старшыні Савету Міністраў, сакратар абкаму партыі, загадчык валютнага аддзелу Савету Міністраў, дырэктар буйнога банку і некалькі маленъкіх мясцовых дзялкоў. Так акумуляваўся першы дзяржаўна-прыватны капітал. У адпаведнай пастанове Саўміну дакладна вызначалася, якія памяшканыні, аўтамабілі, узнагароджаныні (у валюце!) з рэспубліканскага бюджету могуць выдзяляцца такому аб'яднанью. Кантролю не было ніякага — ні маскоўскага, ні мясцовага партыйнага. Памятаю, тады пры дапамозе Шыркоўскага мне давялося разьбірацца з аб'яднаннем «Усход», зарэгістраваным ці то ў самім Магілёве, ці то недзе ў вобласці. Сярод фундатараў фігуравалі імёны прэм'ера Кебіча, Косьцікаў (ягонае намеснікі), Лявонава (старшыні абкаму) ды іншых менш і больш вядомых асобраў. Запомнілася, што Савет Міністраў дазволіў кіраўніцтву аб'яднання «Ўсход» у дадатак да афіцыйнага заробку выплачваць сярод іншых ільготаў штомесячныя заахвочваньні да 250 даляраў. Фактычна самі сабе і дазвалялі.

Пазыней пачалі зьяўляцца сумесныя прадпрыемствы з удзелам так званых замежных інвестараў. Гэта былі звычайна дробныя замежныя бізнесмэны, ня вельмі паспяховыя ў сябе на радзіме, што спрабавалі шукаць прыбытак у мутнай вадзе постсавецкіх дзяржаваў. З нашага боку зноў жа выступалі дзеячы з Саўміну і міністэрстваў. Асабліва буялі зьдзелкі з бартэрам. Яшчэ паводле савецкіх нормаў у бартэрнай дакумэнтацыі неабходна было дакладна адлюстроўваць тэрміны (звычайна 45 дзён), краіну, дакладныя звесткі пра абодва бакі, сустрэчны тавар, банкаўскія рэквізыты і гарантыві. З нашага боку дазвол на бартэрную апэрацыю маглі даваць каля дзясятка асобраў: прэм'ер, яго намеснікі, міністар зьнешнееканамічных сувязяў і некаторыя начальнікі саўмінаўскіх упраўленньняў. Бартэрным экспартным таварам з нашага боку звычайна былі: калійныя ўгнаеніні, авіяцыйная газа, нафта, бэнзін, лес, азотныя ўгнаеніні, карбамід (мачавіна) — тавары, на якія цэны былі збольшага вядомыя паводле звестак з эўрапейскіх біржаў. Гэта тавары для так званых ф'ючарных зьдзелак. Кожныя тры дні звесткі пра сярэднегуртовыя цэны я атрымліваў прыватна ад аднаго знаёмага немца праз факс: што дзеецца ў Амстэрдаме, Лёндане, Франкфурце, Ратэрдаме, Гамбургу. Тады ў нас не было апаратуённых кампютарных праграмаў з такой інфармацыяй. У Вярхоўным Савеце быў толькі адзін факсавы апарат, які нашай камісіі презэнтаваў Сяргей Касцючэнка, дырэктар «Прыёрбанку». Пра электронную пошту яшчэ ня марылі, яна зьявілася пазыней.

Нават з такім мінімумам інфармацыі ўдава-

лася сёе-тое зразумець. Ня так гэта і цяжка. Уявіце сабе: глядзіш на форму № 24 (разовая ліцэнзія на бартэрную апэрацыю), падпісаную намеснікам прэм'ера, а там — толькі назва нашай юрыдычнай асобы, краіны прызначэння і колькасць тавару. Ніяма ні назвы партнэрскай фірмы, ні сустрэчнага тавару, ні тэрмінаў, ні спосабаў пастаўкі, ні цаны за адзінку ўліку тавару, ні пункту паступлення сустрэчнага тавару. Як той казаў — круці што хочаш. Была яшчэ адна хітрасць: рэзкая зъмена курсу рубля на працягу тэрміну, неабходнага для ацэнкі экспартнага ці імпартнага тавару ў цвёрдай валюце і ў рублях. Тут Цэнтральны банк хутка знаходзіў паразуменіне зь дзялкамі, блізкімі да Савету Міністраў. Можна нават было складаць пэўныя графікі залежнасці курсу рубля і далаўра ад характару значных па аб'ёме экспартна-імпартных апэрацый, у якіх фігуравалі знаёмыя пэрсаналіі. Калі набіралася значная група тавараў для экспарту, дзе экспартарамі былі блізкія да Саўміну асобы ці «вытворча-экспартныя аб'яднаныні», якіх тады напладзілася безыліч, на кароткі тэрмін усталёўваўся нізкі курс рубля, каб забяспечыць большы чысты прыбытак коштам большай масы скупленых беларускіх рублёў на атрыманыя даляры ці закупкі адпаведнага тавару на беларускім рынку. Пры імпартных апэрацыях, дзе фігуравалі «важныя» імпартэры, курс рубля адпаведна мог пры неабходнасці ўзрастаць.

«Калійныя» ды іншыя гісторыі

Не было ніякай каардынацыі экспарту. Шмат хто помніць, як у Індыі сутыкнуліся на адным калійным тэндэры дзіве нашы дзяржаўныя экспартныя структуры — зь Міністэрства сельскай гаспадаркі (дзяржаўную зьнешнегандлёвую фірму ўзначальваў таварыш Дзядук) і Саўміну (начальнік таварыш Андрушын). У выніку дзяржава страціла на кожнай тоне каля 10 даляраў. Цэны на калій, як і на нафту, тады былі съмехатворна нізкія ў параўнанні з коштамі красавіка 2008 году, што сягаюць да 700 даляраў за тону. У ангельскамоўным часопісе «Potash» на пачатку дзвеянствых гадоў зъявіўся матэрыял пра парушэнне антыкартэльнага заканадаўства ў галіне экспарту калійных угнаенняў, зь якога, паміж іншым, вынікала, што хтосьці зь беларускага боку падрабязна інфармуе канкурэнтаў пра стан вытворчасці і пляны «Беларуськалію». У часопісе былі нават графікі магчымага закрыцця адпаведных салігорскіх руднікоў. Ясна, што рабілася гэта не задарма. Меркавалі нават, што страйкі салігорскіх шахтараў пад выглядам міжнароднай прафсаюзнай салідарнасці праvakуюць прафсаюзы нашых замежных канкурантаў.

Як вядома, калійныя ўгнаенныя купляюць краіны, дзе шмат супісанай, сугліністай ды падзолістай глебы. Але на пачатку дзвеянствых беларускія ўгнаенныя па дэмпінговых коштах не купляў толькі лянівы. Рээкспорт буяў. Ужо будучы амбасадарам у Нямеччыне, я прачытаў у эканамічным дадатку да «Frankfurter Allgemeine Zeitung», што за 1991 год Беларусь экспартавала ў Польшчу ў трыста разоў больш

калійных угнаенняў, чым той патрабавалася з улікам структуры глебы, на якой вырошчваліся каліялюбныя культуры. Зразумела, што потым польскі рээкспарт, ужо па вышэйшай цане, канкураваў зь беларускім экспартам на беларускіх традыцыйных рынках. Добра памятаю прозвішча такога дзялка, як спадар Лучанскі, які атрымаў эксклюзіўнае права экспарту беларускіх калійных угнаенняў у Індыю ды Кітай. «Комсомольская правда» тады пісала, што свае першыя ня вельмі чыстыя мільёны ён зарабіў у Малдове і Літве. Прыстаўши да беларускага берагу, ён ужо быў убурэлы і важны. Аднойчы я выпадкова бачыў, як яго ў аэрапорце на «чайцы» сустракаў сам Мясыніковіч, намеснік старшыні Савету Міністраў. Пры калійным бізнэсе быў на даволі доўгі час прыстроіўся і намеснік міністра абароны БССР генерал-маёр Тушынскі, які таксама меў пэўныя эксклюзіўныя права. На заробленыя грошы нібыта куплялася новая тэхніка для войска. Ніхто тады нічога не кантроліваў. Памятаю, як я выпадкова стаў съведкам чыстага бессаромнага махлярства з боку Міністэрства зынешнеэканамічных сувязяў, калі начальнік упраўлення для экспарту тавараў «двойнога прызначэння» таварыш П. проста «блытаў» у графе «цана за адзінку экспарту» лічбы, перастаўляючы коску на адзін прабел улева, зыніжаючы памер выручанай сумы на матэматычны «парадак» — у дзесяць разоў. Гэтае ўпраўленыне фактычна займалася распродажам велізарных рэштак савецкага ўзбраення і часам атрымлівала дазвол «экспартнущы» трошкі і цывільных тавараў — як шырспажыву для «апэратораўных выдаткаў». Так побач з верталётам мог аказацца і кар-

бамід. Вось у графе шырспажыву можна было пераблытаць коскі. Копіі накладных на тую зьдзелку я атрымаў канфідэнцыйна зь Берасцейскай мытні і папрасіў Саўмін даць пісьмове тлумачэнне, прывёўшы звесткі пра цану карбаміду на ёўрапейскіх біржах. Праз гадзіну мне пазваніў міністар Радкевіч і сказаў, што таварыш П. будзе пакараны за «неахайнасць» пры афармленні дакумэнтациі, і прасіў не раздуваць скандалу. Потым да мяне ў кабінэт прыбег і таварыш П., расхваляваны да пачарнення. Прыблізна праз тыдзень патэлефанаваў Кебіч і прапанаваў пасаду Генэральнага сакратара СНД. Я адмовіўся. Гэтую пасаду потым на прапанову Шушкевіча заняў Кааратчэнія. Пазней вельмі высокія асобы запрасілі мяне ў добрую лазню і першы раз прапанавалі паехаць амбасадарам у Нямеччыну або пайсьці на пасаду прарэктара інстытуту замежных моваў, каб праз паўгоду заняць рэктарскую пасаду. Усё рабілася вельмі далікатна. Ніхто не пагражай, нічым не папракаў. Я пачаў задумвацца пра свой далейшы лёс.

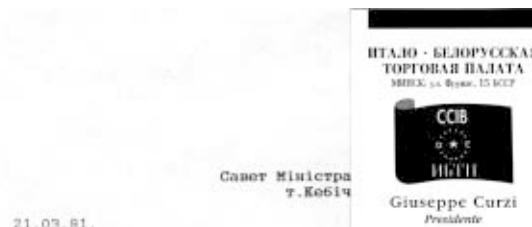
Як я боўся з Саўмінам

Усё паскорыў адзін кур'ёзны выпадак, калі я пачаў разблытваць справу з саўмінаўскай афэрай «Джузэпэ Курцы — ганаровы амбасадар ва ўсе краіны сьвету». Гэта была самая дзіўная гісторыя з усіх саўмінаўскіх «аперацый» з замежнымі інвестарамі. Факт прызначэння кірауніка маленъкай пасярэдніцкай італьянскай фірмы грамадзяніна Італіі Курцы ні больш ні менш як «прэзыдэнтам Італа-беларускай гандлёвой палаты і Ганаровым паслом ва ўсе

краіны съвету» ня мог нават прысьніцца чалавеку са здаровым розумам. А такая пастанова нарадзілася за подпісам прэм'ер-міністра Кебіча. У тадышняй парламэнцкай Беларусі амбасадараў прапаноўваў прэзыдыюм Вярхоўнага Савету, а зацвярджаліся кандыдатуры на пленарных пасяджэннях. Пра ганаровых амбасадараў ці консулаў нават не было адпаведнага палажэння. І вось на табе — адразу «пасол ва ўсе краіны съвету»! Мне так і ўяўлялася, як дзе-небудзь у цёплай кампаніі наш прэм'ер, наслухаўшыся італьянскага Хлестакова і, раздабрэўшы, з шырокай душой аб'явіў: «А зраблю я цябе, Джузэпэ, паслом ва ўсе краіны съвету, ганаровыム!» Як старшыня камісіі замежных спраў я звязаўшыся да Кебіча зь пісьмовым запытам. Потым пытаньне разглядалася на прэзыдыюме Вярхоўнага Савету. Высьветлілася, што гэты Курцы — звычайны афэрыст, які здолеў пераканаць спадара Кебіча, што ён — асоба з блізкага атачэння італьянскага прэм'ера Андрэоцьці і эмісар Ватыкану, што яму належыць буйны банк і што ён можа ад імя групы эўрапейскіх банкаў забясьпечыць Беларусі крэдыт да 3 мільярдаў далераў на пятнаццаць-дваццаць гадоў пад 3,9 працэнта. Фантастычна! Але пра гэта на поўным сур'ёзе пісала ўрадавая прэса. Курцы атабарыўся ў Менску, атрымаў з фондаў Саўміну катэдж на Бранявым завулку, два аўтамабілі, адпаведную «ксіву» з урадавай пячаткай і пачаў наносіць візыты. Наведаў і нашу камісію ў Вярхоўным Савеце. Пасыля гутаркі ў Саўміне прыйшоў да нас не зусім цвярозы, зь перакладчыцай сумнёўнай зьнешнасці, запрашаў да сябе ў офіс, абыцаў «турбулентную» гасцьцяную праграму. Прый-

шлося зь ім ветліва расстацца, спаслаўшыся на абставіны.

Цяпер БНФ некаторыя папракаюць: вось вы былі на пачатку дзевяностых пры ўладзе і нічога не зрабілі. На жаль, як я ўжо гаварыў, пры ўладзе мы не былі, а толькі падступаліся да яе. Праілюструю гэта на прыкладзе з гэтым італьянскім афэрыстам Курцы і дзейнасцю Саўміну пад кірауніцтвам таварыша Кебіча і каманды. Пастановай Савету Міністраў «Аб асацыяцыі Італа-беларуская гандлёвая палата» ад 28 студзеня 1991 г. № 30 і пастановай ад 8 ліпеня 1991 г. № 265 «Пытаньні асацыяцыі Італа-беларуская гандлёвая палата» было вырашана «прызнаць і ўхваліць кандыдатуру спадара Джузэпэ Курцы як адзінага старшыню сумеснай асацыяцыі «Італа-беларусская гандлёвая палата», а «спадару Джузэпэ Курцы прысвоіць званьне Ганаровага пасла Беларускай ССР ва ўсе краіны съвету».

21.03.91.

Пасля таго, як у "Народнай Газеце" быў зместчаны артыкул "Нацнеўшчыца" сувязі Пастаўніку камісіі Вярхоўнага Савета Б міжнародных спраўах і зменшэнія паставаўшы пытанні ад іншлікіх выбараў растлумачыць закранутыя пытанні.

На вэбікі жаль, зрабіць гэта мы не можем магчымасці. Пры больш дэталёвым знёметве з Пастановай Савета Міністраў Беларускай ССР ад 1 студзеня 1991 года № 30 аб асацыяцыі "Італа-беларусская гандлёвая палата" не толькі не з'явіліся адказы, але ўзніклі і новыя пытанні.

1. Чаму асацыяцыя "Італа-беларусская гандлёвая палата" зацверджана з боку Італьянскай Рэспублікі "господзінам Стефанам Сабатіні", а з іншага толькі прызначана?

Хто такі гэты пан, ад чыгога імя ён падпісаў "перечышчэніе № 12244, дело № 2843" і што гэта за дакументы?

21 сакавіка 1991 г. як старшыня камісіі па замежных справах і зьнешнеэканамічных сувязях я зрабіў запыт у Саўмін на імя прэм'ера Кебіча і накіраваў афіцыйны ліст старшыні прэзыдыму Дземянцую пра дзейнасць «палаці».

На прэзыдым Вярхоўнага Савету выклікалі старшыню Дзяржаўнага камітэту БССР па зьнешнеэканамічнай дзейнасці Радкевіча, і пад ціскам нашай камісіі прэзыдым падрыхтаваў пастанову «Аб агульных падыходах Ураду Рэспублікі да пытаньняў зьнешнеэканамічнай дзейнасці», дзе ў выпадку з «Італа-беларускай гандлёвой палатай» падкрэсліваўся факт парушэння шэрагу законаў БССР з боку Саўміну.

Таварыш Дземянцей не захацеў псаваць адносінаў з Саветам Міністраў і адмовіўся ставіць праект на галасаванье, а перадаў яго таварышу Кебічу як памятку безь юрыдычных абавязкацельстваў. Адпаведна Савет Міністраў амаль чатыры месяцы не даваў нам ніякага адказу. Гэталиki на адным з чарговых пасяджэнняў прэзыдыму прэм'ер Кебіч перадаў мне, як някем наму хлопчыку, «адказ» на мае пяць пісьмовых пунктаў на аркушыку з прэм'ерскага блакноту: *«Уважаемый Петр Викентьевич! Вы обратились ко мне с вопросом об экономических отношениях с коммерческими фирмами Италии. Это же коммерческая тайна. Г-ну Курци дано удостов. почетного консула и только. Прошу доверять своему Правительству. Кебич».* Бачыце: урад займаецца камэрцыйнымі фірмамі, мае камэрцыйныя сакрэты і лічыць, што парлямэнту да гэтага няма справы. Заклікае толькі давяраць — і ніякага кантролю. Прэм'ер неда-

*Уважаемый
Петр Викентьевич!*

*Вы обратились ко мне ССР
с вопросом об экономи-
ческих отношениях с
коммерческими фирмами. Это же коммерческая
тайна. Г-ну Курци
дано удостов. почетного
консула и только.*

*Прошу доверять своему
Правительству!*

зановы-
еи между
иност

Беларускай ССР не стыдлюся:

1. Признать ассоцыацію «Італо-беларусская торговая палата», учреждennую 10 ноября 1990 г. нотарыальным актом, подписаным со стороны Італьянскай Республікі гospодзінам Стефано Саббатині (версія № 12244, дело № 2543) и зарегистрированым в г. Амёна 16 ноября 1990 г. за номером 5592.

2. Признать и одобрить кандидатуру господина Джузеппе Курци как единственного председателя совместной ассоциации «Італо-беларусская торговая палата».

3. Для большей успешной реализации программы сотрудничества между Беларускай ССР и Італьянскай Республікай председателю совместной ассоциации «Італо-беларусская торговая палата» господину Джузеппе Курци присвоить звание Почетного посла Беларускай ССР во все страны мира.

I

кладны ў сваёй запісцы: паводле пастановы Саўміну спадар Курци — «ганаровы пасол ва ўсе краіны съвету». Праўду сказаць, хутка праблема з «амбасадарам» вырашылася сама сабою: вялікі камбінатар Курци зынік, наеўши і напіўши за кошт Саўміну (значыць, на гроши падаткаплатнікаў) на ладную суму. Як высьветлілася пазней, вакол хімэрычнай «Гандлё-

вай палаты» шмат хто ў Беларусі добра пагрэўся. Тую легендарную пастанову Савету Міністраў разам з аўтографам Кебіча, адрасаваным мне асабіста, я захоўваю як каштоўную кур'ёзную рэліквію.

Можна было б расказаць безыліч падобных неверагодных гісторый, што трапілі ў поле ўвагі камісіі, якую я ўзначальваў. Дагэтуль зъдзіўляюся, чаму члены нашай камісіі, куды ўваходзілі два старшыні аблвыканкамаў (аднаго з іх, Арцыменю, яшчэ пры мне застрэлілі), чатыры старшыні райвыканкамаў і два дырэктары буйных прадпрыемстваў, не перашкаджалі мне займацца амаль дэтэктывнымі дасьледаваннямі.

Мая назойлівасць, праўда, мала каму падабалася. Калі міністар замежных спраўў Пётар Краўчанка прапанаваў мне афіцыйна стаць першым амбасадаром Беларусі ў Нямеччыне, я пагадзіўся. Я ўжо трохі быў стаміўся ад змаганняў з урадавымі чыноўнікамі. У маіх разборках з Саўмінам я адчуваў мала падтрымкі з боку прэзыдыюму Вярхоўнага Савету пры старшынёстве Мікалая Дземянцева і нават пры Станіславу Шушкевічу. З прафэсарскім снабізмам фізыка-ядзершчыка ён даваў мне ня раз зразумець, што я зашмат на сябе бяру, будучы самаўпэўненым дылетантам, разважаючы, напрыклад, пра біржавыя тэндэры і курсы валютаў: «Адкуль вы гэта ведаецце?» Розум, лёгіка, нацыянальная заангажаванасць, праграмны дэмакратызм нашага старшыні мне вельмі імпанаўвалі, але мяне заўсёды трошкі бянтэжыла, што ён, шукаючы «згоду» з намэнклатурнымі чальцамі прэзыдыюму, мог нават пры журнالістах экспромтам падчас пасяджэння пару-

шыць папярэднюю дамову зь яго «дэмакратычнай» часткай (Сасноў, Карпенка, Сълямнёў...). Так была, напрыклад, пахаваная наша задума скінуць з пасады старшыню Віцебскага аблвыканкаму спадара Кулакова, які быў і дэпутатам ВС, за разбазарванье жыльлёвай квоты для перасяленцаў з чарнобыльскай зоны. Гэтага чакалі ўжо і журналісты, аднак усё ляслася.

Некаторыя разумныя галовырайлі мне асьцерагчыся і больш абачліва гаварыць публічна. Я ж лічыў галоснасць вялікай зброяй, якая мне, безумоўна, дапамагала дасягаць пэўных мэтаў. Як дыплямаванаму германісту і чалавеку, які ўжо адчуў смак у зынешнепалітычнай і зынешнеэканамічнай дзеянасці, мне было надзвычай цікава заглыбіцца ў сапраўдную практику. Тады яшчэ былі спадзяваныні, што мы вось-вось уліемся ў сям'ю ўсходніх народаў.

У мэандрах эўрасупрацоўніцтва

Можна было б таксама расказаць шмат цікавых гісторый пра нашыя першыя дачыненіні з Брусаэлем — напрыклад, пра супрацоўніцтва паводле праграмы Эўразвязу TACIS (Тэхнічная дапамога Судружнасці Незалежных Дзяржаваў). Большасць праектаў выглядала так: паездка группы начальнства з Беларусі «на рынкавыя курсы» на Захад — лекцыі, банкеты, экспкурсіі, выданыне выніковых брашураў, плянаваныне працягу вучобы. Працягу звычайна не было, бо канчаліся гроши менавіта на гэты праект. Ад такой працы нагульвалі тлушч асобныя чыноўнікі з Брусаэлю, бо атрымлівалі «адкат» ад непасрэдных ўсходніх фірмаў, што арганізоўвалі курсы, ды мелі свой кайф беларускія калясаўмінаўскія чыноўнікі, якія

пападалі ў сьпіс курсантаў і вярталіся з-за мяжы з падарункамі для жонак і начальства, купленымі за сутачныя ад Саўміну і ад фірмы-арганізатора.

Практыкавалася яшчэ запрашэнне фірмамі на прадстаўнічыя грошы з пэўнага праекту TACIS беларускіх урадоўцаў у госьці (пэўна, каб далі для Брусаўлю хвалебную атэстацию фірме-арганізатору!). Мне давялося ўбачыць у офісе аднаго нямечкага фіrmача-арганізатора здымкі беларускага прэм'ера з жонкаю, зробленыя ў Нямеччыне і ў Беларусі — у вельмі цёплай кампаніі з сваякамі шэфа фірмы.

Ужо будучы амбасадарам, дзякуючы сяброўскай дапамозе Магдалены Гоф, кіраўніка сталай дэлегацыі Эўрапарлямэнту па сувязях зь Беларусью, Малдовай і Ўкраінай, я змог зазірнуць у фінансавае чэрвя Брусаўлю, калі неаднаразова прысутнічаў там на пасяджэнні фінансавай камісіі, што разъмяркоўвала сродкі з праграмаў TACIS па краінах і прызначала кіраўнікоў праектаў. Закулісная схема выглядала так: камісія знаходзіла лабіянную якімнебудзь брусаўльскім чыноўнікам кандыдатуру (ці юрыдычную асобу) з краінаў Эўразьвязу, якая мусіла весьці праект гэтак, каб большая частка сродкаў пераразъмерковалася па эўразьвязаўскіх адресах. Перавагу аддавалі навучальнym праектам: мы павінны навучыць лавіць рыбу, а не даваць вуду! Аднак вельмі часта здараўлася, што той прызначаны настаўнік лоўлі рыбы сам ніколі ў жыцці ня бачыў вады. Так, да нас у Беларусь накіравалі паводле рэкамэндацыі прадстаўніка Нямеччыны і са згоды Саўміну Беларусі беспрацоўных эканамістаў ГДР чытаць лекцыі чыноўнікам Савету Міні-

страў і Вярхоўнага Савету па заходніх канспэктах, напісаных у Кільскім навукова-дасьледчым інстытуце прыватызацыі. Не адна тысяча марак была патрачаная на ганаары лектарам, прывезеную зь Нямеччыны паперу, кампутарную машыністку, ужо ня новыя систэмныя блёкі і маніторы, закупленыя на складах ГДР, ды іншае. З боку беларускага ўраду гэтым праектам апекаваўся Міхаіл Дзямчук, намеснік прэм'ера. Не хачу сказаць пра яго нічога дрэннага. Канечнe, як кажуць, дармавую датку ня мацай, а бяры. Але ж можна было б і пасу-праціўляцца, і патаргавацца, як гэта, напрыклад, рабіў спадар Сілаеў, прадстаўнік ельцынскага ўраду ў Брусаўлю. Я быў аднойчы съведкам, як ён, прэзентуючы на просьбу ўраду Ўзбекістану інтарэсы гэтай краіны ў Брусаўлю, дабіўся, каб перагледзелі рапшэнне кадрава-фінансавай групы аб дэлегаванні ва Ўзбекістан экспертам у вырошчванні бавоўны выпускніка Сарбонска-га ўніверсітэту — блізкага сваяка францускага чыноўніка ў апараце ўрбакамісара.

Што не прачытаеца ў стэнаграмах

Пра дзейнасць апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце 12-га склікання ўжо шмат хто пісаў. Па-моіму, найбольш падрабязна гэта зрабіў Сяргей Навумчык у кнізе «Сем гадоў Адраджэння», са зьместам якой я пазнаёміўся спачатку з публікацыі ў «ARCHE», а потым прачытаў і ўсю кніжку, якую атрымаў ад аўтара ў падарунак. З большага я згодны з усім, пра што піша Сяргей, абапіраючыся на неабвержныя факты, зафіксаваныя ў стэнаграмах пасяджэнняў.

Некаторае ўнутранае пярэчаныне выклікае рэлікты моладзеў-журналісцкі «штурм-унд-дранг» пры апісаныні асобных постацяў. Парушаецца імпліцытна пэўным чынам і псыхалёгія гістарычнай праўды: тыя ж немаладыя намэнклятурышчыкі-дэпутаты былі дзецымі свайго часу, і мерыць іх трэба меркай таго часу. Бязылітаснасць праўды пратакольнага журнالісцкага факту можа ператварыцца часам у псыхалягічную няпраўду. У гэтым сэнсе можна было б спрачацца пра некаторыя нюансы падачы постацяў Станіслава Шушкевіча і Ніла Гілевіча. Папракаючы і крытыкуючы Шушкевіча і Гілевіча, ня трэба забывацца — як бы парадаксальна гэта ні здавалася сέньня! — што менавіта такая іхная непасълядоўнасць або нерашучасць ці рэвэрсансы ў бок намэнклятуры забясьпечылі апазыцыі посьпех падчас прыняцьця пэўных законаў і пастановаў. Калі, напрыклад, Гілевіч, прэзэнтуючы для галасаванья ўвесь пакет законаў па адукцыі і культуры, напісаны практична апазыцыяй, успрымаўся камуністычнай большасцю як напалову свой, «аб'ектыўны» таварыш, шанцы прыняцьця гэтых законаў безумоўна ўзрасталі. З пазыцыяў сέньняшняга дня шмат што глядзіцца ня так, як гэта было відаць, напрыклад, мне знутры як члену прэзыдыму Вярхоўнага Савету.

Застылых тэксты стэнаграмаў не перадаюць атмасфэры рэзанансу, які выклікала тое ці іншае выступленье. Найбольш каштоўныя былі тыя выступы дэпутатаў ад апазыцыі, якія прыводзілі да прыняцьця неабходных рашэнняў, а ня тыя, дзе проста агучваліся «слушныя» дэмакратычныя максымы. Добрым прыкладам

для гэтай маёй заўвагі можа служыць публіцыстычна бліскучы, але тактычна няўдалы «сольны» (выраз Навумчыка) даклад Гілевіча па нацыянальнай сымболіцы. Канечне, апазыцыі БНФ трэба было быць настойлівай і несэнтыментальнай, але трэба таксама прызнацца, што пачуцьця меры і кваліфікацыі некаторым з нас не хапала. Часта выступы некаторых нашых дэмакратычных прадстаўнікоў не спрыялі прыняцьцю адпаведнага рашэння.

На мой погляд, хоць па пратаколах цяпер гэта выглядае прыгожа, некаторыя з гэтых прамоваў нават былі шкодныя. Звычайна паслья бездакорнага ідэалягічнага выступу Зянона Пазняка па пэўным пытаньні ўжо нечага было рабіць на tryбуне з праста дэмакратычнай прамовай. Добра слухаліся канкрэтныя прафесійныя прапановы і заўвагі Ўладзімера Заблоцкага, Уладзімера Новіка, Юрасія Белен'кага, Лявонція Зданевіча, а вось, напрыклад, выступы Яўгена Новікава, які асабліва любіў гаварыць прыгожа і, не раўнуючы дэпутат Лукашэнка, быў гатовы выказвацца па кожным пытаньні, раздражнялі нават нашых прыхільных сяброў з дэмакратычнага клубу.

Амбівалентнасць намэнклятуры

Без таго ж Гілевіча, як «калянамэнклятуранага» старшыні ТБМ, шмат хто з апазыцыі ня стаў бы дэпутатам, а без «памяркоўнага» Шушкевіча шмат чаго не было б прынята на пленарных пасяджэннях, у тым ліку і нацыянальная сымболіка. За тое гістарычнае рашэнне трэба дзякаваць і Платонаву, і Таразевічу, але таксама і Шушкевічу, і нябожчыку Булахаву. Яны віртуозна вялі галасаваньне.

Ня ёсё было такое чорна-белае. Я б мог прывесці шмат прыкладаў нетыповых станоўчых учынкаў намэнклятурных дэпутатаў. Так, Таразевіч выратаваў галасаванье па нацыянальнай сымболіцы. Так, на мой погляд, 22 жніўня 1991 году паслья паразы путчу ў Маскве дэпутат Mixail Мачуленка, другі сакратар Гомельскага абкаму, які выступаў паслья Зянона Пазьняка, псыхалягічна выратаваў галасаванье па наданыні Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце статусу канстытуцыйнага закону. Пэўна ж, ягоная пазыцыя, як і іншых прадстаўнікоў намэнклятуры, тлумачылася прыкладам парлямэнту Ўкраіны, страхам перад Расеяй, дзе забаранілі КПСС, і Ельцыным, аднак зноў жа — ня трэба забывацца на псыхалёгію: выступ «свайго» для большасці быў вырашальны. Антырасейскі патас у выступе Пазьняка, па сутнасці слушны, перад галасаваннем быў у той момант небяспечны: дэпутаты, як і ёсё грамадзства, не былі падрыхтаваныя інфармацыйна і псыхалягічна да такіх публічных абагульненій. Праўда, незвычайнім у тым выступе Зянона быў ягоны тон (у пратаколе гэта ніяк не адлюстравалася). Ня ўпэўнены, ці памятае Зянон Станіслававіч сваю стылістыку. Ён звяртаўся да дэпутатаў не як адвінаваўца і ідэалягічны апанент, а як мудры, заклапочаны лёсам Радзімы грамадзянін, які чакае падтрымкі і разуменія. Канстытуцыйная большасць магла б не набрацца, тым больш, што Шушкевіч паводзіў сябе нерашуча. Калі Мачуленка зь месца, не выходзячы на трывалую, заявіў, што «*стопроцэнтно поддержывает народного депутата Позняка*», за ім з рэплікамі падтрымкі выступілі старшыня

Віцебскага аблвыканкаму Кулакоў і прэм'ер Кебіч, потым яшчэ нехта з раённых партыйных сакратароў. У выніку галасаванья за канстытуцыйны статус Дэкларацыі прагаласавалі 253 дэпутаты з 265 прысутных. Тоэ пасяджэнне стаіць у мяне перад вачыма, як бы гэта ўчора было. Дарэчы сказаць, перад галасаваннем дэпутат Лукашэнка, цяперашні прэзыдэнт, выступаў супраць гэтага рашэння.

Прывяду яшчэ адзін прыклад канструктыўных — з гледзішча дэмакратычнага падыходу — паводзінаў прадстаўнікоў намэнклятуры. Так, дзякуючы намесніку старшыні Вярхоўнага Савету Васілю Шаладонаву (зямля яму пухам!), які ўспрымаўся апазыцыяй як намэнклятурная крэатура, мне ўдалося правесці на пленарным пасяджэнні пункт аб продажы земельных дзяляк пад забудову для вытворчых аб'ектаў замежным інвестарам. Гэта прынцыповы пункт для паляпшэння «рамачных умоваў» у інвестыцыйным заканадаўстве. Шаладонаў старшыняваў у залі, калі я прадстаўляў на пленарным пасяджэнні праект «Закону аб замежных інвестыцыях» на стадыі паартыкульнага галасавання. Група дэпутатаў вакол старшыні аграрнай камісіі Гаркуна была па-балашавіцку катэгарычна супраць гэтай пазыцыі. Пагаварыўшы папярэдне на прафэсійным узоруні са спадаром Шаладонавым, я папрасіў яго ставіць на галасаванье «для эканоміі часу» артыкулы не паводле парадковых нумароў, а паводле ступені гатоўнасці тэксту. Як толькі Гаркун па нейкай патрэбе пакінуў залю, я пазмоўніцку са старшынём пасяджэння адразу ж прапанаваў для галасавання гэты сакрамэнтальны пункт. Усё прайшло хутка і без праблем.

маў. Таварыш Гаркун паслья лямантаваў, але цягнік ужо быў пайшоў. На жаль, Савет міністраў зацягнуў распрацоўку мэханізму практычнай рэалізацыі закону, а потым праз тры гады гэты пункт быў увогуле ануляваны ўказам кіраўніка дзяржавы як «небясьпечны для сувэрэнітэту краіны».

Трошкі пра Віскулі і жнівеньскі путч

Дэпутаты Вярхоўнага Савету 12-га склікання былі съведкамі і ў пэўнай меры ўдзельнікамі яшчэ дэзвюх падзеяў, якія ўвайшлі ў новую гісторыю Беларусі, — жнівеньскага путчу 1991 году ў Маскве і Віскулёўскіх пагадненіняў, што былі падпісаныя ў Белавескай пушчы. Пра гэта ўжо шмат хто пісаў: Краўчанка, Шушкевіч, Дземянцей, Грыб, Навумчык ды іншыя. Кожны бачыць тыя падзеі па-свойму. Я хаця і належаў да кіраўніцтва Вярхоўнага Савету, але ў гэтых падзеях мая роля была невялікая: я быў больш назіральнікам ды съціплым чальцом апазыцыі БНФ.

Апошнім часам шмат хто з былых кіраўнікоў БССР, дзяржаўных і партыйных, якія шкадуюць былы СССР, згадваючы падзеі жніўня 1991 году, съцвярджаюць, што наша кіраўніцтва путч не падтрымала. Гэта ня так. Яно падтрымала яго — сваім маўчаньнем і чаканьнем. Некаторыя таварыши, як, напрыклад, адзін з галоўных лідэраў беларускіх камуністаў Малафеев, падтрымалі путч у публічнай заяве. Пра паводзіны Мікалая Дземянца як кіраўніка Вярхоўнага Савету падрабязна напісаў Навумчык. Я б хацеў на прыкладзе міністра замежных спраў Пятра Краўчанкі, чалавека, якога я ўвогуле шмат за што паважаю, праілю-

страваць, як выглядаў той у лепшым выпадку нэйтралітэт людзей, блізкіх да ўлады. Пётар Кузьміч, член ураду, які ўзначальваў адно з галоўных ведамстваў, палічыў за лепшае ў той крытычны час «легчы на дно». Як старшыня камісіі замежных спраў я чатыры дні ня мог яго знайсьці ні ў міністэрстве, ні дома, ні на лецішчы. У сваіх успамінах Пётар Кузьміч піша, што путч увогуле ня быў для яго нечаканасцю, і тлумачыць сваю адсутнасць у кнізе ўспамінаў «Беларусь на распутье» так:

«Утром 19 августа, выслушав «заявление советского руководства» о создании ГКЧП, я сразу связался с Кебичем, благо, умерший накануне телефон снова исправно работал. Кебич также был в отпуске, и я позвонил ему домой.

— Вячеслав Францевич, как быть? Что делать?

— Пётр Кузьмич! Ты в отпуске?

— Да.

— Вот и оставайся в отпуске!

— Понял, Вячеслав Францевич, — и я положил трубку.

Через час я вызвал машину и отправился в «Сосны», где пробыл еще неделю».

Ён піша пра тое, што яму неафіцыйна паведамілі пра «чорныя сьпісы» для арыштаў, якія рыхтаваліся ў Менску, дзе было і ягонае прозывішча як занадта актыўнага змагара за сувэрэнітэт і дэмакратыю.

Канечне, такі «сабатаж» лепш, чым пазыцыя Малафеева ці Дземянца, але ж гэта ня што іншае, як скаваць галаву ў нарачанскі пясок. Амаль усе дэпутаты — у тым ліку і ад апазыцыі — былі таксама ў адпачынку, але ж прыбеглі ў будынак Дому ўраду, як па трывозе, каб

дзейнічаць і — выбачайце за высокі тон — бараніць дэмакратью. Мы разумелі, што нам могуць і кайданкі надзець. Памятаю, раніцай таго дня жонка знайшла мяне ў хвалях Чыжоўска-га вадасховішча і зь берагу крикнула: «Бяжы хутчэй у Вярхоўны Савет, у Маскве — дзяржаўны пераварот!» Не было ніякага сумневу, што трэба бегчы да сваіх і быць разам. Як цяпер памятаю зларадныя позіркі дэпутатаў-камуністаў і вэтэранаў, што стаялі купкамі на калідоры і выглядалі зь незачыненых дзвіярэй, калі я праходзіў праз чацвёрты паверх да свайго кабінэту: «Ну што, галубок, нагуляўся ў дэмакратью?» Праз гадзіну пад кіраўніцтвам Пазыняка апазыцыя БНФ падрыхтавала праект заявы для сродкаў масавай інфармацыі, дзе асудзіла дзеяньні ГКЧП, заклікала грамадзянаў да салідарных дзеяньняў і запатрабавала неадкладнага склікання надзвычайнай сесіі ВС.

Наш старшыня прэзыдыюму Дземянцей та-емна ад членаў прэзыдыюму шматкроць кансультаваўся па тэлефоне з сваім маскоўскім калегам Лук'янавым, які горача падтрымаў путчыстай. У першы дзень маскоўскіх закалотаў, 19 жніўня, ніхто з афіцыйных асобаў Беларусі, акрамя дэпутатаў ад БНФ у Вярхоўным Савеце, не падаў голасу супраць дзяржаўнага перавароту ў Маскве. Камісія замежных спраў, якую я тады ўзначальваў, атрымала на наш запыт з Москвы 19-га і 20-га чатыры факсы ад нашага калегі Ўладзімера Лукіна, які не прыняў перавароту, з інфармацыяй пра падзеі. Калі я рабіў копіі факсаў і разносіў іх па камісіях, некаторыя старшыні камісіяў і дэпутаты, нават тыя, што пазней сталі лібераламі і апазы-

цыянэрамі, дэмантратыўна не хацелі браць у рукі гэтых папераў. Праз два дні, калі ў Маскве ўсё было фактычна закончана, колькасць нашых дэпутатаў, што асудзілі путч, вырасла да шасціцесяці зь лішнім чалавек. Тады зьявілася адпаведная заява. Потым пад ціскам апазыцыі БНФ, якую падтрымала вялікая група дэмакратычных дэпутатаў, Мікалай Дземянцей быў зъняты з пасады старшыні прэзыдыюму Вярхоўнага Савету, і новым старшынём стаў ягоны першы намеснік Станіслаў Шушкевіч.

Пазней, калі апазыцыя БНФ ініцыявала слуханыі аб ацэнцы дзеяньняў кіраўніцтва рэспублікі ў час путчу, галоўным дакладнікам па справе на пашыраным пасяджэнні прэзыдыюму быў генэральны пракурор Тарнаўскі, член ЦК КПБ, які, зразумела, не знайшоў ніякага злачынства ў дзеяньнях беларускіх кіраўнікоў.

Два слова пра Віскулі. Ніхто зь Вярхоўнага Савету 12-га склікання, у tym ліку і камісія замежных спраў, ня ведаў нічога пра тое, што плянуетца на сустрэчы ў Віскулях. З пазнейшых публікацыяў я даведаўся, што нібыта папярэдне трох будучых падпісанты з прэм'ерамі раіліся пра плянаваную важную нараду і мелі запрашэннне ад беларускіх кіраўнікоў пра весьці гэтую сустрэчу тут у нас. Розныя аўтары інтэрпрэтуюць гэта па-свойму. Не хачу разбірацца ў дэталлях. Зразумела адно: нічога добрага ў такой манеры працы няма. Парламэнт нічога ня ведае, што будзе рабіць кіраўнік парламэнцкай рэспублікі разам з прэм'ер-міністрам. Можна ж было падпісаць і нешта горшое для Беларусі, чым тое пагадненне.

Ельцын у Менску перад Віскулямі

Па дарозе ў Белавескую пушчу Ельцын, Бурбуліс, Козыраў і яшчэ некалькі асобаў наведалі пленарнае пасяджэнне Вярхоўнага Савету. Ельцын выступіў зь ня вельмі зъмястоўнай прамовай, дзе вітаў перамогу дэмакратыі, і перадаў Станіславу Шушкевічу афіцыйны дарунак, гістарычны дакумэнт — «Ахоўную грамату Воршы 1664 году», ахарактарызаваўшы яе як сымбалъ вызваленія, якое «расейскія войскі прынеслі беларускаму народу». Шушкевіч ветліва прыняў падарунак (адразу зарыентаўвацца было цяжка, ня ведаю, як бы я сам зреагаваў на такі жэст высокага госьця), але некаторыя дэпутаты, сярод якіх быў і наш выдатны гісторык Алег Трусаў, на знак абурэння пачалі пакідаць залю. Рэч у tym, што супраць маскоўцаў пад Воршай, Смаленскам і Полацкам у XVII стагодзьдзі за сваю этнічную і дзяржаўную тэрыторыю змагаліся нашы продкі, беларусы, якія страцілі ў той вайне амаль палову насельніцтва. На той час шмат хто з прысутных у залі ўжо прачытаў навуковыя і мастацкія творы пратую «невядому вайну». Я падышоў да міністра Козырава, які стаяў у праходзе каля вакна разам з нашымі міністрамі Краўчанкам, і паспрабаваў высвітліць, што гэтая алегорыя значыць. Козыраў ня мог толкам нічога патлумачыць, толькі паціснуў плячыма і з расейскай непасрэднасцю адказаў: «Хер их знает, может, там Бурбулис со своими ребятами что-нибудь и напутал? Но мы ведь вас не раз от литовцев и поляков освобождали!..» Вось такая гісторыя з геаграфіяй. Пра гэты інцыдэнт піша і Краўчанка ў сваіх успамінах, толькі пра рэакцыю Козырава забыўся згадаць.

Варта сказаць два слова пра ратыфікацыю Віскулёўскага пагаднення. Калі ўсё адбылося, я, як беларус, ня мог не вітаць гэтага. Аднак як старшыня камісіі замежных справаў нацыянальнага парлямэнту я ня мог не разумець, што працэдура прыняцця такога раптэння ня лезе ні ў якія вароты. Я ня думаю, што Гарбачоў пачаў бы высаджваць у пушчы дэсант, калі б Ельцын і ягоныя калегі хаця б дзеля палітэсу апэратыўна запрасілі ў Віскулі прадстаўнікоў парлямэнтаў. Гэта не была пакрыўджаная амбіцыя старшыні камісіі замежных справаў. Я разумеў, што магло здарыцца і нешта горшое, пад чым, напрыклад, Кебіч, які разам з Шушкевічам быў там, мог бы паставіць подпіс.

Як ішло галасаванье па ратыфікацыі, ужо гаварылася шмат. Яшчэ раз нагадаю, што падчас закрытага галасавання супраць пагаднення галасаваў адзін дэпутат. Гэта быў сакратар ЦК КПБ Валеры Ціхінія, былы міністар юстыцыі, а пазней — старшыня Канстытуцыйнага суду. Пра гэта ён сказаў публічна. Пішу гэта таму, што наш прэзыдэнт Лукашэнка ўжо некалькі гадоў настойліва стварае міт, што гэтым адзіным быў ён. Гэтая нахабная мана паўтаралася нават у шматсэрыйным праагандысцкім фільме Беларускага тэлебачання «Найноўшая гісторыя». Дэпутат Лукашэнка, старшыня калгасу «Гарадзец», быў сярод дваццаці шасці абраңцаў народу, якія на ўсякі выпадак перастрахаваліся і не прынялі ўдзелу ў галасаванні. Кожны з дэпутатаў атрымаў адпаведную раздрукуюку з сакратарыяту. Тая раздрукуюка публіковалася ў герменчукоўскай «Свабодзе».

Галадоўка дэпутатаў БНФ

Я хацеў бы вярнуцца да яшчэ адной важнай падзеі — галадоўкі-пратэсту фракцыі дэпутатаў БНФ, распачатай 11 красавіка 1995 году. Гэтая падзея, дакладней, ейны фінал, запачатковала эпоху зынішчэння кароткай гісторыі беларускага парламэнтарызму пачатку і сярэдзіны дзесяцігоддзя. Як германіст я заходжу абсалютную сэнсавую і візуальную паралель гвалтоўнай расправы з дэпутатамі ў Менску ў 1995 годзе з падзеямі 1933 году ў Браўншвайгу ў Нямеччыне. Там у гістарычным музэі гораду захоўваецца здымак, дзе нацысцкія штурмавікі выводзяць пад рукі з будынку ратушы арыштаваных дэпутатаў, абраных месцічамі яшчэ паводле сярэднявечнага магдэбурскага права. Гэта першы выпадак адкрытай расправы ў Нямеччыне з народнымі абраўнікамі, абвінавачанымі ў працягу традыцый «франкфурцкай гаварыльні, што развольвае адзінства нацыі». З такімі абвінавачаньнямі на адрес апазыцыі БНФ выступаў і наш першы прэзыдэнт.

На жаль, я ня маю рэгулярнай звычкі весьці дзёньнік і зьбіраць архіў, таму, пішучы гады тры тому пра туго галадоўку на замову акадэмічнага гісторыка Яўгена Анішчанкі для часопісу «ARCHE», я заўважыў, што многае я запомніў ня так, як іншыя, іншага зусім ня памятаю. Таму прывяду толькі некалькі асабістых уражаньняў. Да часу, калі адбылася галадоўка, я ўжо быў вярнуўся з Нямеччыны і, здаўшы свае амбасадарскія паўнамоцтвы, яшчэ больш за год працаваў шараговым дэпутатам у камісіі замежных справаў. Старшынём камісіі і членам прэзыдыуму тады ўжо быў мой колішні намеснік Іван Цярэшка (зямля яму пухам!). Наш

дэпутацкі тэрмін цягнуўся ня пяць, а шэсць гадоў, таму што прэзыдэнт, жадаючы дыскрэдытаўца ідэю парламэнтарызму, зацягваў пра вядзенне новых выбараў. Усе грамадзяне Беларусі памятаюць, як кіраунік дзяржавы заклікаў не хадзіць да урнаў, казаў, што ён сам ня пойдзе галасаваць, бо гэта ўсё падман на карысць дэмагогаў, так званых дэмакратаў. Дэмакратычная супольнасць Вярхоўнага Савету кіравалася азначэннем Канстытуцыі, што «Вярхоўны Савет зьяўляецца пастаянна дзейным найвышэйшым заканадаўчым органам дзяржавы» і таму павінен існаваць да абраўніні новага складу дэпутацкага корпусу.

Ідэя галадоўкі была для мяне нечаканай навіной. Алег Трусаў сцьвярджае, што гэта ён як каардынатор апазыцыі агітаваў мяне на галадоўку і што я адразу даў на гэта згоду, нічога не пытаючыся. Мне гэта чамусыці не запомнілася. Думаю, Алег нешта блытае, бо мне помніцца лёгкае пачуцьцё крываў: вось, думаю, дамовіліся, а мне нічога не сказалі. У той дзень, 11 красавіка 1995 году, я трошкі спазніўся на пасяджэнні. Пра само расэнніе фракцыі БНФ аб'явіць галадоўку я пачуў ужо седзячы ў залі Вярхоўнага Савету. Як ужо казаў, было трохі непрыемна, што мяне выкарыстоўваюць, як авечку. Але, думаю, магчыма, мяне шукалі ды не знайшлі. Усё роўна, нават калі нехта мне не давяраў, сумненняў у мяне не было ніякіх: трэба быць разам! Тады не было думак, як гэта адаб'еца на працяўладкаваньні ці нечым такога кшталту... Пачуўшы заклік Пазъняка, я пайшоў і сеў сярод галадоўнікаў на падлогу каля трибуны. Мяне вёў голас сумлення, а ня нейкая там партыйная дысцыпліна, бо я дазваляў

сабе калі-небудзь не пагаджацца зь меркаваньнем Пазыняка і не належай да вузкага кола яговых давераных асобаў. Заклік да галадоўкі быў момантам ісьціны. Трэба было не дапусціць рэфэрэндуму, які скасоўваў фактычна ўсё, за што мы змагаліся апошнія гады — і нацыянальную мову, і сувэрэнітэт, і падзел уладаў, і дэмакратыю.

Як толькі мы селі, галасаваньне ў Вярхоўным Савеце не прыйшло, бо паслухмяная намэн-клятурная большасць была шакаваная, і наша галадоўка дала першы плён. Ні тады, ні цяпер я ня помню, каб нехта раіў рабіць нешта больш эфектыўнае ці нешта іншае тады, калі пачаў чыніцца гвалт над парлямэнтарызмам і маладой дэмакратыяй. Калі мы засталіся ў залі, да нас прыйшоў доктар з амбуляторыі Вярхоўнага Савету. Нам прынеслы мінеральную ваду, пра што распародзіўся Мечыслаў Грыб, які быў тады старшынём Вярхоўнага Савету. З дому некаторым з нас прынеслы цёплыя рэчы. Да мяне прыбегла жонка, і мы пагаварылі зь ёю праз шкло ўваходных дзвіярэй. Здаецца, яе прывяла туды Галя Сямдзянава. Уладковаліся наnoch у крэслах. Некаторыя спрабавалі месціцца на падлозе, падсыцілаючы курткі ці паліто. Прыйходзілі міліцыянты з аховы разам з нашым дэпутатам Цесаўцом, падпалкоўнікам міліцыі, калі нібыта быў званок, што заля замінаваная. Нас папярэджвалі, што выведуць сілай, калі мы не падпариемся і не пакінем залі. Але мы адказалі, што мы дэпутаты, недатыкальныя асобы, — няхай вядуць сапераў, каб праверылі ўсё. Сапёры хутка прыйшлі і ў нашай прысутнасці, з сабакамі, праверылі залю і нічога не знайшлі. Запомнілася, што вельмі актыўны

быў Алег Трусаў, даваў талковыя парады. На-прыклад, каб сапёры далі пісьмовую даведку, што ў залі выбуховых рэчываў ня знайдзена.

Уначы пачаўся штурм, калі мы ўжо палеглі спаць. Раптам запалілася съятло ў залі, адчыніліся дзвіверы, адтуль пасыпаліся людзі ў нейкай дзіўнай вopратцы. Заклацалі затворы, пачуліся гукі, што нагадвалі «*досылание патрона в патронник*», або калі прымыкаюць штыхі. Людзі ў масках былі падобныя да вадалазаў у цемнаватых трыко. Яны ўбеглі адначасова з трох дзвіярэй, уляцелі з крыкам, рабілі сальта ў паветры. З гіканьнем і піруэтамі яны рассыпаліся перад трыбунай. Было ўражанье нейкай фантасмагорыі, нерэальнасці. Але не было маральна страшна, бо мы былі разам. Толькі як пры звычайнай небясьпецы і магчымай бойцы я падумаў пра свае акуляры і некалі зламаную ў маладосьці ключыцу...

Мы пасьпелі сесыі разам і ўчапіцца за рукі. З аднаго боку ад мяне быў Лявон Баршчэўскі, а з другога — Уладзімер Заблоцкі. Нас пачалі разрываць, выцягваць па адным. Многія заявілі голасна, што парушаецца Канстытуцыя, законы. Я гаварыў гэтым маскаваным людзям, што я — надзвычайны і паўнамоцны пасол, што мы — дэпутаты, маём статус недатыкальнасці. Я зіняў акуляры, бо баяўся за вочы. Але нас адрывалі і разрывалі, або цягнулі волакам, або вялі тварам уніз, прыгнуўшы галаву долу, як Пазыняка, якога вялі перада мною. Пакуль яго сагнулі, адзін з нападнікаў пачаў ціснуць яму пальцамі на вачніцы. Мяне ня білі, проста вельмі балюча падкруцілі рукі, што я аж узыняўся ў паветра. Памятаю, Заблоцкаму вырвалі кавалак скурэ з курткі — так моцна цягнулі. Вялі

проста праз правыя дзьверы каля трывуны ў двор, застаўлены варанкамі. Па баках стаялі міліцыянэры з адкрытымі тварамі, бяз масак, але з аўтаматамі. У іх былі зусім нармальныя твары, у некаторых — спачувальна-зьдзіўленыя. У двары нас запіхвалі ў міліцэйскія варанкі з кратамі. Я аказаўся ў адной кампаніі з Трусавым, Баршчэўскім і Герменчуком. Мы ляжалі адзін на адным. Варанок быў цесны і брудны. Пасярод было вялікае бруднае кола. З двух бакоў — маленькія лавачкі. На нас з Трусавым з'верху кінулі Баршчэўскую і Герменчуку. «Ну, Вінцэнтавіч, мы з вамі і сустракаемся, як у хапун, — пажартаваў Герменчук, — то на Салаўках, то ў міліцэйскім варанку».

З Ігарам Герменчуком у нас быў адзін агульны ўспамін яшчэ з далёкага савецкага часу, калі я з жонкай у складзе турыстычнай групы быў на Салавецкіх астравах ды так званай расейскай Поўначы — Архангельск, Кіжы, Каргапаль, Ашавенск, Холмагары (радзіма Ламаносава). Той год у Расеі было голадна, і нас недакармлівалі, таму прыходзілася сталавацца і на свае грошы. Аднойчы заходзім гуртам у архангелагародзкую пракіслую сталоўку з паэтычнай назвай «Лебёдышка», даволі гучна размаўляем на гастронамічныя тэмы, смакуем кіславатае «Жыгулёўскае», згадваем сваё смачнае «Лідзкае». Размаўляем па-беларуску. І тут да нашага стала падыходзіць салдацік — худзенкі-худзенкі, шыйка, як у жураўля, што выглядае, як кветка з гарлачыка, аздобленага з'верху вайсковым «падваратнічком». Ды гаворыць неяк так з фасонам, не раўнуючы Лёсік ці Станкевіч: «Смачна есьці ды быць дабру, як вам расейскія прысмакі?» Называе сябе: «Ігар

Германчук, студэнт журфаку БДУ, шараговец тэрміновай службы». Так і сказаў — *шараговец*. Я тады гэтага слова не ўжываў. Вось, думаю, як трапна лягло. І тут адбываецца маленькае дзіва — усе, хто сядзеў за столом, нават расейскамоўныя, спрабуюць гаварыць па-беларуску. Нарадзілася нейкая пяціхвілінная архангела-гародзкая беларуская дыяспара...

Варанок некуды рушыў. Па дарозе мы запатрабавалі, каб нас адвезьлі ў пракуратуру. Здаецца, гэтая ідэя прыйшла першая Трусаву. Варанок прывёз нас у гарадзкую пракуратуру, што каля кінатэатру «Перамога» на вуліцы Інтэрнацыянальнай. Там мы выказалі афіцыйнае патрабаваньне зрабіць мэдэкспертызу, каб засьведчыць зьбіцьцё. Зъявіўся заспана дзяжурны пракурор, выклікалі мэдыкаў. Засьведчылі цялесныя пашкоджаныні. Найбольш пачярпелі Германчук і Баршчэўскі. Лявон меў акрываўлены твар. З пракуратуры мы пайшлі ў гатэль «Кастрычніцкі», дзе жылі некаторыя нашы дэпутаты. Туды прыйшлі карэспандэнты з Польскага радыё, са «Свабоды», зь якімі мы правялі першую прэс-канфэрэнцыю і далі інтэрвію. Ужо пачыналася раніца, хадзілі трайлейбусы. Я прыехаў дадому. Было не да сну. Толькі цяпер прыйшло разуменне, што адбылося нешта страшэннае. Але ёсё яшчэ ня верылася, што гэта — сур'ёзна і надоўга.

На другі дзень, 12 красавіка, гадзін у дзесяць мы рабілі прэс-канфэрэнцыю ў будынку на вуліцы Карла Маркса, 38, дзе цяпер знаходзіцца адміністрацыя презыдэнта, на першым паверсе ў вялікай актавай залі. Мы сядзелі на сцэне, а журналісты ў залі. Журналістаў было чалавек пяць. Памятаю, была нейкая рыжая

дзяўчына з «Ройтэрз», са «Свабоды» быў, здаецца, Карманаў, ад расейскай прэсы — манументальная Пала. Зноў быў польскі журналіст. Добра гаварыў па-беларуску.

Пасъля гэтага мы пайшлі ў Дом ураду. Звычайны ўваход у правае крыло быў зачынены. Пайшлі праз Саўмін. Там ужо стаяла «антытэрапрыстычная» рамка. Мочны кардон спэцназу не даваў нам зайсьці. Памятаю, затрымалі на ват паслухмянага Шаладонава, намесніка сьпікера. Мы ўсё ж туды прарваліся. Ня памятаю падрабязнасцяў, як гэта было. Была ціканіна, валтузьня. Вярхоўны Савет ужо праводзіў пасяджэнне бяз нас. Калі мы прыйшлі, зрабіўся перапынак. Мы паставілі пытаньне пра ўключэнне ў парадак дня гэтага начнога інцыдэнту. Аляксандар Шут прама ў залі задраў кашулю і паказаў сіняватыя пісягі ад пабояў. Пасъля гэтых здымак быў апублікованы ў газэце «Свабода». Рэакцыя залі была зубаскальская: маўляў, так вам і трэба, «мала вам увалілі». Мне здаецца, што і намэнклятура таксама не ўяўляла, што ў Беларусі пачалася новая эра — эра дыктатуры. Потым прэзыдэнт выступаў па тэлебачаньні, ілгаў, казаў, што ніхто дэпутатаў ня біў, што мы пагражалі ўсё заліць крывёй, паўскрываць сабе вены, што нам падагналі мяkkія аўтобусы, акуратна вывелі і зусім ня кідалі ў брудныя варанкі, маўляў, ўсё гэта прапаганда для прэсы. Ён гаварыў і тое, што гэтыя дэпутаты прывялі дзевак начаваць з сабой і выпівали зь імі. З намі ноччу ў будынку Вярхоўнага Савету была толькі карэспандэнтка Радыё Свабода Алена Радкевіч, якую міліцыяны вывелі яшчэ да штурму.

На другі ці трэці дзень пасъля нашага зьбіць-

ця Лукашэнка сабраў дэпутатаў для падвядзеньня вынікаў працы, для разъвітанья. Тады ягоным «заўхозам» быў Ціцянкоў. Ён частаваў нашых калегаў дармавой гарэлкай з закускай. З апазыцыі там нікога не было. Мечыслаў Грыб, сьпікер, быў сярод паслухмянай большасці. У газэтах надрукавалі здымак гэтай вясёлай кампаніі. Выглядала, як у зладзеўскай шайцы: усе прычыніліся да злачынства, выпіўшы чарку. Усе павязаныя. Агідна было глядзець на гэтых людзей. Некаторыя зь іх ціпер у апазыцыі Лукашэнку. Але гэта не забываецца.

Добрыя ўспаміны засталіся ад съледчага з балцкім прозвішчам Броліш, які вёў тую крымінальную справу і, падобна, стараўся дазнацца праўды, што гэта за падраздзяленне біла дэпутатаў і на чый загад. На жаль, усё засталося нявысветленым, як і з пазней зыніклымі Захаранкам, Ганчаром, Красоўскім ды Завадзкім. Спадзяюся, даведаемся мы некалі і пра гэта.

Успамінаю гэта ўсё, і душу ахоплівае настальгія па часе, калі мы яшчэ былі маладыя, калі ўсё было павернута ў будучыню, калі былі падставы сказаць: «Усё яшчэ будзе!»

На радзіме бацькі амэрыканскай Канстытуцыі

*ЗША прыглядаюцца да Беларусі. —
Першыя кантаکты. — Запрашэньне
Дзярждэпартамэнту. —
Пытаныні і адказы. — Сустрэча з Бушам
у Манпэлье. — Добрая зайдрасць:
як амэрыканцы съпяваюць свой гімн.*

ЗША — Беларусь: чаканьне новай тыпалёгіі

Праз тыдзень пасьля падпісаньня Віскулёўскага пагадненія я атрымаў запрашэньне зь Дзярждэпартамэнту наведаць ЗША з нагоды 200-годзьдзя «Білю аб правах», што быў прыняты ў 1791 годзе. Запрашэньне арганізаваў старшыня Саюзу амэрыканскіх падаткаплатнікаў, зь якім я пазнаёміўся раней у Менску. Тады ў ЗША ўсур'ёз разглядаўся варыянт выдзяленія Беларусі шматмільярднага крэдыту на структурныя рэформы ў эканоміцы і сельскай гаспадарцы. Быў спадзеў, што Беларусь стане на шлях ліберальных рэформаў і адносіны змогуць развівацца так, як, напрыклад, яны складаюцца сёньня паміж Амэрыкай і Польшчай. Пры гэтым актыўную ролю плянавалася адвесці фэдеральным агенцтвам, што зайнімаліся падаткамі і страхаваннем. Ня ведаю дакладна, што б з гэтага атрымала і як усё плянавалася з амэрыканскага боку. Прага інфармацыі пра СНД была тады велізарная. Тады амэрыканскі госьць адчуў, што кіраўніцтва Беларусі скіляеца да цеснага саюзу

з Расеяй. Амэрыканскія газэты шмат пісалі ў той час пра азнямляльныя дэсанты сваіх пасланцоў у новыя незалежныя дзяржавы. На працягу тыдня пасьля Віскулёў нашу камісію наведаў амэрыканскі вайсковы аташэ з Москвы, прадстаўнік Фонду Сораса і двое прадстаўнікоў «Валянтэрскай ініцыятывы для распаўсюду дэмакратыі».

За першыя два дні знаходжанья ў Нью-Ёрку і Вашынгтоне я меў каля дзясятку афіцыйных сустрэчаў, у тым ліку і ў Дзярждэпартамэнце. У газэтнай скрынцы каля свайго гатэльнага нумару ў першы дзень знаходжанья ў Вашынгтоне я знайшоў ва ўсіх без выключэння газэтах матэрыялы пра СНД, Віскулі, Беларусь і Ельцына. Асабліва шмат дыскутавалася пытаныне пра тое, хто будзе прадстаўляць цяпер СССР у Радзе Бясьпекі, як будзе выглядаць вайсковая дактрина СНД і хто будзе плаціць савецкія даўгі Захаду. На гэты конт у мяне былі афіцыйныя дакумэнты Віскулёўскіх пагадненіяў, адпаведныя напрацоўкі прэзыдому Вярхоўнага Савету і прапановы апазыцыі БНФ, што съведчыла яшчэ пра адкрытасць пэрспэктываў раззвіцця Беларусі. Гэта надавала пэўную інтрыгу сустрэчам і выклікала цікавасць супраzmоўнікаў і прэсы.

На трэці дзень я прысутнічаў як ганаровы госьць у Манпэлье ў Доме-музэі колішняга амэрыканскага прэзыдэнта Джэймза Мэдисана, бацькі амэрыканскай Канстытуцыі. Манпэлье знаходзіцца міляў за семдзесят на поўдзень ад Вашынгтону. Для мяне склалі асабістую праграму з пунктам «Сустрэча з Прэзыдэнтам Бушам да пачатку афіцыйных урачыстасцяў». Працягласць — да дзесяці хвілінаў.

Ганаровых гасьцей, зь якімі мяне прывезьлі ў стылізаваным пад XVIII стагодзьдзе аўтобусе-дышлікансе з Вашынгтону (гэта былі ў асноўным амэрыканцы), рассартавалі на дзіве группы. Я аказаўся ў кампаніі ўсяго з двумя мужчынамі сярэдніх гадоў, адзін з якіх добра гаварыў па-расейску. Падобна, што гэта былі людзі са спэцслужбы. Пасьля дзвіюх праверак мне прымацавалі на пінжак жоўты ліпкі кружочак каля ідэнтыфікацыйнага лэйбла і запусцілі ў маленъкі пакой-прыёмную. Гэта ўсё адбывалася ў фамільным доме Мэдысану. Кожнаму прынесслі чэрэ ў якасці апэрытыву. Не пасьпелі мы заглынуць той чэрэ, як у пакой уваліўся марскі пехацінец, заклаў два пальцы ў рот і сьвіснуў, як салавей-разбойнік. Я быў шакаваны. Мае спадарожнікі патлумачылі, што гэта з рытуалу выключнага сяброўства і ёсьць традыцыяй тут з даўняга часу. Так ён запрасіў на аўдыенцыю да презыдэнта.

Адзін з маіх спадарожнікаў павёў мяне вузкім калідорам да Буша. Тады яшчэ не гаварылі «Буша-старэйшага», бо малодшага Буша мы яшчэ ня ведалі. За адным з чарговых паваротаў калідору мяне здымалі на кінакамэру. Ці то для чарговага кантролю, ці то для гісторыі? На дзвіярах, куды мы зайшлі, была шыльда «Прыёмная для ганаровых гасьцей». Пакой быў невялікі і вельмі сціплá абстаўлены. Прэзыдэнт зрабіў некалькі кроکаў нам насустрач, павітаўся. Каля яго стаяў яшчэ нейкі дзядзька, зь якім мяне пазнаёмілі. Ягоную пасаду ды імя я ўжо ня памятаю.

Пасьля дзяжурнага пытаньня, як мне падаеца ў Манпэлье, Буш запытаўся пра сталіцу Беларусі і ці далёка яна ад Масквы. Ён думаў,

што сталіца Беларусі — Берасьце. Потым пацікавіўся, чым мы адрозніваемся ад расейцаў. Па дарозе я ўжо думаў над гэтым пытаннем і, шчыра кажучы, быў прыемна ўражаны, што Буш ведае, што Беларусь ляжыць паміж Польшчай і Расеяй, бо чую раней шмат анэдкотаў пра геаграфічную недасьведчанасць амэрыканскага презыдэнта ў адносінах да малых дзяржаваў. Я ў некага, ці ня ў П'ера Даніноса, чытаў пра параўнальныя стэрэатыпы ангельцаў і амэрыканцаў, і адказаў трохі задзірыста-патрыятычна, што беларусы для расейцаў гісторычна ўяўляюць нешта такое, чым ангельцы ёсьць для амэрыканцаў. Толькі мы зьведалі расейскую рэканкісту, а амэрыканцы ангельцаў не ваявалі. Мы — аўтахтоны, кансэрваторы, для нас аселасьць — гэта маральнасць, а расейцы — гэта паліtonім ды рэлігійная пазнака. Яны — гісторычныя імпэрыялісты, у нэутральным геапалітычным сэнсе, кангламэрат народаў.

Ці то зь ветлівасці, ці то сапраўды шчыра Буш вельмі жыва і, як мне падалося, станоўча зрэагаваў на маё трохі нахабнае для амэрыканскага вуха публіцыстычнае абагульненне. З палітычнага толькі пацікавіўся, хто ж цяпер зойме месца СССР у Радзе бяспекі ААН і як мне бачыцца далейшае раззвіццё маёй радзімы — у саюзе з Расеяй ці з арыентацыяй на Захад. На гэтыя пытаньні я ўжо загадзя падрыхтаваў адказы-развагі, бо іх было лягічна чацаць. Сустрэча цягнулася сапраўды хвілін дзесяць.

Свята ў Манпэлье

Свята выглядала вельмі дэмакратычна. Надвор'е выдалася як на дзіва. З раніцы было хладнавата, а потым засвяціла сонца. Шмат хто з гасьцей меў з сабою цёплыя пледы, якія потым праста паскідалі на траву. Уся вялікая адкрытая тэрыторыя ў Манпэлье вакол маёнтку Мэдысанаў нагадвала чымсьці наша колішнія свята паэзіі ў Вязынцы. Шмат разнамаснага народу, съязгоў, музыкі і... сабак. Падобна, што гэта былі не службовыя сабакі, бо зь імі побач былі і дзеци. Шмат хто, калі так можна сказаць, пікнікаў на траве, хаця ўжо быў сэзон паміж восенню і зімою. Каля шматлікіх навесаў і ветравых агароджаў, як на кірмашы, частаваліся і весяліліся людзі.

Побач з домам Мэдысанаў — велізарная белая палатка, мэтраў на сто даўжыні, ля ўваходу стаяць два высачэнныя чарнаскурыя марскія пехацінцы. У палатцы — прэзыдэнцкі штандар, вайсковы аркестар, каля аркестру столікі для ганаровых гасьцей на дзіве асобы. Далей — яшчэ некалькі дзясяткаў большых сталоў, потым — фуршэтная зона. Там нешта смажыцца, сквярчыць. Мяне пасадзілі за два сталы ад аркестру. Праз тры сталы зьлева — штандар і месца прэзыдэнта. Каля штандару — зноў два здаравенныя нэгры.

Мая суседка за столом — дама гадоў за восемдзесят. Яна мае белыя пальчаткі да локцяў, даволі адкрытыя грудзі і штучныя беласньежныя зубы. Я амаль нічога не разумею, што яна гаворыць. Прычыны тут розныя: мая недасканалая ангельская мова, штучныя сківіцы суседкі, булькаценъне амэрыканскага «r» ды даволі гучны аркестар. Я зразумеў, што ейныя

продкі былі сваякамі Долі Мэдысан, жонкі бацькі амэрыканскай Канстытуцыі. Пра Долі я прачытаў у гасціных праспектах, таму і зразумеў. Гаварыць з суседкай мне амаль не давялося. Пра Беларусь і СНД я яшчэ дома падрыхтаваў шпаргалку на ангельскай мове і мог даволі добра разважаць на гэтую тэму, нават з натуральнымі пайзамі «гезытациі». Аднак тое, што я спрабаваў гаварыць Бушу пры сустрэчы, тут не спатрэбілася. Дама нічога ня чула, дый ня слухала. Яна ўсё нешта гаварыла, я толькі ківаў галавою. На пачастунак падалі старое, па амэрыканскіх мерках, белае віно і філе каstryраванага пеўня (*«castrated cock»*). Віно нагадвала шампанскэ-брут, ад чаго ў мяне адразу пачалася лёгкая пякотка, а ляжка каstryраванага пеўня бяз костачкі на смак успрымалася як мяккі грыб-пухавік і пахла як бы крэалінам. Зь дзяцінства ўсе непрыемныя пахі нагадваюць мне крэалін, бо ад яго аднойчы ледзь не памёр. Гэтыя пакуты цягнуліся хвілін дваццаць, пакуль усе чакалі зьяўлення прэзыдэнта.

Сузіраньне чужога шчасціця

Нарэшце аркестар узбурыўся бравурнымі акордамі, і стройны джэнтэльмэн, ці то шэф пратаколу, ці то гаспадар палаткі, вельмі прыгожым густым басам абвясціў: «Лэдзі і джэнтэльмэны! Прэзыдэнт Злучаных Штатаў!» На зъмену майм недарэчным пакутам прыйшло сапраўднае захапленыне ад велічы ўбачанага. З часу сувораўскай вучэльні я вельмі люблю маршы, гімны, царкоўныя харалы, хаця заўсёды баюся растварыцца ў іх і страціць сваю індывидуальнасць. Я глядзеў на твары амэрыканцаў, што паклалі руку на сэрца і засыпвалі.

Яны ня праста шавялілі вуснамі. *Усе ведалі словы*. Прэзыдэнт сьпяваў з усімі разам. Усе твары сталі прыгожыя. Мая суседка аж памаладзела. Я ледзь стрымліваў сълёзы ад сузіраньня чужога шчасця. Нейкае падобнае пачуцьцё я зьведаў у Рызе ў 1988 годзе падчас міжнароднага фальклёрнага фэстывалю, калі працэсія ўдзельнікаў у нацыянальных строях рухалася ад палацу спорту да Домскага сабору, а наша «Майстроўня» ў канцы калёны, як сіротка, замыкала той эўрапейскі марш.

Пасьля сьпеваву прэзыдэнт сказаў кароткую прамову і прапанаваў тост за заснавальнікаў амэрыканскай дэмакратыі. Пасьля абышоў з кілішкам пярэдняя сталы, гаворачы слова прыязнасьці. Запыніўшыся каля нашага стала, ён пазнаў мяне, пэўна, па барадзе, бо я там быў адзін такі, і пажадаў «посьпехаў дэмакратыі ў *Racei*», што мяне трошкі засмуціла. Пасьля гэтай кароткай урачыстасці прэзыдэнт пайшоў да народу. Можна было заставацца ў палатцы, але я пайшоў паглядзець, як ён будзе размаўляць зь пікнікоўцамі. Я магу паклясьціся, што тое, што я ўбачыў, не было рэжысурай. Людзі стаялі купкамі, і кожная запрашала Буша да сябе. Запрашалі годна, з усьмешкамі, некаторыя падыходзілі бліжэй, ніхто нікога не адцясняў. Былі людзі каўбойскага выгляду. Нарэшце адна дзяўчынка гадоў дзесяці ўхапіла прэзыдэнта за рукаў і пацягнула да свайго «бунгала». Прычым там, як я пасьпей заўважыць, быў адзін даволі п'янаваты дзядзька. На яго засыкалі, але ён усё прамаўляў: «Я вітаю майго прэзыдэнта!» Буш падышоў да паходнай стойкі, і яму налілі таго, што пілі ўсе. Падобна, гэта быў глінтвайн. Ня ведаю, ці правяраў хто-не-

будзь гэты напой, ці гэта былі нейкія правераныя людзі, але ўсё выглядала вельмі штодзённа. Больш за ўсё мяне ўразілі людзі. Не было ніводнага зъянтэжанага ці лісьлівага твару. На прэзыдэнта не глядзелі, як на сонца, як гэта, напрыклад, рэжысуюць расейскія тэлеслужбы на прамых этэрах з Пущыным. Спакой, годнасьць, съвяточная бяспечнасьць. Гэта былі свободныя, упэўненыя ў сабе людзі. Калі меркаваць па тварах і манерах, сярод іх былі і зусім простыя. Гэта быў народ, грамадзянская супольнасьць. З пачуцьцём добрай зайдзрасці і павагі да гэтых людзей пакідаў я радзіму бацькі амэрыканскай Канстытуцыі.

Калі я пішу гэтыя радкі, у съвеце буле тэрарызм, ідзе вайна ў Іраку, прэзыдэнтам у Амэрыцы ўжо Буш-малодшы, які робіць і гаворыць шмат такога, што мне не заўсёды даспадобы, аднак гэта ніяк не сцірае ў памяці добрых уражаньняў, што засталіся ад той паездкі. На памяць пра ту ю сустрэчу з амэрыканскім прэзыдэнтам у мяне ёсьць вельмі жывы здымак. Я там сам сабе падабаюся, бо маю годны выгляд, бязь ценю лісьлівасці. Фатаграфія вісіць у мяне дома ў невялічкім амбітным «іканастасе», дзе мая съціплая асона зас্বяцілася сярод міністраў, канцлеру да генэралаў.

Амбасадарства: няходжаным шляхам

Краўчанка — першы кіраўнік МЗС. — Амбасада з чатырох чалавек. — Бухгальтэрья ў цэляфанавай торбе. — Стратэгія і штодзень. — Прыгоды з айчынным чынавенствам. — Дыпляматычныя пернасьці: генэрал Гіц і генэрал Бачароў. — Лабізм і «новы карпаратызм». — Эўропа — наша кахраньне здалёку.

Захад верыць у расейскую дэмакратыю

Гісторыя так захацела, што я ўвогуле быў першы афіцыйны амбасадар незалежнай Беларусі за мяжой, другім быў Уладзімер Сянько ў Францыі. Усё рабілася ўпершыню. Пра гэта можна пісаць асобную кнігу. Бачанае сవежымі вокам — самае каштоўнае.

Перш некалькі словаў пра агульную сітуацыю вакол прызнаньня Захадам сувэрэннасці былых савецкіх рэспублік, у тым ліку і Беларусі. З таго, што мне давялося чытаць на гэтую тэму ў беларускай публіцыстыцы, найбольш адэковатнымі мне ўяўляюцца нататкі тагачаснага міністра замежных спраў Пятра Краўчанкі з ужо згадванай кнігі «Беларусь на распутье». Тады Захад вельмі асцяярожна і нават скептычна, калі не сказаць адмоўна, ставіўся да сувэрэнізацыі новых краінаў на Ўсходзе, пакладаючыся на геапалітычную стабільнасць і развіцьцё дэмакратыі з апорай на ельцынскую Расею. Адпаведныя былі і настроі да ўсталя-

ваньня дыпляматычных адносінаў. Да таго ж і наш бок, асабліва большасць кансерватыўных намэнклятурных чыноўнікаў з ураду і ЦК КПБ, баючыся адарвацца ад Масквы, нават не спрабавалі рэальна падлічыць выгады сувэрэнітэту, а толькі пужалі сваіх апанэнтаў выдаткамі на мяжу, мытні і дыпляматычныя прадстаўніцтвы. Дарэчы сказаць, і сёньняшні наш прэзыдэнт засвядчыў сябе як апалягет тых недавяркаў, калі быў яшчэ ў статусе шараговага дэпутата Вярхоўнага Савету. Калі я прыехаў праз паўтара году працы амбасады ў Боне на чарговую сесію ў Менск і сказаў прэзыдэнту, што ягоныя ранейшыя страхи не пацвердзіліся, амбасада зарабляе на консульскіх аперацыйах больш як мільён марак за год, а на сябе трапіць менш за палову заробленага, ня лічачы «дывідэндаў» ад прамых контактаў зь нямецкімі бокамі, кіраўнік дзяржавы фізіяномічна зреагаваў адэковатна свайму харектару, не жадаючы прызнаваць памылкі.

Гэты эпізод маёй першай сустрэчы з прэзыдэнтам, калі я ўжо быў амбасадарам, запомніўся яшчэ і таму, што тады ў фае будынку Дому ўраду, дзе месціўся Вярхоўны Савет, мая зрокавая памяць сфатаграфавала непаўторныя групавы партрэт новай эліты: каля ўваходу ў залю пленарных пасяджэнняў манумэнтальная пара — Фядута і Даўгалёў, а пасярод фае — ладнай паставы прэзыдэнт у атачэнні дробненікіх, тады яшчэ падхартаных, маладых «ваўчанят» — Кучынскі, Марыскін, Булахаў, Лябедзька... Забава для вока.

Наш першы міністар замежных спраўаў

Трэба аддаць належнае Пятру Краўчанку: як першы міністар замежных спраўаў незалежнай Беларусі ён зрабіў шмат для закладкі падмурку нашых зынешніх стасункаў. Пішу так не таму, што ў сваіх нататках пра першыя крокі беларускай дыпляматыі ва ўжо згаданай кніжцы Пётар Кузьміч не паскупіўся на станоўчыя эпітэты на мой адрес як першага амбасадара ў Нямеччыне. Паводле характару я — ня лідэр, але добра разумею, колькі часу патрабуе падобная арганізацыйная праца, якую ўзваліў на сябе Краўчанка на пачатку дзеяністых гадоў. Тыя, што папракаюць міністра Краўчанку ў асабістых амбіцыях, ня хочуць заўважаць, што амбіцыі, калі яны і былі, служылі аб'ектыўна на карысць справе. Ён — *enfant terrible* свайго часу, толькі не прастадушны і ня вельмі адкрыты. Пазбаўлены ўсялякай мэтафізыкі, дынамічны, з добрымі дасылдніцкімі якасцямі і выдатнай памяццю, ён быў, безумоўна, адной з самых яркіх асобаў кебічаўскага ўраду.

Я быў съведкам, як ён рыхтаваўся да кожнай сустрэчы са знакавымі фігурамі замежжа, вывучаючи нюансы іхнага жыцця, захапленыні, і ніколі не выпадаў з пратаколу. Мне запомніліся бліскучая праведзеная сустрэчы ва ўрадавай рэзыдэнцыі ў Заслаўі з бацькам новай усходняй палітыкі Нямеччыны Гансам-Дытрыхам Геншэрам ды ізраільскім лідэрам нацыі, нашым земляком з Валожыншчыны, Шымонам Пэрэсам. Памятаю бліскучую лекцыю Пятра Кузьміча пра Беларусь у Таварыстве аматараў зынешній палітыкі Нямеччыны ў 1993 годзе, калі ён прыяжджаў на адкрыццё нашай амбасады ў Бон. Як натура па-свойму а-

тыстычная, Пётар Кузьміч, як мне здавалася, па-свойму пакутаваў, калі абставіны цясьнілі яго ў цену грамадзкага жыцця, але творчыя захапленыні і выключная працаздольнасць рабілі яго на пэўны час самадастатковым. Сваю квазібязьдзеяньсць ён кампэнсаваў творчымі удзелам у грамадзкіх акцыях: канфэрэнцыях, нацыянальных імпрэзах, публіцыстычных выступах, часта ахвяруючы пры гэтым без асаблівай рэкламы ўласныя сродкі. Некаторыя ўчынкі Краўчанкі ацэньваліся часткай грамадзкасці крытычна, напрыклад, ягоны выхад з апазыцыі Вярхоўнага Савету 13-га склікання і прыняцце з рук презыдэнта пасады амбасадара ў Японіі. Гаварылі рознае. Аднак, на маё разуменьне, зла Краўчанка тады нікому не ўчыніў, хіба дадаў яшчэ адзін штрых у свою біяграфію як амбівалентны прагматык, але для Беларусі быў на новай пасадзе далёка ня горшай кандыдатурай. Сакрамэнтальна новых ініцыятываў у прэзыдэнцкай Беларусі не пачынаў ніводзін амбасадар.

Пры афіцыйным усталяваныні дыпляматычных адносіні ў Беларусі з ФРГ міністар Краўчанка засвядчыў сваю прафесійную кампэтэнтнасць тым, што прымусіў службу пратаколу МЗС Нямеччыны, якая мае ў сівеце рэпутацыю адной з самых дасканальных, унесці карэктывы ў тэкст афіцыйнага пагаднення і паправіць выраж «усталяваць дыпляматычныя адносіны» на «аднавіць». Рэч у тым, што, працуячы над сваёй кандыдацкай дысэртацыяй па гісторыі дзяржаўных дачыненіяў БССР, асыпірант Краўчанка знайшоў у першакрыніцах звесткі пра тое, што яшчэ 9 красавіка 1923 году паўнамоцны прадстаўнік Савецкай

Racei ў Бэрліне М. Красыцінскі на просьбу і ад ім'я ўраду Беларусі ўручыў даверчую грамату прэзыдэнту Германскай Рэспублікі Фрыдырху Эбэрту. Перад гэтым, у 1922 годзе, Беларусь ратыфікаўала Рапальскую дамову як сувэрэнная дзяржава. Пра гэта Краўчанка паведаміў у лістападзе 1990 году ашаломленаму кірауніку дэлегацыі МЗС ФРГ Эбэргарту Гайкену, які прыехаў у Менск зь місіяй адкрыцца германскага кансуліяту ў Беларусі. Пасьля кансультатыўнага са сваім міністэрствам немцы мусілі пагадзіцца з настойлівым беларускім міністром і ўжылі ў арыгінальным нямецкім варыянце дзеяслоў *wiederherstellen* (узнавіць) замест раней напісанага ў праекце *herstellen* (усталіваць). Пазней мне немцы расказвалі, што гэта гісторыя выклікала сапраўдны скандал у рэфэраце МЗС, які рыхтаваў праект пагаднення пра ўсталіванье дыпляматычных адносінаў ФРГ і Беларусі. Праўда, у 2002 годзе ў брашуры, прысьвежанай 10-годзьдзю міждзяржаўных адносінаў Беларусі і Нямеччыны, якая ўрачыста прэзэнтавалася ў Менскім беларуска-нямецкім адкуацыйным цэнтры імя Яганэса Раў, ці то памылкова, ці то наўмысна немцы вярнуліся да сваёй фармулёўкі пра «усталіванье» дыпляматычных адносінаў.

Наша першая амбасада ў Нямеччыне

Краўчанка як міністар паставіўся вельмі разумна да фармаванья складу супрацоўнікаў амбасады. Цяжка паверыць, што кандыдатуру на пасаду гандлёвага аташэ я падбіраў сам, адпрэчышы папярэдне дзъве прапановы Савету Міністраў як блатныя і некампэтэнтныя. Пасады консула і першага сакратара паводле рэка-

мэндацыі Краўчанкі занялі Васіль Марковіч і Віктар Чайчыц, праца якіх заслугоўвае самай высокай ацэнкі, — высокамаральныя людзі і прафэсіяналы. На пасаду гандлёвага аташэ я знайшоў маладога адукаванага спэцыяліста — Паўла Г., хлопца з украінскімі каранямі і моваю. Маючы дыплём акадэміі зынешняга гандлю, добра ведаючы зынешнеэканамічную спэцыялістку, ангельскую ды гішпанскую мовы, ён хутка авалодаў нямецкай і беларускай і адразу пачаў выдатна спраўляцца з апэратыўнымі задачамі. Тут лёс, падобна, пасъмяляўся з маёй прынцыпавасці, даверлівасці і дабрыні. Хлопец аказаўся «маладым ваўком», які прыблізна праз год пачаў працаваць «пад сябе» і ў абыход карпаратыўнай і ўсялякай людзкай маралі дамаўляцца пра паслугі для менскіх высокіх чыноўнікаў, а потым — ужо ў прэзыдэнцкай Беларусі — наступерак усякім інструкцыям і пажажэнням праз хаўрусанье з намеснікам міністра Валер'ем Цапкалам выцыганіў сабе пасаду першага сакратара і пачаў дасылаць у Менск неафіцыйную інфармацыю аб працы амбасады, — тое, што ў савецкай практыцы называюць «стучать». Тоё прызначэнне я ануляваў сваім загадам па пасольстве як незаконнае. Пачалася канфліктная перапіска зь міністэрствам. Уладзімер Сянько як міністар аказаўся мяккацелы, як авечка, і, падобна, ужо баяўся прэзыдэнцкага фаварыта Цапкалы, які перабег з каманды Шушкевіча да ягоных апанаўтаў і пачаў інтрыгаваць у апарате МЗС. Цяпер ён, дарэчы, завіхаецца мэнэджарам у беларускай «сіліконавай даліне». Потым Сянько ад'ехаў амбасадарам у Францыю. Цікава, што пазней Павал Г., вярнуўшыся зь Нямеччыны

ў Менск, заслужыў давер быць кансультантам па курсавой працы старэйшага прэзыдэнтава-га сына.

Але ўсе гэтая непрыемнасці прыйшли по-тым. Напачатку наша, як бы сказалі немцы, «чатырохгалове пасольства» самааддана і дружна кінулася на асваен্যне германскіх тэрэ-наў. Ня маючы ні офісу, ні транспарту, ні бух-галтэрыйі, а толькі невялічкі першасны запас фінансаў, наш дэсант высадзіўся ў Бон, як Рабінзон Круза на сваю высупу. На першы час (з пачуцьцём куртатай сувэрэннасці і ўсьведам-леньнем, што расейцы аднаасобна завалодалі савецкай нерухомасцю за мяжой) мы знайшли прытулак як падсуседзі ў іхнай амбасадзе (былой савецкай), атрымаўшы за памяркоўную плату маленькі пакойчык і за трыста марак на месяц арэнды старэнкі «Опэль-кадэт». Асноўнай крыніцай існаванья для нас павінны былі стаць консульскія зборы. Мы штамповалі візы на шырокім падваконьні расейскага кон-сульства. Памятаю, візу № 1 РБ у ФРГ я пас-ставіў сам дэпутату Бундэстагу генэралу Воль-фу менавіта там, па-заліхвацку пахукаўшы на пячатку. Потым расейцы дазволілі нам пас-ставіць у фае свайго консульскага аддзелу ма-ленькі столік з таблічкай «Візы ў Беларусь», за якім сядзеў наш консул Васіль Марковіч. Тут адразу ва ўлоньні афіцыйнага сяброўства з ра-сейцамі ўзьнікла элемэнтарная канкурэнцыя за «пагалоўе»: да нашага прыезду расейцы выда-валі візы і для Беларусі, у тым ліку і транзыт-ныя. А цяпер штодня мы адбіralі ў іх значныя сумы. Бывалі дні, калі консульскія зборы пе-равышалі дзьве тысячы марак. Псыхалягічна было вельмі цяжка працацаць. Мы калі-нікалі

былі згодныя ісьці насустреч немцам і праца-ваць пазней або ў выходныя дні, асабліва калі былі вялікія группы з чарнобыльскіх ініцыяты-ваў ці прывязаныя да заплянаваных у Беларусі падзеяў. Расейскі бок, аднак, на суботу і нядзе-лю закрываў тэрыторию амбасады. Трэба было тэрмінова шукаць памяшканье хаця б пад кон-сульскія справы. Пра тое, як мы здабылі буды-нак для амбасады, я ўжо расказваў, калі згад-ваў пра свае песеннныя захапленыні.

Усё прыходзілася рабіць, што называецца, «на маршы»: імправізаваную бухгалтэрью ў выглядзе амбарнай кнігі для запісаў і двух цэ-ляфанавых пакетаў, дзе зъмяшчаліся копіі віза-вых чэкаў і чэкаў выдаткаў на бягучыя патрэ-бы, а таксама тэрміновую дакумэнтацыю для зносінаў зь мясцовай гарадзкой адміністрацы-яй, асабліва калі мы пачалі паступова абрастаць уласнай маёмасцю, набытай за консульскія зборы. Як амбасадар я ўзяў курс на беларускае справаводзтва, для чаго прывёз зь Менску ўлас-ную мэханічную друкавальну машынку зь беларускім шрыфтам: праз канфідэнцыйнасць ня ўсе паперы можна было друкаваць на кам-пютары. Пабагацеўшы, мы набылі і электрыч-ную друкарку. Сакрэтнай карэспандэнцыі ў нас амаль не было, хаця я сам ва ўсіх, як тады толькі пачыналі гаварыць, *public relations* імкнуўся ствараць Беларусі імідж самастойнай дзяржавы. Зь Менску ж трансъляваліся імпуль-сы, што скілялі да цеснай прывязкі да Расеі. Дастаткова сказаць, што, ня маючы адпаведна-га памяшканья для прыёму канфідэнцыйнай інфармацыі, амбасада мусіла на загад МЗС ка-рыстацца паслугамі расейскага боку. Напры-клад, некаторыя дакумэнты, што прыходзілі

закрытай кур'ерской поштай, я прачытаў і пакідаў на захаванье ў спэцыяльным «экранавана абароненым» пакоі расейскай амбасады, дзе ў нас быў асобын сэйф. Я не сумняваўся, што дублікат гэтага ключа быў і ў расейскага боку. Праўда, супрацоўнікаў расейскіх спэцслужбаў у нас у штаце ўжо не было, што я, напрыклад, бачыў у нашай місіі пры ААН у ЗША, калі там працаваў Генадзь Бураўкін. У мяне захавалася фатаграфія з другім сакратаром нашай аанаўскай місіі ў залі пленарных пасяджэнняў ААН каля таблічкі «Беларусь». Праз тры гады я ўбачыў на экране тэлевізара таго былога другога сакратара, таварыша Кацёлкіна, але ўжо ў расейскай генэральскай форме. Ён займаў тады вялікую пасаду ў «Росвооружении». Вось такія мэтамарфозы.

Макразадачы і штодзень

Праца амбасады на першым часе значна спрасыцілася дзякуючы май ранейшым знаёмствам зь нямецкім бокам, калі я быў старшынём камісіі замежных справаў у Вярхоўным Савеце. Прыйехаўшы ў тагачасную сталіцу Бон, дзе разъмяшчаўся і Бундэстаг, і юрад, і ведамства канцлеры, я меў, як кажуць немцы, у кожным будынку знаёмых людзей і шматлікія адрасы і візытуўкі прадстаўнікоў нямецкага бізнесу. Выгадна здабытая рэзыдэнцыя пад пасольства і купленыя «па сяброўскай цане» (афіцыйная бізнесовая фармулёўка) два аўтамабілі сярэдніяй і адзін вышэйшай клясы гаворачы самі за сябе. Праўда, усё гэта я зрабіў без кансультаций з МЗС, за што атрымаў афіцыйны прачуханец, хаця і зэканоміў роднай дзяржаве каля 100 тысяч марак з улікам таго, што

тры першыя месяцы ездзіў бясплатна на шыкоўнай эксперыментальнай «аўдзі», якая была клясай ня горшая, чым «мэрсэдэс» расейскага амбасадара. Такую сяброўскую, часткова і рэкламную, паслугу амбасадзе зрабіла фірма «Фольксваген/Аўдзі» пры падтымцы шэфа праектаў пэрспэктыўных мадэляў спадара Гёдэвэра, які на пачатку дзесяцігоддзя двойчы на ведваў Беларусь. Пазнаёміў мяне зь ім Яўген Будзінас, які выношваў ідэю мабілізаваць урад і арганізаваць у Беларусі зборку танных «вольксвагенаў». Спадар Гёдэвэр ужо на пэнсіі, цяпер ён фінансавы дырэктар фонду Міхаіла Гарбачова «Зялёны крыж».

У сувязі з tym люксавым аўтамабілем згадваецца адна цікавая, амаль дэтэктывная гісторыя. Ня маючы пакуль свайго гаража, мы ставілі гэтую бліскучую ляльку за пэўную плату ў расейскі аўтамабільны ангар, але паводле правілаў бясьпекі кожны новы аўтамабіль мусілі даглядаць супрацоўнікі спэцслужбы амбасады: ці няма там якой электроннай апаратуры для збору інфармацыі? И вось у прызначаны час іду я разам з нашым вадзіцелем на сустрэчу з афіцэрам бясьпекі расейскай амбасады. Па тэлефоне сакратарка не назвала мне прозвішча афіцэра, а толькі месца на тэрыторыі амбасады (каля службовага ўваходу ў гараж), дзе ён мяне будзе чакаць. Набліжаюся да прызначанага месца і вачам сваім ня веру: стаіць каля ўваходу... Фёдар Клімчук, навуковы супрацоўнік сэктару дыялекталёгіі Інстытуту мовазнаўства АН БССР! Праўда, як бы ніжэйшы ростам і — што зразумела для замежнага прыкіду — вельмі ахайна апрануты. Набліжаюся і заўважаю, што гэта — як бы і ня Фёдар, бо мае менш сівізны ў

валасах, але ўжо не магу выйсьці з «акропнага» стану і неяк ненатуральна тэатральна вітаюся: «Дзень добры, таварыш Клімчук!» Мой візваві таксама ніякаве і пытаецца, адкуль я яго ведаю. Я зноў пачынаю думаць, што гэта Фёдар, бо зь ягоных вуснаў ліоўца палеска-драгічынскія фанэмы (у фанэмах я спрэтыкаваны ня горш за прафэсара Хігінза), хаця гаворыць ён па-расейску. Нарэшце высьвятляецца, што перада мной — родны брат Фёдара Клімчука, зъ якім я працаваў разам у Інстытуце мовазнаўства, толькі маладзейшы за брата на пайтара году. Партрэтнае падабенства — ашаламляльнае. Такі цесны съвет, і так часта беларусы становяцца захавальнікамі расейскай дзяржаўнасці! Аднак гэты факт, што запаў у маю падсвядомасць з пэўнымі гістарычнымі рэмінісценцыямі, не перашкодзіў у нашых далейших прыязных адносінах з шэфам бясьпекі расейскай амбасады ў Боне, народжаным у Драгічынскім раёне Беларусі. Калі мы ўжо мелі амбасаду і нават лазню, я запрашаў яго некалькі разоў на зямляцкія пасядзёнкі. На жаль, гэты съціплы беларус, які служыў расейскай дзяржаве, празь некалькі гадоў памёр ад раку страўніка.

Праца амбасады і амбасадара складалася на пачатку з вырашэнняня бягучых проблемаў, што паціху перарасталі ў «тактыку і стратэгію». Нямеччына мае шаснаццаць фэдэральных земляў. Паводле пратаколу амбасадар, акрамя візытаў да кіраўніцтва краіны, павінен наведаць усе фэдэральныя землі. Гэта называецца па-немецку *Antrittsbesuche* — візиты пры ўступленні на пасаду. Цягнуцца яны практична ўесь тэрмін знаходжання і запаўняюцца

зьместам, які дыктуеца агульнай зынешняй палітыкай абодвух бакоў. Гэта — не парадныя абеды, гэта чорная праца, да якой трэба рыхтавацца. Падрыхтоўка перш за ўсё інфармацыйная.

Маім вялікім клопатам і адначасна дапамогай былі чарнобыльскія ініцыятывы, што цэлай сеткай пакрывалі фэдэральныя землі. За ўесь тэрмін я зрабіў, калі меркаваць па дзёньніковых запісах, пяцьдзясят трэс «чарнобыльскія» паездкі. Калі-небудзь праяжджалі за дзень 700—800 кіляметраў. Пад'ём у пяць раніцы, вяртаныне — гадзіны ў дзівье ночы. Прыходзілася наведваць шпіталі, выступаць у царкоўных абшчынах, муніцыпалітэтах, стаяць у так званих «апэльсінавых ланцугах», калі зьбіралі харчаваныне для дзяцей, што прыяжджалі на адпачынак, нават выступаць чортам на Рэйнскім маскарадным балі падчас карнавалу ў гардку Бінген.

Да мяне ў Нямеччыне ўжо былі пасланцы Беларусі — чарнобыльскія дзеци. Ішло ўзаемнае пазнаваныне. Дэпутатка Бундэстагу Эрыка Шухарт нават напісала пра Беларусь кнігу «Ціхая рэвалюцыя чарнобыльскіх дзяцей», якую мне прыйшлося грунтоўна рэдагаваць. У кніжцы былі выдатныя эпізоды. Вяртаецца зь Нямеччыны дзіця пасыля адпачынку дадому. Бацькі — баптысты. Дзіця пытаецца ў бацькоў: «Вось вы працуеце ад цёмнага да цёмнага, ня курыце цыгарэтаў, не п'яце гарэлкі. Чаму мы ў Беларусі жывем дрэнна, а немцы жывуць добра?» Прачытаўши такое, лёгка разумееш, чаму наша нэакамуністычнае кіраўніцтва не вітае выезду чарнобыльскіх дзяцей за мяжу і змагаецца супраць няўрадавых арганізацый,

што навязваюць непасрэдныя контакты з чарнобыльскім ініцыятывамі за мяжой.

Да маладой незалежнай Беларусі ў Нямеччыне ставіліся выдатна. Праўда, съпярша немцы ўсё спадзяваліся, што лякаматывам дэмакратыі для нас стане Расея, і ўсё раілі нам трymацца сваёй суседкі. Мая папярэдняя парлямэнтская дзейнасць у якасці старшыні камісіі замежных справаў і зынешнееканамічнай дзейнасці шмат дапамагала. Тут, у Менску, я ўжо пазнаёміўся з Гансам-Дытрыхам Геншэрэм, якога звалі архітэктарам нямецкай усходняй палітыкі, з прафэсарам Горнгусам, старшынём камісіі Бундэстагу па замежных справах, з прадстаўнікамі апазыцыі ў Бундэстагу. Добрыя нефармальныя дачыненіні склаліся з прэзыдэнтам ФРГ Рыхардам фон Вайцзэкерам адразу пасля ўручэння даверчай граматы. Фон Вайцзэкер — надзвычай цікавы чалавек. Выдатны знаўца эўрапейскай і амерыканскай культуры, музыкі, адмысловы танцор, плывец, гулец у тэніс і гольф. Ягоны бацька ў свой час быў статс-сакратаром замежных справаў пры Гітлеру, а потым амбасадаром Нямеччыны ў Ватыкане да канца вайны. Аднак у ФРГ дзеці сапраўды не адказвалі за бацькоў. У час адной неафіцыйнай вячэры прэзыдэнт Вайцзэкер пазнаёміў мяне са сваім братам. Брат прэзыдэнта ФРГ Карл фон Вайцзэкер — выдатны вучоны: фізык, філёзаф і тэолаг у адной асобе. У 2007 годзе ён памёр ва ўзросце 92 гадоў. У наш час ён працягваў традыцыі навуковых дасьледаванняў, закладзеныя яшчэ ў сярэднявеччы Сыпіно-зам і скіраваныя на «інтэграванае разуменіне Сусьвету з улікам наяўнасці Ўніверсалнага творцы, які стварыў Прыроду паводле гар-

манічных фізычна-матэматычных законаў».

Потым я яшчэ раз слухаў яго ў навуковым таварыстве імя Ляйбніца. Ён рабіў уражанье незяднога чалавека, спакойнага і бяздоннага. Яму, дарэчы, раней, чым брату Рыхарду, рабілі прапанову стаць прэзыдэнтам ФРГ, але ён адмовіўся.

Гроши для сувэрэннай Беларусі

Дачынілася наша амбасада і да транспартавання нацыянальнай валюты зь Нямеччыны ў Менск. Мала хто памятае, як на пачатку дзеяністых гадоў вырашалася гэтая праблема. Камуністычная большасць Вярхоўнага Савету, у тым ліку і цяперашні прэзыдэнт, катэгарычна не прымала ідэі стварэння ўласнай фінансава-банкаўскай і грошовай систэмаў. Выступы Зянона Пазняка, Уладзімера Заблоцкага, Юрася Беленькага, якія ня раз узьнімалі гэтае пытанье на пленарных пасяджэннях, выклікалі зьдзекліва-рабскі сымех апалягетаў адзінай расейска-беларускай дзяржавы: як гэта мы адны безь вялікага рускага брата будзем існаваць? Пытанье ўвядзення адзінай валюты мусолілася гэтак жа бясконца, як дагэтуль перажоўваеца стратэгія адзінай «саюзнай дзяржавы».

Спачатку ўвялі паралельна з савецкім рублемі беларускія купоны з выявай зъяркоў, як у Літве, потым пераназвалі іх на разылковыя білеты. Яны мелі абмежаваную функцыю: на іх спачатку можна было толькі купіць галоўныя харчы — малако, хлеб, кілбасу. Разылковыя білеты, як сапраўдныя купюры, мелі восем элементаў абароненасці. Яны атрымалі назну «зайцы» і ў штодённай съядомасці засталіся

як сымбаль слабасьці беларускай грашовай систэмы і нашага сувэрэнітэту, што давала нагоду журналістам-«шасьцёркам» з комплексам уласнай непаўнавартаснасці замаўляць мастакам карыкатуры на беларускі рубель побач са сваімі глыбакадумнымі артыкуламі. Калі не было яшчэ выразных памежных службаў Беларусі і фактычна адсутнічала савецкая мяжа, праз прыбалтыйскую «дзірку» ўвішныя хлопцы, блізкія да ўраду Кебіча, рабілі шалёныя гроши, мянючы зайцы на расейска-савецкія купюры.

Сам старшыня Саўміну Кебіч займаў у гэтым пытаныні ня вельмі выразную пазыцыю і вёў своеасаблівую гульню. Маючы разылковыя білеты нашага Нацыянальнага банку, ён вёў вязкія перамовы з Расеяй пра пераход Беларусі на расейскую валюту, але адначасова стварыў наш уласны «Дзяржзнак» і пачаў рыхтаваць выпуск беларускай валюты. Ад апазыцыі БНФ да гэтай справы дачыніўся дэпутат Слабчанка, які разам зь людзьмі з Савету Міністраў спрабаваў навязаць контакты з заходнімі фірмамі, што спэцыялізаваліся на выпуску каштоўных папераў і грашовых знакаў. Справа разгортвалася з дэтэктыўнымі і ўсімі авантурамі. Без публічнай агалоскі ў 1993 годзе ўрад выдзеліў 20 мільёнаў даляраў на друкаваныне ў Нямеччыне беларускіх нацыянальных рублёў. Яшчэ будучы ў Менску дэпутатам, я бачыў эскізы новых беларускіх грошай, што рабіліся беларускімі мастакамі. Там ужо былі не звязры, а вядомыя беларусы. Памятаю, апазыцыя БНФ была за тое, каб нашыя гроши называліся талерамі, але камуністычная большасць выратыла застацца пры рублях — так спакайней.

Ужо амбасадарам у Нямеччыне я выпадкова пазнаёміўся з адным беларускім прадпрымальнікам у малінавым пінжаку, які быў у Нямеччыне на даручэнні кебічайскага віцэ-прем'ера Косьцікава. Ён паказаў мне дакладныя копіі новых беларускіх рублёў і пад сакрэтам паведаміў, што яны якраз друкуюцца тут у Нямеччыне. Гроши былі вельмі прыгожыя, нагадвалі агульныя фактурай нямецкія маркі і мелі выявы Скарыны, Багдановіча, Купалы, Коласа і нават... Паўлінкі, беларускай прыгажуні. З будынкаў запомніліся Акадэмія навук, Нацыянальны банк. На ўсіх была «Пагоня» і аўтограф Багданкевіча — камісарска-закручты. Было радасна бачыць гэтых гроши. Найбольшая купюра была сторублёўка. Той бізнесмен сказаў, што рэформа пройдзе, калі назапасіць валюты, каб прыраўняць рубель да даляра. Гэта трохі засмучала, бо было зразумела, што да гэтага вельмі далёка. Жыўцом такіх рублёў мне не давялося ўбачыць. Праўда, наша амбасада дачынілася да адгрузкі спэцыяльных паддонаў з надрукаванымі грашымі з Франкфурцкага аэрапорту ў Менск. У гэтым працэсе быў задзейнічаны наш консул. Дзе цяпер тыя гроши — невядома. Чуў, што яны ляжаць у нейкім сковішчы, быццам бы ў Магілёве. Невясёлая алегорыя — гроши з «Пагоняй» у бетонным сутарэнні, скаваныя ад народу.

Наша амбасада мела дачыненне і да друкаваныня беларускіх пашпартоў з «Пагоняй», мы сачылі за выкананьнем контракту на паставку друкавальнай машыны зь Нямеччыны. Мне давялося везьці з Кельну цягніком у дыпляматычным багажы ўсё гэтае начынніе да Менску. Для гэтага спатрэбілася асобнае купэ. Было ра-

дасна ўсьведамляць: хутка мы будзем мець свае пашпарты! Памежнікі і мытнікі — і нямецкія, і польскія — шчыра віншавалі беларускага амбасадара з добрым пачынам. Нашы ў Берасьці чамусьці ня радаваліся. Можа, гэта былі духу ня нашыя, а расейскія, ці гэта былі нашыя, па-беларуску абыякавыя? На нашай мяжы настрой сапсаваўся.

Ельцын у Бэрліне

З германскіх сустрэчаў у мяне засталіся некаторыя асабістыя ўражаныні ад Ельцына падчас ягонага бэрлінскага візыту ў траўні 1994 году, калі я там быў некалькі дзён у почапе высокіх гасцей як амбасадар Беларусі на цырымоніі вываду савецкіх войскаў з Нямеччыны. Дам толькі некалькі штрыхоў.

Супрацьстаянъне Ельцына і былой савецкай намэнклатуры зь ліку высокіх вайсковых чыноў я адчуў эмацыйна ў Бэрліне і Патсдаме 5—9 траўня ў час цырыманіальных мерапрыемстваў. Чаканы прыезд Ельцына, пра які шмат гаварылася ў нямецкіх мэдыйях, адклаўся на два дні. Замест яго прыехаў «прадстаўнік презыдэнта РФ» — высокі хударлявы чалавек някідкай зьнешнасці гадоў сарака пяці, з гладка зачасанымі назад валасамі, ня вельмі ўсьмешлівы, ня вельмі маўклівы. Ніякі. Такія бываюць звычайна супрацоўнікі КДБ. Прозвішча ягонае назвалі напачатку разы два, а потым звярталіся «Таварыш прадстаўнік презыдэнта Расейскай Фэдэрацыі». Ён усюды фігураваў як першая асона. Ніхто з маіх знаёмых ягонага прозвішча таксама не запомніў. Генэральская сівіта крывілася ад ягонай прысутнасці і паміж сабою дазваляла колкія заўвагі

на адрес Ельцына — разбуральніка Саюзу. Дэмантрацыяй незадаволенасці стаў пачатак урачыстага вечару ў Патсдаме, бытым адміністрацыйным цэнтры зямлі Брандэнбург у ГДР, дзе была разъмешчаная большасць савецкіх войскаў. У прэзыдыюме сядзелі «прадстаўнік Ельцына», начальнік Заходніяй групы войскаў генэрал Бурлакоў, амбасадары трох славянскіх рэспублік былога СССР (Церахаў, Піскавы і Садоўскі) і адзінаццаць маршалаў Савецкага Саюзу, колішніх генэралаў-вайскаводаў Заходніяй групы войскаў. Маршалы — усе сівяя, увешаныя баявымі ўзнагародамі. Прагучалі першыя акорды новага расейскага гімну — «Патрыятычнай песні» Глінкі. Большаясьць прысутных ня ведала мэлёдыі. Калі ж залія ўстала і маршалы зразумелі, што гэта гімн, двое пакінулі прэзыдыум. Адзін зь іх стаў збоку ад заслоны (бакавым зрокам я бачыў гэта зь месца ў прэзыдыюме) і заплакаў. Божа літасцівы, падумалася мне, што гэта будзе з Расеяй, калі ўсё так рушыцца. Гэтыя прыгожыя сівяя маршалы і гэтыя безаблічны прадстаўнік прэзыдэнта... Я сам быў у нейкай эмацыйнай прастрацыі.

Непачціва паводзілі сябе высокія вайсковыя чыны і падчас бліскучага выступу Ельцына ў Тэатры на Жандармэнпляц у Бэрліне раніцой 8 траўня, які адбыўся пасля музычнай урачыстай увэртуры прэзыдэнцкага аркестру і ашаламляльна прыгожага сыпеву Алены Абраццовой. Я сядзеў сярод амбасадараў у трэцім радзе паводле лацінскага альфабету (Беларусь) і бачыў зьдзіўленыне ангельскага прэм'ера Джона Мэйджэра, ужо тады вельмі хворага францускага прэзыдэнта Франсуа Мітэрана, канцлера Гэльмута Коля ды іншых экспленацый, калі

пахмеленая пасъля ўчорашияга прыёму ў пасольстве, ужо «разжалаваныя» Ельцыным тлустыя генэралы з ЗГВ дэманстратыўна гучна размаўлялі ў прыцішанай пачцівай залі.

У час бэрлінскіх урачыстасцяў праявіліся надзвычай яскрава тыя рысы характару Ельцына, якія далікатна называюць экстравагантнымі. Баюся здацца занадта арыгінальным, але скажу: у Бэрліне ня ўсё было так страшна, як расьпісалі расейскія журналісты. Так, Ельцын быў неадэкватна вясёлы і адкрыты для дзеяча такога рангу, але для звычайнага расейца — зусім нармальны. Дырыгаваў паліцэйскім аркестрам і спатыкнуўся. Усяго толькі. Нямецкія журналісты гэтага не заўважылі. Паказалі адзін раз у жывым этэры і здымкаў у газэты не давалі. Толькі напісалі: Ельцын быў вясёлы, нават спрабаваў дырыгаваць паліцэйскім аркестрам. Ельцын быў сапраўды раскаваны і неардынарны, як народны самадзержац, што прыехаў даць Эўропе свабоду. На прыёме ў расейскай амбасадзе ён раз-пораз гаварыў маршалам: «*Ну что, дадим немцу свободу?*» Пасъля ранішняй урачыстасці ў Тэатры на Жандармэнпляц Ельцын выйшаў на плошчу прымаць рапарт генэрала Бурлакова пра вывад войскаў, які цягнуўся хвіліны паўтары. Генэрал на памяць пералічваў назвы вайсковых аддзелаў і віды ўзбраення (нават назваў колькасць гаубічных гарматаў). Ельцын, як кажуць, напалову вуха слухаў рапарт і ўладным позіркам абводзіў пачціва выстраеную карэ высокіх гасцей па пэрыметры плошчы. Примаючы «дэфіле» нямецкага кіраўніцтва і робячы ўрачысты аход гасцей, ён «забыўся» на германскіх урадоўцаў, парушыў пратакол і хвілін на пяць за-

тримаўся каля Зыкінай, Кабзона і Нямцова... Адны казалі — хамства, другія — вальяжнасць пераможцы.

Я сам ня быў прэзыдэнтам, але грэшны: пасъля прыняцця Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР, выпіўшы ў кабінэце прэм'ера Кебіча сымбалічны кілішак разам з дэпутатамі апазыцыі, выйшаў на плошчу, залез на трансляцыйны аўтобус Беларускага тэлебачанья і засыпіваў разам з плошчай купалаўскую «А ў бары-бары троі дарожанькі». Гадоў трыццаць таму, будучы ў Ленінградзе з аўстрыйскай турысцкай групай, я бачыў прэм'ер-міністра Канады П'ера Эліёта Трудо, лысаватага съпераду, але з доўгімі ззаду, як у тынэйджэра, валасамі, які пасъля прыёму ў Ленінградзе на добрым падпітку ў парушэнье пратаколу сеў на матацикл міліцэйскага суправаджэння і праехаў некалькі кругоў вакол Александрыйскай калёны, трошкі зачапіўшы яе, потым выйшаў да натоўпу і пачаў хваліць «савецкі Гарлей». Прагэта гаварыў увесе Ленінград, але бяз злога сарказму. Ці згадайце Фідэля Кастра, які ў добрым настроі бягом бег уніз па адхонах Кургану славы, чым шакаваў савецкіх кадэбістаў. Я думаю, што яшчэ звязіца добразычлівае дасъледаванье пра хваравітую і ўяўную залежнасць Ельцына ад эмацыйнага допінгу. Тут ня ўсё так банальна проста. Удаваная прастата Ельцына, на мой погляд, часта дапамагала яму ў няпростых сітуацыях.

Барыс Ельцын, як і ягоная жонка, быў чалавек шчыры і добрай душы. Цяжка сабе ўяўіць, каб Ельцын, як Пуцін, мог сказаць пра застрэленую апазыцыйную журналістку Паліткоўскую: «Яе съмерць нарабіла Расеі большую

шкоду, чым ейныя артыкулы». Калі забілі Ўладзіслава Лісьцева, які ня раз крытыкаваў і прэзыдэнта, Ельцын прыйшоў у Астанкіна на грамадзянскую паніхіду, знайшоў слова сущехі для блізкіх і мужнасць прызнаць, што ўлада нясе адказнасць за крымінагенную ситуацыю. Я цяжка сабе ўяўляю, каб Ельцын, менш публічна набожны, чым Пуцін, мог на дзяржаўным канале тэлебачанья радавацца нованараджаным шчанятам лябрадорскай сучкі ў той дзень, калі ў Есентуках яшчэ адкопвалі ахвяраў тэрарыстычнага акту. Гэта было 9 сінегня 2003 году. Напярэдадні стала вядома пра тэракт, які забраў больш за сорак жыццяў. Я не могу на гэта забыцца. Усё пазнаецца ў параўнаньні.

Што значыць фігура Ельцына для Беларусі? Наша незалежнасць не звалілася зь неба, як лічаць некаторыя. Аднак роля Ельцына тут немалая. Для беларусаў ня так важныя тагачасныя эмацыйныя імпульсы расейскага прэзыдэнта ў час прыняцця рашэння ў Віскулях. Былі ўласныя амбіцыі супраць Гарбачова ці не — неістотна. Гістарычны выбар быў слушны і нам на карысць. Нішто не магло зъляпіць трэснутай імпэрыі. Праект «саюзнай дзяржавы», ініцыяваны беларускім бокам і падтрыманы Ельцыным, які працягваеца вось ужо больш за дзесяць гадоў, яшчэ не атрымаў канчатковай гістарычнай ацэнкі для лёсу беларускай незалежнай дзяржаўнасці. Помнім мы і ельцынскія геапалітычныя праекты для Расеі, што пачала шукаць сваю новую ідэнтычнасць пасля страты імпэрскай велічы, дзе незалежнай Беларусі было мала месца. Але пакінем расейцам права свайго разумення ўласнай ролі ў сёньняшнім сьвеце.

Барыс Ельцын, як Барыс Гадуноў, «цараваў» у час гістарычных зыгзагаў і закалотаў. Шукаў, рабіў памылкі, каяўся. Нацыянальныя прарокі былі з абодвух бакоў, гаварылі голасам дзяржаўных мужоў і блазнаў, народ то маўчаў, то пагражаяў бунтам. Праведнікі абодвух бакоў ішлі пад кулі і падымаліся на танкавыя вежы. Маэстра Растроповіч памяняў віялянчэль на аўтамат Калашнікаў і стаў побач зь Ельцыным. Гэта не была аперэта. Гэта была жывая Расея ва ўсім ейным неўладкаваным троюмфе і трагедыі. Сэрца Ельцына перастала біцца ўсяго на некалькі дзён раней, чым замоўкла віялянчэль Растроповіча. Кажуць, што Ельцын вельмі перажываў брутальны разгон «Маршу нязгодных» на вуліцах Масквы і нібыта сказаў: «Мы так не работі». Можа, гэта народная легенда. Барыс Ельцын мучыўся, як Расея. Ён быў сам яе супяречлівым увасабленнем...

Пустыя клопаты і пратакольныя хітрасці

Я не прыхільнік аўтарытарных мэтадаў кіравання, якімі карыстаецца наш першы прэзыдэнт, але, згадваючы свае прыгоды зь беларускім чынавенствам у Нямеччыне на пачатку дзевяностых гадоў, я часам схільны падзяляць ягоную брутальнасць у адносінах да сваіх клеўрэтаў. Не могу сабе ўяўіць, каб такое было магчыма сёньня, як тое было пры Кебічу ў той «пераходны пэрыяд».

Што б ні казалі грамадзяне старой даты, канец СССР і дзяржаўны сувэрэнітэт былых рэспублік вольным хмелем напоўніў сэрцы грамадзянаў. Здарылася невераемнае: стала магчы-

ма адносна лёгка выехаць за мяжу, убачыць съвет, нешта купіць, завязаць карысныя знаёмствы. Постсавецкія чыноўнікі, маючы ўжо сваю вельмі мазольную капейчыну і доступ да съціплай валютнай казны, як кузуркі, са службовымі і нават дыпляматычнымі пашпартамі абліяпілі замежжа. У пасольстве рэдка быў які тыдзень, каб ад высокіх начальнікаў з Менску ці вобласці не было званкоў ці факсаў з просьбай, рэкамэндацыяй ці нават патрабаваннем паспрыяць, даць машыну, сустрэць, забясьпечыць перакладчыкам. Каштавала вялікіх нэрваў і нават хітрасці прывучыць усіх начальнікаў звязтаца ў Міністэрства замежных справаў і ўсё рабіць праз іх. Начальнікі ўпраўленняў Савету Міністраў, не гаворачы ўжо пра міністраў і намеснікаў, ніяк не хацелі звязтаца ў МЗС. А ў амбасадзе было ўсяго чатыры дыпляматы і троі машыны. Амбасаду ліхарадзіла. Прыйходзілася даводзіць, адбівацца, лаяцца, а калі-небудзь размаўляць па-мацернаму. Гэта гучыць дзіка, але як былы член прэзыдіуму Вярхоўнага Савету і дзейны дэпутат я часам карыстаўся ў тэлефонных канфліктных размовах гэтай «трэцяй» мовай, прынятай у калідорах улады, і гэта дапамагала. Для мяне гэта не было надзвычайнім здарэннем, бо падобнай музыкі я ўжо наслухаўся ва ўладных кабінэтах.

Выпадкі былі самыя неверагодныя. Уявіце сабе сытуацыю. TACIS фінансуе навучанье тэхнічных спэцыялістаў тэлекамунікацыяў у Бэрліне. Зь Менску прыяжджае не інжынер, а новапрызначаны старшыня Беларускага тэлебачанья таварыш Кісель, фактычна міністар, ніякай мовай не валодае. Прыйжджае на два дні

раней, бо так лётае самалёт. Гатэлю няма, сваіх грошай траціць ня хоча ці ня мае. Сядзіць галодны ў вэстыбулі ў Бэрліне. Прымаю гістэрычны званок з Менску з Дзяржтэлерадыё: вырашыце пытаньне! Як?! МЗС таксама: «Падумайце і дапамажыце!» Звану ў Бэрлін Васілю Лявонаву. Ён лічыцца ў сьпісах пасольства, хаця фактычна — прадстаўнік Кебіча ў Нямеччыне. Працуе паводле свайго пляну, ня ведаю, чым займаецца. (Мае дакладныя запіскі ў Саўмін пра статус Лявонава закончыліся нічым.) Лявонаў едзе ў гатэль, забірае Кіселя да дому, корміць-поіць, кладзе спаць. Дарэчы сказаць, у Васіля Лявонава — залатая жонка, настаўніца паводле адкуацыі.

Або яшчэ весялейшая гісторыя. У канцы 1994 году з высакакляснага бэрлінскага гатэлю «Maritim» прыходзіць да нас у амбасаду ў Бон факс, мэтры троі даўжыні: пяць грамадзянаў Беларусі, сярод іх адзін член ураду і два высокапастаўленыя чыноўнікі, за троі дні спустошылі чатыры міні-бары, не разылічыліся за тэлефонныя размовы і зыніклі. У нямецкіх гатэлях рэгістрацыя пастаяльцаў не такая строгая, як у нас. Пры выпісцы звычайна правяраюць так званыя *extras* (тэлефон, саўна, заказы ў нумар), а інфармацыя пра міні-бар прымаецца, як правіла, напавер. Калі знаходжанье гасцей аплачвае нямецкі бок, кантроль можа ўвогуле адсутнічаць. Як гэта атрымалася з высокімі беларускімі гасціямі, — цяжка сказаць. Дырэкцыя прасіла дапамагчы знайсьці пастаяльцаў ці коштам амбасады пакрыць выдаткі на суму каля восьмісот марак, інакш гатэль звернеца ў Інтэрпол (1 далар раўняўся тады 1,49 маркі). У факсе поўная раздрукоўка асар-

тымэнту міні-бараў. Аднаго піва — трывцаць дзьве пляшкі. Шлю тэрмінова прабачэныні ад імя пасольства на адрес гатэлю, спрабую кваліфікацаць усё як непаразуменъне. Па прозвішчах знаходжу тэлефоны найбольш важных асобаў у тэлефонным даведніку Саўміну. Адзін зь іх віцэ-прэм'ер. Тэлефаную. Кажа, даў грошы аднаму члену дэлегацыі (былы старшыня аблвыканкаму) для разыліку, а той, пэўна, забыўся, бо быў не зусім цьвярозы. Ня ведаю, як яно там было на самой справе. Паведамляю віцэ-прэм'еру нумар банкаўскага рахунку гатэлю, раю зрабіць тэрміновы перавод грошай і паведаміць у амбасаду, інакш вымушаны буду паведаміць пра здарэнье ў адміністрацыю прэзыдэнта. Усё закончылася мірам. Да Інтэрпулу не дайшло.

Гэта былі проста кур'ёзныя выпадкі. Складана выглядала сітуацыя з праектамі TACIS, дзе ў якасці пасярэднікаў паміж Брусэлем і Беларусью выступалі нямецкія юрыдычныя ці фізычныя асобы. Тут нашы чыноўнікі разам з Брусэлем і пасярэднікамі спаборнічалі, як, дзе і каму больш адшчыпнуць. Пра гэта я пісаў больш падрабязна ў частцы пра каламутны бізнес на пачатку перабудовы. Для амбасады гэта значыла наступнае: нейкая асoba ці арганізацыя-пасярэднік зь Нямеччыны раптам выходзіць на амбасаду і патрабуе, як прадстаўнік ураду Беларусі і Брусэлю, зрабіць тое ў тое. Пры гэтым ня мае ніякай «ксівы», а толькі паведамляе, што, напрыклад, пасълязаўтра ў Бон прыяжджае такі ў такі міністар зь Беларусі. А мы нічога ня ведаем. Прыходзілася шукаць па тэлефоне таго міністра зь Менску, высьвятляць, што там і як... Уявіце сабе, каб, напры-

клад, амбасада Нямеччыны ў Менску ня ведала, што сюды прыяжджае фэдэральны міністар! Думаю, што цяпер нашым дыпламатам у гэтым сэнсе працаваць лягчэй.

Гэтыя небясьпечныя журналісты...

Была яшчэ адна цяжкасць: нашы чыноўнікі за мяжой спрабавалі зь першага дня знаёмства праз гарэлку, сувэніры, а часам і праз перадачу пэўнай інфармацыі заводзіць занадта сяброўскія адносіны са сваімі нямецкімі калегамі. Ня ўсе немцы ўспрымалі гэта прыхильна, некаторыя карысталіся. Рэч у тым, што нашы так званыя рамачныя ўмовы для замежнага бізнесу (рэгістрацыя, ліцэнзія, падаткі, офіс) былі (дый дагэтуль застаюцца) ня вельмі празрыстымі і адназначнымі — вельмі залежнымі ад волі чыноўніка. Да прыезду ў Нямеччыну я ведаў слова «лабізм», але ў такім клясычным ангельска-амэрыканскім варыянце, які з пачатку пяцідзясятых гадоў пачаў культивавацца афіцыйна і ў ФРГ у межах так званага нэакарпаратызму, калі буйныя фірмы займелі сваіх афіцыйных прадстаўнікоў у якасці дарадцаў у парламэнцкіх камісіях з афіцыйнымі пропускамі ў будынак Бундэстагу. У Боне мне, як амбасадару, прыходзілася займацца так званнымі грамадзкімі сувязямі: сустракацца з журналістамі, выступаць зь лекцыямі ва ўніверситетах, на бізнесовых канфэрэнцыях, у царкоўных абшчынах.

Запомнілася сустрэча з адной прафэсійнай лабісткай, мякка кажучы, вельмі прагматычнага мікрафармату. Адгукнуўся я на афіцыйную прапанову сустрэцца з прэс-сакратаркай

Бонскай гандлёвай палаты (так было ў запрашэньні) у памяшканыні Дому прэсы побач з Бундэстагам. Там высьвяляеца, што названая асоба захварэла. А замест яе прыйшла, як бы сказаі журнالісты, простая стрынгерка, якая піша на даручэньне палаты кароткія інфармацыі пра ўсходнія рынкі ў бізнес-мэдыі. У адным з кабінэтаў Дому прэсы сэрвіраваны стол на дэльце асобы, як на добры абед па савецкіх мерках: з гарэлкай, півам, закускамі. Нават побач на століку з драўлянай скрынчай дацкіх «сыгарыльльёс» нейкі запакаваны сувэнір ляжыць. Пасылья кароткага палітэснага ўступу з кампліментамі маёй добраі нямецкай мове журнالістка дае сваю візытоўку, расчыняе ноутбук, выводзіць на манітор нейкую схему-дрэва з прастакутнікамі і просіць даць звесткі пра гомельскую фірму «Ратон», зь якой маюць намер — ці, можа, ужо супрацоўнічаюць, ня памятаю, — нямецкія фірмы. Хто курыруе падобныя пытаньні з Саўміну, якія законы рыхтуюцца ў беларускім парлямэнце пра сумесныя прадпрыемствы, якія пэрспэктывы атрымаць падатковыя льготы для гэтай фірмы. Тады, паводле журнالісткі, яе ўзначальваў наш цяперашні прэм'ер Сідорскі. З вуснаў гэтай дамы я ўпершыню пачуў ягонае імя. Яе цікавіла, ці ведаю я асабіста Сідорска-га, якія ў яго хобі, што я ведаю пра ягоную жонку. Закончыўшы сваё доўгае пытаньне-пажаданье, журнالістка намалявала яшчэ адзін квадрацік на сваім дрэве і пыталына паглядзе-ла на мяне, прапанаваўшы выпіць... гарэлкі. Гэта быў час да абеду. Далікатна адмовіўшыся ад выпіўкі, я пацікавіўся, што за дрэва яна ма-люе на сваім экране. «О, гэта мы называем ар-

ганіграма! Тут у мяне інфармацыйныя дадаткі да структуры некаторых аддзелаў вашага Саўміну і камітэту зьнешнееканамічных сувязяў! На жаль, вашыя афіцыйныя даведнікі не дасканалыя». Пры гэтым яна дастала з сумачкі поўны тэлефонны даведнік нашага Саўміну... для службовага карыстаньня! Такі мы атрымалі перад ад'ездам для амбасады пад расыпіску ў Міністэрстве замежных справаў. Гутарка становілася цікавай. «Вашы калегі зь міністэрстваў вельмі прыветлівыя людзі, — працягвала дама. — Яны падаравалі мне гэты даведнік. Я нават ужо ведаю, дзе хто сядзіць, чым цікавіцца. Вось начальнік упраўлення (*называе*) любіць паляванье, а ягоная сакратарка вырошчвае хрызантэмы. А якое ў вас хобі?..» У кампьютары стрынгеркі было сапраўды цэлае дасце. Яна без макулінкі няёмкасці працягвала: «Гэта мая праца. Я так зарабляю. Мяне часта запрашаюць у дараццы тыя, хто едзе да вас, бо ў вас пакуль цяжка разабрацца бяз сувязяў... Можа б, ваша амбасада пагадзілася адказаць пісьмова на некаторыя пытаньні гэтай анкеты?» Працягвае тры друкаваныя аркушы. Ка-штавала пэўных намаганьняў і далікатнасці, каб закончыць гэту даволі непрыемную суст-рэчу і адбіцца ад сувэніраў. Журнالістай нель-га раздражняць і крыўдзіць. Параіў гэтай ак-тыўнай даме, калі яна мае паўнамоцтвы, пры-слаць на блянку Гандлёвай палаты афіцыйны пісьмовы зварот у амбасаду разам з анкетай. На другі дзень па тэлефоне мы даведаліся, што гэ-тая журнالістка ня мела ніякага даручэнья ад Бонскай гандлёвой палаты распаўсюджваць згаданую анкету, і гэта, пэўна, ейная ўласная ініцыятыва.

Журналісты ў Нямеччыне (і ня толькі ў ёй), асабліва пачаткоўцы, часам пераступаюць этычныя межы дзеля кідкага матэрыялу, каб быць апублікованым, каб зачапіцца ў газэце. Пры той гутарцы ў Доме прэсы я быў пратакольна карэктны, бо ўжо меў адмоўны досьвед з маладым нямецкім журналістам. Было гэта так. Яшчэ ня меўшы так званага агрэмансу, як прызначаны амбасадар (*designierter Botschafter*) і старшыня камісіі замежных спраў Вярхоўнага Савету РБ быў я разам са Станіславам Шушкевічам у Дусэльдорфе. Выйшла так, што ў канцы адной прэсавай канфэрэнцыі мне задавалі шмат пытаньняў пра наш беларускі «Закон аб замежных інвэстыцыях». Я адказваў па-нямецку і, як мне здаецца, даволі талкова, бо я сам прэзентаваў гэты закон для зацьвярджэння ў Вярхоўным Савете. Пратакол падгандяй, і я ўжо на хаду нешта адказваў журналістам, даганяючыя нашага старшыню Вярхоўнага Савету, тады першую асобу дзяржавы. Мы ездзілі зь ім у адной машыне ў суправаджэнні яшчэ дзізвюх з немцамі. У мітусыні атрымалася так, што Шушкевіч ад'ехаў безь мяне: ці не заўважыў маёй адсутнасці, ці, можа, раздражнёна зрабіў гэта наўмысна — я гэта не высьвяляю і дагэтуль ня ведаю, але да наступнага пункту пратаколу мне прыйшлося дабірацца на мэтро... за кошт нямецкага журналіста з «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*». Рэч у tym, што ў аўтамабілі засталася мая куртка, дзе ў кішэні быў партманэт з грашымі і крэдытнай карткай. Пры сабе я меў толькі дыпляматычны пашпарт як дэпутат парламэнту Беларусі. Я расказаў журналісту проста, як усё было. На наступную сустрэчу я спазніўся хвілін на дзесяць і прый-

шоў туды разам з журналістам. Пасьля ён адмовіўся ўзяць гроши за мэтро, і мы па-сяброўску з усьмешкамі і спадзевам на будучыя сустрэчы разывіталіся і абмяняліся візытоўкамі. Назаўтра я са зьдзіўленнем знайшоў у «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*» кароткую, стылёва даволі несябройскую заметку пра ўчорашнюю прэсавую канфэрэнцыю, дзе ў падзагаловак быў вынесены сказ: «Прызначаны амбасадар Беларусі мэнтарскім тонам разважае пра геапалітыку і даганяе свайго патрона на мэтро». Шушкевічу таго матэрыялу я не паказваў. Ня ведаю, можа, немцы яму што й гаварылі. Было прыкра. Праўда, пазней той журналіст сказаў мне: «Ну што вы! Я вам зрабіў такі піяр. Гэта ж «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*» — самая ўплывовая кансэрватыўная газэта! Падзагаловак дала рэдакцыя».

Адзін трагічны і съветлы ўспамін

На заканчэнні займальны і адначасна трагічны ўспамін. У працы амбасадара часам здараюцца сітуацыі, пра якія ні ў якім падручніку ня знайдзеш адказу — рабіць так ці гэтак. Канечне ж, агульная праца амбасады вызначаецца зынешнім палітыкай абодвух бакоў. А вось посыпех пры асабовых контактах — рэч тонкая. Тут няма дробязяў. Прыпамінаю візит у Бон нашага генэрала Яўгена Бачарова, начальніка ўпраўлення памежных войскаў, з двумя экспертамі, адным зь якіх быў палкоўнік Нявыглаз — цяпер генэрал, нядавні начальнік адміністрацыі прэзыдэнта. Было гэта ў красавіку 1994 году. Мы тады мелі шанец першыя ў СНД выйсьці на высокі ўзровень супрацоўніцтва з памежнай службай ФРГ. Было ўжо тады ясна,

што Польшча хутка ўліецца ў Эўропу і прыйдзецца будаваць межы інакш.

Сядзім з памочнікам генэрала Гіца, шэфа памежнай службы ФРГ, абмяркоўаем дэталі прыезду нашай дэлегацыі. Ехаць беларусам у форме ці ў цывільным? У немцаў пратакол даваляе і тое ѹ тое. Нашы ня хочуць ехаць у форме. Зразумець можна, у форме не расслабісься, трыв дні хадзі, як кол праглынуўшы. Немцы чамусьці — наадварот. Нарэшце, праз далікатныя тлумачэнні нямецкага боку да мяне даходзіць: реч не ў прусацкай любові да ўніформы. Нямецкі генэрал — худзенькі і маленъкі. Форма робіць яго больш прадстаўнічым, а ѿ праграме шмат пратакольных момантаў з карэспандэнтамі і фатасэсіямі. Раз такая далікатнасць, тады ўжо цікаўлюся, што любіць генэрал выпіць ды закусіць, бо буду рабіць прыём у амбасадзе. Атрымліваю адказ. Мэню пажадана спартанскае. На моцнае — «Гэнэсі» або «Бэлантайн», піва — «Шпатэн», сасіскі — «Бэрлінэр боквурст». Званю ѿ Менск, ілгу, што нямецкі пратакол не даваляе ехаць у цывільным. Прыйжджаце ававязкова ѿ форме і вязіце па пляшцы «Белавескай».

Візит быў вельмі пасыпаховы. І не ѿ апошнюю чаргу дзякуючы дробязям. Вазілі нас на тым жа верталёце, што і ангельскую карапеу. Ужо быў падрыхтаваны праект пагадненія пра шырокое супрацоўніцтва, немцы атрымалі візы і чакалі апошняга сыгналу зь Менску, каб прыехаць і падпісаць пагадненіне пра «широкое супрацоўніцтва». Закончылася ѿся гісторыя сумна. У Менску перадумалі: ці то Бачароў быў дрэнны, ці то пляны будаўніцтва так званай саюзнай дзяржавы з Москвой пера-

шкодзілі. Мае працяглыя размовы з Шэйманам (тады сакратар Савету бясьпекі) па тэлефоне з Бону наоконт візиту высокай дэлегацыі памежнай службы ФРГ сышлі ѿ пустату.

Хутка пасьля таго генэрал Бачароў, выдатны прафесіянал, дэсанктнік, герой Аўганістану, вельмі прыстойны чалавек, быў адпраўлены ѿ адстаўку і заўчасна памёр. Нямецкі генэрал Фрэдзі Гіц, шэф памежнай службы ФРГ, разбіўся на верталёце цягам баявых вучэнняў. Як успамін пра той час застаўся ѿ мяне толькі шыкоўны каляровы фотаальбом, падараваны памежнай службай ФРГ, дзе адлюстраваліся падзеі таго візиту.

Пасьля таго як мы сталі прэзыдэнцкай рэспублікай і пачалі будаваць так званую саюзнную дзяржаву, я быў адкліканы з Бону, дзе знаходзілася наша місія. Мне дагэтуль вельмі дзіўна, што ніхто з прадстаўнікоў новай прэзыдэнцкай улады не палічыў карысным сустрэцца са мною ці папрасіць напісаць пісьмовую справа здачу, як гэта мы рабілі на працягу ўсяго часу. Я, праўда, па прыродзе сваёй і па лёгіцы ня меў на ўладу ніякай крыўды: новы ўрадавы кабінэт, новыя людзі. Я рыхтаваўся да адстаўкі, думаў, што буду рабіць дома. У мяне было ѿ Нямецчыне шмат цікавых контактаў, адрасоў, запачаткованых ініцыятываў ва ўніверсытэтах, міністэрствах, бібліятэках, грамадzkих арганізацыях, даследчых інстытутах, фірмах. Гэта ж можна было выкарыстаць і развіваць далей. Гэта характарызуе пэўным чынам нашую ўладу: хто ня з намі, той супраць нас. Я не прэтэндаваў ні на якія пасады, меў прыстойныя занятак і пасьля дэпутацтва. Але ж дзяржава амаль трох гады гадавала мяне як ам-

басадара, я мог шмат карыснага перадаць некаму. Гэта ж усё для Беларусі. Ці ж можна так раскідацца рэсурсамі? Я працягваў яшчэ год дэпутацкую дзейнасць. Пазней працаваў зь нямецкімі фондамі, часопісамі, няўрадавымі арганізацыямі. Такія-сякія контакты перадаў добрым людзям, некаторыя падтрымліваю да-гэтуль сам.

Нямеччына: неперапынены час

Альбертус-Магнус-штрасэ. — Тут час не спыняўся. — Мой дом — мая крэпасць. — Дарога ў Розэнгайм. — Патрыятызм нацыянальны ці канстытуцыйны? — Вядучая культура ці мультыкультуралізм? — Паралельныя грамадствы — ці бяспечна гэта? — Ці магчыма гістарызаваць галакост? — Што будзе з нацыяй?

Праз ціхія вулкі да Рэйну

Калі б запыталі, што мне найбольш запомнілася і ўразіла ў Нямеччыне і на Захадзе ўвогуле, я б найперш згадаў ня чиста палітычныя і ня чиста побытавыя рэчы. Дакладней, калі і побытавыя, то тыя, што выходзяць на сацыяльна-псыхалягічны ўзровень.

Хаця Нямеччына перажыла нацыянал-сацыялізм, ён не пакінуў у нямецкім *modus vivendi* такіх значных систэмных пэртурбацый, як, напрыклад, падзеі 1917 году ў Расеі. Сённяшняя Нямеччына забылася на зыбкасць ваймарскага часу і дванаццаць гадоў дыктатуры. Нават самыя неўладкаваныя немцы, што клянуць традыцыйна то сацыял-дэмакратаў, то хрысьціянскіх дэмакратаў, ня будуць аспрэчваць, што іхная экзыстэнцыя не такая хісткая, як, напрыклад, расейская ці наша, нават у час адноснай стабілізацыі.

Для немца існуе больш глыбіннае, чым у нас, адчуваныне неперапыннасці часу, нязменны рytм жыцьця, спакой, што ўлада цябе не падмане, не абразіць, што з тобой нічога ня здарыцца такога, што зваліць цябе ў яму. Што ёсьць

пэўная сацыяльная сіла, якая абароніць цябе на законных падставах. І гэта пры ўсёй дынаміцы падзеі і сацыяльных проблемаў.

Дык вось пра адчуваньне неперапыннасці часу. Іду я па вузкіх вулках Бад-Годэзбэргу, малаяўнічага прадмесця Бону, у кірунку Рэйну. Прыватная вуліца, *прыватштрасэ*, дзе мы жывем з жонкай, называеца Альбертус-Магнус-штрасэ. Першы раз прыватную вуліцу мне давялося бачыць у Нью-Ёрку. Гэта быў ладны кавалак Ракфэлер-стрыт. Перад Калядамі там залілі каток, і каталіся дамы ў дарагіх манто. Але нью-ёрская прыватная вуліца не была такая ўтульная і войсковая, як нямецкая. Наша прыватштрасэ маленькая, можа мэтраў дзьвесці, уся зарослая акуратна паstryжанымі дрэўцамі, дрэвамі і кустамі. Назвы большасці зь іх я ня ведаю. Хто такі Альбертус Магнус — ведаю. Альбертус Магнус — адзін з самых вядомых філёзафаў-схалястаў (памёр у 1280 годзе), пасълядоўнік Арыстотеля, настаўнік Томаса Аквінскага (у нас часьцей кажуць Фама Аквінскі).

Па дарозе да Рэйну — каплічка і могілкі. Па могілках можна вывучаць гісторыю ад ранняга сярэднявечча і да нашых дзён. Тут спачывае кантар касьцёлу, што побач. Памёр паўтара стагодзьдзя таму. Касьцёл перарабляюць пад мадэрн — мусіць, каб прывабіць моладзь. Тут супакоіліся душою ў 1945 годзе два амэрыканскія салдаты, пэўна ж тады ворагі нямецкага народу. На падыходзе да Рэйну — руіны рымскіх лазіньяў-тэрмаў і адпаведная таблічка. На вялікіх дрэвах — таблічкі з назвамі на лацінскай і нямецкай мовах і ўзрост дрэваў. Рука не падымаеца пакрыўдзіць такое дрэва.

Канечне, наша вуліца і прылеглая тэрыторыя — не прымысловы раён, тут жыве сярэдняя кляса. Пры Рэйне сустракаюцца і «сацыяльныя» дамы, дзе шмат жыве эмігрантаў. Але вось ідзеш на ранішні шпацыр, калі вуліцы яшчэ пустыя, сустракаеш прычасаную дагледжаную фраўці немаладога, але жывага бургера з сабачкам, абавязкова цябе прывітаюць, зь ветлівай усьмешкай, калі ты нават сам не зьбіраесцесь гэтага рабіць. І ты сам усъміхаешься, і на душы робіцца так добра. Абсалютна як некалі ў нас у вёсцы віталіся зь незнайым чалавекам: «Дзень добры, дзядзька!» І маладыя немцы вітаюцца на ранінх пуставатых вуліцах. Імігранты — рэдка. Гэта ўжо тое *Unterwanderung* — разбурэнье традыцый. За гэта імігрантаў ня любяць.

Асабістая простора свабоды і дом-крэпасцьця

Немец, тутэйшы, не імігрант, ня будзе дыхаць табе ў патыліцу і прыціскацца пузам, нават на шматлюдных кірмашах. Некалькі разоў лавіў сябе на tym, што, задумаўшыся, штурхаю некага. Але ніхто ня лаецца, толькі агляненца ды калі-небудзь пахітае галавой. Аднойчы — не магу на гэта ніяк забыцца — наступіў на нагу маладому хлопцу на бонскім калядным кірмашы. Замест таго каб сказаць па-нашаму нешта тыпу: «Што ты, стары казёл, асьлеп?!», ён усъміхнуўся і сказаў: «Ax, энтыульдыгэн зі, іхъ вар плюм!» («Прабачце, я такі няўклюда!»). Прычым сказаў ён гэта бязь зьдзеку, сур'ёзна. Здаецца, пасъля гэтага я ўжо ніколі нікому на ногі не наступаю, нават у Чыжоўцы ў Менску. Гэта — ня чыста побытавыя зъявы, гэта — філя-

зофія жыцьця, дзе ў тваю асабістую прастору свабоды не ўваходзяць.

Для немца, як і для ангельца, ягоны дом — ягоная крэпасьць. Гэта ўжо банальнасьць. Праілюструю адным уласным прыкладам, як я, ведаючы гэта, усё ж паспрабаваў парушыць гэтае эўрапейскае правіла і трапіў у канфуз. Неўзабаве пасьля заканчэння амбасадарскага тэрміну (1996 год) прыйшлося мне ехаць па тэрміновых справах у Бон і заставацца там на трыв дні. У самым сярэднім гатэлі правесыці два дні і дзівye ночы каштавала тады ў Боне каля 200 марак. Для нас грошы немалыя. Вырашыў я паславянску зэканоміць і патэлефанаваў быльм суседзям па Альбертус-Магнус-штрасэ, сямейству Зыманаў — ён былы амбасадар ФРГ у Фінляндыі, яна — жонка амбасадара. Фраў Зыман сябравала з маёй жонкай, хадзіла да нас з мужам у госьці і хваліла нашыя баршчы і дранікі. Гэр Зыман быў трыв гады ў савецкім палоне і нават не зусім забыўся расейскую мову. На разывітаньне яны сэнтымэнтальна перадалі нам фота з групавым партрэтам разам з унукамі і нявесткай. Мелі яны даволі імпазантны двухпавярховы дамок з чатырм спальнімі, мансардай, гасціцымі пакоямі, залімі, туалетамі, два «мэрсэдэсы», рэгулярна мянялі мэблю, выстаўляючы на вуліцу як «буйнагабарытнае съмецьце» (Sperrmüll) паводле нашых мерак вельмі прыстойныя «ўжо ўжываныя» канапы і крэслы. Іх тут жа забіralі жыхары «сацыяльных» вуліц. Дык вось тэлефаную я Зыманам пра сваю трохдзённую паездку ў Бон і далікатна пытаюся пра кошты бонскіх гатэляў, правакуючы іх на думкі пра нашы ранейшыя прыязныя сустрэчы ды імпульс гасціннасьці. Да тэ-

лефона падышла фраў Зыман. Як толькі закончыліся фантаны радасьці чуць голас «нашага любімага беларускага суседа» і стала зразумелая мая схільнасьць на толькі забегчы на каву, але і пераспаць дзівye ночы ў любімых суседзяў, галасы радасьці на тым канцы дроту зъмяніліся заклапочанасьцю: трэба глянуць у каляндар сустрэчаў, ці не накладзецца там што-небудзь на што-небудзь? Канечне, наклалася: «Мы ўжо даўно абяцалі кузыне Гэртрудзе, што живе ў Бэрне, наведаць яе якраз у гэты ўік-энд! Мы вельмі шкадуем, Эксцэленцыя!» Цяжка сабе ўяўіць, каб такая рэакцыя была ў нас у падобным выпадку. У тое знаходжаньне ў Боне я заходзіў па справах да нашага часовага паверана-га ў ФРГ, што працягваў арандаваць наш дом на Альбертус-Магнус-штрасэ па суседстве з Зыманамі. Ён сказаў мне, што ні ў якую Швайца-рыю ў той ўік-энд яны не ад'яжджалі. Шукаць прыстанішча на начлег у нашага амбасадарскага супрацоўніка я не хацеў: ён мог бы потым мець непрыемнасьці, што прыгрэў бэнэфаўца Садоўскага. Прыйшлося жыць у гатэлі.

Цягнік на Розэнгайм

Набліжаньне да чалавека і стварэнье настрою камфорту і задаволенасьці дасягаецца ў немцаў прараз разумную, я б сказаў, людзкую арганізацыю. Вось едзем мы з жонкай сустрэць Новы год у Розэнгайме, сямейным маёнтку жонкі нямецкага амбасадара ў Беларусі, спадара Альбрэхта. Яна — швагерка Франца Ёзэфа Штраўса, баварскага прэм'ера, ужо нябожыка. Едзем цягніком, бо ў канцы тыдня ехаць аўтамабілем рызыкоўна, можна засесьці на доўга ў «стаўку». Аўтамабільны затор па-ня-

мецку называецца «*штаў*» — ставок, тое, што стаіць, не цячэ. Едзэм камфортна ў першай клясе цягніком Бон — Мюнхэн, але цягнік спазніеца хвілін на трывожны. А мы яшчэ павінны перасесці на іншы: Мюнхэн — Розэнгайм. Там нас чакаюць, каб адvezьці ў Рот-ам-Ін, дзе і знаходзіцца маёнтак. Гэта ўжо каля Альпаў. Настрой трывожны: як дабірацца далей ад Розэнгайму? Перапынак паміж цягнікамі ўсяго дзесяць хвілін, а мы спазніяемся ўжо на цэлых трывожнацца. А я на няшчасце забыў хатні тэлефон спадара амбасадара Альбрэхта. І тут адбываеца цуд. Чуем аб'яву: «Увазе пасажыраў цягніка Бон — Мюнхэн, якія робяць перасядку на Розэнгайм! Просім вас не хвалявацца. Для вас арганізаваны дадатковы рэгіянальны цягнік. Каля выхаду з вагона вас будуць чакаць нашы праваднікі з таблічкамі «Суправаджэнне на дадатковы розэнгаймскі цягнік». Ну як тут не адчуваць сябе камфортна і не любіць уладу, якая табе сапраўды служыць. Як не галасаваць за баварскіх хрысьціянска-сацыяльных юніяністаш!

І тут жа яшчэ адзін арганізацыйны цуд: пасьля дзевятнаццатай гадзіны білет на цягнік кацштве разы ў два таньней. Цягнік так і называецца: *Гутэн-Абэнд-Цуг* — цягнік «Добры вечар». Чаму таньней? У «госьця чыгункі» (у немцаў пасажыр называецца «*фаргаст*») увечары зьяўляюцца побытавыя складанасці: цёмны час, пратэрмінаваны сон, турботы блізкіх і гэтак далей. Адносіны «чыгунка — пасажыр» як бы пэрсаніфікаваныя. На кожным сядзеніні цягніка — і ня толькі ў першай клясе — ляжыць расклад руху па ўсіх транзитных пунктах, дзе даецца таксама схема перасядкі на

іншыя накірункі нават з указаннем плятформы твайго наступнага цягніка. На кожным прыпынку чуеш добразычлівы голас правадніка з адпаведнай інфармацыяй. Ён — не кантралёр, а твой анёл-ахоўнік.

Аднак перавагі систэмы нельга пераносіць на асобы. Як у нас, так і на Захадзе можна сустрэць авантурыстаў і жулікаў. Пратэстанцкая працоўная аскеза ва ўмовах канкурэнцыі, картэзіянскі розум ды ўтульны заходні геданізм могуць нарадзіць такую пачвару, якая нам і ня сънілася. Сустракаліся мне такія сярод журналістаў, бізнесоўцаў, дэпутатаў, чыноўнікаў у фінансавай камісіі TACIS у Брюсэлі і нават сярод актыўістаў чарнобыльскіх ініцыятываў. Пра дрэннае пісаць ня хочацца.

Паліткарэктнасць бязь межаў: як Нямеччына зъядае сама сябе

Як беларус, прадстаўнік краіны, якая з гісторычных прычынаў не сфармавалася своечасова як нацыя, і як прафэсійны германіст я з трывогай назіраю за працэсамі, якія адбываюцца ў сучаснай Нямеччыне ў галіне гістарычнай науکі, нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і палітычнай культуры. Пасля нацыянальнай катакстроfy 1945 году, дэнацыфікацыі і дэмакратyzациі краіны пад амэрыканскай эгідай, рэалізацыі амэрыканскага пляну Маршала і крытычнага асэнсавання на дзяржаўным узроўні злачынстваў нацыянал-сацыялізму Нямеччына стала рухавіком эўрапейскай інтэграцыі.

Утварэньне Эўразьвязу як гістарычнага праекту французскія палітыкі ў свой час назвалі *проjet allemand* (нямецкі праект). Немцы, як бы прызнаючы сваю гістарычную віну, і не без уп-

лыву ЗША, пачалі будаваць эўраатлянтычную Эўропу бяз нацыяў, паступова выцясняючы з грамадзянскай сывядомасці паняткі нацыянальнага патрыятызму, падмяняючы іх эўрасалідарнасцю ці ў горшым выпадку нацыянальным інтэрэсам і рэальнай палітыкай. Калі дэ Голь як прэзыдэнт Францыі гаварыў усьлед за Напалеонам пра будучы Эўразьвяз як пра «Эўропу Айчынаў», першыя нямецкія канцлеры стараліся паліткарэктна гаварыць толькі пра «канстытуцыйны патрыятызм», адмаўляць неабходнасць «вядучай культуры», прапагандаваць так званы мультыкультуралізм, разглядаць супрацьпастаўленыне этнічнай большасці прышлым меншасцям як палітычна некарэктнае і састарэлае. Той, хто не пагаджаўся з такой трактоўкай, меў шанец у публічных дыскусіях набыць імідж правага радыкала. Грамадзкія жарсыці разгарэліся ў сярэдзіне восьмідзесятых гадоў, калі адзначалася 40-годзьдзе заканчэння Другой усясьветнай вайны і прэзыдэнт Рыхард фон Вайцзэкер назваў дзень 8 траўня Днём вызваленія. Тады ж «стартавала» (і працягваецца па сёньня) так званая спрэчка гісторыкаў, якая ў цэнтар увагі паставіла пытаныне «гістарызацыі галакосту»: зъяўляецца вынішчэнне габрэяў рэжымам нацыянал-сацыялізму нечым выключным, з увагі на спэцыфіку гітлераўскага антысемітызму ды «індустрыйлізацыю» мэтадаў забойства, або яго можна разглядаць як пэўную тыпалягічную зъяву ў адным шэрагу зь іншымі нацыянальнымі ды клясавымі генацыдамі? Ці ня ёсьць галакост нейкай паталёгіяй гістарычнага развіцьця? Нацыя і гісторыкі разьдзяліліся на два лягеры. Прыхільнікі «гістарызацыі» згадвалі

генацыд армянаў туркамі (1,5 мільёна), крывавую клясавую чыстку, якую ўчынілі «чырвонія кхмэр» ў Камбоджы (3 мільёны), стаўлінскі клясавы ГУЛАГ (мільёны), зынішчэнне Гітлерам славянаў (мільёны), альжырцаў французамі (1,5 мільёна), украінскі галадамор і гэтак далей. Афіцыйная дзяржаўная пазыцыя ФРГ на баку тых, хто прызнае галакост выключнай гістарычнай зъявай і ўскладае «вечную гістарычную віну» за гэта на ўсю нацыю. Аднак паводле апытаўніцтва 2006 году 68 працэнтаў немцаў — асабліва маладыя — ня хоchuць нічога чуць пра галакост і «вечную віну».

Дыскусія абвастралася пад уплывам ісламізацыі Эўропы, калі ў Нямеччыне не без упływu ісламскіх фундамэнталістаў пачалі ўтварацца так званыя паралельныя грамадзтвы і ў пэўных месцах мусульмане сталі выцясняць карэннае насельніцтва. Уся Нямеччына ведае трывожныя факты: у вялікіх гарадах больш за пяцьдзесят працэнтаў жыхароў, якім сорак і менш гадоў, маюць «мігранцкую анкету»; у прадмесціях Берліна чатыры школы, дзе няма ніводнага нямецкага вучня; паводле дэмографічных прағнозаў, у 2050 годзе ў малых гарадах Нямеччыны імігранты будуць складаць абсолютную большасць насельніцтва... Так званы эўраіслам (моўная інтарэбрація, павага да хрысьціянскіх традыцый, казані ў мячэтах па-нямецку), да якога заклікае нямецкая грамадзкасць, пакуль не знаходзіць разуменія ў мусульманскіх імігранцкіх лідэраў. Напрыклад, мусульманскія суполкі, запрошаныя Ангелай Мэркель на восенінскую нараду 2007 году для абмеркаваньня новага, больш строгага закону аб іміграцыі, на сустрэчу дэмантратыўна не зъявіліся.

Інтэлектуалы Нямеччыны вядуць заклапочаныя дыскусіі пра будучыню нацыі. Дзяржжаўны мультыкультуралізм нарадзіў цэлую кагорту «правільных» і паліткарэктных літаратурных, музычных ды іншых крытыкаў, якія без эўфемізмаў могуць указаць пастаноўшчыку опэры, дырыгенту аркестру або аўтару гістарычнага літаратурнага твору на ягонае сасылізгванье ў небяспечную «народнасць і нацыянальны патрыятызм», а ягоных прыхільнікаў (гледачоў, слухачоў) назваць «кліентурай» такога й такога. Дзьве кароткія цытаты. З рэцэнзіі на новую пастаноўку опэры «Нямеччына», прысьвежанай вызвольнай барацьбе немцаў супраць Напалеона: «У гэтай опэры съмерць за нямецкую Айчыну бязъмежна герайзуецца... Герой дзеяньня, студэнт з гарачай крывёю, як з трубы тэнаруе сваю любоў да Нямеччыны... У апошнія частцы ён спусціць дух у бітве пад Ляйпцигам... Карапава Люіза мірыць тэнары і барытоны для выпуклення патрыятызму і ўласнай персонай скіроўвае ўсіх на шлях любові да Айчыны...» («Süddeutsche Zeitung», 17 каstryчніка 2006). Або вось вытрымка з журналісцкіх заўвагаў у інтэрвію з дырыгентам сымфанічнага аркестру Бэрліна пра інтэрпрэтацыю выкананьня твораў Вагнера і Ліста (культавыя кампазытары пры Гітлеру): «З вашым аўтарскім фартысыма ў партытуры ў гэтым месцы вы ладна ўткалі нацыяналсацыялістычнага настрою і патрыятызму... Столікі грому, літаўраў, уступае ўвесі аркестар! I гэтыя бясконцыя до-мажор!..» Вось, думаю сабе, — акурат як у нас зь бел-чырвона-белым сцягам: яго выкарыстоўвалі калябаранты!

Унук Томаса Мана, Фрыдалін, герой раману «Доктар Фаўстус», у інтэрвію «Welt am Sonntag» у 2007-м сказаў: «Пасыля краху 1945 году на месцы Нямеччыны ўзынікла нешта новае. Нямеччына страціла сваю нацыянальную ідэнтычнасць. Сярод усіх эўрапейскіх нацыяў яна мае найменшую нацыянальную сывядомасць. Звычайна гавораць, што яна пазбаўляеца ад сваёй мінуўшчыны. Адбываеца супрацьлеглае: крытычна аналізуючы мінулае, яна даходзіць да самазынішчэння».

Пэтэр Слотэрдайк, найбольш папулярны сёньня нямецкі філёзаф, рэктар Універсytetu дызайну ў Карлсруэ і прафэсар Венскага ўніверситету, у эсэ «Развагі пра сваю краіну» (1990) напісаў: «Нацыі — гэта фэномены, што нясуць на сабе адбітак гістарычнага паходжаньня. У зыменлівым съвеце, аднак, усё гістарычна сваё адыходзіць на другі плян, каб аддаць першы шэраг узаемаабмену з сучасным і чужым. Такая пячатка кону будзе паставлена на лёс нацыяў у трэцім тысячагодзьдзі. Прадстаўнікі нацыяў павінны будуць прыжыцца ў такім съвеце, дзе чужыя жывыя будуць важнейшыя, чым уласныя мёртвыя». Аўтар канстатуе свой тэзіс адчужана-нэутральна, не ўжываючы стылістычна афарбаванага «чужынцы».

З адчуваньнем магчымага гістарычнага зъядненія настацтва пры нівеліяні нацыянальнага, трагізму творцы, звязанага з нацыянальнай глебай, выдатны нямецкі літаратар, філёзаф, тэарэтык кіно Аляксандар Клюгэ ляпідарна фармулюе сваё крэда: «*Cogito quia natus sum*» («Я думаю так і не інакш, таму што я нарадзіўся ў пэўным месцы»). Нямеччына спрачаеца і зъяднае патрохі сваю нацыянальную адметнасць.

Пра кур'ёзнае і містычнае

Немцы ў нашай хаце ў Буцькаўшчыне. — «Фітфебель» Керба і унтар-афіцэр Гюнтэр. — Грамафонны канцэрт. — «Прэлюды» на BT і ў Гамбургу. — Канфэрэнцыя ў Штутгарце. — Неверагодная сустрэча ў казіно. — Зноў «Прэлюды». — Съмерць «парфумэра». — Калярадзкія жукі — гэта прыгожа! — Хандра ў выпускной роце. — Наш добры афіцэр-выхавальнік. — Лекаваныне малой Радзімай. — Позыні яблык, матыль і вецер дзяцінства. — Усё цяперашняе ўжо некалі было...

Сустрэча ў Бадэн-Бадэне

Гэтая гісторыя чымсьці нагадвае мне дзіцячыя ўспаміны зь фільму Андрэя Таркоўскага «Люстэрка», які я глядзеў ці на дзесяць разоў. Пачатак гісторыі сягае ў 1944 год, калі мы знаходзіліся пад нямецкай акупацыяй. У нашай хаце, што стаяла на ўзгорку на краю вёскі, атабарыліся немцы. Як я магу зразумець цяпер, гэта было нешта накшталт пункту сувязі. На вуліцы стаяла высокая жэрдка, ад яе ішлі нейкія дротавыя адгалінаваныні з вусікамі, раскіданыя па слупах і яблынях, што расьлі бліжэй да хаты. Усё гэта было абнесена ў адзін рад калочым дротам. За першым дротам каля хаты немцы збудавалі вялікую бляшаную ёуню з халодным лёхам, якую мы называлі вараўня. Там захоўваліся гародніна, бітоны з малаком, нейкія мяхі і скрынкі. Тут жа на вуліцы была паходная кухня, у якой палілі дрывамі або нейкай съмярдзючай мазутай. Была яшчэ драўля-

ная пунька-склад, дзе ляжалі дровы. Побач стаяла величэзная фура з дышлам, у якую запрагаліся два магутныя кані. Усё гэта было абнесена яшчэ раз калочым дротам. Ні такіх коней, ні такой фуры дагэтуль у вёсцы ніхто ня бачыў. Камандаваў гэтай павозкай злы, ужо немалады фэльдфэбэль Кербэ. Мы казалі «фітфебель Керба». Яго ўсе баяліся. Наколькі злы быў гэты «фітфебель», настолькі добрая былі перакладчык Пут, пра якога я ўжо пісаў, і малады унтар-афіцэр, які, падобна, быў тут за старэйшага.

Нас выселілі ў лазню, што знаходзілася каля канавы, звязанай з рэчкай, мэтраў за сто ад хаты. Нам даволі часта дазвалялі заходзіць за першы звонку дрот: маці з суседкай хадзілі да немцаў чысьціць бульбу, мыць посуд, а мы малыя бегалі на паходную кухню з салдацкім кацялкамі па суп, калі не было злога Кербы. Нямецкі повар-жаўнер калі-небудзь сам падыходзіў да дроту і гукаў нам: «Кіндэр, зупэ!» Адзін раз Керба застаў мяне каля кухні ўжо з поўным кацялком і кавалкам салдацкага хлеба і даў добрата высыпятка ботам пад задніцу.

Мы, малыя, увогуле любілі назіраць, што робіцца за дротам. Асабліва калі там быў Гюнтэр. Так звалі унтар-афіцэра. Ён ад'яжджаў некуды раніцай на матацыкле і вяртаўся пад вечар. Тады пачыналася самае цікавае. Мы прыліпалі насамі да агароджы і назіралі. Ён распранаўся незвычайна. Салдат ставіў перад ім крэсла і нейкі становчак, у які ён усоўваў бот, каб сцягнуць. Фрэнч вешаў на стойку з плецыкамі. Спачатку ён мыўся пад дажджыкам, што салдаты зрабілі за хатай. Мыўся голы, не хаваючыся. Усе немцы, дарэчы, мыліся голыя.

Прыбіральня была ў іх, як мы казалі, таксама «бястыхая», яна была неагароджаная. Нас, пэўна, не прымалі пад увагу як людзей. Усё было відаць. На краю вялікай ямы было зроблена з жэрдак нешта накшталт доўгага крэсла са съпінкай, павернутай да ямы. На канцах жэрдак, на якія абапіралася съпіна, былі набітыя цывікі. На цывіках віселі ілюстраваныя часопісы з голымі жанчынамі. Часопісы зваліся *магацыны*, і нам, малым, салдаты іх калі-небудзь давалі і гагаталі, як коні. Дарослыя ў нас іх адбіralі і распальвалі імі печ...

Аднак вярнуся да унтэр-афіцэра. Пасъля таго як ён, памыўшыся, апранаўся ў нешта доўгае, як малахай, салдат выносіў на вуліцу з хаты патэфон, ставіў на зэдлік, накручваў ручку, ставіў пласцінку зь нейкай дзіўнай музыкай. Гюнтэр ішоў у сад, дзе паміж дэзвюма яблынямі быў нацягнуты брызэнт. Клаўся. Повар прыносіў нешта ў пляшцы і ежу. Мы ня бачылі, каб ён еў. Звычайна толькі піў і слухаў пласцінку. Калі-небудзь ён плакаў. Мы гэта добра чулі, бо яблыні былі ад нас даволі блізка. Я нават запомніў музыку, пад якую ён плакаў. Гэта немагчыма апісаць словамі. Калі гучалі апошнія акорды, мне здавалася, што я ўзыльтаю некуды ў неба, і мне таксама хацелася плакаць ад дзіўнага пачуцьця. Мне было так, як калі старэйшы брат Зымітрок падкідаў мяне ўгору і лавіў.

Калі-небудзь унтэр-афіцэр пасъля ляжаньня на брызэнце клікаў нас, калі мы стаялі за дротам, і кідаў праз дрот цукеркі ці жуйкі. Мы яго любілі і чамусыці шкадавалі. Потым ён адступіў разам з астатнімі. Больш мы яго ня бачылі.

Прайшлі гады. Усё як бы сплыло ў забыць-

цё. Я ўжо быў на чацьвёртым курсе ін'язу, жыў у інтэрнаце на Омскім завулку, калі тая дзіўная музыка нагадала пра сябе. Яна потым прыходзіла яшчэ і яшчэ. Але пра ўсё па парадку.

Быў у мяне знаёмы яшчэ з часу сувораўскай вучэльні — Саша Чуланаў, зямля яму пухам. Загінуў некалькі гадоў таму ў сябе дома пры загадковых абставінах. Быў ён студэнтам журфаку БДУ, а я ў выпускной роце, у адзінаццатай клясе. У нас зь ім была агульная пасія. Яе звалі Лена. Яна мела тоўстую залацістую касу. Ён стаў журналістам на тэлебачаньні, вёў праграму «Вечер вандраванья». Сустрэліся мы зь ім выпадкова на тэлестудыі, дзе я зарабляў трэх рублі за зъмену, калі здышаўся ў ролі нямецкага палкоўніка ў масоўках фільму «Трывожнае шчасьце», які здышаў рэжысэр Гутковіч. Там ігралі Гарбук, Масюліс, Раман Філіпаў, Саранцаў. Саша прывёў на студыю свайго знаёмага немца, студэнта з ГДР, які быў стажорам у БДУ і таксама зарабляў нешта на карціне як кансультант. За сталом, дзе быў складзены арыгінальны рэквізит са спэцхрану — салдацкія кніжкі-аўсвайсы, пісталеты, пагоны, кінжалы, — ляжалі і нямецкія пласцінкі з «Хорст Вэсэль», «Лілі Марлен», «Салдаты маршыруюць» ды іншымі шлягерамі. Ахоўвала ўсё гэта дама са спэцхрану. Як цяпер памятаю ейнае імя — Паліна Абрамаўна Чарнухіна. Чуланаў ўсё хацеў паставіць якую-небудзь «фашысцкую» пласцінку, але спадарыня Чарнухіна, як цэрбэр, не дазваляла. «Добра, — кажа, — паслухайце лепш сапраўдную музыку». Выцягнула са стосу цёмную зашмальцоваваную пласцінку і паклала на дыск грамафона. Я як не аслупянеў. Гэта была тая музыка, якую

я чуў шмат гадоў таму, пад якую плакаў наш добры немец Гюнтэр, калі вісеў у брызэнтавым гамаку. Яна называлася «Прэлюды». «Прэлюды» Ліста. Фінальная частка «Прэлюдаў», як я даведаўся пазней, суправаджала ўсе пераможныя зводкі вэрмахту з Усходняга фронту. У мяне, аматара, гэтая музыка стала любімай. Яна звязвала дзяцінства і маё дарослае захапленье Нямеччынай.

Потым аднойчы я нечакана пачуў яе ў гарадзкім драмтэатры ў Гамбургу ў п'есе Рольфа Гохгута «Намеснік» і потым яшчэ адзін раз пры незвычайных абставінах у Бадэн-Бадэне.

Было гэта на пачатку 1991 году, калі, ужо будучы старшынём камісіі замежных справаў у Вярхоўным Савеце, я быў зь неафіцыйным візытом разам з галоўным канструктарам БелАЗу акадэмікам Высоцкім на эўрапейскай выставе аўтамабільнай тэхнікі бліз Штутгарту. Ён прывёз на выставу фотакасэту з новай канструктарскай распрацоўкай аўтазаводу, якая называлася папулярным тады на Захадзе словам «Перестройка». Гэта быў звычайны аўтапоезд са здымным грузавым модулем. Сэнсацыі там ён, на жаль, не зрабіў. Час дазваляў, і на ўікэнд гаспадары павезлі нас на экспурсію ў Бадэн-Бадэн. Савецкія людзі звычайна ведаюць Бадэн-Бадэн з расейскай клясычнай літаратурой, дзе клясыкі бавілі час у казіно. Нам сказаі, што ў казіно ёсьць акцыянэр, які турыстам з Расеі робіць вялікія зыніжкі і сам часта любіць сустракаць гасціцей. Куратар нашай группы, з паходжаньня палік, рагуша скіраваў нас у гэтае гасціннае казіно.

У казіно ўсё зіхацела. Нас запусцілі і далі кожнаму восем бясплатных жэтонаў. Наведалі

мы толькі чырвоную залю. Аднак я хачу згадаць падрабязна толькі тое, што было напачатку. Мяне найбольш уразілі туалеты, дзе ў мужчынскім пакоі палова съценкі была занятая рознымі гатункамі парфумы, а пры кожнай былі дадзеныя адпаведнікі пэйзажу, паэтычнай імпрэсіі і музычнага аналягу. Напрыклад, парфума «Поўная кішэнія» мела паэтычным адпаведнікам вершы ў стылі пастаральн, пэйзаж зь дзеткамі на лужку і моцартайскую мэлёдыю «Маленская начная музыка». Па-нямецку было тут жа напісаны, што ўсе гатункі парфумы маюць вельмі тонкі пах і ў пакоі выключна моцная вэнтыляцыя, таму ня трэба баяцца паказацца непрыстойна моцна напарфумленым. Акрамя таго, карыстальнік атрымае ў якасці сувэніру флякончык любімай парфумы.

Гатункаў было некалькі. З левага краю была ўжо згаданая мною парфума з моцартайскую мэлёдыяй. Сярэднія мяне менш заінтыгавалі, бо тут я проста не знайшоў нічога знаёмага. Крайні правы флякон меў назну «Прэлюды», суправаджаўся вершамі з шылерайскую «Кубка» і пэйзажам з горнай цясцінай. Я націснуў адпаведную пімпачку і падставіў твар пад лёгкае воблачка парфумы. Словамі паху не апішаць. Я тады яшчэ не чытаў «Парфуму» Патрыка Зюскінда, але адчуў сапраўды нешта фантастычна лёгкакрылае. Яно трymала мяне адно імгненьне і потым зьнікла. Нешта як бы засталося толькі на вусах. Я, па праўдзе, чакаў, што пры націсканні пімпачкі аўтамат разам з воблачкам парфумы выкіне абяцаны сувэнірны флякончык, што я ўжо раней назіраў у падобных аўтаматах. Аднак гэтага не адбылося. Эту, думаю, спадманулі.

У рэцэпцыі, дзе правяралі нашыя пашпарты, было троє: мужчына ў форме паліцэйскага, малады хлопец-службовец ды імпазантны дагледжаны джэнтэльмэн гадоў сямідзесяці пяці. Калі да мяне дайшла чарга, элегантны джэнтэльмэн неяк паглядзеў на мяне незвычайна ды перадаў мне ў рукі прыгожую каробачку з парфумай, на якой была выява кубка і стылізаваны пад шкляныя разводы надпіс «Прэлюды». Пры гэтым ён сказаў: «Я ведаю, што вы пакарысталіся гэтым гатункам. Вы — мой ганаравы госьць. Гэта таксама мая любімая парфума. Я вас запрашаю ў музычны салён, дзе вы пачуеце яшчэ раз «Прэлюды» Ліста». Я слухаў са зьдзіўленнем: адкуль ён ведае, што я рабіў у мужчынскім пакой? Няўжо там стаіць нейкая камэра назіраньня? Ён працягваў: «Не зьдзіўляйцеся, я парфумэр. Я чую самыя слабыя пахі». Паліяк, які нас супрададжаў, перакладаў маім спадарожнікам, пра што мы гаворым панямецку. Яны дзівіліся і ўслых шкадавалі, што не пакарысталіся парфумай, бо таксама хацелі атрымаць сувэнір. Каб нешта выйграць, маім спадарожнікам парайлі ставіць на чырвонае і чорнае, а я пайшоў з парфумэрам у музычны салён.

Спачатку мы паслушалі скарочаны варыянт «Прэлюдаў» з поўным фіналам, потым афіцыянт прынёс канъяк, і мы пачалі размову. Джэнтэльмэн распавёў, што ён да вайны пачаў вучобу ў кансерваторыі як скрыпач, потым быў прызваны на фронт. На вайне яго раніла ў смычковую руку, і ён ня мог іграць на скрыпцы. Таму вывучыўся на парфумэра-дизайнера. Ідэя з атракцыёнам у туалете належыць яму. Ён ня бедны. Валодае часткай акцыяй у трох казіно,

два зь іх у Францыі. Зіму праводзіць звычайна ў Нямеччыне. Ён запытаўся, што мы за група, адкуль прыехалі. Калі я сказаў, што я зь Беларусі, ён надзвычай ажывіўся і сказаў, што ў час вайны быў там салдатам. (У немцаў салдатам можна назваць і генэрала.) Я, натуральна, прыгадаў гісторыю зь немцам, які слухаў «Прэлюды» ў гамаку. Ён неяк зъмяніўся ў твары і перапытаў, як завецца мая вёска. Я назваў. Ён ускочыў. Папрасіў паказаць мой пашпарт. Потым, трохі фальшивячы, вымавіў назвы некалькіх знаёмых мне зь дзяяцінства вёсак: *Бабінішы* (Бабынічы), *Буткошына* (Буцькаўшчына!)... І дадаў: «*Зольдат ін дэр хэнгэмэтэ — дас вар іхъ...*» («Салдат у гамаку — гэта быў я.») Гэты джэнтэльмэн быў Гюнтэр Штэфан, наш добры унтар-афіцэр з таго далёкага 1944 году! Тады яму было дваццаць сем. У Бадэн-Бадэне на пачатку 1991-га — семдзесят чатыры гады.

На развітанье ён падарыў мне картку ганаравага госьця казіно на 1991 год з касэтай жэтонаў. На падараваныя восем я выйграў ці то трыццаць, ці то сорак марак, тут жа ў музычным салёне за маленькім гульнёвым сталом, ставячы на чырвонае і чорнае. Справы не дазволілі мне яшчэ раз наведаць гэтае казіно. Разы два я віншаваў спадара Штэфана з Калядамі. Ён таксама. Паслья прыйшоў адказ, што на семдзесят сёмым годзе жыцьця ён пакінуў гэты сьвет. Пра гэту гісторыю я коратка расказваў на старонках спэцыяльнага беларускага выпуску нямецкага часопісу «Wostok» у 1995 годзе. Нарыс называўся «Сёньня 50 гадоў таму» і быў прысьвечаны 50-годзьдзю заканчэння Другой усісветнай вайны. Дзьве паш-

тоўкі ад Штэфана, візытоўка, сувэнірная картка для разавага наведаньня казіно некуды пра-
палі ў цеснай менскай кватэры. Магчыма, я іх
выкінуў пры чарговай мэлянхалічнай рэвізіі
папяровай гаспадаркі.

Засталася адна нітачка: візытоўка з адресам
сымпатычнай немкі з Бадэн-Бадэну, таксама з
прозвішчам Штэфан, зь якой я ехаў праз гэты
гарадок у маршрутным таксі вясною 1996 году
з Франкфурту-на-Майне ў Страсбург. У таксі
нас было толькі двух. Пабачыўшы на візытоўцы
прозвішча Штэфан, ды яшчэ з Бадэн-Бадэну,
я пацікавіўся, ці не сваячка яна Гюнтэра Штэ-
фана, суўладальніка казіно. І расказаў дзіўную
гісторыю. Аказалася, што не. Яна ні разу ў
жыцці не была ў казіно і нічога такога пра спа-
дара Штэфана і ягоныя парфумы ня ведае. Тым
няменш яна паабязала што-небудзь высь-
ветліць.

На маё каляднае віншаваньне яна адказала
пёплым лістом, дзе пісала, што пакуль нічога
цікавага ня мае мне паведаміць. Болей мы зь
ёй не ліставаліся. Ліст я ейны захоўваю яшчэ
тamu, што там яна згадвае пра нашу дарожную
размову. Яе вельмі замілаваў той факт, што ў
нас бульбяныя жукі — па нямецку *картофэль-кэфэр* — называюцца *калярадзкія*. Яна піша,
што расказвае пра гэта ўсім саім сяброўкам.
Гэта так прыгожа — *Колёрадокэфэр!* Пра жу-
коў мы загаварылі з нагоды летніх адпачынкаў,
хто як іх будзе праводзіць. Яна сказала, што
паедзе ў Гішпанію да сяброўкі, а я — што буду
змагацца з калярадзкімі жукамі на сваім ран-
ча ў Крыжоўцы, што за дзвеятнаццаць кілямэ-
траў ад майго фамільнага дому ў Менску.

Містычны покліч продкаў

У сувораўскай вучэльні перад выпускным
годам я захандрыў. Пасьля таго як мы занялі
першое месца сярод сувораўскіх вучэльняў Са-
вецкага Саюзу па ўсіх паказчыках, да нас пры-
яжджалі з урачыстым візитам Хрушчоў —
генэральны сакратар ЦК КПСС, маршал Грэч-
ка — начальнік вайскавод краінаў-членоў Вар-
шаўскага дагавору і маршал Цімашэнка — на-
чальнік Беларускай вайсковай акругі. Пасьля
гэтага візиту нам яшчэ павялічылі колькасць
заняткаў па замежнай мове, увялі ўрокі аўта-
мабільнай і пераплётнай справы і дадалі яшчэ
год дадатковых заняткаў — зрабілі адзінац-
цацігодку, чаго яшчэ беларуская школа ня ве-
дала. А мы ж ужо ў вучэльні — амаль шэсцьць
гадоў. Наступіла дэпрэсія, некаторыя напісалі
рапарты аб адлічэнні. Я таксама. Да таго ж у
мяне былі асабістыя матывы. Пра сваё няўда-
лае першое каханье я ўжо пісаў раней. Нас не
хацелі адпускаць. У мяне хандра зацягнулася.

Наш афіцэр-выхавальнік, сібірак, маёр Лан-
лецін Андрэй Афанасевіч быў разумны і добры
чалавек. Ён быў нам як бацька. Мне асабліва
запомнілася, як ён штодня чытаў нам усlyх у
апошнія паўгадзіны самападрыхтоўкі мас-
тацкія творы. Мы стараліся як мага хутчэй
зрабіць заданьні на заўтра і прасілі пачынаць
чытанье. Чыталі усlyх і некаторыя з нас, у
каго была добрая дыкцыя. За тры гады, пакуль
ён быў нашым афіцэрам-выхавальнікам, мы
практикалі шмат чаго з Горкага, Гаршына, Ган-
чарова, Ляскова, Чэхава, Карапенкі... Больш за
ўсё нам падабалася слухаць «Пэдагагічную па-
эму» Макаранкі. Жыцьцё каляністаў нагадва-
ла наша сувораўскае. Андрэй Афанасевіч цу-

доўна іграў на балалайцы і шмат рассказваў нам пра Васіля Андрэева, легендарнага песярбурскага балалаечніка-віртуоза. Ад нашага маёра Лалеціна я ўпершыню пачуў у майстэрскім выкананьні пад балалайку чароўную сібірскую песнью часу калектывізацыі «Пакатай нас, Пяцруша, на трактары!».

Прачытаўшы мой рапарт з просьбай адлічыць з вучэльні, выклікае мяне маёр да сябе ды кажа: «Пётар, як цябе маці называла, калі была вельмі ласкавая?» «Пётра», — кажу. Тады Андрэй Афанасевіч і будзе гаварыць: «Пётра, родненькі! Ты ж праз год загрыміш у армію, дый без атэстату. Не раўняйся ты на гэтых дзетак багацеяў, што рапарты напісалі. Шкада мне пябё. Паедзь ты на тыдзень у сваю вёску, ператрыся, паглядзі, супакойся. Я начальніку вучэльні скажу, што ў цябе маці цяжка захварэла. Ты вернесься. Я ўпэўнены. Потым дагоніш праграму».

Я так і зрабіў. Атрымаў адпачынак на тыдзень па сямейных абставінах. Прыехаў у сваю Буцькаўшчыну. Было гэта ў канцы верасьня. А хата наша пустая. Сярэдні брат Толік закончыў нар-гас (так называлі тады Інстытут народнай гаспадаркі імя Куйбышава), забраў сястру да сябе ў Гарадзею на цукровы завод. Самы старэйшы брат Зымітрок ажаніўся ды пераехаў з жонкай у суседнюю вёску Замошша, дзе лепшая зямля, і забраў з сабой маці. Пабыў я ў Замошшы адзін дзень, а яно мне чужое. І лесу там блізка няма, як у нас у Буцькаўшчыне, і саду, і рэчкі з возерам, нават чарназём гэты на гародзе нейкі не-прыветны, халодны. І вада ў калодзежы прэсная і вельмі халодная. У Буцькаўшчыне мы бралі ваду з рэчкі. Яшчэ маркотней зрабілася.

І вось здарыўся сонечны цікі цёплы дзень. Прайшоўся я пешшу ў сваю Буцькаўшчыну, паўз Гімрава, куды хадзіў у чацьвёртую і пятую клясы, праз парадзелую баравіну і нашу зъмелую безыменную рэчку. І вось я зноў каля сваёй хаты. Яна як бы ўехала ў зямлю... Далёка каля лесу па зжатым полі цягнецца маленькі статак кароў, як жукі. На бураватай лістоце нашага саду — залатое павуцінне. Я іду ў сад. Брат прыяжджаў сюды са свайго Замошша на кані і збольшага ўжо абкалаці ўсе яблыкі. Але пах антонавак застаўся. Яго ні з чым ня зблытаеш. Два дрэвы каля дарогі — зламаныя. Сядзяю бліжэй да хаты пад разлапістую антонаўку, за якую некалі немцы прывязвалі біцюгоў з фурай. Ні з чым не парананы спакой. Вакол ні душы. Раптам налятае цёплы вецер, гальлё шапоча, зь яблыні падае чырвоная пахучая антонаўка і коціца да маіх ног. Я зачараваны. Баюся пашавяліцца. І сонца ўжо коціца на заход. Кладуся шчакой на сухаваты ўтравелы пагорачак пад яблыніяй, спрабую глядзець празь яблык на сонца. Але яблык не празрысты, семак не відаць. Гэтая антонаўка познняя. Чырвона-жоўтая, але да воску не дасыпявае. Асьцярожна кладу яблык у рэдкую пажоўклую траву. Да яблыка падлятае матылён і пачынае гушкацца над ім. Потым падлятае да мяне, садзіцца на нагу, потым зноў на яблык. І адлятае ў бок хаты. Я не чапаю яблык. Іду за матылёнем, ён сядзіць на яшчэ зялёным бэзавым лісьце. Заходжу ў пустую хату, адчыняю вакно ў гародчык. Галінкі бэзу, што так разроссяся безь мяне, аж кладуцца на падваконье. Зноў аднекуль падкрадаецца цёплая хвала ветру, галінкі бэзу зь белымі нітачкамі павуціння

лёгка стукаюць па ваканіцах. *Мне становіца*
лёгка-лёгка на душы... Назаўтра я вярнуўся ў
 Менск у сувораўскую вучэльню.

Прайшло гадоў дваццаць. Я ўжо працаваў
 выкладчыкам у інстытуце замежных моваў.
 Знаў восень. Знаў «*у маім сэрцы журба, як над*
горадам дождж». Невядома чаго ногі самі ня-
 суць мяне ў кнігарню «Дружба» на праспэкце
 Леніна (цяпер Незалежнасці). Заходжу. Час-
 мусыці не іду ў нямецкі аддзел, дзе звычайна
 купляю кніжкі, а кірую да вітрыны, дзе вы-
 стаўленыя польскія выданні. Бяру ў рукі нез-
 вычайную кніжку — густоўна пераплеценую
 падшыўку «Нямецкай мазаікі», выдаванай у
 тыя гады ў Варшаве тоненъкімі сшытакамі.
 Разгортаю кнігу, на левай старонцы — верш
 «Восень», аўтар — Агнэс Мігель, містычная
 паэтка, якая мяне зачароўвае. У вершы — *пра*
восень, што стаіць, прыбраная ў чырвоны вя-
ноч з шыпшыны на краі зжатага поля, пра
пакінуты сад, пра залаціста-белыя ніці па-
вуціння ў крышталёва-ціхім паветры, пра
чырвоны позыні яблык, што падае з дрэва каля
ног адзінокага стомленага вандроўніка, пра
*матылька, што гушкаеца над яблыкам**, пра
 белыя ніці восені на галінках дзікага вінаграду,
 які стукаеца ў вакно, прыносячы шум хва-
 ляў Балтыкі, пра супакоенае сэрца, пра адля-
 целую журбу гэтага году... Ці ж гэта ня цуд?

У той далёкай яве, як у сyne, зъявіўся мне
 позыні матылёнок каля пакінутай хаты, што
 здаўна, асабліва на Дзяды, было ў нас добрай і
 ціхай прыметай таго, што ў дом завіталі продкі.
 На Дзяды, калі елі куцьцю, перад вячэрай спэ-
 цыяльна надоўга адчынялі дзъверы і глядзелі,
 ці прыйдзе што жывое, — вельмі добра, калі
 позыні матыль — разам з халаднаватай парай
 цераз парог у хату... Калі што жывое заходзіла,
 залятала ці запаўзала, тады на бэльцы рабілі
 засечку. Вось так і застаўся ў маёй памяці той
 дзіўны дзень: позыні яблык, добры матыль —
 дух продкаў і пошум ветру дзяцінства...

* Пра матылька і журбу па-нямецку:

Ein später roter Apfel fällt zur Erde,
 Ein später Falter sich darüber wiegt.
 Ich höre, wie ich still und ruhig werde,
 Und dieses Jahres Gram verfliegt...

Паказънік асабаў

А

Абразцова Алена 359
 Аверынцаў Сяргей 144
 Авяр'янаў Юры 276, 288—290
 Адамовіч Алесь 276, 277, 291
 Адамовіч Яўген 260
 А-ка, капітан 119, 120
 Акаловіч Леанід 103
 Аксамітаў Анатоль 242
 Аксёнаў Аляксандар 180, 181, 185
 Акудовіч Валянцін 277, 278
 Акунін Барыс 21
 Акутагава Руноскэ 227
 Александровіч Сыцяпан 199
 Алексіевіч Сьвятлана 19
 Алоўнікаў Ігар 222
 Альбрэхт Готфрыд 379
 Альбертус Магнус 376
 Альсьмік Пётар 193, 212
 Алфёраў Жарэс 229
 Аляксандар Неўскі 99
 Аляксій II 100
 Аляхновіч Францішак 290
 Амар Хаям 96
 Амін Хафізула 202
 Анановіч Сяргей 291
 Анісенка Валеры 290
 Андрушын Уладзімер 305
 Андрушчанка, съмершавец 190
 Андрэеў Васіль 396
 Андрэй Баболя 26
 Андрэоцыці Джуліо 307
 Анісенка Валеры 290
 Анішчанка Яўген 326
 Антановіч Іван 235
 Антончык Сяргей 280
 Арапонкава Ганна 246
 Арлоў Уладзімер 205, 293
 Арцыменя Дзымітры 312
 Арыстотэль 376
 Атрошчанка Ўладзімер 260, 261

Б

Баброўскі Яганэс 25
 Багданкевіч Станіслаў 357
 Багдановіч Максім 220, 246, 279, 357
 Багушэвіч Дзымітры 131, 132, 246, 260
 Багушэвіч Францішак 23, 46, 57, 175, 275
 Байкоў Мікалай 255
 Байран Джордж 18
 Балівар Сымон 168
 Бальзак Анарэ дэ 48, 230
 Бандарэнка Зінаіда 252
 Барадулін Рыгор 90
 Барманскі Ўладзімер 27, 53
 Бартосік Зыміцер 39
 Баршчэўскі Лявон 329, 330
 Бах Ёган Сэбастыян 99
 Бачароў Яўген 342, 371—373
 Белавусаў Алег 270
 Беленькі Юрась 281, 282, 317, 355
 Бембель Алег 288
 Біч Mixась 199
 Бойка Ўладзімер 170
 Брандэнбург 44
 Броліш Язэп 333
 Бруквін Александрына 27
 Бруквін Карл 28, 30, 36, 86
 Брыль Янка 21
 Брэхт Бэртальд 128, 172
 Будзінас Натальля 292
 Будзінас Яўген 213, 291—293, 351
 Будны Мікалай 76
 Бузук Пётар 259, 260
 Булахаў Дзымітры 317, 343
 Бураўкін Генадзь 251, 288, 350
 Бурбуліс Генадзь 324
 Бурдо Алег 76
 Бурлакоў Мацьвей 359, 360
 Буслаў Казімір 236, 239, 240
 Буш Джордж, малодшы 84, 336
 Буш Джордж, старэйшы 334, 335, 336, 340
 Быкаў Васіль 145, 193, 205, 218—227, 257—259, 261, 276, 291
 Бэрг Аксэль 178
 Бэрнз Робэрт 118, 122, 162

Бэхэр Яганэс Робэрт 83
 Бядуля Зымітрок 47
 Бядуля Ўладзімер 193, 213, 214, 292

В

Вагнэр Рыхард 125, 126, 150, 384
 Вазьнясенскі Андрэй 198
 Вайцзэкер Карл Фрыдрых фон 354, 355
 Вайцзэкер Рыхард фон 354, 355, 382
 Вайцзэкер Эрнст фон 354
 Вайцюшкевіч Зыміцер 146
 Ваніцкі Арсень 219, 301
 Варзоў Уладзімер 76
 Васільева-Швэдэ Вольга 167
 Верас Зоська 249, 250
 Верас Ларыса 99
 Верасаў Гаўрыла 171
 Вітушка Сяргей 251, 268
 Вольф Конрад 189, 190
 Вольф Маркус 189, 190
 Вольф Фрыдрых 189
 Вольф 348
 Волкаў Аляксандар 241
 Воранаў 210
 Выгонная Лілія 242
 Высоцкі Mixail 390
 Вэга Карп'ё (Лёпэ дэ Вэга) 168
 Вэрн Жуль 47
 Вярцінскі Анатоль 199, 251, 268, 274, 276, 284
 Вячорка Арына 251, 268
 Вячорка Вінцук 249, 250, 251, 256, 259, 260, 268, 276, 282, 301

Г

Гадуноў Барыс 363
 Гайдар Ягор 279
 Гайдучык Сяргей 177
 Гайкен Эбэргард 346
 Гайнэ Гайнрых 117, 162
 Галубок Уладзіслаў 290
 Гальдштэйн Аркадзь 211
 Гамсун Кнут 62, 227
 Ганчар Віктар 333
 Ганчар Mixail 76

Ганчароў Іван 129, 395
 Гарацыюс 103
 Гарбачоў Mixail 271, 298, 325, 351, 362
 Гарбуک Генадзь 389
 Гаркун Уладзімер 319, 320
 Гаршын Усевалад 395
 Гарэцкі Максім 52, 253
 Геніуш Ларыса 249, 250
 Геншэр Ганс-Дытрых 344, 354
 Германовічыха 42
 Германянчук Ігар 268, 330, 331
 Герцэн Аляксандар 227
 Гёдэвэр Даніэль 351
 Гётэ Ёган Вольфганг 121, 172
 Гілевіч Ніл 251, 252, 283, 284, 316, 317
 Гімра Ціт 28
 Гітлер Адольф 172, 384
 Гіп Фрэдзі 342, 372, 373
 Глод Станіслаў 48
 Глод Уладзімер 58, 59, 61, 68
 Гобс Томас 282
 Гойбнэр Крыстаф 218
 Голь Шарль дэ 382
 Горкі Максім 47, 65, 116, 395
 Горнгус Карл-Гайнц 149, 152
 Гофф Магдалена 314
 Гохгут Рольф 390
 Грыб Мечыслаў 320, 328, 333
 Грыцкевіч Анатоль 199
 Грэчка Андрэй 81, 395
 Гурчанка Людміла 122
 Гусак Станіслаў 297
 Гусоўскі Мікола 164
 Гусэрль Эдмунд 227
 Гутковіч Аляксандар 389
 Гюго Віктор 67

Д

Дабужынскі Месьціслаў 256
 Давідзюк Георгі 237, 238, 240
 Даляр Уладзімер 76
 Данінос П'ер 166, 337
 Данчык (Андрусішын Багдан) 145
 Дараашэвіч Mixail 154, 159, 160—162

Дарвін Чарлз *111*
 Даргамыскі Аляксандар *49*
 Дастаеўскі Фёдар *213, 277*
 Даўгалёў Васіль *343*
 Дзасохаў Аляксандар *298*
 Дземянцей Мікалай *271, 289, 310, 312, 320—323*
 Дзядук Юры *305*
 Дзямчук Michaіl *315*
 Дзяржынскі Фэлікс *218*
 Дзяркач Уладзімер *243*
 Драб Анатоль *72, 76*
 Драб Марцэля *76*
 Друон Марыс *227*
 Дрэксльер Фрыдрых *85, 95*
 Дубавец Сяргей *199, 268*
 Дубянецкі Michaіl *276*
 Дудзінцаў Уладзімер *186*
 Дэшнэр Карлгайнц *97*

Е

Ельцын Барыс *279, 298, 318, 324, 325, 335, 358—363*
 Емяльянаў Алесь *205, 270*
 Енін Валянцін *76*
 Ермалавічус Юозас *271*
 Есьман Глафіра *36*
 Есьман Michaіl *35, 36*
 Еўтушэнка Яўген *198*

Ж

Жахоўскі Антон *27, 86, 87*
 Жалняровіч *72, 77*
 Жырыноўскі Уладзімер *298, 299*

З

Заблоцкі Ўладзімер *298, 317, 329, 355*
 Забораў Барыс *193, 213*
 Завадзкі Зыміцер *333*
 Залка Матэ *48*
 Залля Эміль *48*
 Захаранка Юры *333*
 Зданевіч Лявонці *317*
 Зыкіна Людміла *361*
 Зыман Анна *378*
 Зыман Гайнц *378*

Зымоніс Гайдэ *149, 150*
 Зысман Эрнст Яахім *214*
 Зюскінд Патрык *19, 391*
 З. Ю. *183—185*

I

Ібаруры Далёрэс *168*
 Ісаакоўскі Michaіl *70*

К

Кабзон Іосіф *361*
 Кавалёў Сяргей *221*
 Каламінскі Якаў *262*
 Калачык Уладзімер *213, 292*
 Калюга Лукаш *52*
 Камоцкі Алесь *146*
 Канойка Канстанцін *285—287*
 Карапленка Ўладзімер *395*
 Карасьцялёва Тамара *250*
 Каараткевіч Уладзімер *256*
 Кааратчэнія Іван *307*
 Карманаў Юрась *332*
 Карпенка Генадзь *313*
 Картэс Людміла *167*
 Картэс Сяргей *167, 169*
 Карына *72, 84*
 Кастра Фідэль *169, 216, 361*
 Касцючэнка Сяргей *303*
 Каткоўская Марыя *96*
 Каўрус Алесь *245—248, 260*
 Кафка Франц *118, 159*
 Кацёлкін Уладзімер *350*
 Кашкурэвіч Арлен *170, 193, 213*
 Кебіч Вячаслаў *153, 302, 307—312, 319, 321, 325, 356, 361, 363, 365*
 Керба, «фітфебель» *386, 387*
 Кімстач Вальдэмар *28*
 Кіркегор Сёрэн *23*
 Кісель Рыгор *364, 365*
 Клімчук Фёдар *351, 352*
 Клімчук *351, 352*
 Клюгэ Аляксандар *385*
 Козыраў Андрэй *324*
 Колас Уладзімер *103*

Колас Якуб 21, 47, 51, 235, 249
 Коль Гэльмут 359
 Конан Уладзімер 288
 Косяцікаў Мікалай 302, 357
 Крапіва Кандрат 244, 245
 Красільшчыкава Роза 76
 Красоўская Ірына 251
 Красоўскі Анатоль 333
 Красынскі Мікалай 346
 Краёзэ Гюнтэр 108—110
 Краёзэ Дэніс Пётар 85, 104, 105, 109
 Краўчанка Пётар 252, 301, 302, 312, 320, 321, 324, 342, 344—347
 Круглей Мікалай 250
 Крукоўскі Аляксандар 236
 Крупская Надзея 82
 Кубік 155
 Кудравец Анатоль 218
 Кулакоў Уладзімер 313, 319
 Кулік Яўген 248, 251, 276, 283
 Куляшоў Іван 137
 Купава Мікола 257
 Купала Янка 9, 22, 40, 41, 93, 199, 232—235, 249, 253, 357
 Купрын Аляксандар 65, 135
 Кураеў Андрэй 86
 Курган Ільля 290
 Курцы Джузэпэ 295, 307—311
 Кучынскі Віктар 343

Л

Лавэйка Альфрэд 28
 Лазоўская Вера 268
 Лалецін Андрэй 395
 Ландсбергіс Вітаўтас 238, 270, 272, 275
 Лапачонак Леў 83
 Ластоўскі Вацлаў 232, 254—256
 Лацыс Віліс 161
 Лейкін Леў 76
 Лена 389
 Ленін Уладзімер 81, 82, 193, 197, 198, 218, 249
 Лермантаў Юры 145
 Лесынг Готгальд Эфраім 128
 Лесік Язэп 255, 330

Ліс Арсень 199
 Ліст Фэрэнц 150, 384, 390, 392
 Лісьцеў Уладзіслаў 362
 Лобан Браніслава 255
 Лобан Мікола 254, 255
 Лойка Алег 199
 Лойка Генадзь 268
 Лужкоў Юры 100
 Лукашэнка Аляксандар 88, 89, 101, 297, 317, 319, 325—327, 332, 333, 343, 345, 348, 355, 363
 Лукін Уладзімер 279, 298, 322
 Лук’янаў Анатоль 322
 Луначарскі Анатоль 227
 Луцкевіч Лявон 288
 Луцкевічы, браты 279
 Лучанскі Грыгоры 306
 Лыскова Юлія 268, 269
 Людміла С. 134
 Лютэр Марцін 85, 96
 Ляанас 270
 Лябедзька Анатоль 343
 Лявонаў Васіль 302, 365
 Ляскоў Мікалай 395
 Ляфэўр Анры 236

М

Мазай Ніна 252
 Мазурава Анастасія 183, 185
 Мазураў Кірыл 183
 Макаёнак Андрэй 181
 Макаранка Антон 395
 Макмілін Арнольд 173
 Малафеев Анатоль 289, 320, 321
 Малацаўбіт Ціт 30
 Малевіч Казімір 212
 Мальдзіс Адам 199
 Ман Томас 385
 Ман Фрыдалін 385
 Манюшка Станіслаў 79
 Мао Дзэ-дун 79, 235
 Марачкін Аляксей 103, 248, 251
 Марачкіна Ірына 251
 Марковіч Васіль 347, 348, 357
 Маркс Карл 176, 235, 282

- Маркузэ Гэрбэрт 235, 238
 Маркшыс Крыстоф 101
 Мароз Анах 88
 Марта 130
 Мартынаў Сяргей 297
 Марчулёніс 274
 Маршак Самуіл 163
 Марыскін Аляксандар 343
 Марыйра Хуан 168
 Марэсьеў Аляксей 65, 66
 Маскаленка Ніна 250
 Масюліс Альгімантас 389
 Матукоўскі Мікалай 187—189
 Мачуленка Mixail 318
 Машэраў Пётар 193, 214—216
 Маякоўскі Ўладзімер 227
 Мельнікаў Андрэй 146
 Меражкоўскі Дзьмітры 48
 Мігель Агнэс 398
 Мікіціха 50, 53, 54
 Міклашэвіч Ігар 251, 268
 Мілінкевіч Аляксандар 106
 Мінкін Алег 250
 Мітэрэн Франсуа 359
 Міхайлаў 185
 Міхалка аднарукі 70
 Міхалкоў Мікіта 88
 Міцкевіч Адам 24
 Моцарт Вольфганг Амадэй 391
 Мэдысан Джэймз 335, 336, 338
 Мэдысан Долі 336, 338, 339
 Мэйджэр Джон 359
 Мэркель Ангела 383
 Мядзьведзь Аляксандар 287, 288
 Мясяніковіч Mixail 306

Н

- Навумчык Сяргей 277, 299, 315, 317, 320
 Напалеон Банапарт 38, 382, 384
 Некрашэвіч Сыцяпан 255
 Нестар 99
 Нікіфараў Вячаслаў 270
 Ніцшэ Фрыдрых 134
 Новік Уладзімер 317

- Новік-Пяюн Сяргей 249
 Новікаў Мікалай 287
 Новікаў Яўген 317
 Нявыглас Генадзь 371
 Някляеў Уладзімер 146, 221
 Нямцоў Барыс 279, 361
 Няўзораваў Аляксандар 271

О

- Озалас Рамуалдас 270, 272

П

- Павал Г. 347, 348
 Паграбны Пётар 162, 164
 Падзява Адольф 28
 Падлужны Аляксандар 242, 244, 247, 248
 Пазъняк Зянон 102, 153, 248, 252, 256—259, 261,
 276, 278—283, 291, 296, 297, 317, 318, 322, 327—329,
 355
 Пазъняк Янка 279, 280
 Паліткоўская Ганна 361
 Палканаў 191
 Пальчэўская Ганна 35
 Панімаяш Анах 32
 Панімаяш Кім 32
 Панкратаўва Ганна 165
 Пархвенаў Мікалай 67
 Парцянікаў Віктар 125, 164
 Пастэрнак Барыс 163
 Пацаеў Віктар 241
 Пікасо Паблё 51
 Пірагоў Мікалай 155
 Піскавы Мікалай 359
 Платонаў Уладзімер 317
 Поля Вера 332
 Прашковіч Мікола 248
 Пруднік Іван 236
 Прунскене Казімера 270
 Прымі Галіна 251
 Прыстаўка Ніна 58, 59
 Прыстаўка Рыгор 59, 63
 Пстыга Анатоль 96
 Пут 80, 193, 194, 387
 Пуцін Уладзімер 100, 341, 361, 362

Пушкін Аляксандар 18, 49
Пэрэс Шымон 344

P

Рагнеда 26
Рагойша Вячаслаў 199
Радкевіч Алена 332
Радкевіч Уладзімер 307, 310
Райцаў Віктар 76
Ралян Рамэн 12, 19, 21, 45
Растраповіч Усяслаў 363
Ратэнаў Вальтэр 148
Рашчынскі Але́сь 251
Роўда Paica 130
Рыльке Райнэр Марыя 70, 235
Рымскі-Корсакаў Мікалай 124
Рэнан Эрнэст 48

C

Садоўская Адэля 43
Садоўская Алена 135, 227, 268
Садоўская Антаніна 43
Садоўская Антося 43
Садоўская (Трамбоўкіна) Анэта 33, 202
Садоўская Валянціна 99, 113, 121—123, 127, 130,
133—138, 167, 263, 266, 269, 322, 328, 330, 376, 378,
379
Садоўская Гелена 43
Садоўская Каміля 43
Садоўская Карапіна 43
Садоўская Леаніла 32, 89
Садоўская Лісавета 16, 56, 61, 62, 74, 116, 140
Садоўская Мардота 43
Садоўская Марцыяна 43
Садоўская (Фрыдырх) Наталья 19, 28, 29, 32, 34, 36,
37, 40—50, 52, 53, 56, 61, 63, 66, 67, 85, 87—94, 117,
140, 141, 143, 144, 158, 162, 201, 233, 288, 396, 420
Садоўская Паўліна 43
Садоўская Разалія 43
Садоўская Туфіля 43
Садоўская Тэафіля 43
Садоўская Яніна 31, 32
Садоўскі Анатоль 41, 44, 50, 51, 62, 85, 90, 91, 193,
262, 263, 396, 420

Садоўскі Антось 32
Садоўская Аўгуст 43
Садоўскі Браніслаў 32, 43
Садоўскі Вінцэнт 27, 29, 32, 36, 40—43, 45, 47—49,
54, 55, 75, 87, 89, 91, 94, 143, 162, 202
Садоўскі Зьмітрок 61, 62, 388, 396, 420
Садоўскі Казімір 43
Садоўскі Франц 43
Сакалоў Яфрэм 289
Салдатаў 72, 77
Салжаніцын Аляксандар 222
Сангайла Гіntарас 272
Сапач Таціана 268
Сапялішка Лісавета 29
Саранцаў Юры 389
Сартр Жан-Поль 52, 235
Сасноў Аляксандар 313
Сасноўскі Мікола 268
Саўка Зыміцер 268
Сачанка Барыс 252
Севярынец Павал 102
Семяжон Пётар 164
Семяжон Язэп 65, 118, 154, 162, 163, 164
Сёмуха Васіль 164
Сідорскі Сяргей 368
Сілаеў Іван 315
Сімаковіч Ларыса 251, 268, 276
Сіськевіч Мікола 28
Скакун Аляксей 213
Скакун Галіна 170
Скандэрбэг (Д'ердзь Каstryёці) 79
Скарына Францішак 357
Скобелеў Эдуард 287
Слабчанка Сяргей 356
Слотэрдайк Пэтэр 385
Содаль Уладзімер 233, 251
Сокалаў-Воюш Сяржук 146, 249, 250, 268, 276
Сракадул Адолія 30
Сталін Ёсіф 34, 63, 81, 82, 131, 174, 198
Станіслаўскі Канстанцін 130
Станкевіч Янка 330
Старавойтаяў Васіль 193, 213, 214
Стася-Кавалішкі 29
Стук Барыс 276, 284

Сувераў Аляксандар 72, 82
 Суднік Mixail 174, 245
 Сухнат Людміла 250
 Суша Алесь 259, 268, 269
 Сушынская Ванда 45, 46, 91
 Сушынскі 45, 91
 Сыс Анатоль 277
 Съялмнёў Анатоль 313
 Съпіноза Бэнэдыкт 112, 130, 132—134, 246, 354
 Съпірьдон Трыміфунцкі 110
 Съцеблін-Каменскі Mixail 123
 Сэрвантэс Саавэдра Мігель дэ 168
 Сэрэйскіс Бэньямінас 270
 Сядмдзянява Галіна 328
 Сянкоў Уладзімер 342, 347
 Сярэдзіч Ёсіф 153

Т

Таварыш П. 306, 307
 Талстой Леў 100, 168
 Талстой Мікіта 18
 Танк Максім 249
 Таптун Якуб 30
 Тарада Асвальда Дартыкос 216, 217
 Таразевіч Георгі 317, 318
 Тарас Валянцін 293
 Тарасаў Канстанцін 293
 Таркоўскі Андрэй 386
 Тарнаўскі Георгі 323
 Т. К. 124—127
 Томас Аквінскі 376
 Торэс Ляліта 122
 Трамбоўкін Дзьмітры 29, 33
 Трудо П’ер Эліёт 361
 Трусаў Алег 324, 327, 329, 330
 Тумас (Тумаш) Генадзь 248
 Тур Андрэй 123
 Тур Валянціна 123
 Тургенеў Іван 65
 Тушынскі Аляксандар 306
 Тэкля 69
 Тэкля-Аграномішка 29
 Тэс Тацяна 187

У
 Увараў Леанід 238
 Уілсан Дэвід Слоўн 111
 Ульбрыхт Вальтэр 214

Ф

Філарэт, мітрапаліт 85, 88, 101, 276, 291—294
 Філіпаў Раман 389
 Фіхтэ Ёган Готліб 38
 Фройд Зыгмунд 12, 21, 22, 115
 Фрыдрых Ёзэф Мішэль 44
 Фрыдрых Марта 62, 86, 262
 Фрыдрых Mixail 44
 Фрыдрых Якуб 28
 Фрэйзэр Джэймз 142
 Фядута Аляксандар 343

Х

Хадыка Юры 44, 281
 Хашчавацкі Юры 293
 Хрушчоў Мікіта 72, 81, 196, 395

Ц

Цапкала Валеры 347
 Царыкаў Аляксандар 284
 Церахаў Уладзіслаў 359
 Цесавец Mixail 328
 Цехановіч Ян 238
 Цікоцкі Яўген 79
 Цімашэнка Сямён 81, 395
 Ціханаў 37
 Ціхіня Валеры 325
 Ціцянкоў Іван 333
 Цыба 44
 Цытрон Уладзімер 276, 285—287
 Цэткін Кляра 176, 197
 Цялежнікаў Уладзімер 296
 Цярэшка Іван 326

Ч

Чайчыц Віктар 347
 Чапайціс Віргліюс 269, 270, 272
 Чарнухіна Паліна 389
 Чарняўскі Mixась 248, 283

Чжу Дэ 79
 Чорны Кузьма 21, 51
 Чуланаў Аляксандар 389
 Чумакоў Валянцін 65
 Чурлёніс Мікалоюс Канстанцінас 70
 Чыгір Mixail 185
 Чыгрынаў Іван 252
 Чычэрын Георгі 148
 Чэ Гевара Эрнэста 235
 Чэмман Валеры 242
 Чэхаў Антон 395

III

Шавялуха Віктар 214
 Шагал Марк 212
 Шагінян Марыета 115
 Шагулін Алег 276, 284
 Шаладонаў Васіль 319, 332
 Шалкеўіч Віктар 146
 Шамякін Іван 47, 74
 Шандзялоўскі Шмэрка 24, 33, 34, 37, 44, 88, 166
 Шапка Сорак Клёцак Крыстоф 30
 Шапэнгаўэр Артур 53, 55
 Шарф Курт 218, 219
 Шастакоўская Яўгенія 166—169
 Шастакоўскі Пабел 167
 Шатон Уладзімер 177
 Шаўчэнка Тарас 234
 Ш-ва Эмілія (Марго) 113, 116—120
 Шкіль 206
 Шляермахер Фрыдрых 85, 94, 234
 Шмыгаў Фрол 176
 Шнітке Альфрэд 86
 Шнітке Вальдэмар 86
 Шнітке Франц 28
 Шолахаў Mixail 47
 Шпалікаў Генадзь 243
 Шпілецкі Мікола 27, 86
 Шпілецкі Ўладзімер 27
 Штранка Эрвін 189
 Штраўс Франц Ёзэф 379
 Штырык Уладзімер 236
 Штэфан Анэта 394
 Штэфан Гюнтэр 386—388, 390, 392—394

Шупа Сяргей 301
 Шут Аляксандар 332
 Шухарт Эрыка 353
 Шушкевіч Станіслаў 279, 301, 307, 312, 316—318,
 320, 323—325, 347, 370, 371
 Шчасная Лада 268
 Шчасная Тацяна 251, 268, 291
 Шылер Фрыдрых 128
 Шыманскі Леў 170
 Шыркоўскі Эдуард 203, 300—302
 Шырокая Алех 175, 176, 241
 Шэйман Віктар 373
 Шэксцір Ўльям 13, 118, 162, 166
 Шэлест Пятро 244

Э

Эбэрт Фрыдрых 346
 Эйнштэйн Альберт 112
 Эліясбэрг Вера 165, 166
 Эль Лісіцкі (Лісіцкі Лазар) 212
 Энгельс Фрыдрых 176, 240
 Энцэнсбэргер Ганс Магнус 235

Ю

Югаў Аляксей 21

Я

Ягораў Уладзімер 301
 Язаў Дзьмітры 271
 Якунін Глеб 293
 Якушаў Эдуард 242
 Янкоўскі Расціслаў 252
 Яромаў Эдуард 76
 Ясенін Сяргей 198
 Яўген, айцец 218
 Яўменаў Лявон 173, 236
 Яфіменка (Кавалёва) Віялета 251, 268

Summary

My Shibboleth is the somewhat ironic title of a series of autobiographical essays by independent Belarus' first ambassador to Germany.

Though the book's author, a former parliamentary deputy, does express his views on many of the socio-political developments taking place in his country today, this is not just a political memoir.

The tone of these "autobiographical arabesques" is set in the book's epigraph, the Book of Judges parable about the great battle between two Semitic tribes, the Ephraimites and the Gileadites. The Gileadites set up a blockage across the Jordan to catch the fleeing Ephraimites, identifying them by how they pronounced the word "shibboleth" — a word today defined as a kind of linguistic password.

The emotional and semantic expanse of these memoirs is saturated with a longing for an irretrievable past, for what once was and is no longer — the river that once bustled and is now nearly dry, the hill once so steep and now barely even there, the disappeared family cottages and local dialects, the abandoned sacred values. All this is described in the very specific language of the author's native Połacak. Lively word play permeates episodes from his childhood (cavorting with fellow 5-year-olds around a field kitchen left behind by Germans) and scenes from his ambassadorial career (competing with Bundestag deputies over who has the better knowledge of German folk songs).

Recalling his days at university, his teachers, colleagues, friends and opponents during various stages of life, the author focuses his attention on the search for human goodness and the righteous people who crossed his path — an officer who tutored him at the cadet academy, a minister in the Belarusian government, a librarian from the Russian city of Yaroslavl, his beloved wife, professors from his alma mater...

Often ironic even in regard to his own person, the author endeavors to rid himself of the inherent resentment he feels as the representative of a nation with a postponed national identity. He reaches for a better understanding of his country's own national shibboleth — and does so without the pathos or tragedy that so imbues this memoir's biblical namesake.

Liberty Library is a repository of selected programs produced by Radio Liberty/Radio Free Europe's Belarus Service.

Zusammenfassung

»Mein Schibboleth«, so, mit einem Beiklang von Ironie, hat der erste Botschafter des unabhängigen Weißrussland in Deutschland eine Reihe von seinen autobiografischen Essays betitelt.

Obwohl der Autor als ehemaliger Parlamentarier und Diplomat seine Sicht auf die aktuelle sozial-politische Entwicklung in seinem Lande in Ereignissen und Einschätzungen oft unzweideutig zum Ausdruck bringt, sind die vorliegenden Aufzeichnungen doch keine politischen Memoiren.

Der Ton in diesen »autobiografischen Arabesken«, so definiert der Autor den Duktus seiner Notizen, ist im Einleitungsmotto vorgegeben: in prophetischen Versen des Buches der Richter wird parabolisch geschildert, wie die Männer Gileads die ephraimschen Flüchtlinge an den Furten des Jordans identifizieren und töten, indem sie verdächtige Fremdlinge das Wort »Shibboleth« mit dem für Ephraimiten nichtaussprechbaren Anlautkonsonanten aussprechen lassen.

Der emotionelle und semantische Raum des Erzählers ist erfüllt mit heller Wehmut über unwiederbringliche Verluste des Zeitlaufs: den seichten Fluss, früher wasserreich und voll Fische; den leicht abfallenden Berg, dessen Abhänge einst so steil waren; abgetragene Dorfhäuser und dahingeschiedene volkstümliche Wörter... All das wird liebevoll geschildert, nicht selten mit lexikalischen Einschüben, die dem Polazker Heimatgebiet des

Autors eigen sind. Der Erzähler führt sein verbales »Glasperlenspiel« freudig, ungezwungen, ja beinahe schelmisch, — sei es die Beschreibung eines Tummelreigens 5jähriger Dorfknirpse um die hinterlassene Feldküche der Wehrmacht oder einer improvisierten Wette des Autors mit Bundestagsabgeordneten um die beste Kenntnis deutscher Volkslieder.

Indem sich der Verfasser der Notizen an seine Studentenjahre, Lehrer, Kollegen, Freunde und Opponenten erinnert, kommt es ihm immer darauf an, seinen Blick zu richten nicht auf das Böse, sondern auf rechtschaffene Leute, die ihm begegnet sind: den Lehrgruppenoffizier in der Kadettenschule, einen Minister der belarussischen Regierung, eine Bibliothekarin aus der russischen Stadt Jaroslawl, seine Frau, Professoren aus der alma mater...

In seinen Schilderungen zeigt sich der Autor sehr oft selbstironisch, besonders dann, wenn er versucht, seine Ressentiments als Vertreter des Volkes mit einer »verspäteten« nationalen Identität für sich selbst zu offenbaren und diese dadurch loszuwerden. Die Selbstironie des Erzählers sollte es ermöglichen, durch Aufhebung der Molltöne und des tragischen Pathos, wie etwa im vorgegebenen Auszug aus dem AT, das nationale »Schibboleth« seines eigenen Volkes mit optimistischer Hoffnung besser zu verstehen.

Пра аўтара

Пётра Садоўскі вынырнуў з свайго першага жыцьцёвага Ярдану датэрмінова, сямімесячны, у сенцах вясковай хаты на каталіцкія грамніцы 2 лютага 1939 году, калі маці, у дзявоцтве Фрыдрых, звалілася зь лесьвіцы, лезучы на гарышча па мерзлым дулі. Дынамічнае нараджэнне абумовіла шэльмаўскія станцыі жыцьця будучага германіста і першага амбасадара незалежнай Беларусі ў Нямеччыне. Ужо трохгадовы ён хадзіў на палявую кухню вэрмахту па гарохавы суп і вугорскі гуляш, што, відочна, як і нямецкападобнае прозвішча маці, заклала падваліны прыязнасці да германскага як да звышняй наканаванасці.

Калі ў канцы чэрвеня 1944 году палявая кухня адступіла разам зь немцамі, будучы суворавец і беларускі патрыёт-адраджэнец штотыдзень разам з большымі братамі насіё ў савецкі вайсковы гарадок пад Ветрынам прадаваць афіцэрскім жонкам грыбы, ягады, шчаё, птушыныя яйкі і нямецкія салдацкія ілюстраваныя журналы з прыгожымі кавалерамі-арыйцамі.

Ранын досьвед вайсковых контактаў прывёў дзіця вольнай прыроды на сем гадоў у съцены Менскай сувораўскай вучэльні, дзе сфармаваліся ўсе вартасці й комплексы інтэлектуала і рамантыка. Няўдалая спробы стаць вайсковым мэдыкам, фінансістам, філёзафам прывялі да посьпехаў у германістыцы і славянскай філіялёнгії. Менскі лінгвістычны ўніверсітэт (тагачасны «ін’яз») стаў стартаў пляцоўкай пошукаў прафэсійнага і мужчынскага шчасця:

выкладчык ВНУ, перакладчык, дыплямаваны патэнтазнаўца, навуковы супрацоўнік Акадэміі навук, суаўтар і аўтар навуковых манографіяў і артыкулаў, кандыдат навук, дэпутат нацыянальнага парламэнту і член прэзыдыюму, першы амбасадар Рэспублікі Беларусь у ФРГ, ганаровы грамадзянін г. Ляймэн, дарадца камэрцыйнай фірмы, супрацоўнік банку, вольны журналіст, член Беларускага ПЭН-Цэнтра, аўтар дзесяткаў эсэ па лінгвістыцы, літаратуры, нацыянальнай проблематыцы і міжнародных зносінах, невылечны індывідуаліст, што спрабуе не заўсёды сур'ёзна гаварыць пра вечныя ісьціны.

«Бібліятэка Свабоды. ХХІ стагодзьдзе» —
кніжны праект Беларускай службы Радыё Свабода.
Чытайце ў інтэрнэце: www.svaboda.org

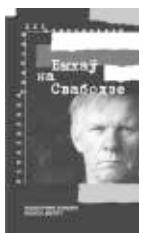
Верш на Свабоду.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2002. — 464 с.

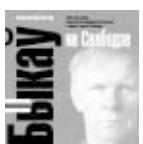
Дарога праз Курапаты.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2002. — 464 с.: іл.

Poems on Liberty: Reflections for Belarus.
Пераклады Веры Рыч.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2004. — 312 с.

Быкаў на Свабодзе.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2004. — 536 с.: іл.

Быкаў на Свабодзе.
Збор выступаў клясяка беларускай літаратуры
ў этэры Радыё Свабода.
Аўдыёдиск.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2004.

Дуліна ад Барадуліна.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2004. — 254 с.: іл.

Аляксандар Лукашук.
Прыгоды АРА ў Беларусі.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 500 с.: іл.

Быкаў на Свабодзе.
2-е выд., дапоўненое.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 662 с.: іл.

Сяргей Дубавец.
Вострая Брама.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 520 с.

Аляксандар Лукашук.
Прыгоды АРА ў Беларусі.
2-е выд., папраўленая.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2005. — 500 с.: іл.

Вячаслаў Ракіцкі.
Беларуская Атлянтыда.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2006. — 504 с.: іл.

Івонка Сурвіла.
**Дарога. Стоўпцы — Каленгаген — Парыж —
Мадрыд — Атава — Менск.**
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2008. — 144 с.: іл.

Плошча, 19.03—25.03.2006.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2006. — 400 с.: іл.

Вінцэс Мудроў.
Áльбом сямейны.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2007. — 232 с.: іл.

Начная чытанка.
50 аўтараў з этру Радыё Свабода.
Мультымэдыйны дыск.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2007.

Уладзімер Арлоў.
Імёны Свабоды.
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода,
2007. — 576 с.: іл.